

QAÇQIN STATUSUNUN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ ÜÇÜN PROSEDURLARA VƏ MEYARLARA DAİR TƏLİMAT VƏ RƏHBƏR PRİNSİPLƏR

QAÇQINLARIN STATUSU HAQQINDA
1951-CI IL KONVENSIYASI VƏ 1967-CI IL
PROTOKOLU ƏSASINDA

TƏKRAR NƏŞR CENEVRƏ,
DEKABR 2011-CI İL

UNHCR

The UN
Refugee Agency

HCR/1P/4/ENG/REV. 3

© 2011, BMTQAK.

Kitabın nəşri üzərində bütün hüquqlar bütün ölkələrdə BMTQAK-a məxsusdur.
BMTQAK, 1979.

Kitabın içindəkilər:

Ön söz	7
--------------	---

QAÇQIN STATUSUNUN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ PROSEDURLARI VƏ MEYARLARI ÜZRƏ TƏLİMAT 9

«Qaçqın» anlayışını müəyyənləşdirən beynəlxalq sənədlər	11
A. İlk sənədlər (1921 – 1946 –cı illər)	11
B. Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyası	11
V. Qaçqınların statusuna dair Protokol	11
Q.1951-ci il Konvensiyasının və 1967-ci il Protokolunun əsas müddəaları	12
D. BMT-nin Qaçqınların işləri üzrə Ali Komissarının İdarəsinin Nizamnaməsi	12
E. Qaçqınların statusuna dair regional sənədlər	13
Ə. Sığınacaq və qaçqınlarla rəftar	14

I Hissə

Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi meyarları	15
I Fəsil – Əsas prinsiplər	15
II Fəsil – Aidətmə haqqında bəndlər	16
A. Təriflər	16
(1) NİZAMNAMƏ QAÇQINLARI	16
(2) 1951-ci il Konvensiyasında Ümumi Tərif	16
B. Terminlərin təfsiri	16
(1) 1951-ci ilin yanvarın 1-dək baş vermiş hadisələr	16
(2) Təqib Qurbanı Olmaq Barədə Tam Əsaslı Ehtiyatlar	17
(a) Ümumi təhlil	17
(b) Təqib	19
(v) Ayrı-seçkilik	20
(q) Cəza	20
q) Mənşəcə mənsub olduğu ölkədən qanunsuz getmənin və ya icazəsiz onun hüdudlarından kənar qalmanın nəticələri	21
(d) İqtisadi miqrantların qaçqınlardan fərqi	21
(e) Təqibin digər mənbələri	21
(3) «İrqi, dini, milli əlamət, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət və siyasi əqidələr üzündən» ²¹	
(a) Ümumi təhlil	21
(b) İrq	22

(v) Din	22
(q) Milliyət	22
(d) Müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət	23
(d) Siyasi əqidə	23
(4) «Vətəndaşı Olduğu Ölkədən Kənarında Qalmaq»	24
(a) Ümumi təhlil	24
(b) «Yerində» qaçqınlar.....	25
(5) «Həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilməyən və ya bu cür ehtiyatlar üzündən istifadə etmək istəməyən»	25
(6) «Və ya müəyyən vətəndaşlığı olmayan və həmin hadisələr nəticəsində əvvəl yaşadığı ölkədən kənarında qalan, bu cür ehtiyatlar üzündən oraya qayıda bilməyən və ya qayıtmaq istəməyən» 26.....	26
(7) İkili Və Ya Çoxlu Vətəndaşlıq	27
(8) Coğrafi əhatə	27
III Fəsil – Statusun xitamı	28
A. Ümumi müddəalar	28
B. Terminlərin təfsiri	29
(1) Vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsinə könüllü qayıtma	29
(2) Vətəndaşlığın könüllü əldə edilməsi	30
(3) Yeni vətəndaşlığın himayəsinin əldə edilməsi	31
(4) Təqib təhlükəsi olmuş ölkədə könüllü məskunlaşma	31
(5) Qaçqın olmasına səbəb qalmayan vətəndaşlar.....	32
(6) Qaçqın olmasına səbəb qalmamış vətəndaşlığı olmayan şəxslər.....	32
IV Fəsil – İstisna bəndləri	33
A. Ümumi müddəalar	33
B. İstifadə olunan terminlərin şərhı.....	33
(1) Birləşmiş millətlər təşkilatı tərəfindən himayə və yardım almış şəxslər.....	33
(2) Beynəlxalq himayəyə entiyacı olan sayılmayan şəxslər	34
(3) Beynəlxalq himayəyə layiq sayılmayan şəxslər.....	34
(a) Hərbi cinayətlər və s.	35
(b) Cinayətlər	35
(v) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd əməllər.....	37
V fəsil – Xüsusi hallar	38
A. Münaribə qaçqınları	38
B. Fərarilər, vicdan mülahizələrinə görə itaət etməkdən və ya hərbi xidmət çəkməkdən boyun qaçıran şəxslər.....	38
V. Zor işlətməmiş və ya zorakılıq əməlləri törətmiş şəxslər.....	39
VI Fəsil – Ailənin vəhdəti prinsipi	41

II hissə

Qaçqın Statusunu müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunan üsullar	42
A. Ümumi müddəaları	42
B. Faktların müəyyən edilməsi	43
1) Prinsiplər və metodlar	43
2) Şübhənin üstünlüyü	44
3) Xülasə	45
Q. Faktların müəyyənləşdirilməsinin xüsusilə çətin olduğu hallar	45
1) Psixi pozuntulardan əziyyət çəkən şəxslər	45
2) Yetkinlik yaşına çatmamış müşayiətsiz şəxslər	46
Nəticə	47

Əlavələr

I Əlavə – Qaçqınların və apatridlərin statusu məsələsinə dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən çağırılmış Səlahiyyətli nümayəndələr konfransının Yekun aktından çıxarışlar	48
II Əlavə – Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya	50
III Əlavə – Qaçqınların statusu haqqında 1967-ci il Protokolu	68
Əlavə IV – Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının və 1967-ci il Protokolunun iştirakçısı olan dövlətlərin siyahısı	71
V Əlavə – Beynəlxalq Hərbi Tribunalın statutundan Çıxarışlar	75
VI Əlavə – 1951-ci il Konvensiyasının birinci maddəsinin F bölməsinin a) paraqrafına aid beynəlxalq sənədlər.....	76
VII ƏLAVƏ – Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Nizamnaməsi.....	77

BEYNƏLXALQ HİMAYƏYƏ DAİR RƏHBƏR PRİNSİPLƏR

Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 1: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində gender əlamətinə görə təqib	81
Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 2: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində "müəyyən sosial qrupa mənsubluq".....	93
Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 3: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin C(5) və C(6) bəndləri əsasında qaçqın statusuna xitam verilməsi ("xitam vermə hallarına" aid müddəalar).....	99
Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 4: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində "ölkədaxili köçürülmə və ya yerdəyişmə alternativləri".....	109
Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 5: İstisnaedici müddəaların tətbiqi: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin F bəndi	119

Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 6: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) 1967-ci il Protokolu əsasında dini əqidəyə əsaslanan qaçqın statusu üçün müraciətlər	129
Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 7: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin və (və ya) 1967-ci il Protokolunun insan alveri qurbanlarına və insan alveri təhlükəsi altında olan şəxslərə tətbiqi.....	143
Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 8: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) və F bəndləri və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində uşaqların sığınacaq üçün müraciətləri	161
Axtarış üçün yönləndirici	191

ÖN SÖZ

Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyası və onun 1967-ci il tarixli Protokolu altmış ildir ki, qaçqınların beynəlxalq himayəsi rejiminin təməlini təşkil edən əsas sənəd rolunu oynayırlar. Bu yubiley ilində Beynəlxalq Himayə Bölməsi "Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair təlimat"ın üçüncü nəşrini buraxmaqdan məmnunluq duyur. "Təlimat" bu nəşrdə ona əlavə olunmuş "Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər"lə birlikdə təkrar çap olunub.

1950-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ali Komissarlığı təsis edildəndən və 1951-ci il Konvensiyası qəbul olunandan bəri ölkə sərhədlərini keçərək didərgin düşmüş şəxslər üçün beynəlxalq himayənin təmin edilməsi olduqca mürəkkəb global vəzifə olaraq qalır. Bu "Təlimat" təkrar nəşr edildiyi anda 148 dövlət 1951-ci il Konvensiyasının və 1967-ci il Protokolunun ya birinin, ya da hər ikisinin iştirakçısıdır. Ötən altmış ildə iştirakçıların sayında baş vermiş bu artım göstərir ki, bu sənədlər bugünkü didərginlik situasiyalarının əksəriyyətinə hələ də şamil oluna bilər.

Konvensiya, 1967-ci il Protokolu ilə birlikdə, təqiblər, zorakılıqla müşayiət olunan münaqişələr, insan hüquqlarının ciddi pozuntuları və ya digər formada ciddi zərər nəticəsində ölkələrindən didərgin düşmüş qaçqınlarla rəftara dair unikal qaydalar toplusunu təşkil edir. 1951-ci il Konvensiyasının preambulasında onun əsas məqsədlərindən biri qeyd olunub ki, bu da qaçqınlar üçün əsas hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsində mümkün qədər geniş imkanları təmin etməkdən ibarətdir. 1951-ci il Konvensiyasının təməl prinsiplərinə ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi, şəxsin təhlükə ilə üzləşəcəyi ölkəyə qaytarılmaması, didərginlərin başqa ölkənin ərazisinə qanunsuz daxil olmasının və ya orada qanunsuz qalmasının cəzalandırılmaması və zaman keçdikcə onlar tərəfindən hüquqların əldə edilməsi və istifadəsi daxildir.

Konvensiya ən müxtəlif sosial-siyasi hadisələr səbəbindən ölkəsini tərk etməli olmuş şəxsləri əhatə edən, daim inkişafda olan dinamik sənəd kimi öz təsdiqini tapıb. O həmçinin kifayət qədər mütəhərrik xarakterli sənəddir, belə ki, onun şərhində yaş, cinsi mənsubiyyət və mədəni müxtəliflik əlamətlərinin nəzərə alınmasına yol verilir. "Təlimat"dan və "Rəhbər prinsiplər"dən görüldüyü kimi, ötən onilliklər ərzində qanunvericiliyin və məhkəmə praktikasının inkişafı hazırda mövcud olan və yeni meydana çıxan bir çox aspektlərdə qaçqın statusu üçün vəsatətlərin daha dərinədən başa düşülməsinə gətirib çıxarıb.

Bundan əlavə, 1951-ci il Konvensiyasını tamamlayan bir çox regional sənədlər işlənib hazırlanıb ki, nəticədə "qaçqın" anlayışı zorla didərgin salınma halları ilə bağlı yaranan konkret regional problemlər nəzərə alınmaqla dəqiqləşdirilib. Qaçqın hüququnun təkamülünə beynəlxalq hüququn digər sahələrində, ilk növbədə insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquqda, beynəlxalq humanitar hüquqda və beynəlxalq cinayət hüququnda paralel olaraq gedən proseslər də öz təsirini göstərib.

Bu "Təlimat" ilk dəfə 1979-cu ilin sentyabrında Ali Komissarlığın Proqramının İcra Komitəsinə üzv dövlətlərin sorğusu ilə əlaqədar olaraq nəşr edilib. İkinci nəşr 1992-ci ildə buraxılıb, həmin nəşrdə qaçqınlara dair beynəlxalq sənədlərə qoşulma halları ilə əlaqədar məlumatlar yenilənib. "Təlimat"ın bütövlüyünü olduğu kimi saxlamaq üçün bu nəşrdə də ona dəyişiklik edilməyib, hərçənd ki, əlavələr yenidən təzələnilib.

Bu "Təlimat"a əlavə olaraq və müxtəlif ölkələrdə 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin rəsmi şərhlərində fərqlərin olduğunu nəzərə alaraq, BMTQAK beynəlxalq qaçqın hüququnun konkret məsələlərinə dair hüquqi rəylərini dərc etməkdə davam edir. Bu baxımdan BMTQAK, 2001-2002-ci illərdə Konvensiyanın qəbulunun 50 illiyinə həsr olunan tədbirlərin ardınca qəbul edilmiş "Himayə proqramı"nda nəzərdə tutulduğu kimi, "Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər" nəşrini davam etdirir.* Bu "Rəhbər prinsiplər" bu "Təlimat"ı tamamlayır və dəqiqləşdirir və onunla əlaqəli şəkildə oxunmalıdır. Bu nəşrə "Rəhbər prinsiplər" seriyasının ilk səkkiz buraxılışı daxil edilib.

Bu nəşrdə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsinin əsas komponentlərinə dair izahatlar BMTQAK-ın altmış il ərzində topladığı praktiki təcrübəyə, dövlətlərin praktikasına, İcra Komitəsinin rəylərinə, elmi ədəbiyyata və milli, regional və beynəlxalq səviyyəli məhkəmə qərarlarına əsaslanır. "Təlimat" və "Rəhbər prinsiplər" BMTQAK-ın 1950-ci il tarixli Nizamnaməsinin 1951-ci il Konvensiyasının 35 və 36-cı maddələri ilə və 1967-ci il Protokolunun II maddəsi ilə əlaqəli şəkildə götürülmüş 8-ci bəndində nəzərdə tutulan müşahidə funksiyalarına uyğun olaraq dərc edilir.

"Təlimat" və "Rəhbər prinsiplər" öz fəaliyyətlərində "qaçqın" anlayışının tətbiqini həyata keçirən dövlət rəsmilərinin, hakimlərin, praktiki mütəxəssislərin, eləcə də BMTQAK-ın personalı üçün rəhbər vəsait kimi nəzərdə tutulub. Ümid edilir ki, onlar bütün dünyada qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsində mühüm istinad edici vəsait olaraq qalacaq və Konvensiyanın şərhindəki fərqlərin həllinə yardımçı olacaqlar.

Volker Türk

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Beynəlxalq Himayə Bölməsinin direktoru

Cenevrə, dekabr 2011-ci il

---

* Bax: BMTQAK, *Himayə proqramı*, A/AC.96/965/Add.1, 26 iyun 2002-ci il, 1-ci məqsəd, sayt: [http://www.unhcr.org/cgi-](http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/home/opensslPDFViewer.html?docid=3d3e61b84&query=agenda%20for%20protection)

[bin/texis/vtx/home/opensslPDFViewer.html?docid=3d3e61b84&query=agenda%20for%20protection;](http://www.unhcr.org/refworld/docid/3dafdce27.html) BMTQAK-ın İcra Komitəsi, *Beynəlxalq himayəyə dair ümumi rəy*, № 92 (LIII) – 2002, 8 oktyabr 2002-ci il, sayt: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3dafdce27.html>; BMT-nin Baş Assambleyası, *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı: Baş Assambleya tərəfindən qəbul edilmiş qətnamə*, 6 fevral 2003-cü il, A/RES/57/187, 6-cı bənd, sayt: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f43553e4.html>.

QAÇQIN STATUSUNUN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ PROSEDURLARI VƏ MEYARLARI ÜZRƏ TƏLİMAT

**(QAÇQINLARIN STATUSUNA DAİR 1951-Cİ İL KONVENSIYASI VƏ
1967-Cİ İL PROTOKOLU ÇƏRÇİVƏSİNDƏ)**

GİRİŞ - «QAÇQIN» ANLAYIŞINI MÜƏYYƏNLƏŞDİRƏN BEYNƏLXALQ SƏNƏDLƏR

A. İlk sənədlər (1921 – 1946 –cı illər)

1. XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq qaçqınlar problemi ilə qarşılaşan dünya ictimaiyyəti humanitar mülahizələrdən çıxış edərək qaçqınların müdafiəsi və onlara yardım göstərilməsi funksiyasını öz üzərinə götürmüşdür.
2. Qaçqınların müdafiəsi üçün beynəlxalq fəaliyyət modeli Millətlər Birliyi tərəfindən müəyyən edilmiş, Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A bölməsinin 1-ci paragrafında sadalanmış, qaçqınlarla bağlı bir sıra beynəlxalq sazişlərin qəbul olunması ilə təsbit edilmişdir. (aşağıda 32-ci paragrafa bax)
3. Bu sənədlərdə mövcud təriflər qaçqınların hər bir kateqoriyasının milli mənşəyi, tərk etdikləri ərazi və öz dövlətləri tərəfindən diplomatik müdafiədən məhrum olmalarına müvafiq surətdə bölünürlər. Bu cür «kateqoriyalara görə» bölgünün şərhə sadə olmuş və kimin qaçqın olduğunu asanlıqla müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir.
4. İlk sənədlərin müddəalarının şamil olduğu şəxslərin indiki dövrdə rəsmən qaçqın kimi tanınmasını tələb etməsi ehtimalı az olsa da, belə hallar yarana bilər. Onlar haqqında söhbət aşağıda, II fəslin A bölməsində gedəcəkdir. 1951-ci il Konvensiyasından əvvəl qəbul olunmuş beynəlxalq sənədlərdəki təriflərə uyğun gələn şəxslər adətən «nizamnamə qaçqınları» adlandırılırlar.

B. Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyası

5. İkinci Dünya müharibəsindən az sonra qaçqınlar problemi hələ də həll olunmadığına görə qaçqınların hüquqi tərifini verən yeni beynəlxalq sənədin qəbul edilməsi zərurəti yarandı. Qaçqın kateqoriyaları ilə bağlı qəbul edilmiş sənədlərin əvəzinə qaçqın hesab olunmalı şəxslərin ümumi tərifini verən vahid bir sənəd hazırlamaq qərara alındı. Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya 1951-ci il iyun 28-də BMT-nin səlahiyyətli nümayəndələrinin konfransında qəbul olundu və 1954-cü il aprelin 21-də qüvvəyə mindi. Sonrakı paraqraflarda o, «1951-ci ili Konvensiyası» adlandırılır. (Konvensiyanın mətni ilə II əlavədə tanış ola bilərsiniz).

V. Qaçqınların statusuna dair Protokol

6. 1951-ci il Konvensiyasında verilən ümumi tərifə görə qaçqın «1951-ci il yanvarın 1-dək baş vermiş hadisələr nəticəsində və təqib qurbanı olmaq barədə tam əsaslı ehtiyatlara görə vətəndaşı olduğu ölkədən kənarında olan» şəxsdir.
7. Konvensiya işləni hazırlanarkən 1951-ci il həddi hökumətlərin öz öhdəliklərini o dövrdə məlum hadisələr nəticəsində qaçqın olmuş və ya artıq baş vermiş hadisələr nəticəsində qaçqın ola biləcək şəxslərlə məhdudlaşdırmaq məqsədilə hökumətlərin istəyinə müvafiq surətdə müəyyənləşdirildi.¹

8. Zaman keçdikcə və qaçqınlarla bağlı yeni vəziyyətlər yarandıqca 1951-ci il Konvensiyasının müddələrinin tətbiqini yeni qaçqınlara şamil etmək zərurəti meydana gəldi. Nəticədə qaçqınların statusuna dair Protokol işlənib hazırlandı. BMT-nin Baş Məclisində baxıldıqdan sonra protokol 1967-ci ili yanvarın 31-də ona qoşulmaq istəyən dövlətlər üçün açıq elan olundu və 1967-ci ilin oktyabrın 4-də qüvvəyə mindi.

9. Dövlətlər 1967-ci il Protokoluna qoşulmaqla 1951-ci il Konvensiyasında verilmiş tərifə uyğun olaraq Konvensiyanın əsas müddələrini 1951-ci il zaman həddi olmadan tətbiq etməyi öz öhdələrinə götürürlər. Konvensiya ilə bu cür əlaqəli olsa da Protokol yalnız konvensiyaya üzv olan dövlətlər deyil, istənilən dövlətlərin qoşula biləcəkləri müstəqil bir sənəddir.

10. Sonrakı paraqraflarda qaçqınların statusuna dair 1967-ci il Protokolu «1967-ci il Protokolu» adlandırılır (protokolun mətni ilə III əlavədə tanış ola bilərsiniz).

11. BMT QAK-ın səylərinə baxmayaraq, 2008-ci il 31 iyul tarixində 1954-cü ilin Konvensiyasını yalnız 63 ölkə ratifikasiya edib və ya qoşulub, müqayisə üçün isə Qaçqınların statusuna dair 1951-ci il Konvensiya və/və yaxud 1967-ci il protokolunu isə 147 ölkə ratifikasiya edilib və ya qoşulub

Q.1951-ci il Konvensiyasının və 1967-ci il Protokolunun əsas müddəaları

12. 1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu 3 növ müddəadan ibarətdir:

(I) Kimin qaçqın olub olmaması və vaxtilə qaçqın olmuş, lakin daha qaçqın olmayan şəxslərin əsas tərifini ehtiva edən müddəalar. Bu müddələrin izahı və təfsiri qaçqınların statusunu müəyyənləşdirmək vəzifəsini yerinə yetirən şəxsləri istiqamətləndirmək üçün nəzərdə tutulmuş bu təlimatın əsas məzmununu təşkil edir.

(II) Sığındıqları ölkədə qaçqınların hüquqi statusunu, hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirən müddəalar. Bu müddəalar qaçqınların statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesinə təsir göstərməyə də, bu vəzifənin həvalə olunduğu hakimiyyət orqanları bu müddələrdən xəbərdar olmalıdırlar, belə ki onların qəbul etdikləri qərarlar konkret insan, yaxud ailə üçün uzunmüddətli təsir gücünə malikdir.

(III) İnzibati və diplomatik baxımdan sənədlərin icrası ilə bağlı digər müddəalar. 1951-ci il Konvensiyasının 35-ci maddəsi və 1967-ci il Protokolunun II maddəsi razılığa gələn dövlətlərin BMT-nin Qaçqınların işləri üzrə Ali Komissarının İdarəsinin funksiyalarının icrası zamanı bu təşkilatla əməkdaşlıq etmək, o cümlədən bu sənədlərin müddələrinin tətbiqi üzərində nəzarətin həyata keçirilməsinə imkan yaratmaq barədə öhdəliklər qoyur.

D. BMT-nin Qaçqınların işləri üzrə Ali Komissarının İdarəsinin Nizamnaməsi

13. A-C bəndlərində təsvir edilmiş sənədlər qaçqın hesab olunmalı şəxslərin tərifini verir və bu sənədləri imzalamış tərəflərdən öz ərazilərində qaçqınlara müəyyən status verməyi tələb edir.

14. BMT-nin Qaçqınların işləri üzrə Ali Komissarının İdarəsi (BMTQAK) BMT-nin Baş Məclisinin qərarına müvafiq olaraq 1 yanvar 1951-ci il tarixində yaradıldı. BMTQAK-ın Nizamnaməsi BMT-nin 1950-ci il dekabrın 14-də qəbul etdiyi 428 (b) sayılı qətnaməyə əlavədir. Nizamnaməyə uyğun olaraq Ali Komissar bu idarənin səlahiyyətlərinə inter alia aid olan qaçqınların beynəlxalq himayəsini təmin etmək vəzifəsini həyata keçirir.

15. Nizamnamə Ali komissarın səlahiyyətlərinin şamil edildiyi şəxslərin tərifini verir və bu tərif 1951-ci il Konvensiyasında verilmiş tərifin eyni olmasa da, bu tərifə uyğundur. Bu təriflərə əsasən, Ali Komissar zaman həddi² və coğrafi məhdudiyətdən³ asılı olmayaraq qaçqınlarla bağlı müvafiq səlahiyyətlərə malikdir.

16. Beləliklə, BMTQAK-ın nizamnaməsinin meyarlarına uyğun gələn şəxs, məskunlaşdığı ölkənin 1951-ci il Konvensiyasına və ya 1967-ci il Protokoluna qoşulub-qoşulmamasından, bu sənədlərin istənilən birinə görə, sığındığı ölkənin onu qaçqın kimi tanıyıb-tanımadığından asılı olmayaraq BMT-nin Ali Komissarı tərəfindən təmin olunan müdafiəsindən istifadə edir. Ali Komissarın mandatının əhatə dairəsində olan bu cür qaçqınlar adətən «mandat qaçqınları» adlandırılır.

17. Sonrakı paraqraflardan aydın olacaq ki, şəxs eyni zamanda həm mandat qaçqını, həm də 1951-ci il Konvensiyası, yaxud 1967-ci Protokoluna uyğun olaraq qaçqın ola bilər. Eyni zamanda, bu şəxs həmin sənədlərdən heç birinə üzv olmaya ölkədə məskunlaşa, yaxud zaman və ya coğrafi məhdudiyət səbəbindən «Konvensiya qaçqını» kimi qəbul edilməyə bilər. Bu cür hallarda o, BMTQAK-ın Nizamnaməsinə uyğun olaraq Ali Komissarın himayəsi ilə təmin ediləcəkdir.

18. Yuxarıda adı çəkilmiş 428 (B) sayılı Qətnamə və Ali Komissarın İdarəsinin Nizamnaməsi qaçqınların problemlərinin həllində hökumətlərlə BMTQAK arasında əməkdaşlığa çağırır. Ali Komissar qaçqınların beynəlxalq himayəsini təmin etmək, o cümlədən bu məsələyə dair beynəlxalq Konvensiyaların imzalanmasına və ratifikasiyasına kömək göstərmək, eləcə də onların tətbiqini müşahidə etmək vəzifəsini daşıyan səlahiyyətli orqan kimi müəyyən edilir.

19. Müşahidəçi funksiyaları ilə müşayiət olunan bu cür əməkdaşlıq Ali Komissarın 1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu üzrə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesinə marağı üçün əsas yaradır. Bir sıra hökumətlər tərəfindən təyin olunmuş qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosedurunda Ali komissara verilmiş rol müxtəlif dərəcədə əks olunur.

E. Qaçqınların statusuna dair regional sənədlər

20. 1951-ci il Konvensiyası, 1967-ci il Protokolu və BMTQAK-ın Nizamnaməsindən əlavə, xüsusən Afrika, Amerika və Avropada qaçqınlara dair bir sıra regional SA-zışlar, konvensiyalar və digər sənədlər mövcuddur. Bu regional sənədlərdə sığınacaqın verilməsi, yol sənədləri, daşınma məsələləri və s. nəzərdən keçirilir. Onların bəzilərində «qaçqın» termini və ya sığınacaq verilən şəxslərin tərfi vardır.

21. Latın Amerikasında diplomatik və ərazi sığınacağı problemi bir çox regional sənədlərdə, o cümlədən Beynəlxalq cinayət hüququna dair müqavilədə (Montevideo, 1989-cu il); Ekstradisiya haqqında sənədə (Karakas, 1911-ci il); Sığınacaq haqqında konvensiya (Havana, 1928-ci il); siyasi sığınacaq haqqında konvensiya (Montevideo, 1933-cü il); Diplomantik sığınacaq haqqında konvensiya

(Karakas, 1954-cü il) və Ərazi sığınacağı haqqında konvensiyada (Karakas, 1954cü il) nəzərdən keçirilir.

22. 1960-cu il sentyabrın 10-da Afrika Birliyi Təşkilatının Hökumət Başçıları Məclisində qəbul olunmuş, Afrikada qaçqınlar problemlərinin spesifik cəhətlərini nizamlayan Konvensiya daha sonrakı regional sənədlərə aiddir. Bu konvensiyada «qaçqın» terminin iki hissədən ibarət tərifı verilir: birinci hissə 1967-ci il Protokolundakı tərifin (yəni zaman və coğrafi məhdudiyət istisna olmaqla, 1951-ci il Konvensiyasındakı tərifin) eynidir. İkinci hissə «qaçqın» terminini aşağıdakı kimi müəyyən edir:

- «qaçqın» mənşəcə mənsub olduğu və ya vətəndaşı olduğu ölkənin bütün ərazisində, yaxud ayrı-ayrı rayonlarında xarici təcavüz, işğal, yadellilərin ağılığı, yaxud ictimai asayişin ciddi şəkildə pozan hadisələr üzündən yaşadığı yeri tərk edərək mənşəcə mənsub olduğu və ya vətəndaşı olduğu ölkədən kənarıda sığınacaq axtarmaq məcburiyyətində qalan hər bir şəxsdir»

23. Bu təlimatda qaçqın statusunun tərifinə yalnız iki universal əhəmiyyətli sənəd – 1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu əsasında baxılır.

Ə. Sığınacaq və qaçqınlarla rəftar

24. Bu təlimat qaçqınların statusunun müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı olan məsələlərə, yəni onlara sığınacaq verilməsi, yaxud qaçqın kimi tanınandan sonra hüquqi nöqtəyi nəzərdən qaçqınlarla rəftar məsələlərinə toxunmur.

25. Səlahiyyətli nümayəndələrin Yekun Aktında, həmçinin Konvensiyanın Pre-ambulasında sığınacağa istinad edilməsinə baxmayaraq, nə 1951-ci il Konvensiyasında, nə də 1967-ci il Protokolunda sığınacaq verilməsi məsələsinə baxılmır. Ali Komissar hər zaman BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən müvafiq olaraq 1948- ci il dekabrın 10da və 1967-ci il dekabrın 14-də qəbul edilmiş İnsan Hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi və Ərazi sığınacağı haqqında bəyannamə ruhunda alicənab siyasətə çağırır.

26. Dövlətlərin ərazisində qaçqınlarla rəftara gəldikdə, bu məsələ 1951-ci il Konvensiyanın və 1967-ci il Protokolunun əsas müddəaları ilə nizamlanır. Bundan əlavə, 1951-ci il Konvensiyanı qəbul etmiş Səlahiyyətli nümayəndələrin Konfransının Yekun aktının E tövsiyyəsinə diqqət yetirmək lazımdır:

Konfrans ümidvar olduğunu bildirir ki, Qaçqınların statusu haqqında Konvensiya müqavilə çərçivələrindən çıxan örnəyə çevriləcək, bütün dövlətlər onu rəhbər tutacaq və konvensiyanın müddəalarına uyğun gəlməyən, amma onların ərazisində qaçqın kimi qalan şəxslər üçün imkan daxilində həmin Konvensiyada nəzərdə tutulmuş rejim yaradacaqlar.

27. Bu tövsiyə dövlətlərə «qaçqın» tərifinin meyarlarına tam uyğun gəlməyən şəxslərlə bağlı yarana biləcək problemləri həll etmək imkanı verir.

I HİSSƏ

QAÇQIN STATUSUNUN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİ MEYARLARI

I FƏSİL - ƏSAS PRİNSİPLƏR

28. 1951-ci ili Konvensiyasına müvafiq olaraq, tərifdə əks olunmuş meyarlara uyğun gələn şəxs qaçqın sayılır. Bu onun qaçqın statusunu rəsmən müəyyənləşdirildiyi məqama qədər labüd surətdə baş verir. Şəxsin qaçqın statusunun təsdiq edilməsi onu qaçqın etmir, yalnız onun qaçqın olduğunu elan edir. Şəxsi qaçqın edən bunun təsdiqlənməsi deyil, həmişə şəxsin qaçqın olmasıdır.

29. Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesi 2 mərhələdə baş verir. Əvvəla, bu hadisəyə aid faktların aydınlaşdırılması lazımdır. İkincisi bu faktlara 1951-ci il Konvensiyasının və 1967-ci il Protkolunun təriflərini tətbiq etmək gərəkdir.

30. 1951-ci il Konvensiyasının kimin qaçqın olmasını müəyyənləşdirən müddəaları «aid etmə», «xitam», «istisna» adlanan 3 hissədən ibarətdir.

31. Aid etmə haqqında bəndlər qaçqın olmaq üçün şəxsin uyğun gəlməli olduğu meyarları müəyyənləşdirir. Bu bəndlər qaçqın statusu tərifini vermək üçün müsbət əsas yaradır. Xitam və istisna bəndləri mənfi mənə daşıyır – birincisi qaçqının daha qaçqın hesab edilməməli olduğu şərtləri göstərir, ikincisi isə şəxsin aid etmə bəndlərinin müsbət meyarlarına uyğun gəlsə də, 1951-ci il Konvensiyasının tətbiqi dairəsindən istisna edilməsi hallarını sadalayır.

II FƏSİL - AİDETMƏ HAQQINDA BƏNDLƏR

A. TƏRİFLƏR

(1) NİZAMNAMƏ QAÇQINLARI

32. 1951-ci il Konvensiyasının 1A (1) maddəsi nizamnamə qaçqınlarının, yəni Konvensiyadan əvvəlki beynəlxalq sənədlərin müddəalarına əsasən qaçqın hesab olunan şəxsləri nəzərdən keçirir. Bu müddəa göstərir ki: «bu Konvensiyanın məqsədlərinə uyğun olaraq, «qaçqın» anlayışı aşağıdakı şəxslərə şamil edilə bilər:

1) 1926-cı il 12 may və 1928-ci il 30 iyun sazişləri, 1933-cü il 28 oktyabr və 1938-ci il 10 fevral Konvensiyaları, 1939-cu il 14 sentyabr Protokolu və ya Beynəlxalq Qaçqınlar Təşkilatının nizamnaməsinə əsasən qaçqın hesab olunan şəxs;

Beynəlxalq Qaçqınlar Təşkilatının fəaliyyəti dövründə qəbul etdiyi qaçqın statusundan imtina qərarları bu bölmənin 2ci bəndində müəyyənləşdirilmiş şərtlərə cavab verən şəxslərə qaçqın statusu verilməsinə mane olmur».

33. Yuxarıdakı sənədlərin sadalanması keçmişlə əlaqəni, daha erkən dövrlərdə beynəlxalq ictimaiyyətin qayğısı obyektinə çevrilmiş qaçqınların beynəlxalq himayəsində varisliyi təmin etmək məqsədini güdür. Artıq qeyd olunduğu kimi (yuxarıda 4-cü paragrafa bax), bu sənədlər öz əhəmiyyətinin böyük hissəsini itirmişdir və onların bu təlimatda müzakirəsi praktik əhəmiyyətə malik olmazdı. Bununla yanaşı, həmin sənədlərin istənilən birinə görə qaçqın sayılan şəxs avtomatik olaraq 1951-ci il Konvensiyası üzrə qaçqın sayılır. Deməli «Nansen pasportu»⁴, yaxud Beynəlxalq Qaçqınlar Təşkilatının verdiyi «qaçqın statusu sertifikatının» sahibi, 1951-ci il Konvensiyasının xitam və ya istisna müddəalarından biri ona tətbiq olunmadığı vaxtadək, 1951-ci il Konvensiyası üzrə qaçqın sayılmalıdır. Bu, həmçinin Nizamnamə qaçqınlarının sağ olan uşaqlarına da şamil edilir.

(2) 1951-ci il Konvensiyasında Ümumi Tərif

34. 1951-ci il Konvensiyasının 1A(2) maddəsinə əsasən «qaçqın» anlayışı

«1951-ci il yanvarın 1-dək baş vermiş hadisələr nəticəsində və irqi, dini əlamət, vətəndaşlıq, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət və ya siyasi əqidə üzündən təqib qurbanı olmaq barədə tam əsaslı ehtiyatlara görə vətəndaşı olduğu ölkədən kənarında olan və həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilməyən və ya bu cür ehtiyatlar üzündən istifadə etmək istəməyən; və ya müəyyən vətəndaşlığı olmadan və həmin hadisələr nəticəsində əvvəl adətən yaşadığı ölkədən kənarında qalaraq, bu cür ehtiyatlar üzündən oraya qayıda bilməyən və qayıtmaq istəməyən hər bir şəxsə şamil olunur.

Bu ümumi tərif aşağıda müfəssəl şəkildə nəzərdən keçirilir.

B. Terminlərin təfsiri

(1) 1951-ci ilin yanvarın 1-dək baş vermiş hadisələr

35. 1951-ci il zaman məhdudiyətinin səbəbi Girişin 7-ci paragrafında izah olunur. 1967-ci il Protokolunun nəticəsində bu zaman məhdudiyəti öz əməli əhəmiyyətini xeyli itirmişdir. Ona görə də «hadisə» sözünün təfsiri dövlətlərin

1951-ci il Konvensiyasının iştirakçısı olan, lakin 1967-ci il Protokolunun iştirakçısı olmayan yalnız kiçik bir hissəsini maraqlandırır⁵.

36. 1951-ci il Konvensiyasında «hadisələr» sözünün tərifi verilməmişdir, lakin bu söz «ərazi və ya dərin siyasi dəyişikliklərə, həmçinin əvvəl baş vermiş dəyişikliklərin nəticəsi olan müntəzəm, məqsədyönlü təqiblərə səbəb olan böyük əhəmiyyətli hadisələr⁶ kimi başa düşülür. Zaman məhdudiyəti elə hadisələrə aiddir ki, şəxs bu hadisələrin baş verdiyi anda deyil, onların nəticəsində qaçqına çevrilir və bu məhdudiyət qaçqının öz ölkəsini tərk etdiyi vaxta şamil olunmur. Qaçqın zaman məhdudiyətindən əvvəl və ya sonra ölkəsini tərk edə bilər, bir şərtlə ki, onun təqib olunmaqdan ehtiyat etməsi göstərilən zaman hüdudundan əvvəl baş vermiş «hadisələrlə» və ya həmin hadisələrin sonrakı nəticəsi ilə bağlı olsun.⁷

(2) Təqib Qurbanı Olmaq Barədə Tam Əsaslı Ehtiyatlar

a) Ümumi təhlil

37. «Təqib qurbanı olmaq barədə tam əsaslı ehtiyatlar» tərifi əsas ifadəsidir. O, Konvensiya müəlliflərinin qaçqının xarakteristikasının əsas ünsürləri barədə nöqteyi-nəzərini əks etdirir. Bu ifadə qaçqınların kateqoriyalar üzrə (yəni öz ölkəsinin himayəsindən məhrum olan müəyyən mənşəli şəxslər qrupu olaraq) müəyyənləşdirilməsinin əvvəlki metodlarını müvafiq əsaslar üzrə «ehtiyat» barədə əsas konsepsiya ilə əvəz edir. Ehtiyatlar subyektiv xarakter daşdığına görə bu tərifi qaçqın kimi tanımaq üçün müraciət etmiş şəxsin vəziyyətinə subyektiv ünsür əlavə edir. Ona görə də qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün ərizəçinin mənşəcə mənsub olduğu ölkədə vəziyyət barədə mülahizə irəli sürməzdən əvvəl onun ifadəsi qiymətləndirilməlidir.

38. «Ehtiyat» ünsürünə, yeni şüurun vəziyyətinə və subyektiv şərtlərə «tam əsaslı» tərifi əlavə olunur. Beləliklə, qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi zamanı təkəcə şəxsin düşüncə tərzini deyil, həm də düşüncə tərzinin obyektiv vəziyyətlə əsaslandırılması nəzərdə tutulur. Ona görə də «tam əsaslı ehtiyatlar» termininə subyektiv və obyektiv ünsürlər daxildir və tam əsaslı ehtiyatların həqiqətən mövcud olub-olmadığını müəyyən edərkən hər iki ünsür nəzərə alınmalıdır.

39. Ehtimal olunur ki, əgər şəxs sərgüzəşt axtarmırsa, yaxud sadəcə olaraq dünyanı görmək istəmirsə, adi şəraitdə ciddi səbəblər olmasa, heç vaxt evini və ölkəsini tərk etməz. Ciddi və başa düşülən səbəblər çox ola bilər, lakin onlardan yalnız biri qaçqını müəyyən etmək üçün seçilmişdir nəzərdə tutula bilər. Sadalanan səbəblərə görə, «təqib qurbanı olmaq barədə tam əsaslı ehtiyatlar» ifadəsi spesifik şəraiti göstərərək qaçmağın bütün digər səbəblərini tərifi kənarlaşdırır. Bu ifadə aqlıq və ya təbii fəlakət qurbanlarına (əgər onlar həmçinin yuxarıda göstərilən səbəblərə görə təqib qurbanı olmaq barədə tam əsaslı ehtiyat hissi keçirmirlərsə) şamil olunmur. Bununla belə, bu cür digər hallar qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesi ilə əlaqədar olmaya bilməz, çünki ərizəçinin vəsatətini düzgün təhlil etmək üçün bütün hallar nəzərə alınmalıdır.

40. Subyektiv ünsürün qiymətləndirilməsi ərizəçinin şəxsiyyətinin qiymətləndirilməsindən ayrılmazdır, çünki oxşar şəraitdə müxtəlif fərdlərin psixoloji reaksiyaları fərqlənə bilər. Möhkəm siyasi, yaxud dini əqidəyə malik bir şəxs isə bu cür möhkəm əqidəyə malik olmaya bilər. Bir şəxs qaçmaq haqqında tələsik qərar qəbul edə bildiyi halda, digəri öz gedişini diqqətlə planlaşdırmağa bilər.

41. Statusun müəyyənləşdirilməsində subyektiv amilin böyük əhəmiyyətini nəzərə alaraq, mövcud faktlar əsasında vəsatətin kifayət qədər aydınlaşdırıla bilmədiyi hallarda onların həqiqətə uyğunluğunu qiymətləndirmək lazımdır. Ərizəçinin şəxsi və ailə həyatının xüsusiyyətləri, onun bu və ya digər irqi, dini, milli, sosial və ya siyasi qruplarda iştirakı, öz vəziyyəti haqqında mülahizəsi, şəxsi təcrübəsi, başqa sözlə, onun müraciətinin ilkin səbəbinin əsaslı ehtiyat olub-olmamasını sübut edə bilən hər bir şey nəzərə alınmalıdır. Ehtiyat məntiqi olmalıdır. Bununla yanaşı, əgər işin bütün hallarını nəzər almaqla şüurun bu vəziyyətinə haqq qazandırmaq mümkündürsə, şişirdilmiş ehtiyat hissi də əsaslı sayıla bilər.

42. Obyektiv ünsürlərə gəlincə, ərizəçinin ifadəsini qiymətləndirmək lazımdır. Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsinə məsul olan səlahiyyətli hakimiyyət orqanları ərizəçinin mənşəcə mənsub olduğu ölkədəki şərait barədə rəy formalaşdırmaları vacib deyildir. Lakin ərizəçinin bildirdikləri mücərrəd şəkildə nəzərdən keçirilə bilməz, mənşə ölkəsində mövcud vəziyyət kontekstində qiymətləndirilməlidir. Ərizəçinin mənşəcə mənsub olduğu ölkənin şəraitini bilmək əsas məqsəd olmasa da onun ifadəsinin həqiqətə uyğun olub-olmadığının müəyyənləşdirilməsində çox mühüm bir ünsürdür. Ümumiyyətlə, əgər ərizəçi mənşəcə mənsub olduğu ölkədə davamlı qalmasının tərifdə göstərilən səbəblərə görə dözülməz olduğunu, yaxud geri qayıdacağı halda həmin səbəblər üzündən dözülməz olacağını ağılabatan dəlillərin köməyi ilə sübut edə bilirsə, onun ehtiyatları tam əsaslı sayılmalıdır.

43. Bu mülahizələrin ərizəçinin şəxsi təcrübəsinə əsaslanması vacib deyildir. Məsələn, onun dostları, qohumları, mənsub olduğu irqi və sosial qrupun digər üzvlərinin başına gəlmiş hadisələr onun da gec-tez təqib qurbanı olmaqla bağlı ehtiyatının tam əsaslı olduğunu göstərə bilər. Məsələyə ərizəçinin mənşəcə mənsub olduğu ölkənin qanunlarının, xüsusilə onların tətbiqi üsulunun da aidiyyəti ola bilər. Lakin hər şəxsin vəziyyəti fərdi şəkildə qiymətləndirilməlidir. Çox tanınmış bir şəxsiyyətin təqib olunması ehtimalı tanınmayan şəxsə nisbətən daha çox ola bilər. Bütün bu amillər, yəni şəxsin xarakteri, onun keçmişi, nüfuzu, rifah halı və ya fikrini ifadə etmə tərzi onun təqib olunmaqdan ehtiyat etməsinin «tam əsaslı olması» qənaətinə gətirib çıxara bilər.

44. Qaçqın statusunun adətən fərdi şəkildə müəyyənləşdirilməli olmasına baxmayaraq, elə vəziyyətlər yarana bilər ki, şəraitin tələbi ilə insan qrupları yaşayış yerini dəyişdikdə bu qrupların hər bir üzvü fərdi qaydada qaçqın hesab oluna bilər. Belə vəziyyətlərdə təcili yardım göstərmək zərurəti meydana gəlir və sırf əməli səbəblərə görə qrupun hər bir üzvü üçün qaçqın statusunu fərdi qaydada müəyyən etmək qeyri-mümkün olur. Ona görə də, qaçqınların statusunun «qrup halında müəyyənləşdirilməsi» üsulu tətbiq edilir. Bu üsula görə, qrupun hər bir üzvü prima facie (əksini göstərən dəlil olmayanda) qaçqın sayılır.

45. Əvvəlki paraqrafda nəzərdən keçirilmiş vəziyyətlərdən başqa, ərizəçi özünün şəxsən nə üçün təqiblərdən ehtiyat etməsi ilə bağlı inandırıcı səbəbləri təqdim etməlidir. Ehtimal etmək olar ki, əgər şəxs 1951-ci il Konvensiyasında sadalanan səbəblərdən birinə görə artıq təqib qurbanı olmuşsa, deməli, onun təqib qurbanı olmaqdan ehtiyat etməsi tam əsaslıdır. Lakin «ehtiyat» sözü təkcə həqiqətən təqib edilmiş şəxsə deyil, həm də təqib olunmaq təhlükəsi törədə bilən vəziyyətlərdən can qurtarmaq istəyən şəxslərə də şamil olunur.

46. «Təqibdən ehtiyat» və ya hətta «təqib» ifadələri adətən qaçqınların normal lüğət tərkibinə xas deyildir. Qaçqının vəziyyətinin təqiblə bağlı olduğuna baxmayaraq, o, nadir hallarda «təqibdən ehtiyat» ifadəsini dilinə gətirir. Bundan

əlavə, müəyyən konkret rəy və ya etiqadlarına görə əziyyət çəkmiş qaçqın psixoloji səbəblərə görə hiss-həyəcanını və vəziyyətini siyasi terminlərlə təsvir etmək iqtidarında olmaya bilər.

47. Ərizəçinin ehtiyatlarının əsaslı olub-olmamasının standart göstəricisi onun etibarlı milli pasportunun olmasıdır. Bəzən söyləyirlər ki, pasporta malik olmaq onu verən hakimiyyət orqanlarının pasport sahibini təqib etmək fikrində olmadığını göstərir, əks təqdirdə həmin şəxsə pasport verilməzdi. Bəzi hallarda bu doğru olsa da, bir çox şəxslər siyasi baxışlarını açıqlamadan ölkəni tərk etməyin qanuni üsulundan istifadə edirlər, çünki bu baxışlar barədə dövlət orqanlarının məlumatının olması onları dövlət orqanları ilə münasibətlərdə təhlükəli vəziyyətə sala bilər.

48. Beləliklə, pasportun olması onun sahibinin loyallığının aşkarlığı və ya ehtiyatların olmaması göstəricisi sayıla bilməz. Pasport, öz ölkəsində arzu olunmayan şəxsə pasport, hətta onun çıxıb getməsinə təmin etmək məqsədi ilə verilə bilər. Elə hallar da olur ki, pasport qanunsuz əldə edilir. Beləliklə, etibarlı milli pasporta malik olmaq qaçqın statusu almaq üçün maneə deyildir.

49. Digər tərəfdən, əgər ərizəçi əsaslı səbəblər olmadan himayəsini arzu etmədiyini iddia etdiyi ölkənin etibarlı pasportunu saxlamaqda təkid edirsə, bu onun «tam əsaslı ehtiyatlar» haqqında bəyanatlarının həqiqiliyini şübhə oyada bilər. Qaçqın kimi tanınan şəxs adətən öz milli pasportunu saxlamır.

50. Lakin qaçqın statusunun meyarlarına uyğun gələn şəxsin öz milli pasportunu saxlaması və ya xüsusi razılaşmalar əsasında mənşəcə mənsub olduğu ölkənin hakimiyyət orqanlarından yeni pasport alması kimi müstəsna hallar da ola bilər. Əgər bu cür hallar milli pasport sahibinin qabaqcadan icazə olmadan öz ölkəsinə qayıda bilməsini nəzərdə tutursa, bu, qaçqın statusu ilə bir araya sığa bilər.

(b) Təqib

51. «Təqib»in hamı tərəfindən qəbul olunmuş tərifi yoxdur və bu cür tərifi ifadə etmək üçün göstərilən çoxsaylı cəhdlər böyük uğur qazana bilməmişdir. 1951-ci il Konvensiyasının 33-cü maddəsində belə bir qənaətə gəlmək olar ki, irqi, dini, milli, siyasi əqidələr və ya hər hansı sosial qrupa mənsubiyyət səbəblərinə görə həyat və azadlıq üçün təhlükə törənməsi təqibdir.

52. Digər zərər vuran hərəkətlərin və ya təhdidlərin təqibə aid olub-olmaması hər bir işin hallarından, o cümlədən əvvəlki paraqrafda söhbət gedən subyektiv ünsürlərdən asılıdır. Təqibdən ehtiyatın subyektiv xarakteri konkret şəxsin rəyini hissələrinin qiymətləndirilməsini tələb edir. Yalnız bu rəyi və hissələri nəzərə almaqla həmin şəxsin əleyhinə mövcud olan, yaxud ehtimal edilən tədbirləri götür-qoy etmək olar. Fərdlərin psixoloji quruluşundakı fərqlərdən və hər bir hadisənin hallarından asılı olaraq təqibin miqyasının təfsiri dəyişir.

53. Bundan əlavə, ərizəçi bəzən digər düşmənçilik amilləri ilə (o cümlədən mənşəcə mənsub olduğu ölkədə ümumi təhlükəli şərait) çuğlaşan, özünün təqib kimi qiymətləndirmədiyi müxtəlif təsirlərə (o cümlədən müxtəlif formalarda ayrışeçkiliyə) məruz qala bilər. Belə hallarda müxtəlif ünsürlərin məcmusu ərizəçinin şüuruna elə təsir edir ki, bu, «məcmu əsasda» təqib olunmaq barəsində tam əsaslı ehtiyat üçün iddia kimi müəyyən edilə bilər. Burada hansı məcmu səbəblərin qaçqın statusu verilməsinə dair tam əsaslı tələblərin artmasına səbəb ola bilməsi barədə ümumi bir qayda işləyib hazırlamaq, əlbəttə, mümkün deyildir.

Bu, şübhəsiz bütün hallardan, o cümlədən konkret coğrafi, tarixi və etnoloji şərtlərdən asılı olacaqdır.

(v) Ayrı-seçkilik

54. Bir çox ölkələrdə müxtəlif qruplara münasibətdə fərqlər, böyük və ya kiçik miqyasda, həqiqətən mövcuddur. Bu cür fərqlərə görə daha pis münasibətə məruz qalan şəxslər heç də həmişə təqib qurbanı olmurlar. Yalnız müəyyən hallarda, məsələn, ayrı-seçkilik tədbirləri bu şəxslərə əsaslı ziyan vuran nəticələrə, yəni pul qazanmaq, dini ayinləri icra etmək, normal təhsil almaq hüquqlarının ciddi məhdudiyətlərinə gətirib çıxardıqda belə ayrı-seçkilik təqibə bərabər tutulur.

55. Özlüyündə ayrı-seçkilik tədbirləri ciddi xarakter daşımasa da, əgər onlar ayrı-seçkiliyə məruz qalan şəxslərdə gələcəkdə həyatlarının təhlükədə ola biləcəyi ilə bağlı ağır duyğular yaradırsa, təqib olunmaq qorxusunun artmasına səbəb ola bilər. Özlüyündə təqibə bərabər tutulan bu cür ayrı-seçkilik tədbirlərinə tərifi verərkən hər halda bütün şərait nəzərə alınmalıdır. Şəxs artıq belə ayrı-seçkilik tədbirlərinin qurbanı olmuşsa və deməli, məcmu ünsür mövcuddursa, təqibdən ehtiyat haqqında bəyanat, əlbəttə, daha əsaslı olar.⁸

(q) Cəza

56. Təqibi adi qanun pozuntusuna görə verilən cəzadan fərqləndirmək lazımdır. Bu cür pozuntulara görə təqibdən və ya cəzadan qaçan şəxslər bir qayda olaraq, qaçqın deyildirlər. Xatırlatmaq lazımdır ki, qaçqın ədalət məhkəməsindən gizlənən şəxs deyil, haqsızlığın qurbanı və potensial qurbandır.

57. Amma yuxarıda göstərilən bu fərqləndirici cəhət bəzən kifayət qədər aydın olmaya bilər. Hər şeydən əvvəl, adi qanun pozuntusunda təqsiri olan şəxs tərifi mənasına görə təqibə bərabər tutulan hədsiz ağır cəzaya məruz qala bilər. Bundan əlavə, tərifi göstərilən səbəbə görə (məsələn, uşağa «qeyri-qanuni») dini öyüdlər verilməsi üçün məhkəmə qaydasında cinayət cəzası ilə bağlı təqib də təqibə bərabər tutula bilər.

58. İkincisi, elə hallar ola bilər ki, şəxs qanuna zidd hərəkətinə görə təqibdən və cəzadan ehtiyat etməkdən əlavə, «təqib qurbanı olmaq barədə tam əsaslı ehtiyat» hissi də keçirə bilər. Belə hallarda həmin şəxs qaçqındır. Bununla belə, ərizəçiyə istisna bəndlərindən birini tətbiq etmək üçün onun cinayətinin nə dərəcədə ciddi xarakter daşdığını müəyyən etmək lazımdır.⁹

59. Məhkəmə təqibin digər mülahizələr üzrə təqibə bərabər olub–olmadığını müəyyən etmək üçün həmin ölkənin qanunvericiliyinə nəzər salmaq lazımdır: Çünki elə hallar olur ki, qanunvericilik hamılıqla qəbul olunmuş insan hüquqları standartlarına uyğun gəlmir. Lakin çox vaxt qanunun özü deyil onun tətbiqi üsulu ayrı-seçkilik xarakteri daşıyır. Məsələn: «ictimai asayiş»in pozulmasına görə, o cümlədən pamfletlərin yayılmasına görə məhkəmə təqibi bu nəşrin siyasi məzmunu şəxsiyyətin təqib edilməsi vasitəsi ola bilər

60. Belə hallarda digər ölkənin qanunvericiliyinin qiymətləndirilməsində aşkar çətinliklərlə əlaqədar olaraq milli hakimiyyət orqanları daha çox öz milli qanunvericiliyini meyar götürərək qərar qəbul edə bilərlər. Lakin iştirakçı ölkələr qarşısında mütləq öhdəliklər qoyan və 1951-ci il Konvensiyasının bir çox iştirakçı ölkələrinin qoşulduğu insan hüquqlarına dair müxtəlif beynəlxalq sənədlərin, xüsusən İnsan hüquqları haqqında beynəlxalq paktlar prinsiplərinə müraciət etmək daha faydalı ola bilər.

q) Mənşəcə mənsub olduğu ölkədən qanunsuz getmənin və ya icazəsiz onun hüduqlarından kənarda qalmanın nəticələri

61. Bir sıra ölkələrin qanunvericiliyində ölkədən qanunsuz gedən və ya icazəsiz xaricdə qalan vətəndaşlar üçün sərt cəza tədbirləri nəzərdə tutulur. Əgər şəxsin ölkədən qanunsuz getməsi və ya icazəsiz xaricdə qalması səbəbindən bu cür sərt cəzaya layiq olduğuna inanmaq üçün əsas varsa, onun qaçqın sayılmasına o halda haqq qazandırmıq olar ki, şəxsin getməsinin və ya xaricdə qalmasının səbəbləri 1951ci il Konvensiyasının 1A (2) maddəsində sadalanan səbəblərə uyğun gəlsin.

(d) İqtisadi miqrantların qaçqınlardan fərqi

62. Miqrant tərifdə sadalanan səbəblərdən fərqli səbəblərə görə könüllü surətdə ölkəsini tərk edib başqa yerə köçən şəxsdir. O bunu həyat tərzini dəyişmək və ya sərgüzəşt arzusu ilə, ailə və ya fərdi xarakterli digər səbəblərə görə edə bilər. Əgər şəxs yalnız iqtisadi mülahizələrə görə çıxıb gedirsə qaçqın deyil, iqtisadi miqrantdır.

63. Lakin iqtisadi miqrant ilə qaçqın arasında fərq çox zaman yaygın olur, necə ki, ərizəçinin mənşəcə mənsub olduğu ölkədə iqtisadi və siyasi tədbirlər arasında fərq heç də həmişə də aydın olmur. Yaşayış şəraitinə təsir edən iqtisadi tədbirlərin başqa, ayrı-ayrı qrupların əleyhinə yönəldilmiş irqi, dini və ya siyasi məqsədlər və ya niyyətlər də mövcud ola bilər. Əgər iqtisadi tədbirlər əhalinin müəyyən hissəsinin iqtisadi vəziyyətini sarsıdırsa (məsələn, ayrı-ayrı etnik və ya dini qrupları ticarət hüququndan məhrum edilərsə, onlara qarşı ayrı-seçkilik və ya hədsiz vergi qoyulursa) bundan zərər çəkənlər şəraitin təzyiqi ilə ölkəni tərk edib qaçqına çevrilə bilər.

64. Bunun ümumi xarakter daşıyan iqtisadi (yəni ayrı-seçkilik qoyulmadan bütün əhaliyə şamil olunan) tədbirlərdən zərər çəkənlərə aid olub-olmaması şəraitdən aslıdır. Ümumi xarakter daşıyan iqtisadi tədbirlərin qəbul olunmasında özlüyündə hələ qaçqın statusu almaq üçün vəsatətə əsas vermir. Digər tərəfdən, ilk baxışdan ölkəni tərk etmək üçün iqtisadi səbəb görünən hal əslində siyasi amilə çevrilə bilər, bu şəxsin siyasi baxışları isə onun iqtisadi tədbirləri özlüyündə qəbul etməməsinə nisbətən daha ciddi nəticələrə gətirib çıxara bilər.

(e) Təqibin digər mənbələri

65. Adətən təqib ölkənin hakimiyyət orqanlarının hərəkətlərinə aid olur. Bu həmçinin həmin ölkənin qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş qaydaya hörmət etməyən əhalinin bir hissəsi tərəfindən həyata keçirilə bilər. Dünyəvi rejimin mövcud olduğu, lakin əhalinin xeyli hissəsi öz həmvətənlərinə etiqadına hörmət bəsləmədiyi ölkədə dini dözülməzlik bu qəbildəndir. Əgər yerli əhali tərəfindən ciddi ayrı-seçkiliyə əsaslanan və ya ləyaqəti alçaldan hərəkətlər edilərsə, hakimiyyət orqanları da buna dözürsə və ya səmərəli müdafiəni təmin etməkdən boyun qaçırırsa və ya buna qadir deyilsə, bu cür hərəkətlər təqib sayıla bilər.

(3) «İrqi, dini, milli əlamət, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət və siyasi əqidələr üzündən»

(a) Ümumi təhlil

66. Qaçqın sayılmaq üçün şəxs yuxarıda göstərilən səbəblərdən birinə görə təqiblərin qurbanı olmaqdan tam əsaslı ehtiyat etdiyi barədə dəlillər təqdim et-

məlidir. Təqibin bu səbəblərdən birinin, yaxud ikisinin və daha çoxunun nəticəsində yaranması əhəmiyyət kəsb etmir. Çox vaxt ərizəçi təqib edilməsinin səbəblərini bilməyə də bilər. Bununla belə, öz vəziyyətinin tam təfəsilatı ilə təhlil etmək qaçqının vəzifəsi deyildir.

67. İşin faktlarını öyrənərkən müvəkkilin vəzifəsi təqibin səbəbini və ya səbəblərini müəyyənləşdirmək və onların 1951-ci il Konvensiyasına uyğun gəlib-gəlmədiyini həll etməkdir. Aydın məsələdir ki, təqibin səbəbləri bu müxtəlif istiqamətlərdə qismən üst-üstə düşəcəkdir. Çox vaxt bir şəxslə, məsələn, dini və ya milli qrupa, yaxud hər ikisinə mənsub olan siyasi rəqiblə bağlı olan birdən çox ünsür mövcud olacaq və bu səbəblərin bir şəxsdə vəhdətinin onun tam əsaslı ehtiyatının qiymətləndirilməsinə birbaşa aidiyyəti olacaqdır.

(b) İrq

68. Bu halda irq hamılıqla qəbul olunmuş mənada «irqlər» adlandırılan etnik qrupların bütün növləri də daxil olmaqla ən geniş mənada başa düşülməlidir. Çox vaxt bu, həmin əhali arasında azlıq təşkil edən vahid mənşəli spesifik sosial qrupa mənsubiyyətlə bağlıdır. İrqi əlamətlərə görə ayrı-seçkilik insan hüquqlarının ən rüsvayçı pozuntusu kimi bütün dünya ictimaiyyəti tərəfindən pislənmişdir. Ona görə də irqi ayrı-seçkilik təqibin mövcudluğu faktının müəyyənləşdirilməsində ən əhəmiyyətli ünsürdür.

69. İrqi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkilik 1951-ci il Konvensiyasının mənasına görə təqibə bərabər tutulur. Bu məhz elə bir haldır ki, irqi ayrı-seçkilik nəticəsində insan ləyaqətinin alçaldılması ən adi və ayrılmaz insan hüquqları ilə bir araya sığmır, yaxud irqi sənədlərə etinasızlıq ciddi nəticələrə gətirib çıxara bilər.

70. Adətən müəyyən irqi qrupa adı mənsubiyyət faktı qaçqın statusu barədə kifayət qədər əsas vermir. Lakin elə vəziyyətlər yarana bilər ki, bu qrupa təsir edən konkret hallar nəticəsində qrupa mənsubiyyət özlüyündə təqibdən ehtiyat etmək üçün əsas verə bilər.

(v) Din

71. İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə və Pakt fikir, vicdan və dini etiqad azadlığını elan edir: Dini etiqad azadlığı şəxsiyyətin sərbəst şəkildə öz etiqadını dəyişmək və onu açıq ifadə etmək, eləcə də dini təhsil almaq, dini ayinləri və mərasimləri icra etmək azadlığını ehtiva edir.

72. «Dini əlamətə» görə təqib müxtəlif formalarda, o cümlədən dini icmalarda iştirakın, kilsəyə gizli və ya açıq getməyin, dini mərasimlərin icrasının qadağan olunmasında, yaxud öz dini ayinlərinin icra edən və ya müəyyən dinin icmaya mənsub olan şəxsin ciddi ayrı-seçkiliyə məruz qalmasında təzahür edə bilər.

73. Sadəcə olaraq müəyyən dini icmaya mənsubiyyət adətən qaçqın statusu haqqında vəsatət üçün kifayət qədər əsas vermir.

(q) Milliyət

74. Bu kontekstdə «milliyət» anlayışı yalnız vətəndaşlıq kimi başa düşülməməlidir. O həmçinin etnik və ya dil qrupuna mənsubiyyəti də əhatə edir və bəzən «irq» anlayışına uyğun gələ bilər. Milli mənsubiyyətə görə təqib milli (etnik, dil) azlığa qarşı düşmənçilik münasibətinin və tədbirlərini əhatə edə bilər və özlüyündə təqib olunmaq barəsində tam əsaslı ehtiyatlar yaradar.

75. Bir dövlətin sərhədləri daxilində iki və daha çox milli (etnik, dil) qrupun mövcudluğu münaqişəli vəziyyətlər, həmçinin təqib, yaxud təqiblə hədələnmə vəziyyətləri yarada bilər. Əgər milli qruplar arasında münaqişə siyasi hərəkətlə bağlı olursa, xüsusən siyasi hərəkət «milliyət» anlayışına bərabər tutulursa, milli əlamətə görə təqibin siyasi əqidələrə görə təqibdən ayırmaq heç də həmişə asan olmur.

76. Əksər halarda milli əlamətə görə təqib milli azlığa mənsub şəxslərdə qorxu hissi yaratsa da, bir çox qitələrdə elə hallar olmuşdur ki, çoxluq təşkil edən qrupa mənsub şəxs hakim azlığın təqibindən ehtiyat etmişdir.

(d) Müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət

77. «Müəyyən sosial qrup» adlanan mənşəyi, adətləri və sosial statusu eyni olan şəxsləri əhatə edir. Bu əlamətə görə təqib olunmaqdan ehtiyatla bağlı vəsatət digər səbəblərə görə, yeni irqi, dini, yaxud milli səbəblərə görə təqib olunmaqdan ehtiyatla bağlı müraciətlərlə üst-üstə düşə bilər.

78. Bu cür xüsusi sosial qrupa mənsubiyyət o halda təqibin ilkin səbəbi ola bilər ki, bu qrupun hökumətə loyallığına inam olmasın, yaxud onun üzvlərinin siyasi məqsədləri, üstün tutduğu dəyərlər və ya iqtisadi fəaliyyəti, yaxud özlüyündə bu sosial qrupun mövcudluğu hökumətin siyasəti üçün maneə yaratsın.

79. Adətən hər hansı sosial qrupa mənsubiyyət qaçqın statusunun tanınması üçün vəsatətə tam əsas vermir. Lakin elə xüsusi hallar yarana bilər ki, bu mənsubiyyət təqibdən ehtiyat etmək üçün kifayət edər.

(d) Siyasi əqidə

80. Hökumətin tərəfdar olduğu siyasi əqidələrdən fərqli əqidənin mövcudluğu özlüyündə qaçqın statusu haqqında vəsatət üçün əsas vermir və ərizəçi öz əqidəsinə görə təqib qurbanı olmaqdan tam əsaslı ehtiyat etdiyini sübuta yetirməlidir. Bu zaman nəzərdə tutulur ki, ərizəçi hakimiyyət orqanları üçün məqbul olmayan əqidənin sahibidir, çünki onların siyasətini və metodlarını tənqid edir. Həmçinin nəzərdə tutulur ki, hakimiyyət orqanları həmin şəxsə bu əqidənin olmasına diqqət yetirmişlər. Müəllimin və ya yazıçının siyasi əqidəsinin möhkəmliyi də əhəmiyyət kəsb edə bilər, bunu işə hallarının imkan verdiyi dərəcədə müəyyənləşdirmək mümkündür.

81. Tərifdə «siyasi əqidələrinə görə» təqibdən söhbət getsə də, ifadə olunmuş fikir ilə ərizəçinin əziyyət çəkdiyi və ya ehtiyat etdiyi müvafiq tədbirlər arasında səbəb əlaqəsini müəyyən etmək heç də həmişə mümkün olmur. Çox nadir hallarda bu cür tədbirlər ifadə olunan «əqidəyə» tam əsaslanır. Çox vaxt bu tədbirlər mövcud iqtidara qarşı guya cinayət əməllərinə görə cəza şəklini alır. Ona görə də əvvəlcə ərizəçinin davranışına səbəb olan siyasi əqidəsinin aydınlaşdırmaq və onun öz vəsatətində göstərdiyi kimi, bu əqidənin təqibə gətirib çıxardığı və ya çıxara biləcəyi faktını sübut etmək lazımdır.

82. Yuxarıda göstərilən «siyasi əqidəyə görə» dedikdə nəzərdə tutulur ki, ərizəçi ya ifadə olunmuş, ya da hakimiyyət orqanlarının diqqətini cəlb etmiş əqidənin sahibidir. Burada həmçinin elə vəziyyətlər yarana bilər ki, ərizəçinin hələ öz əqidəsinin ifadə etmədiyinə baxmayaraq, məntiqlə ehtimal etmək olar ki, bu əqidə gec-tez ifadə olunacaq və nəticədə ərizəçi hakimiyyət orqanları ilə münaqişəyə girəcəkdir. Əgər bunu məntiqlə ehtimal etmək olarsa, onda ərizəçi siyasi əqidəsinə görə təqiblərdən ehtiyat edən şəxs kimi nəzərdən keçirilə bilər.

83. Siyasi əqidəsinə görə təqib qurbanı olmaqdan ehtiyat etdiyini bildirən ərizəçi mənşəcə mənsub olduğu ölkənin hakimiyyət orqanlarının onun əqidəsindən xəbərdar olduqları sübuta yetirməyə borclu deyildir. O öz siyasi əqidəsini gizlədə bilər, hər-hansı ayrı-seçkiliyə, yaxud təqibə heç vaxt məruz qalmaya bilərdi. Lakin öz hökumətinin himayəsindən və ya geri qayıtmaqdan imtinaya dair sadə bir fakt ərizəçinin həqiqi şüur vəziyyətini və təqib qurbanı olmaqdan ehtiyat etdiyini üzə çıxara bilər. Belə bir şəraitdə tam əsaslı ehtiyatlara aid testlər ərizəçini geri qayıdarkən üz-üzə gələ biləcəyi nəticələrinin qiymətləndirilməsi əsasında qurulmalıdır. Bu o cümlədən «yerində» qaçqınlar¹⁰ adlandırılan qaçqınlara da şamil edilir.

84. Şəxs siyasi hərəkətlərinə görə təqibə və ya cəzaya məruz qaldıqda siyasi əqidəsinə, yaxud siyasi hərəkətlərinə görə təqibə məruz qalması arasında fərq qoyulmalıdır. Əgər təqib siyasi səbəblərə görə həyata keçirilmiş cəzalandırılan hərəkətin nəticəsidirsə və ehtimal olunan cəza həmin ölkənin əsas qanunla uyğun gəlirsə, özlüyündə bu cür təqibdən ehtiyat etməsi ərizəçini qaçqına çevirmir.

85. Siyasi qanunpozanın qaçqın hesab olunub-olunmasının bir çox digər amillərdən asılıdır. Qanun pozuntusuna görə təqib şəraitindən asılı olaraq qanunpozanı siyasi əqidəsinə görə və ya bunun ifadə etməsinə görə cəzalandırmaq üçün bəhanə ola bilər, həmçinin siyasi qanunpozanın törətdiyi qanun pozuntusuna görə hədsiz sərt, yaxud əsassız cəzaya məruz qaldığını güman etmək üçün tutarlı səbəblər ola bilər. Bu cür hədsiz sərt, yaxud əsassız cəza təqibə bərabər tutulur.

86. Siyasi qanunpozan qaçqın sayıla bilərmə məsələsinin həllində aşağıdakı ünsürləri nəzərə almaq lazımdır: ərizəçinin şəxsiyyəti, siyasi əqidəsi, hərəkətlərinin səbəbi törətdiyi əməlin mahiyyəti: təqibin xarakteri və səbəbləri: və nəhayət, təqibin əsaslandığı qanunun mahiyyəti. Bu ünsürlər göstərilən şəxsin həqiqətən təqib qurbanı olmaqdan ehtiyat etdiyini, yoxsa törətdiyi hərəkətlərə görə qanun üzrə təqibə və cəzaya məruz qalmaqdan ehtiyat etdiyini aydınlaşdırmağa kömək edir.

(4) «Vətəndaşı Olduğu Ölkədən Kənar Qalmaq»

(a) Ümumi təhlil

87. Bu kontekstdə «milliyyət» dedikdə «vətəndaşlıq» nəzərdə tutulur. «Vətəndaşı olduğu ölkədən kənar qalan» ifadəsi vətəndaşlığı olmayan şəxslərdən fərqli olaraq vətəndaşlığı olan şəxslərə aiddir. Əksər hallarda qaçqınlar mənşəcə mənsub olduqları ölkənin vətəndaşlığını saxlayırlar.

88. Qaçqın statusu almaq üçün əsas tələb vətəndaşlığı olan ərizəçinin, vətəndaşı olduğu ölkədən kənar qalmasıdır. Bu qaydadan istisna yoxdur. Şəxs öz ölkəsinin yurisdiksiyası altında olan ərazidə qaldıqda beynəlxalq müdafiə işə qarşı bilməz.¹¹

89. Ona görə də ərizəçi vətəndaşı olduğu dövlətin təqibindən ehtiyat etdiyini bildirirsə, onun həqiqətən bu ölkənin vətəndaşı olub-olmadığını müəyyən etmək lazımdır. Bu zaman onun vətəndaşlığı var və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsdir. Həmin şəxsin vətəndaşlığı tam yaqın müəyyənləşdirilə bilməyəndə onun qaçqın statusu vətəndaşlığı olmayan şəxs kimi müəyyən edilir, yəni vətəndaşı olduğu ölkə əvəzinə əvvəlcə yaşadığı ölkə hesaba alınır.

90. Yuxarıda göstərilədiyi kimi, ərizəçinin təqib qurbanı olmaq barəsində tam əsaslı ehtiyatları onun vətəndaşı olduğu ölkəyə aid olmalıdır. O, vətəndaşı olduğu ölkədən ehtiyat ölkədən ehtiyat etmirsə, bu ölkə tərəfindən himayə gözləməkdə haqlıdır. Bu halda onun beynəlxalq müdafiəyə ehtiyacı yoxdur və buna görə də qaçqın deyildir.

91. Təqibindən ehtiyatın qaçqının vətəndaşı olduğu ölkənin bütün ərazisinə aid olması vacib deyildir. Belə ki, millətlərarası toqquşmalar və ya vətəndaş müharibəsi şəraitinə bərabər tutulan digər ciddi ixtişaşlar zamanı konkret etnik və milli qrup bu ölkənin ərazisinin yalnız bir hissəsində təqib edilə bilər. Belə hallarda şəraiti nəzərə almadan, şəxsin ölkənin digər hissəsində sığınacaq tapa bilməsini ehtimal edərək ona qaçqın statusu verməkdən imtina etmək olmaz.

92. Birdən çox vətəndaşlığı olan şəxslərin vəziyyəti aşağıda 106 və 107-ci paragraflarda nəzərdən keçirilir.

93. Vətəndaşlıq milli pasportun mövcudluğu ilə sübut edilə bilər. Bu pasportun sahibi olmaq prima facie prezumpsiyası yaradır ki, əgər pasportun özündə başqa hal göstəriməyibsə, pasportun sahibi onu vermiş ölkənin vətəndaşdır. Şəxsin pasportu vermiş ölkənin vətəndaşı olduğunu göstərən pasportun sahibi bu ölkənin vətəndaşlığına malik olmadığını söyləmək üçün yetərli əsaslara malik olmalıdır, məsələn, sübut etməlidir ki, onun pasportu «iltifat pasportu» deyilən sənəddir (milli hakimiyyət orqanları tərəfindən bu ölkənin vətəndaşı olmayan şəxslərə verilən, adi milli pasporta bənzəyən pasport). Lakin pasport sahibinin pasportun ona səyahət zamanı iltifat xatirinə verildiyi barədə əsassız bəyanatı onun vətəndaşlığının təkzibi üçün kifayət deyildir. Müəyyən hallarda pasportu vermiş hakimiyyət orqanlarından məlumat almaq mümkün olur. Əgər belə məlumatı almaq və ya lazimi müddət ərzində almaq mümkün deyilsə, müvəkkil ərizəçinin əhvalatını bütün digər cəhətlərini ölçüb-biçərək onun dediklərinin həqiqətə uyğunluğu məsələsini həll etməlidir.

(b) «Yerində» qaçqınlar

94. Qaçqın adlanmaq üçün şəxsin öz ölkəsinin hüduqlarından kənar qalması tələbi heç də onun ölkəni qeyri-qanuni yolla və ya tam əsaslı ehtiyatlar üzündən hökmən tərək etməsi demək deyildir. Bir müddət xaricdə qaldıqdan sonra o, qaçqın statusu istəməyi qərara ala bilər. Ölkəni tərək etdiyi məqamda qaçqın olmayan, lakin sonralar qaçqına çevrilən şəxs «yerində» qaçqın adlanır.

95. Şəxs mənşəcə mənsub olduğu ölkədə olmadığı müddətdə baş vermiş hadisələr nəticəsində «yerində» qaçqına çevrilir. Diplomatlar, xaricdə işləyən başqa rəsmi şəxslər, hərbi əsirlər, tələbələr, miqrant fəhlələr və digərləri xaricdə yaşadıkları dövrdə qaçqın statusu almaq üçün müraciət etmiş və qaçqın kimi tanınmışlar.

96. Şəxs artıq statusu tanınmış qaçqınlarla birləşmək və ya yaşadığı ölkədə öz siyasi baxışlarını ifadə etmək kimi hərəkətləri nəticəsində «yerində» qaçqına çevirə bilər. Bu cür hərəkətlərin təqib qurbanı olmaq barəsində tam əsaslı ehtiyatların təsdiqi üçün kifayət edib-etmədiyini bütün hallar mükəmməl öyrənildikdən sonra müəyyənləşdirilməlidir. Bu cür hərəkətlərin onun mənsub olduğu ölkənin hakimiyyət orqanlarının xəbəri ola-ola edilib-edilməyinə və bu hərəkətlərə hakimiyyət orqanlarının verə biləcəyi reaksiyaya xüsusi diqqət yetirilməlidir.

(5) «Həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilməyən və ya bu cür ehtiyatlar üzündən istifadə etmək istəməyən»

97. Aşağıda 6-cı yarımbölmədə nəzərdən keçirilən ifadədən fərqli olaraq bu ifadə vətəndaşlığı olan şəxslərə aiddir. Öz hökumətinin himayəsindən istifadə edə bilməsindən və ya istifadə etmək istəməməsindən asılı olmayaraq bu himayədən istifadə etməyən şəxs qaçqındır.

98. Bu cür himayədən istifadə etmək imkanı olmaması bu şəxsin iradəsindən asılı olmayan halların nəticəsidir. Məsələn, müharibə vəziyyəti, vətəndaş müharibəsi və ya digər ağır sarsıntılar qaçqınlara vətəndaşı olduqları ölkə tərəfindən himayə olunmağa imkan vermir, yaxud bu himayəni qeyri-səmərəli edir. Ərizəçi vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsini rədd edə bilər. Ərizəçi himayədən bu cür imtinasını təqib qurbanı olmaqdan ehtiyat etməsi ilə təsdiq edə bilər və ya əsaslandırılı bilər, əslində isə bu, təqib ünsürü ola bilər.

99. Himayədən imtinanın nə demək olduğu işin hallarına müvafiq surətdə müəyyən edilməlidir. Əgər məlum olsa ki, ərizəçi adətən onun həmvətənlərinə göstərilən xidmətlərdən (yeni milli pasportdan, yaxud onun müddətinin uzadılmasından, yaxud öz ərazisinə qayıtmaqdan) imtina etmişdir, onda bu, tərifə görə himayədən imtina sayıla bilər.

100. «Etmək istəməyən» anlayışı vətəndaşı olduğu ölkənin hökumətinin himayəsini qəbul etməkdən imtina edən qaçqınlara aiddir.¹² Onun mənasını «bu cür ehtiyatlar üzündən» ifadəsi açıq. Şəxs öz ölkəsinin himayəsindən istifadə etmək istədikdə, onun bu arzusu, bir qayda olaraq, «təqib qurbanı olmaq barəsində tam əsaslı ehtiyatlara görə» öz ölkəsinin hüduqlarından kənar qalma faktı ilə bir araya sığmır. Bütün hallarda əgər öz ölkəsinin himayəsi qəbul olunursa və tam əsaslı ehtiyatlara görə bu himayədən imtina üçün heç bir əsas yoxdursa, onda həmin şəxs beynəlxalq müdafiəyə ehtiyac duymur və qaçqın deyildir.

(6) «Və ya müəyyən vətəndaşlığı olmayan və həmin hadisələr nəticəsində əvvəl yaşadığı ölkədən kənar qalan, bu cür ehtiyatlar üzündən oraya qayıda bilməyən və ya qayıtmaq istəməyən»

101. Vətəndaşlığı olmayan qaçqınlara (apatridlərə) aid olan bu ifadə vətəndaşlığı olan qaçqınlara dair əvvəlki ifadəni tamamlayır. Vətəndaşlığı olmayan qaçqınların haqqında «vətəndaşı olduğu ölkə» ifadəsi, «onun axırıncı yaşadığı ölkə» ifadəsi ilə, «himayəsindən istifadə etmək istəməyən» ifadəsi isə «oraya qayıtmaq istəməyən ifadəsi ilə əvəz olunmuşdur. Vətəndaşlığı olmayan qaçqınlarla bağlı halda, əlbəttə, əvvəl yaşadığı ölkənin «himayəsindən istifadə» məsələsi ortaya çıxmır. Üstəlik, tərif göstərilən səbəblərə görə əvvəl yaşadığı ölkəni bir dəfə tərk etdikdən sonra bu cür şəxsin oraya qayıtmaq imkanı olmur.

102. Qeyd etmək lazımdır ki, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin heç də hamısı qaçqın deyildir. Bunun üçün onlar tərifdə göstərilmiş səbəblərə görə əvvəl yaşadıkları ölkədən kənar qalmalıdırlar. Əgər belə səbəblər yoxdursa, vətəndaşlığı olmayan şəxs qaçqın deyildir.

103. Bu səbəblər apatridin «əvvəl yaşadığı» və guya ehtiyat ölkəyə tətbiqən nəzərdən keçirilməlidir. 1951-ci il Konvensiyasının layihəsinin müəllifləri bu ölkəni həmin şəxsin yaşadığı, təqiblərdən əziyyət çəkdiyi və ya qayıdarsa əziyyət çəkdiyindən ehtiyat etdiyi ölkə» kimi müəyyən etmişlər.¹³

104. Vətəndaşlığı olmayan şəxsin yaşadığı ölkələrin sayı birdən çox ola bilər və o, birdən çox ölkənin təqibindən ehtiyat edə bilər. Tərif heç də tələb etmir ki, apatrid onların heç biri üzrə meyarlara uyğun gəlsin.

105. Əgər vətəndaşlığı olmayan şəxs özünün «adi yaşayış yeri olan ölkəyə» münasibətdə bir dəfə qaçqın kimi tanınmışsa, sonralar yaşadığı ölkəni dəyişdirməsi onun qaçqın statusuna təsir etməyəcəkdir.

(7) İkili Və Ya Çoxlu Vətəndaşlıq

1951-ci il Konvesiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bölməsinin 2-ci paragrafında deyilir:

«Hər hansı şəxs bir neçə ölkənin vətəndaşdırsa, «vətəndaşı olduğu ölkə» ifadəsi onun vətəndaşı olduğu ölkələrdən hər birini bildirir və əgər belə şəxs tam əsaslı ehtiyatlardan doğan həqiqi səbəb göstərmədən vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən məhrum şəxs sayılmır».

106. Xüsusi izahat tələb etməyən bu müddəanın məqsədi ikili və ya çoxlu vətəndaşlığı olan və vətəndaşı olduğu ölkələrin heç olmasa birinin himayəsindən istifadə edə bilən bütün şəxsləri qaçqınlar sırasından istisna etməkdir. Bütün hallarda, əgər şəxs vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsi ilə təmin olunursa, bu beynəlxalq müdafiədən üstün tutulur.

107. Bununla yanaşı ikili və ya çoxlu vətəndaşlığı olan ərizəçi ilə bağlı hala baxarkən hüquqi mənada vətəndaşlığın mövcudluğu ilə müvafiq dövlətin himayəsinin olması arasında fərqi görmək lazımdır. Elə hallar ola bilər ki, ərizəçi ehtiyat etmədiyi ölkənin vətəndaşı olsun, lakin bu vətəndaşlıq səmərəsiz ola bilsin, çünki bu adətən öz vətəndaşlarına verilən himayəyə səbəb olmur. Bu vətəndaşlığın səmərəsizliyini müəyyən etməzdən əvvəl himayə üçün müraciət edilməli və himayəni verməkdən imtina olunmalıdır. Əgər himayə etməkdən şüurlu imtina yoxdursa, lazımi vaxt ərzində cavabın olmaması imtina kimi qiymətləndirilə bilər.

(8) Coğrafi əhatə

108. 1951-ci il Konvensiyası hazırlanarkən bir sıra ölkələr belə bir arzu ifadə etmişdilər ki, ölçülərini əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi mümkün olmayan öhdəliklər oraya salınmasın. Bu arzu, yuxarıda deyildiyi kimi, 1951-ci ildə bağlı zaman məhdudiyyətinin daxil edilməsinə gətirib çıxartdı. (35-ci və 36-cı paragraflara bax.) Bəzi hökumətlərin arzusuna cavab olaraq 1951-ci il Konvensiyası razılığa gələn tərəflərə Konvensiya üzrə öhdəliklərini Avropada baş verən hadisələr nəticəsində qaçqın olmuş şəxslərlə məhdudlaşdırmaq imkanı da verdi.

109. Müvafiq surətdə 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin v bölməsində nəzərdə tutulur ki:

1) Bu Konvensiya 1-ci maddənin A bölməsində işlədilən «1951-ci il yanvarın 1-dək baş vermiş hadisələr» sözləri:

a) «1951-ci il yanvarın 1-dək Avropada baş vermiş hadisələr»

b) «1951-ci il yanvarın 1-dək Avropada və ya digər yerlərdə baş vermiş hadisələr deməkdir»: Razılığa gələn hər dövlət bu konvensiya əsasında götürdüyü öhdəliklər barəsində göstərilən mənalardan hansısa tərəfdar olduğunu imzalama, ratifikasiya və ya qoşulma məqamında dəqiq göstərəcəkdir.

2) Alternativ «a» mənasını qəbul etmiş hər hansı razılığa gələn Dövlət Birləşmiş Millətlər Təşkilatında Baş Katibin xəbərdar edilməklə istənilən vaxt alternativ «b» mənasını qəbul edərək üzərinə götürdüyü öhdəliklərin əhatə dairələrini genişləndirə bilər»

110. Bu Təlimat redaktə olunan məqamda 1951-ci il Konvensiyasının iştirakçılarının ümumi sayından 9 ölkə «a» variantına – «Avropada baş vermiş hadisələr»¹⁴ variantını tərəfdarı idi. Dünyanın digər rayonlarından olan qaçqınlar bu ölkələrin bəzilərinə sığınacaq tapdıqlarına baxmayaraq, bir qayda olaraq, onlara 1951-ci il Konvensiyasının mənasına görə qaçqın statusu verilməsindən imtina edilir.

III FƏSİL - STATUSUN XİTAMI

A. ÜMUMİ MÜDDƏALAR

111. Statusun xitamı adlanan bəndlərdə (1951-ci ili Konvensiyasının 1-ci maddəsi S bölməsinin 1-6-cı paragrafları) qaçqının öz qaçqınlığını itirməsi şərtləri sadalanır. Həmin bəndlər belə bir mülahizəyə əsaslanır ki, beynəlxalq himayəyə ehtiyac yoxdursa, bu cür himayə göstərilməməlidir.

112. Bir dəfə verilmiş qaçqın statusu xitam bəndlərindən biri ona aid olmayınca qüvvədə qalır.¹⁵ Statusun müəyyənləşdirilməsinə bu ciddi münasibət qaçqınlarda belə bir inamın möhkəmləndirilməsi zərurətindən irəli gəlir ki, mənsub olduqları ölkədəki şəraitdə müvəqqəti dəyişikliklər nəticəsində onların statusuna yenidən baxılmayacaqdır.

113. 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin S bölməsində belə bir şərt qoyulur:

- «Bu konvensiyasının müddəaları A bölməsinin tərifinə uyğun gələn şəxsə aşağıdakı hallarda daha şamil edilmir:»

1) Vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən könüllü surətdə yenidən istifadə etdikdə

2) Vətəndaşlıqdan məhrum olub onu yenidən könüllü surətdə əldə etdikdə

3) Yeni vətəndaşlıq əldə etdikdə və yeni vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən istifadə etdikdə

4) Təqibdən ehtiyat etdiyinə görə tərک etdiyi və ya hüdudlarından kənar qaldığı ölkədə könüllü surətdə yenidən məskunlaşdıqda

5) Qaçqın sayılmasına əsas vermiş hallar daha mövcud olmadığına görə vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən artıq imtina edə bilmədikdə

Bu maddənin A bölməsinin 1-ci bəndinin tərifinə uyğun gələn qaçqınlar vətəndaşı olduqları ölkənin himayəsindən imtina etmək üçün əvvəlki təqiblərdən irəli gələn kifayət qədər əsaslar göstərə bilmirsə, bu bəndin müddəaları həmin qaçqınlara şamil olunmur:

6) Qaçqın sayılmasına əsas vermiş hallar daha mövcud olmadığına görə əvvəl adətən yaşadıkları ölkəyə qayıda bildikdə: əgər bu maddənin A bölməsinin 1-ci bəndinin tərifinə uyğun gələn qaçqınlar əvvəl adətən yaşadıkları ölkəyə qayıtmaqdan imtina etmək üçün əvvəlki təqiblərdən irəli gələn kifayət qədər əsaslar göstərə bilirlərsə, bu bəndin müddəaları həmin qaçqınlara şamil olunmur.

114. Statusun xitamına dair altı bəndin ilk 4 bəndi qaçqının vəziyyətində onun öz şəxsi təşəbbüsü ilə baş verən dəyişiklikləri əks etdirir. Bunlar aşağıdakılardır:

(1) vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsinə könüllü qayıtma

(2) vətəndaşlığını könüllü bərpa etmə

(3) yeni vətəndaşlıq əldə etmə

(4) əvvəllər təqib qurbanı olmaqdan ehtiyat etdiyi ölkəyə yaşamaq üçün könüllü qayıtma

115. Statusun xitamına dair iki axırıncı bənd – 5-ci və 6-cı bəndlər bu şəxsin təqibdən ehtiyat etdiyi ölkədə baş vermiş dəyişikliklərə əlaqədar onu qaçqına çevirmiş səbəblərin mövcud olmadığına görə beynəlxalq himayənin artıq özünü doğrultmaması anlamına əsaslanır.

116. Statusun xitamına dair bəndlər xaraktercə neqativ olub müfəssəl sadalanır. Lakin onları məhdudlaşdırıcı prinsip kimi başa düşmək lazımdır və analogiya prinsipi üzrə heç bir başqa səbəb qaçqın statusunu geri almaq üçün əsas verə bilməz. Aydın məsələdir ki, əgər qaçqın bu və ya digər səbəbə görə daha qaçqın hesab olunmaq istəmirsə, onun bu statusda qalmasının davam etməsindən və ona beynəlxalq himayə verilməsindən söhbət gedə bilməz.

117. 1-ci maddənin S bölməsinə qaçqın statusunun ləğvi məsələsinə baxılır, lakin sonralar məlum ola bilər ki, status almış şəxs qaçqın kimi tanınmalıydı, məsələn, aşkara çıxır ki, qaçqın statusu faktların təhrifi yolu ilə alınmışdır və ya bu şəxsin başqa vətəndaşlığı vardır və ya işə aid faktlar əvvəlcədən bəlli olsaydı, o istisna bəndlərindən birinə uyğun gələrdi. Belə hallarda onun qaçqın kimi tanınması qərarı, bir qayda olaraq, ləğv edilir.

B. TERMİNLƏRİN TƏFSİRİ

(1) vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsinə könüllü qayıtma

1951-ci il Konvensiyasının I maddəsinin B bölməsinin 1-ci paraqrafında deyilir:

- «vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən könüllü surətdə yenidən istifadə etdikdə:»

118. Statusun xitamı ilə bağlı olan bu bənd vətəndaşlığa malik olan və öz ölkəsinin hüduqlarından kənar qalan qaçqınlara aiddir (vətəndaşı olduğu ölkəyə həqiqətən yaşamağa qayıdan qaçqının vəziyyəti statusun xitamına aid 4-cü bənddə nəzərdən keçirilir). Öz ölkəsinin himayəsinə könüllü surətdə yenidən xahiş etmiş qaçqının beynəlxalq himayəyə ehtiyacı yoxdur. Bu xahişi ilə o, nümayiş etdirmişdir ki, artıq «vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsinə xahiş edə bilmədiyi və etmək istəmədiyi» vəziyyətdə deyildir.

119. Statusun xitamına dair bu bənddə 3 şərt nəzərdə tutulur.

a) könüllülük: qaçqın könüllü hərəkət etməlidir

b) niyyət: qaçqın vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsinə yenidən xahiş etmək məqsədi ilə niyyətli hərəkət etməlidir

v) bərpa: qaçqın həqiqətən belə bir himayəyə nail olmalıdır

120. Əgər qaçqın könüllü hərəkət etmərsə, o, qaçqın olaraq qalır. Əgər arzu xilafına olaraq məskunlaşdığı ölkənin hakimiyyət orqanlarından vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən yenə də istifadə etmək niyyəti kimi qiymətləndirilə bilən hərəkət etmək, məsələn, milli pasport üçün konsulluğa muraciət etmək sərəncamı almışdırsa, yalnız bu sərəncama tabe olduğuna görə qaçqınlığını itirmir. O iradəsindən asılı olmayan səbəblər üzündən vətəndaşı olduğu ölkənin himayə tədbirlərinə əl ata bilər. Məsələn, ona öz ölkəsində ölkələrin məhkəmələrinin boşanma haqda qərarı beynəlxalq miqyasda tanınmayacaqdır. Belə hərəkət müvafiq ölkənin «himayəsindən istifadə etməyə könüllü surətdə yenidən başlamaq kimi qiymətləndirilə bilməz və həmin şəxsin qaçqın statusunu itirməsinə gətirib çıxarmır.

121. Qaçqın statusu məhz belə bir şəraitdən itirilmişdir məsələsini aydınlaşdırarkən öz ölkəsinin himayəsindən istifadə etməyə həqiqətən yenidən başlamağa həmin ölkənin hakimiyyət orqanları ilə təsadüfi, əhəmiyyətsiz əlaqələr arasında fərqi müəyyənləşdirmək lazımdır. Əgər qaçqın milli pasport xahiş edir və alırsa, yaxud onun qüvvəsini yenidən bərpa edirsə, bu o deməkdir ki, əks sübutlar yoxdursa, o, vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən istifadə etmək istəyir. Digər tərəfdən, oxşar şəraitdə başqa vətəndaşlığa malik şəxslər kimi hərəkət etməklə hər hansı ölkənin hakimiyyət orqanlarından bəzi sənədlərin, məsələn, doğum və ya evlənmə haqqında şəhadətnamə alınması və ya buna bənzər digər xidmətlərdən istifadənin yenidən başlanması kimi nəzərdən keçirilə bilməz.

122. Vətəndaşı olduğu ölkənin hakimiyyət orqanlarının himayəsini istəyən qaçqına yalnız bu cür himayə verildikdə bu himayədən istifadənin yenidən başlandığını təsdiq etmək olar. Qaçqının vətəndaşı olduğu ölkəyə qayıtmaq istəyi himayədən istifadənin yenidən başlanmasını ən tez-tez təsadüf olunan halıdır. Qaçqının qeydiyyat haqqında ərizə verməsi onu heç də qaçqınlıqdan məhrum etmir. Digər tərəfdən, ölkəyə qayıtmaq haqqında icazə və ya qayıtmaq üçün milli pasport alınması qaçqın statusunun xitamı kimi qiymətləndiriləcəkdir.¹⁶ Lakin bu, repatriantın vətənə qayıtmasını asanlaşdırmaq üçün ona kömək göstərilməsini, o cümlədən, BMTQAK tərəfindən kömək göstərilməsini istisna etmir.

123. Qaçqın öz ölkəsinin hüdüdlərindən kənar qalaraq ya vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən yenidən istifadə etmək, ya da ölkəsinə qayıtmaq niyyəti ilə könüllü surətdə milli pasport ala bilər. Yuxarıda göstəriləni kimi, bu cür sənəd alması ilə o adətən qaçqınlıqdan çıxır. Əgər sonralar o, həmin niyyətlərdən imtina edirsə, onun qaçqın statusu yenidən müəyyən olunmalıdır. O, fikrini nə üçün dəyişdirdiyini izah etməli və qaçqın olduğu şəraitdə prinsipial dəyişikliklərin baş vermədiyini sübut etməlidir.

124. Milli pasport alınması və ya onun müddətinin uzadılması müəyyən müstəsna hallarda qaçqın statusunun xitamı ilə nəticələnməyə də bilər. Bu, o halda baş verə bilər ki, milli pasport sahibinin xüsusi razılıq olmadan öz vətəndaşı olduğu ölkəyə qayıtmasına icazə verilməsin.

125. Əgər qaçqın əvvəllər yaşadığı ölkəyə milli pasportla deyil, məsələn, indi qaldığı ölkədə verilmiş yol sənədləri ilə gedirsə, bəzi ölkələr tərəfindən o yenidən öz ölkəsinin himayəsindən istifadə etmiş və ya statusun xitamı haqqında göstərilən bəndə görə öz qaçqın statusunu itirmiş şəxs hesab olunur. Lakin bu cür hallar fərdi xüsusiyyətlərə görə qiymətləndirilməlidir. Qoca və ya xəstə valideynə baş çəkmək qaçqının öz keçmiş ölkəsi ilə münasibətlərinə bir cür təsir göstərir, onun məzuniyyətini keçirmək və ya işgüzar əlaqələr yaratmaq üçün öz ölkəsinə müntəzəm səfərləri isə tamamilə başqa cür təsir göstərir.

(2) Vətəndaşlığın könüllü əldə edilməsi

1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin S bölməsinin 2-ci paragrafında deyilir

–«Vətəndaşlıqdan məhrum olub, onu yenidən könüllü əldə etdikdə»

126. Bu bənd əvvəlki bəndə oxşardır. O, təqib qurbanı olmaq barəsində tam əsaslı ehtiyatlara görə qaçqının öz ölkəsinin vətəndaşlığından məhrum olub yenidən onu könüllü surətdə əldə etməsi hallarına aiddir.

127. Əgər əvvəlki bəndə görə, vətəndaşlığı olan şəxs bu vətəndaşlıqdan irəli gələn himayədən yenidən istifadə etdikdə qaçqınlıqdan çıxarsa, bu bəndə (maddə

1S (2) görə, o əvəllər məhrum olduğu vətəndaşlığı yenidən əldə etdikdə öz statusunu itirir.¹⁷

128. Vətəndaşlığın bərpası könüllü olmalıdır. Qanunla və ya qərarla vətəndaşlıq verilməsi bu vətəndaşlıq birbaşa və ya dolayısı ilə qəbul olunana qədər vətəndaşlığın könüllü əldə edilməsi hesab olunmur. Qaçqın öz istəyi ilə əvvəlki vətəndaşlığı əldə edə bilərsə də, nə qədər ki, o bu qərara gəlməmişdir, öz qaçqınlığını itirmir. Əgər əvvəlki vətəndaşlıq qanunla verilmişdirsə, qaçqın o halda həmin vətəndaşlığı yenidən könüllü əldə etmiş sayılır ki, o bu qərarı şüurlu surətdə qəbul etsin: bir şərtlə ki, əvvəlki vətəndaşlığı bərpa etmək niyyətinin olmadığını təsdiq edən xüsusi səbəblər göstərmiş olmasın.

(3) Yeni vətəndaşlığın himayəsinin əldə edilməsi

1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin S bölməsinin 3-cü paragrafında deyilir:

-«yeni vətəndaşlıq əldə etdikdə və yeni vətəndaş olduğu ölkənin himayəsindən istifadə etdikdə»,

129. Vətəndaşlığın bərpası halında olduğu kimi üçüncü xitam bəndi də belə bir prinsipə əsaslanır ki, vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən istifadə edən şəxsin beynəlxalq himayəyə ehtiyacı yoxdur.

130. Qaçqının əldə etdiyi vətəndaşlıq adətən onun yaşadığı ölkənin vətəndaşlığı olur. Bir ölkədə yaşayan qaçqın bəzən başqa ölkənin vətəndaşlığını əldə edə bilər. Əgər bu, yeni vətəndaşlığı vermiş ölkənin himayəsi ilə nəticələnsə, şəxsin qaçqınlıq statusuna da xitam verilir. Bu vacib şərt «yeni vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən istifadə etdikdə» ifadəsi ilə bitir.

131. Əgər şəxs yeni vətəndaşlıq alıb qaçqınlıqdan çıxdıqdan sonra yeni vətəndaşı olduğu ölkədən tam əsaslı ehtiyat etdiyini bildirirsə, bu, tamamilə eyni vəziyyət yaradır və şəxsin statusu yeni vətəndaşı olduğu ölkədən tam əsaslı ehtiyat etdiyini bildirirsə, bu, tamamilə yeni vəziyyət yaradır və şəxsin statusu yeni vətəndaşı olduğu ölkəyə tətbiqən müəyyənləşdirilməlidir.

132. Yeni vətəndaşlığın əldə edilməsi ilə bağlı qaçqın statusuna xitam verilmişdirsə, yeni vətəndaşlıq isə itirilmişdirsə, vətəndaşlığın itirilməsi hallarından asılı olaraq qaçqın statusu bərpa edilə bilər.

(4) Təqib təhlükəsi olmuş ölkədə könüllü məskunlaşma

1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin S bölməsinin 4-cü bəndində deyilir:

-«Təqibdən ehtiyat etdiyinə görə tərk etdiyi və ya hüduqlarından kənar qaldığı ölkədə könüllü surətdə yenidən məskunlaşdıqda»

133. Bu dördüncü xitam bəndi həm vətəndaşlığı olmayan qaçqınlara aiddir. Bu bənd mənşəcə mənsub olduqları və ya əvvəl yaşadıkları ölkəyə qayıtmış, hələ də sığınmışları ölkədə yaşayaraq birinci və ya ikinci xitam bəndlərinə görə qaçqınlıqdan çıxmamış qaçqınlara şamil olunur.

134. Bu bənd könüllü «məskunlaşma»ya aiddir. Bəndşəxsin vətəndaşı olduğu ölkəyə və ya əvvəl yaşadığı ölkəyə daimi yaşayış məqsədi ilə qayıtması kimi başa düşülməlidir. Qaçqının milli pasportsuz, lakin məsələn, yaşadığı ölkədə verilmiş yol sənədləri ilə özünün əvvəlki ölkəsinə müvəqqəti getməsi, onun «məskunlaşması» demək deyildir və bu bəndə görə qaçqın statusunun itirilməsinə səbəb olmur.¹⁸

(5) Qaçqın olmasına səbəb qalmayan vətəndaşlar

1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin s bölməsinin 5-ci bəndində deyilir:

- «Qaçqın kimi tanınmasına əsas vermiş hallar daha mövcud olmadığına görə vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən istifadə etməkdən artıq imtina edə bilmədikdə.

Əgər bu maddənin a bölməsinin 1-ci paraqrafına uyğun gələn qaçqınlar vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən imtina etmək üçün əvvəlki təqiblərdən irəli gələn kifayət qədər əsaslar göstərə bilirlərsə, bu bəndin müddəaları həmin qaçqınlara şamil olunmur.

135. «Hallar» ölkədə təqibdən ehtiyat üçün əsas ehtimala görə aradan qaldıra bilən köklü dəyişikliklərə aiddir. Qaçqının ehtiyat etməsinə səbəb olan hallarda, ola bilsin, müvəqqəti dəyişikliklərə aiddir. Qaçqının ehtiyat etməsinə səbəb olan hallarda adi, ola bilsin, müvəqqəti dəyişikliklərə, köklü dəyişiklikləri təsbit etməyən şərait bu bəndin tətbiqi üçün kifayət deyildir. Prinsip etibarilə qaçqının beynəlxalq himayə vasitəsilə təmin olunan təhlükəsizlik hissinə ziyan vurmamaqdan ötrü onun statusuna tez-tez yenidən baxılmalıdır.

136. Bu bəndin ikinci paraqrafında birinci paraqrafın xitam müddəasından istisna nəzərdə tutulmuşdur. Burada şəxsin keçmişdə çox ciddi təqibə məruz qalması və buna görə də həтта mənşəcə mənsub olduğu ölkədə köklü dəyişikliklər baş versə də qaçqınlığını qoruyub saxlaması ilə bağlı xüsusi vəziyyətdən söhbət gedir və 1A (1) maddəsinə istinad göstərir ki, istinad «nizamnamə qaçqınları»na şamil edilir. 1951-ci il Konvensiyasının işlənilib hazırlanarkən qaçqınların bu növü çoxluq təşkil edirdi. Lakin bu istisna təkəcə nizamnamə qaçqınlarına deyil, başqa növ qaçqınlara da şamil oluna bilən çox mühüm humanitar prinsipi əks etdirir. Tez-tez etiraf edilir ki, özü, yaxud ailəsi təqibin qəddar formalarından əzab çəkən şəxsdən yenidən vətənə qayıtmaq niyyəti gözləmək lazım deyildir. Ölkəsində rejimin dəyişməsinə baxmayaraq qaçqının şüurunda keçmiş hadisələr qavrayışında olduğu kimi, əhaliyə münasibətdə də tam dəyişiklik baş verməyə bilər.

(6) Qaçqın olmasına səbəb qalmamış vətəndaşlığı olmayan şəxslər

1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin S bölməsinin 6-cı bəndində deyilir:

-«qaçqın kimi tanınmasına əsas verən hallar daha mövcud olmadığına görə adətən yaşadığı ölkəyə qayıda bilər

Əgər bu maddənin A bölməsinin 1-ci bəndinin tərifinə uyğun gələn qaçqınlar əvvəl adətən yaşadıqları ölkəyə qayıtmaqdan imtina etmək üçün əvvəlki təqiblərdən irəli gələn kifayət qədər əsaslar göstərə bilirlərsə, bu bəndin müddəaları həmin qaçqınlara şamil olunmur.»

137. Bu altıncı və axırıncı xitam bəndi beşinci bəndə paraleldir və vətəndaşlığı olan şəxslərə aiddir. Bu bənd yalnız vətəndaşlığı olmayan və əvvəl adətən yaşadıqları ölkəyə qayıtmaq imkanına malik şəxslərə şamil olunur.

138. «Hallar» beşinci bənddəki kimi yozulmalıdır.

139. Qeyd etmək lazımdır ki, əvvəl adətən yaşadığı ölkədə şəraitin dəyişməsindən asılı olmayaraq həmin şəxs oraya qayıtmaq imkanına malik olmalıdır. Vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün bu heç də həmişə mümkün olmur.

IV FƏSİL - İSTİSNA BƏNDLƏRİ

A. ÜMUMİ MÜDDƏALAR

140. 1951-ci Konvensiyasının 1-ci maddəsinin D, E və F bölmələrinin müddəalarında nəzərdə tutulur ki, 1-ci maddənin tərifinə görə qaçqın xarakteristikasına malik olan bəzi şəxslər qaçqın statusundan istisna edirlər. Bu şəxslər üç qrupa bölünürlər: birinci qrup (maddə 1, bölmə D) Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən himayə və yardım almış şəxslərdən ibarətdir: ikinci qrup (maddə 1, bölmə E) beynəlxalq himayəyə ehtiyacı olan kimi tanınmamış şəxslərdən ibarətdir: üçüncü qrup (maddə 1, bölmə F) beynəlxalq himayəyə layiq sayılmayan şəxsləri əhatə edir.

141. Adətən qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesində bu bəndlərə uyğun olaraq istisnaya gətirib çıxaran faktlar aşkar edilir. Lakin elə hallar da ola bilər ki, istisnayı təsdiq edən faktlar yalnız şəxs qaçqın kimi tanınandan sonra məlum olar. Belə hallarda istisna bəndləri əvvəl qəbul olunmuş qərarın ləğvini nəzərdə tutur.

B. İstifadə olunan terminlərin şərhı

(1) Birləşmiş millətlər təşkilatı tərəfindən himayə və yardım almış şəxslər

1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin D bölməsində deyilir:

«Bu Konvensiyasının müddəaları hazırda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qaçqınların işləri üzrə Ali Komissarından başqa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının digər orqan və ya idarələrinin himayəsindən və ya yardımından istifadə edən şəxslərə şamil olunmur. Həmin şəxslərin vəziyyəti Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisinin müvafiq qətnamələrinə uyğun olaraq qəti nizama salınana qədər bu cür himayəyə və ya yardıma son qoyulmuş olduqda həmin şəxslər avtomatik olaraq bu Konvensiyadan irəli gələn hüquqları əldə edirlər.»

142. Bu bəndlər üzrə istisna Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Qaçqınlar Üzrə Ali Komissardan başqa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının orqan və ya idarələrinin himayə və ya yardımını almış hər bir şəxsə şamil edilir. Bu cür himayə və ya yardım əvvəllər mövcud olmuş Koreyanın bərpası üzrə BMT-nin Agentliyi (YUNKRA) tərəfindən göstərilmişdir və hazırda işlərin təşkilinə yardım üzrə yaxın Şərq Agentliyi (İTYŞA) tərəfindən göstərilir. Bu cür vəziyyətlər gələcəkdə də yarana bilər.

143. Fələstin qaçqınlarına gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, İTYŞA yalnız Yaxın Şərqi müəyyən ərazilərində fəaliyyət göstərir və özünün himayə və yardımını yalnız bu rayonun hüdudlarında həyata keçirir. Beləliklə, Fələstindən olan və bu zonanın hüdudlarından kənar qalan qaçqın göstərilən yardımdan istifadə etmir və 1951-ci il Konvensiyasının meyarlarına görə qaçqın statusuna namizəd kimi nəzərdən keçirilə bilər. Adətən bunu müəyyənləşdirmək kifayət edir ki, onu İTYŞA-nın himayəsi və yardımı altına alan hallar yenə də mövcuddur və o, istisna bəndlərdən birinə görə qaçqınlıqdan çıxmır və Konvensiyanın mümkün tətbiq dairəsindən kənar edilmir.

(2) Beynəlxalq himayəyə entiyacı olan sayılmayan şəxslər

1951-ci Konvensiyasının 1-ci maddəsinin E bölməsində deyilir:

–«Bu Konvensiyanın müddəaları yaşadıkları ölkənin vətəndaşlığı ilə bağlı hüquq və vəzifələri həmin ölkənin səlahiyyətli hakimiyyət orqanları tərəfindən tanınan şəxslərə şamil olunmur.»

144. Bu müddəa əks təqdirdə qaçqın statusu almağa yararlı şəxs kimi tövsif edilə bilən və qəbul olunduqları ölkənin vətəndaş hüquqlarının böyük hissəsini almış, lakin formal vətəndaşlıq almamış şəxslərə aiddir. (onları çox vaxt «milli qaçqınlar adlandırırlar). Onları qəbul edən ölkənin əhalisi çox vaxt qaçqınlarla eyni etnik qrupa aid olur¹⁹.

145. Bu bəndə uyğun olaraq istisna üçün əsas ola biləcək «hüquq və vəzifələr»in dəqiq tərfi yoxdur. Lakin demək olar ki, istisna şəxsin statusu bu ölkənin vətəndaşının statusuna əsasən uyğun gələndə tətbiq edilir. Məsələn, vətəndaş kimi həmin şəxs də deportasiya və sürgündən tam müdafiə olunmalıdır.

146. Bu bənd həmin ölkədə «yaşayan» şəxsə aiddir. Bu, sadəcə gəlişi deyil, uzunmüddətli yaşayışı nəzərdə tutur. Ölkədən kənarında yaşayan və bu ölkənin diplomatik himayəsindən istifadə etməyən şəxsə bu istisna bəndi şamil olunmur.

(3) Beynəlxalq himayəyə layiq sayılmayan şəxslər

1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin F bölməsində deyilir:

- «Bu Konvensiyanın müddəaları barələrindəki aşağıdakıları ehtimal etmək üçün ciddi əsaslar olan şəxslərə şamil edilmir:

a) Sülhə qarşı cinayətlər, hərbi cinayətlər və ya insanlığa qarşı cinayətlər barəsində tədbirlər görmək məqsədilə tərtib olunmuş beynəlxalq aktlarda həmin əməllərə verilən təriflərə uyğun olaraq bu cinayətləri törətmişlər

b) Sığınacaq vermiş ölkədən kənarından və bu ölkəyə qaçqın sifəti ilə buraxılmazdan əvvəl qeyri-siyasi xarakterli ağır cinayət törətmişlər

v) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd əməllərin törədilməsində təqsirlidirlər».

147. Qaçqınların müxtəlif kateqoriyalarını müəyyənəndən müharibədən əvvəlki beynəlxalq sənədlərdə cinayətkarları istisna edən müddəalar yoxdur. İkinci dünya müharibəsindən dərhal sonra yardım göstərilmiş böyük bir qrup qaçqınların sırasından beynəlxalq himayəyə layiq sayılmayan şəxsləri istisna etmək üçün ilk dəfə xüsusi müddəalar tətbiq edilmişdir.

148. Konvensiya hazırlanarkən bir çox hərbi cinayətkarın mühakiməsi prosesləri yaddaşlarda hələ yaşayırdı və hərbi cinayətkarların himayə olunmayacaqları haqqında dövlətlərin razılaşması var idi. Ölkələr həmçinin təhlükəsizlik və ictimai asayiş üçün qorxu törədən cinayətkarları öz ərazilərinə buraxmamaq arzusunda idilər.

149. Bu istisna bəndlərindən birinin tətbiqinin mümkün olub – olmaması məsələsini həll etmək səlahiyyəti ərizəçinin onun ərazisində qaçqın kimi tanınması barədə müraciət etdiyi razılığa gələn dövlətlərin öhdəsinə buraxılmışdır. Bu bəndlərin tətbiqi üçün təsvir olunan həmin əməllərdən birinin törədildiyini «ehtimal etmək üçün ciddi

əsaslar» olması kifayətdir. Ərizəçinin cinayət cəzası təqibinin obyektinə dair formal sübutlar tələb edilmir. Bununla yanaşı, istisnanın həmin şəxs üçün ciddi nəticələrini nəzərə alaraq bu istisna bəndlərinin təfsiri məhdud olmalıdır.

(A) Hərbi cinayətlər və s.

a) Sülhə qarşı cinayətlər, hərbi cinayətlər və ya insanlığa qarşı cinayətlər barəsində tədbirlər görmək məqsədilə tərtib olunmuş beynəlxalq aktlarda həmin əməllərə verilən təriflərə uyğun olaraq bu cinayətləri törətmişlər.

150. Sülhə qarşı cinayətləri, hərbi cinayətləri yada salmaqla Konvensiya əsasən «bu cür cinayətlər barəsində tədbirlər görmək məqsədi ilə tərtib olunmuş beynəlxalq aktlara» istinad edir. İkinci dünya müharibəsinin sonundan indiyə kimi xeyli bu cür sənəd qəbul edilmişdir. «Sülhə qarşı cinayətlərin, hərbi cinayətlərin və insanlığa qarşı cinayətlərin» tərfi bütün bu sənədlərdə vardır. Daha müfəssəl tərif London Sazişində və Beynəlxalq hərbi məhkəmənin nizamnaməsində verilmişdir.

(B) Cinayətlər

«(b) sığınacaq ölkədən kənar və bu ölkəyə qaçqın sifəti ilə buraxılmazdan əvvəl qeyri-siyasi xarakterli ağır cinayətlər törətmişlər»

151. Bu bəndin məqsədi qəbul edən ölkənin cəmiyyətini ciddi cinayət törətmiş qaçqının ölkəyə buraxılması təhlükəsindən qorumaqdır. Bu bənddə həmçinin daha az ciddi xarakterli cinayətə (və ya cinayətlərə) və ya siyasi xəyata yol vermiş qaçqın barəsində müvafiq ədalət ideyası öz əksini tapmışdır. 152. Pozuntunun «qeyri-siyasi» xarakter daşmasını və ya əksinə, «siyasi cinayət» olmasını müəyyən edərkən hər şeydən əvvəl onun təbiətinə və məqsədlərinə nəzər salmaq lazımdır, yəni o sırf siyasi mülahizələrləmi bağlıdır, yoxsa şəxsi səbəblər və ya tamah üzündən törədilmişdir? Eyni zamanda törədilmiş cinayətlə qarşıya qoyulmuş siyasi məqsəd arasında sıx və birbaşa səbəb əlaqəsi müəyyənləşdirilməlidir. Cinayətin siyasi elementi onun cinayət hüququna aid olan xarakterini üstələməlidir. Əgər törədilmiş hərəkətlə qarşıya qoyulmuş məqsəd arasında aşkar uyğunsuzluq varsa, onun işə aidliyi olmayacaqdır. Pozuntu qəddar əməllərlə müşayiət olunduqda, onun siyasi təbiətini üzə çıxarmaq daha çətin olur.

153. Yalnız «sığınacaq vermiş ölkədən kənar və bu ölkəyə qaçqın sifəti ilə buraxılmazdan əvvəl» ərizəçinin törətdiyi cinayət və ya törətdiyi ehtimal olunan cinayət üçün əsasdır. «Digər» ölkə adətən şəxsin mənşəcə mənsub olduğu ölkədir, lakin o, ərizəçinin qaçqın sifəti ilə öz statusunu tanımasını xahiş etdiyi sığınacaq ölkəsindən savayı, hər hansı başqa ölkə də ola bilər.

154. Sığındığı ölkədə ciddi cinayət törətmiş qaçqın bu ölkənin qanunlarına əsasən mühakimə olunmalıdır. Ekstrimal hallarda, əgər qaçqın məhkəmənin qəti qərarı ilə cinayət hüququ üzrə «xüsusilə ciddi» cinayətə görə məhkum olunursa və sığınacaq tapdığı ölkənin cəmiyyəti üçün təhlükə törədirsə, Konvensiyanın 33-cü maddəsinin 2-ci paragrafı onun sürgün olunmasına və ya əvvəl yaşadığı ölkəyə qaytarılmasına icazə verir.

155. İstisna bəndinin mənasına görə qeyri-siyasi «ciddi» cinayətin nə olduğunu müəyyənləşdirmək çətinidir, xüsusən ona görə ki, «cinayət» termini müxtəlif hüquq sistemlərində müxtəlif yanakı mənalara malikdir. Bəzi ölkələrdə «cinayət» sözü yalnız ciddi xarakterli pozuntu deməkdir. Digər ölkələrdə bu söz xırda oğurluqdan qətlə qədər anlayışları özündə əks etdirir. Lakin bu kontekstdə «ciddi» cinayət çox ağır cəza ilə cəzalandırılan cinayəti bildirir. Daha yüngül cəza

ilə cəzalandırılan xırda pozuntular hətta texniki baxımdan bu ölkənin cinayət qanunvericiliyi üzrə «cinayətlərə» aid edildikdə də 1F 9v) maddəsinə görə istisna üçün əsas vermir.

156. Bu istisna bəndinə müraciət edərkən ərizəçinin törətdiyi pozuntunun təbiəti ilə təqibdən ehtiyat dərəcəsi arasında nisbəti müəyyənləşdirmək lazımdır. Əgər şəxs ciddi təqibdən, yəni onun həyatını və azadlığını təhlükəyə məruz qoyan təqibdən tam əsaslı ehtiyat edirsə, istisna bəndini ona tətbiq etmək üçün törətdiyi cinayət çox ağır olmalıdır. Əgər təqibdən ehtiyat daha ciddidirsə, ərizəsinin əslində ədalət mühakiməsindən gizlənməyə cəhd edib-etmədiyini, onun cinayətkar meyllərini xoş niyyət qaçqın xarakterini üstələyib-üstələmədiyini müəyyənləşdirmək üçün cinayətin və ya törədildiyi ehtimal olunan cinayətin təbiətini öyrənmək lazımdır.

157. Törədildiyi ehtimal olunan cinayətin təbiətini qiymətləndirərkən işə aid olan bütün amillər, o cümlədən yüngülləşdirici hallar nəzər alınmalıdır. Eyni zamanda hər hansı ağırlaşdırıcı hallar, məsələn, ərizəçinin keçmişdə cinayətkar olub-olmaması faktını da nəzərdən keçirmək lazımdır. Ciddi qeyri-siyasi cinayətə görə məhkum edilmiş ərizəçinin cəzasını çəkmiş olması və ya əfv olunması və ya amnistiyaya baxmayaraq ərizəçinin cinayətkar meyllərinin hər halda üstünlük təşkil etdiyi sübut olunmayınca istisna haqqında bənd tətbiq oluna bilməz.

158. Əvvəlki paraqrafda irəli sürülən mülahizələrə bənzər mülahizələr sözüən geniş mənasında cinayətin təqibdən ehtiyat edilən ölkədən qaçmaq vasitəsi kimi törədildiyi halda tətbiq oluna bilər. Bu cür cinayətlər nəqliyyat vasitələrinin qaçırılmasından tutmuş günahsız adamların təhdidi və ya öldürülməsinə qədər dəyişə bilər. Bu istisna bəndinin tətbiqi məqsədi ilə belə bir fakta məhəl qoymamaq olar ki, qaçmaq üçün heç bir vasitə tapa bilməyən qaçqın sərhədi oğurlanmış avtomobilə keçə bilər. O, təyyarə qaçırıldıqda, yəni silahla hədələyərək və ya birbaşa zor işlədərək heyəti uçuş istiqamətini dəyişdirib sığındığı ölkəyə sürməyə məcbur etdikdə qərar qəbul edilməsi daha mürəkkəb ola bilər.

159. Təyyarənin qaçırılmasına gəlincə, bunun təqibdən qaçmaq məqsədilə edilib-edilmədiyini məsələsi ortaya çıxır. Bu işə həmin istisna bəndinin mənasına görə ciddi qeyri-siyasi cinayətdir. BMT çərçivəsində hökumətlər təyyarənin tutulmasını dəfələrlə qanunsuz hərəkət saymış və bununla bağlı tam bir sıra beynəlxalq konvensiyalar qəbul etmişlər. Bu sənədlərin heç birində qaçqınlar xatırlanmır. Lakin bu məsələyə dair qətnamə qəbul olunması üçün əsas rolunu oynamış məruzələrdən birində göstərilir ki, «qətnamə layihəsinin qəbul olunması dövlətlərin qaçqınların və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusuna dair sənədlərdən irəli gələn hər hansı qanuni beynəlxalq hüquq və vəzifələrinə xələl gətirə bilməz.²⁰»

160. Bununla əlaqədar qəbul olunmuş müxtəlif konvensiyalarda²¹ bu cür əməl törətmiş cinayətkarlarla rəftar üsulundan söhbət gedir. Razılığa gələn dövlətlər qarşısında birmənalı şəkildə alternativ qoyulur ki, ya bu şəxsləri versinlər ya da öz ərazilərində törətdikləri əməllərə görə onların cinayət mühakiməsi prosesini təşkil etsinlər. Bu sonuncu işə sığınacaq verilməsi hüququnu nəzərdə tutur.

161. Nə qədər ki, bu cür sığınacaq imkanı mövcuddur, 1951-ci il Konvensiyasına görə qaçqın statusu verilməsi imkanı müəyyənləşdirərkən qanun pozucusunun ehtiyat etdiyi təqibin ciddiliyi və bu cür ehtiyat etmənin əsaslılıq dərəcəsi hərtərəfli öyrənilməlidir. Təyyarənin qanunsuz ələ keçirilməsi əməli törətmiş

ərizəçinin 1F (v) maddəsi üzrə istisna edilməsi məsələsi hər bir konkret halda hərtərəfli öyrənilməlidir.

(v) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd əməllər

(v) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və vəzifələrinə zidd əməllərin törədilməsində təqsirlidirlər»

162. Ümumi sözlərlə ifadə olunmuş istisna haqqında bu bəndin 1F maddəsinə (a) paragrafı ilə qismən üst-üstə düşdüyünü görmək çətin deyil, çünki aşkardır ki, sülhə qarşı cinayət, hərbi cinayət və ya insanlığa qarşı cinayət eyni zamanda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd olan əməllərdir. 1F (s) maddəsi heç bir yeni spesifik ünsür əlavə etmədiyinə görə onun məqsədi əvvəlki iki istisna bəndində kifayət qədər əhatə olunmamış, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd əməlləri ümumiyyətlə əks etdirməkdir. Həmin bəndlərdə birlikdə onlar nəzərdə tutur ki, xüsusi şəkildə əvvəldən şərt qoyulmasa da, bu bəndə uyğun gələn əməllər cinayət xarakteri daşmalıdır.

163. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsipləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatı nizamnaməsinin Preambulasında və maddələrdə təşkilatı üzvlərinin bir-biri ilə və bütövlükdə beynəlxalq ictimaiyyət ilə münasibətlərdə rəhbər tutmalı olduqları əsas prinsiplər sadalanır. Burdan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, BMT-nin prinsiplərinə zidd əməlləri törətmək üçün şəxs BMT-nin üzvü olan ölkədə kifayət qədər nüfuzlu mövqe tutmalı və bu dövlət tərəfindən həmin prinsiplərin pozulmasına şərait yaratmalıdır. Lakin son dərəcə ümumi şəkildə ifadə olunduğuna görə həddindən artıq ehtiyatla istifadə olunduğuna görə həddindən artıq ehtiyatla istifadə edilməli olan bu bəndin tətbiqi hallarına rast gəlmək çox çətindir.

V FƏSİL - XÜSUSİ HALLAR

A. MÜNARİBƏ QAÇQINLARI

164. Daxili və beynəlxalq silahlı münaqişələr nəticəsində mənşəcə mənsub olduğu ölkəni tərk etməyə məcbur olmuş şəxslər 1951-ci il Konvensiyasının və 1967-ci il Protokolunun mənasına görə, adətən qaçqın hesab olunurlar.²² Lakin onlar müharibə qurbanlarının himayəsi haqqında 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarının beynəlxalq silahlı münaqişələr qurbanlarının müdafiəsinə dair 1977-ci il Əlavə Protokolu kimi digər beynəlxalq sənədlərdə nəzərdə tutulmuş himayədən istifadə edirdilər²³.

165. Bununla bərabər, xarici müdaxilə və ya bütün ölkənin, yaxud onun hər hansı hissəsinin işğalı bəzən 1951-ci il Konvensiyasında göstərilmiş bir və ya bir çox mülahizəyə görə təqiblə nəticələnə bilər.

Belə hallarda qaçqın statusu ərizəçinin işğal olunmuş ərazidə təqibdən əsaslı ehtiyat etməsini sübuta yetirmək qabiliyyətindən, onun öz hökumətinin və ya silahlı münaqişə zamanı ölkəsinin mənafeələrini müdafiə etməli olan hamı dövlətin himayəsini almaq imkanından, həmçinin bu himayənin səmərəliliyindən asılıdır.

166. Əgər ərizəçini qəbul edən ölkə ilə onun mənşəcə mənsub olduğu ölkə arasında diplomatik münasibətlər yoxdursa, bu cür himayə olmaya bilər. Əgər ərizəçinin hökumətinin özü sürgündədirsə, bu himayənin səmərəsiz olması təhlükəsi mövcuddur. Beləliklə, təqibdən ehtiyatın əsaslılığı və mənşəcə mənsub olduğu ölkənin hökuməti tərəfindən himayənin səmərəliliyi hər bir ayrıca hal nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir.

B. FƏRARİLƏR, VİCDAN MÜLAHİZƏLƏRİNƏ GÖRƏ İTAEƏT ETMƏKDƏN VƏ YA HƏRBİ XİDMƏT ÇƏKMƏKDƏN BOYUN QAÇIRAN ŞƏXSLƏR

167. Hərbi xidmətin məcburi olduğu ölkələrdə bu vəzifədən yayınmaq və ya itaətsizlik faktı qanunla cəzalandırılan pozuntudur. Fərariliyə qaldıqda, o həmişə və bütün ölkələrdə, - hərbi xidmətin vacib olub-olmamasından asılı olmayaraq, pozuntu sayılır. Ölkədən asılı olaraq cəza dəyişir və adətən onların tətbiqi təqib forması sayılır. Fərariyə və ya itaətsizliyə görə təqibdən və cəzalanmadan ehtiyat özlüyündə tərifin mənasına görə təqib qurbanı olmaq qorxusunun təsdiqi deyildir. Eyni zamanda fərarilik və ya itaətsizlik qaçqın statusu almağa mane olmur. Şəxs eyni zamanda fərari, itaətsiz və qaçqın ola bilər.

168. Aydın məsələdir ki, əgər şəxsin fərariliyinin və ya hərbi hissəsinə gəlmək əmrini yerinə yetirməməsinin yeganə səbəbi hərbi xidmətdən ikrah və ya döyüşdə iştirak etmək qorxudursa, o, qaçqın deyildir. Lakin fərarilik və ya itaətsizlik ölkəsinə tərk etmək və ya onun hüduqlarından kənarda qalmaq üçün əsaslı səbəblərlə bağlıdırsa və ya tərifin mənasına görə təqibdən ehtiyat etmək üçün digər səbəblər varsa, bu şəxs qaçqın ola bilər.

169. Beləliklə, fərari və itaət etməkdən boyun qaçıran şəxslər hərbi pozuntuya görə irqi, dini, milli, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət və ya siyasi əqidə səbəbindən həddindən artıq sərt cəzaya məruz qaldıqlarını sübuta yetirməyə qadirdirlərsə, qaçqın sayıla bilərlər. Əgər həmin şəxs fərariliyə görə cəzadan asılı

olmayaraq, göstərilən mülahizələrə görə təqib olunmaqdan əsaslı ehtiyat etdiyini sübuta yetirə bilsə, o, qaçqın sayıla bilər.

170. Lakin bəzi hallarda, məsələn, şəxs hərbi xidmətin onun siyasi, dini və ya əxlaqi baxışlarına və ya vicdan mülahizələrinə zidd olaraq hərbi aksiyada iştirakını tələb etdiyini sübuta yetirə bilərsə, hərbi xidmət çəkmək zərurəti qaçqın statusu vermək haqqında vəsatəti əsalandıran yeganə səbəb ola bilər.

171. Fərarilik etdikdən və itaətdən boyun qaçırdıqdan sonra heç bir əqiddə nə qədər səmimi olsa da, qaçqın statusu almaq üçün vəsatəti əsaslandırır. Şəxsin öz hökuməti ilə fikir ayrılığı faktı hər hansı hərbi aksiyanın siyasi xarakterini əsaslandırmaq üçün kifayət deyildir. Lakin şəxsin iştirak etmək istəmədiyi hərbi aksiyanın növü ən adi rəftar qaydalarına zidd olduğuna görə beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən pislənirsə, fərarilik və ya itaətsizlik üçün nəzərdə tutulan cəza tərifi bütünlükdə digər tələbləri nəzər alınmaqla təqib hesab oluna bilər.

172. Hərbi xidmət çəkməkdən imtina əqidəyə də əsaslanıla bilər. Əgər ərizəçi öz dini əqidəsinin səmimiyyətini və ölkəsinin hakimiyyət orqanlarının ondan hərbi xidmət çəkməyi tələb edərkən bu əqidəni nəzərə almadıqlarını sübut edə bilirsə, o, qaçqın statusu almaq iddiasında ola bilər. Ərizəçinin və ya onun ailəsinin öz dini əqidəsinə görə çətinliklərlə üz-üzə gəlməsinə dair bütün əlavə sübutlar, aydındır ki, bu vəsatəti daha inandırıcı edə bilər.

173. Vicdan mülahizələrinə görə hərbi xidmət çəkməkdən imtina qaçqın statusu verilməsinə dair vəsatəti əsaslandırılmalı bilərmi məsələsinə bu barədə ideyaların son inkişafı nəzərə alınmaqla baxılmalıdır. Getdikcə daha çox dövlət öz qanunvericiliyinə və ya inzibati qaydalarına belə bir müddəə daxil edir ki, öz vicdan mülahizələrini inandırıcı surətdə izah edə bilən şəxslər ya hərbi xidmətdən tamamilə azad olunurlar, ya da alternativ (yeni mülki) xidmət keçirlər. Bu cür qanunvericilik və ya inzibati müddəaların tətbiqi beynəlxalq təşkilatlar tövsiyə edirlər²⁴ Baxışların bu təkamülünü nəzərə alaraq iştirakçı ölkələr, əgər arzu edilərsə, vicdan mülahizələrinə görə hərbi xidmət çəkməyə etiraz edən şəxslərə qaçqın statusu verməkdə sərbəstdirlər.

174. Şəxsin hərbi xidmət çəkməkdən boyun qaçırmasına səbəb göstərdiyi siyasi, dini və ya əxlaqi əqidələrinin və ya vicdan mülahizələrinin həqiqiliyi, əlbəttə, ərizəçinin şəxsiyyətinin və keçmişinin dərinədən öyrənilməsi əsasında müəyyənləşdirilə bilər. Bu şəxsin ordu sıralarına çağırılmazdan əvvəl öz əqidəsinə ifadə etməsi və ya öz əqidəsinə görə dövlət orqanları ilə ixtilafı olması faktı qiymətləndirmədə rol oynayır. Onun məcburi hərbi xidmət çəkmək əmri almasından, yaxud əksinə, orduya könüllü daxil olmasından asılı olaraq onun əqidəsinə səmimiyyəti müxtəlif şəkildə qiymətləndirilə bilər.

V. ZOR İŞLƏTMİŞ VƏ YA ZORAKILIQ ƏMƏLLƏRİ TÖRƏTMİŞ ŞƏXSLƏR

175. Çox vaxt elə olur ki, qaçqın statusu almaq üçün vəsatətlə zor işlətməmiş və ya zorakılıq əməlləri törətmiş şəxslər müraciət edirlər. Bu hərəkətlər çox vaxt siyasi fəaliyyətlə və ya siyasi baxışlarla çuğlaşır və ya ərizəçinin söylədiyinə görə çuğlaşır. Bunlar rəsmən tanınmış və ya fəaliyyəti geniş miqyasda məlum olan gizli, yaxud hərbi-siyasi təşkilatlar ola bilər.²⁵ Belə bir faktı da nəzərə almaq lazımdır ki, zor tətbiq olunması qayda-qanunun saxlanması üçün əsaslıdır və tərifi

görə polisin və silahlı qüvvələrin öz xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən zor tətbiq etməsi qanunidir.

176. Zor işlətməmiş (və ya zor işləməsindən şübhə edilən) və ya zorakılıq əməlləri törətmiş şəxs tərəfindən təqdim olunan qaçqın statusu verilməsi haqqında vəsatət bu əməllərin hansı xarakter daşmasından və hansı vəziyyətdə törədilməsindən asılı olmayaraq ilk növbədə, digər vəsatətlər kimi 1951-ci il

Konvensiyasının aidətmə bəndləri baxımından öyrənilməlidir

177. Əgər ərizəçi aidətmə bəndlərinin şərtlərini təmin edərsə, zor işlətməsi və ya zorakılıq əməlləri törətməsi də daxil olmaqla, etdiyi hərəkətlər nəzərə alınmaqla, ona istisna haqqında bir və ya bir neçə müddəanın şamil olunub-olunmaması məsələsi ortaya çıxır. 1951-ci il Konvensiyasının birinci maddəsinin F bölməsinin a)– v) paragraflarına daxil olan bu bəndlər əvvəl nəzərdən keçirilmişdir.

178. İlk əvvəl birinci maddənin F bölməsinin a) paragrafındakı istisna haqqında bənd öz xidməti vəzifələrini yerinə yetirərkən «sülhə, insanlığa qarşı cinayət və ya hərbi cinayət» törətdiklərini ehtimal etmək üçün ciddi əsaslar olan şəxslərə qaçqın statusu verilməsinə mane olmaq məqsədilə nəzərdə tutulmuşdu. Lakin bu bənd, rəsmən tanınmasından, qeyriqanun və ya «muxtar» olub-olmamasından asılı olmayaraq, qruplaşmaların üzvləri kimi bu cür cinayətlərdə təqsiri olanlara qarşı da tətbiq edilə bilər.

179. Birinci maddənin F bölməsinin b) paragrafının «ağır cinayətlərə» dair istisna zamanı zor işlədilməsinə və ya zorakılıq əməlləri törədilməsinə, bir qayda olaraq, aidiyyəti yoxdur. Birinci maddənin F bölməsinin v) paragrafındakı istisna bəndi kimi bu bəndin təfsiri haqqında da yuxarıda söhbət açılmışdı. Yuxarıda deyildiyi kimi, bu axıncı bənd qeyri-müəyyənliyinə görə ehtiyatla tətbiq olunmalıdır.

180. Bunu da yadda saxlamaq lazımdır ki, istisna bəndlərinin təbiətini və tətbiqinin təqibdən ehtiyat edən şəxs üçün ciddi nəticələrini nəzərə alaraq həmin bəndlər məhdud şəkildə təfsir olunmalıdır.

VI FƏSİL - AİLƏNİN VƏHDƏTİ PRİNSİPI

181. «Ailə cəmiyyətin təbii və əsas özəyi olub cəmiyyət və dövlət tərəfindən himayə edilmək hüququna malikdir» ideyasını bəyan edən İnsan hüquqlarının ümumi Bəyannaməsinə əsaslanaraq İnsan hüquqlarına aid beynəlxalq sənədlərin əksəriyyəti ailənin vəhdətinin qorunması haqqında müddəalar irəli sürür.

182. 1951-ci il Konvensiyasını qəbul etmiş Konfransın Yekun aktında deyilir:

–«Hökumətlərə tövsiyə edilir, qaçqın ailələrinin müdafiəsi üçün zəruri tədbirlər görsünlər ki

1)qaçqın ailəsinin vəhdətinin qorunması, xüsusən ailə başçısının bu və ya digər ölkəyə gəlmək üçün tələb olunan şərtləri təmin etdiyi hallarda qorunmasına əmin olunsun:

2)yetkinlik yaşına çatmamış qaçqınların, o cümlədən yaşlıların müşayət etdiyi uşaqların və qızların müdafiəsi, xüsusən qəyyumluq və övladlığa götürmə məsələləri ilə bağlı müdafiəsi təmin olunsun.»²⁶

183. 1951-ci il Konvensiyası ailənin vəhdəti prinsipini «qaç-qın» tərifinə daxil etmir. Lakin Konfransın yekun aktında ifadə olunmuş və yuxarıda göstərilmiş tövsiyəni hətta 1951ci il Konvensiyasının və 1967-ci il Protokolunun iştirakçısı olmayan dövlətlərin əksəriyyəti yerinə yetirir.

184. Əgər ailə başçısı tərifdə müəyyən olunmuş meyarlara uyğun gəlsə, onun himayəsində olan ailə üzvləri də ailənin vəhdəti prinsipinə müvafiq surətdə qaçqın statusu alırlar. Lakin aydındır ki, ailə üzvü, şəxsi hüquqi vəziyyəti ilə bir araya sığmırsa, rəsmən qaçqın statusu almalıdır. Ərizəçi həmçinin sığındığı ölkənin və ya hər hansı digər ölkənin vətəndaşı ola bilər və bu ölkənin himayəsindən istifadə edə bilər. Bu halda ona qaçqın statusu verilmir.

185. Ailənin vəhdəti prinsipinin şamil olduğu ailə üzvlərinə gəlcə, onların sırasına azı əri (arvadı) və yetkinlik yaşına çatmamış uşaqları daxil etmək lazımdır. Təcrübədə ailənin di-gər üzvləri, məsələn, ərizəçinin himayəsində olan yaşlı valideynlər adətən, onunla birlikdə yaşayırlarsa, siyahıya daxil edirlər, digər tərəfdən əgər ailə başçısı qaçqın deyilsə, onun himayəsində olan ailə üzvünə heç nə mane olmur ki, ailə başçısının iştirakı olmadan özü əsaslı səbəblər tapa bilsə, 1951-ci il Konvensiyasının və 1967-ci Protokoluna görə ona qaçqın statusu vəhdəti prinsipi himayədə olan adamların ziyanına yox, xeyrinə fəaliyyət göstərir.

186. Ailənin vəhdəti prinsipi yalnız bütün ailə üzvləri eyni zamanda qaçqın olduqda fəaliyyət göstərmir. Bu prinsip ailə üzvlərindən birini və ya bir neçəsinin getməsi nəticəsində ailənin müvəqqəti olaraq bölündüyü hallarda da tətbiq olunur.

187. Əgər qaçqın ailəsinin vəhdəti boşanma, ölüm və sair səbəblərə görə pozulmuşsa, himayədə olan və qaçqın olmayan şəxslər qaçqın statusunu saxlayırlar, bu şərtlə ki, statusun xitamı bəndinin onlara aidiyyəti olmasın və ya qaçqın statusunu saxlamaq üçün onların şəxsi arzudan savayı, başqa mülahizələri olmasın və ya onlar bu statusu daha saxlamaq istəməsinlər.

188. Əgər qaçqının himayədə olan ailə üzvünə istisna bəndi şamil olunursa, ona qaçqın statusu verməkdən imtina edilməlidir.

II HISSƏ

QAÇQIN STATUSUNU MÜƏYYƏNLƏŞDİRMƏK ÜÇÜN İSTİFADƏ OLUNAN ÜSULLAR

A. ÜMUMİ MÜDDƏALARI

189. Yuxarıda göstəriləyi kimi, 1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu bu sənədlərin məqsədlərinə müvafiq surətdə qaçqın olan şəxsləri müəyyənləşdirir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Konvensiyanın və Protokolun iştirakçısı olan ölkələrə bu sənədlərin müddəalarını tətbiq etməyə icazə vermək üçün qaçqın olan şəxslər qaçqın kimi eyniləşdirmək imkanına malik olmalıdırlar. Bu eyniləşdirmə, yeni qaçqın statusunun müəyyən olunması, 1951-ci il Konvensiyasında xatırlansa da (bax: maddə 9), bu sənədlə tənzimlənmir. Konvensiyada qaçqın statusunu müəyyənləşdirmək üçün tətbiq edilən prosedurun növü göstərilməmişdir. Hər bir iştirakçı ölkə özünün konstitutsiya və inzibati strukturlarının xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla daha münasib saydığı proseduru müəyyən etmək hüququna malikdir.

190. Xatırlatmaq lazımdır ki, qaçqın statusu verilməsi barədə vəsatətlə müraciət edən şəxs, bir qayda olaraq, çox çətin vəziyyətdə olur. O, xarici mühitdə yaşayır, işinin baxılmaq üçün yad ölkənin hakimiyyət orqanlarının sərəncamına verilməsi, bu işə çox vaxt özge dildə baxılması faktı onun üçün psixoloji və əməli cəhətdən böyük çətinliklər törədə bilər. Buna görə də onun vəsatətinə bu iş üçün xüsusi müəyyən olunmuş üsullarla, tələb olunan biliyə, təcrübəyə malik, hər bir ərizəçinin çətinliklərini və ehtiyaclarını başa düşməyə qadir ixtisaslı heyət tərəfindən baxılmalıdır.

191. Bu məsələ 1951-ci il Konvensiyasında bilərəkdən nizama salınmadığına görə 1951-ci il Konvensiyanın və 1967-ci il Protokolunun iştirakçısı olan ölkələr tərəfindən tətbiq edilən prosedurlar çoxdur. Bəzi ölkələrdə qaçqın statusu bu məqsəd üçün xüsusi nəzərdə tutulan rəsmi prosedurların köməyi ilə müəyyən olunur. Digər ölkələrdə qaçqın statusu verilməsi məsələsinə əcnəbilərə tətbiq olunan ümumi prosedurlar müvafiq surətdə baxılır. Üçüncü ölkələrdə qaçqın statusu qeyri-rəsmi prosedurların vasitəsilə, yaxud məhdud xarakterli müraciətlər olanda, məsələn, gediş üçün məhdud xarakterli müraciətlər olanda, məsələn, gediş üçün icazə ərizəsi ilə müraciət ediləndə spesifik prosedurlarla müəyyənləşdirilir.

192. Bu vəziyyəti və 1951-ci il Konvensiyanın və 1967-ci il Protokolunu imzalanmış ölkələrin bu cür prosedurları özlərinin müəyyən etməsi ehtimalının az olmasını nəzərə alaraq Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının İcra Komitəsi 1977-ci il oktyabrında özünün 28-ci sessiyasında bu prosedurların müəyyən minimum tələblərə uyğunlaşdırılması təklifini irəli sürmüşdür. Qaçqın statusu verilməsi barədə müraciət edənin vəziyyətini yuxarıda təsvir edilmiş xüsusiyyətlərini nəzərə alan və onun üçün bəzi təminatlar yaradan bu cür minimum tələblər aşağıdakılardır:

- 1) Ərizəçinin sərhəddə və ya iştirakçı ölkənin ərazisində müraciət etdiyi səlahiyyətli məmur (məsələn, immiqrasiya və ya sərhəd xidmətinin qulluqçusu) müvafiq beynəlxalq sənədlərin tətbiqinin tələb edən vəziyyətləri təhlil etmək üçün dəqiq təlimatlara malik olmalıdır. O, ölkədən çıxarmamaq prinsipi ilə hərəkət etməli və bu vəsatətləri yuxarı instansiyalara göndərməlidir.
- 2) Ərizəçi tətbiq ediləcək prosedur haqqında zəruri izahat almalıdır.

3) Yaxşı təşkil olunmuş, mümkünsə, vahid mərkəzi xidmət qaçqın statusu verilməsi barədə vəsatətlərə baxmaq və birinci instansiyada qərar qəbul etmək üçün xüsusi səlahiyyətlərə malik olmalıdır.

4) Ərizəçi öz əhvalatını hakimiyyət orqanlarına izah etmək üçün bütün zəruri xidmətlərdən, o cümlədən səriştəli tərcümənin xidmətlərindən istifadə etmək imkanına malik olmalıdır. Eyni zamanda o, Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının nümayəndəsinə müraciət etmək imkanına (bu barədə ona lazımcınca məlumat verilməlidir), malik olmalıdır.

5) Əgər ərizəçi qaçqın kimi tanınmışdırsa, ona bu barədə məlumat verilməli və qaçqın statusu verildiyini təsdiq edən sənəd təqdim olunmalıdır.

6) Əgər ərizəçi qaçqın kimi tanınmışdırsa, ona kifayət qədər vaxt verilməlidir ki, qəbul edilmiş qərara yenidən baxılması üçün sistemdən asılı olaraq həmin orqanlara və ya digər inzibati və ya hüquq orqanlarına vəsatət təqdim edə bilsin.

7) Ərizəçi yuxarıda, 3-cü bənddə göstərilən səlahiyyətli orqanların onun vəsatətinə dair qəti qərar qəbul etməsi anınadək ölkədə qalmaq hüququna malik olmalıdır, bu şərtlə ki, həmin orqanlar onun vəsatətlərinin qanuna zidd olduğunu müəyyənləşdirilmiş olmasınlar. O, həmçinin apellyasiya ilə müraciət etdikdən sonra ali inzibati instansiyanın və ya apellyasiya məhkəməsinin onun işi ilə bağlı qərar qəbul etməsi anınadək ölkədə qalmaq imkanına malik olmalıdır.²⁷

193. Qaçqınların işləri üzrə Ali Komissarlığın İcra Komitəsi ümidvar olduğunu bildirmişlər ki, 1951-ci il Konvensiyasının və 1967-ci il Protokolunun iştirakçısı olan bütün ölkələr, əgər hələ bunu etməmişlərsə, ən yaxın vaxtda bu növ prosedurların müəyyənləşdirilməsi üçün müvafiq tədbirlər görəcək və BMTQAK-in bu proseduralarda müvafiq formada iştirakını xeyirxahlıqla qəbul edəcəklər.

194. Sığınacaq verilməsi və ölkə ərazisinə buraxılma məsələləri ilə sıx bağlı olan qaçqınların beynəlxalq himayəsi üzrə funksiyaları çərçivəsində maraqlandırır. Bəzi ölkələrdə BMTQAK qaçqınların statusunu müəyyənləşdirilən müxtəlif proseduralarda iştirak edir. Bu iştirak 1951-ci il Konvensiyanın 35-ci maddəsinə və 1967-ci il Protokolunun 2-ci maddəsinə (iştirakçı ölkələrin QAK- ilə əməkdaşlığını nəzərdə tutan) əsaslanır.

B. FAKTLARIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

1) Prinsiplər və metodlar

195. Hər bir ayrıca halda bütün lazımi faktlar ərizəçi tərəfindən təqdim olunmalıdır: sonra qaçqınların statusunun müəyyənləşdirilməsi prosedurun həyata keçirmək səlahiyyətinin verilmiş şəxs (imtahançı) ərizəçinin bütün dəlillərinin və ərizəsini etibarlığını qiymətləndirməlidir.

196. Dəlillər tapılmasının ərizəçinin öz ixtiyarına verilməsi ümumi hüquq prinsipidir. Lakin çox vaxt elə olur ki, ərizəçi öz ərizəsini sənədlə və digər sübutlarla əsaslandırma bilmir və ərizəçinin öz ərizəsinin təsdiqi üçün sübutlar təqdim etməsi qaydadan daha çox müstəsna hal təşkil edir. Əksər hallarda təqiblərə məruz qalan şəxs ölkəyə ağır vəziyyətdə, çox vaxt hətta şəxsi sənədləri olmadan gəlir. Bununla birlikdə, dəlil tapmağın ərizəçinin öz ixtiyarına buraxıldığına baxmayaraq müvafiq faktları müəyyənləşdirmək və öyrənmək məsələsi müvəkkilə bir yerdə

həll olunur. Bəzi hallarda müvəkkil vəsatəti təsdiq edən lazımi sübutların hamısını toplamaq üçün sərəncamında olan bütün vasitələrə əl atmalı olur. Bununla belə, hətta bu müstəqil axtarışın özü də heç də həmişə uğurla nəticələnmiş və elə vəsatətlər olur ki, onlar üçün münasib dəlillər tapmaq mümkün olmur. Belə hallarda əgər ərizəçinin söylədikləri həqiqətə oxşayırsa, şübhələri kənara atmaq olar, bir şərtlə ki, bunun əksini göstərən sanballı sübutlar olmasın.

197. Beləliklə, qaçqın statusu barədə müraciət edənin düşdüyü vəziyyətin mürəkkəbliyini nəzərə alaraq, sübut təqdim etmək tələbi həddindən artıq hərfi şəkildə başa düşülməməlidir. Eyni zamanda bu güzəşt o dərəcədə olmamalıdır ki, ərizəçinin şərh etdiyi ümumi faktlara uyğun gəlməyən bəyanatlar həqiqət kimi qəbul olunsun.

198. Əvvəlki təcrübəsinə görə öz ölkəsinin hakimiyyət orqanlarına da etibar etməyə bilər. O, sərbəst danışmaqdan və öz vəziyyətini hərtərəfli şərh etməkdən çəkinə bilər.

199. Ərizəçinin vəziyyətini aydınlaşdırmaqdan ötrü adətən bir söhbət kifayət edərsə, müvəkkilin yaranmış ziddiyyətləri və qeyri-ardıcıl məqamları aydınlaşdırması, hər hansı yalan ifadələri və ya mühüm faktların gizlədilməsini aşkara çıxarması üçün bir görüş də lazım gələ bilər. Dəqiq olmayan bəyanatlar özlüyündə qaçqın statusu verməkdən imtina üçün səbəb ola bilməz və müvəkkil bu vəsatətləri həmin işin müxtəlif halları baxımından qiymətləndirməyə borcludur.

200. Faktları müəyyənləşdirməyin müxtəlif metodlarının dərin təhlili bu təlimatın çərçivəsindən kənara çıxır. Bununla yanaşı qeyd etmək olar ki, çox vaxt lazımi məlumatlar ilk növbədə ərizəçinin doldurduğu standart anket əsasında əldə olunur. Prinsip etibarilə bu əsas məlumatlar qərar qəbul etmək üçün kifayət deyildir və ərizəçi ilə daha bir və ya bir neçə dəfə söhbət etmək lazımdır. Müvəkkil ərizəçinin etibarını qazanmalıdır ki, o, öz işini dəqiq və tam şərh etsin, öz fikir və hisslərini aydın ifadə edə bilsin. Etibar şəraiti yaratmaq üçün ərizəçinin xahişinin məxfi nəzərdən keçirilməsi və bu barədə ona məlumat verilməsi çox vacibdir.

201. Çox vaxt işin bütün təfəsilatı aydınlaşdırıladdək faktların müəyyənləşdirilməsi prosesi yarımçıq qalır. Bəzi hallarda onların kontekstindən kənarda baxılması həmin vəziyyətin qiymətləndirilməsində səhvə gətirib çıxara bilər. Bu halda ərizəçinin keçmiş təcrübəsinin ümumi yekununu nəzərə almaq lazımdır. Özlüyündə heç bir fakt xüsusi diqqətə layiq olmasa da, hər hansı əhəmiyyətsiz hadisə səbr kasasını daşdıran son damla ola bilər. Hətta heç bir hadisəni həlledici saymaq olmasa da, ərizəçi ümumilikdə nəzər salınan hallara görə əsaslı ehtiyat hissi keçirə bilər.

202. Müvəkkil işin halları haqqında gəldiyi qənaətin və ərizəçinin onda oyatdığı şəxsi təəssuratın insanlar üçün həyatı əhəmiyyətə malik qərar qəbul edilməsinə gətirib çıxara biləcəyini nəzərə alaraq ədalət və həssaslıq ruhunda həqiqi meyarlardan istifadə etməlidir. Özlüyündə aydındır ki, müvəkkil şəxsi mülahizələrini rəhbər tutmamalı, məsələn, ərizəçinin «layiq olmadığı» fikrinə düşməməlidir.

2) Şübhənin üstünlüyü

203. Ola bilsin ki, öz işinin faktlarını dəqiq şərh etmək üçün ərizəçinin səmimi surətdə göstərdiyi bütün səylərinə baxmayaraq, onun bəzi bəyanatları təsdiq olunmasın. Yuxarıda göstəriləyi kimi, qaçqın üçün öz işinin bütün ünsürlərini «sübut etmək» çətinidir və bu, mütləq tələb olsa idi, qaçqınların əksəriyyəti heç

vaxt qaçqın kimi tanınmazdı. Buna görə də çox vaxt şübhəni ərizəçinin xeyrinə həll etmək lazım gəlir.

204. Bununla belə, şübhə o zaman ərizəçinin xeyrinə həll edilməlidir ki, müvəkkil ərizəçinin düzgün danışdığına tam əmin olsun. Ərizəçinin məlumatları ardıcıl və həqiqətə uyğun olmalı, məlum faktlara zidd gəlməməlidir.

3) Xülasə

205. Faktların təsdiqi və qiymətləndirilməsi prosesi qısaca aşağıdakı şəkildə ifadə oluna bilər:

a) Ərizəçi:

- 1) Həqiqəti söyləməli və faktların təsdiq olunmasında müvəkkilə kömək etməlidir.
- 2) Öz dəlillərinin təsdiqi üçün sərəncamında olan bütün sübutları təqdim etməyə cəhd göstərməli və sübutların olmamasını qənaətbəxş şəkildə izah etməlidir. Əgər lazım olsa, əlavə sübutlar gətirməyə çalışmalıdır.
- 3) Özünə və keçmişinə aid hər hansı məlumatı bütün zəruri təfəsilatı ilə təqdim etməlidir ki, müvəkkil faktları müəyyənləşdirməyə başlaya bilsin. O, qaçqın statusu verilməsi haqqında vəsatətin təsdiqi üçün gətirdiyi bütün səbəblərə ağılabatan izahat verməli və bütün suallara cavab verməlidir.

b) Müvəkkil (imtahançı):

- 1) Ərizəçinin öz vəziyyətini sərəncamında olan bütün sübutlarla tam və dəqiq izah etməsinə nail olmalıdır.
- 2) Ərizəçinin doğruluğunu dəyərləndirməli və təqdim olunmuş sübutları (əgər lazım olsa ərizəçiyə şübhə üstünlüyü verilməlidir.)
- 3) Ərizəçidə qaçqın keyfiyyətlərinin olub-olmaması haqqında düzgün qənaətə gəlmək üçün bu ünsürləri 1951-ci il Konvensiyasının müvafiq ünsürləri ilə tutuşdurmalıdır.

Q. FAKTLARIN MÜƏYYƏNLƏŞDİRİLMƏSİNİN XÜSUSİLƏ ÇƏTİN OLDUĞU HALLAR

1) Psixi pozuntulardan əziyyət çəkən şəxslər

206. Yuxarıdakı izahatdan görünür ki, qaçqının statusunu müəyyənləşdirmək üçün subyektiv ünsür ehtiyatın və obyektiv ünsür olan bu ehtiyatın əsaslığının reallığını müəyyən etmək lazımdır.

207. Çox vaxt müvəkkil əqli və ya emosional pozuntulardan əziyyət çəkən insanlarla rastlaşır ki, bu da işi normal öyrənməyə mane olur. Lakin psixi pozuntusu olan şəxsin qaçqın ola bilməsini nəzərə alaraq, onun vəsatətini rədd etmək olmaz, lakin burada digər öyrənmə metodları tələb edilir.

208. Bu cür hallarda müvəkkil imkan daxilində həkimin rəyini almalıdır. Tibbi rəyde psixi pozuntunun təbiəti və dərəcəsi haqqında məlumat göstərilməli və ərizəçinin öz vəziyyətini normal ifadə etmək qabiliyyəti baxımından onun halına qiymət verilməlidir. müvəkkilin öyrənməni davam etdirmək üçün istifadə edəcəyi metod tibbi rəydən asılı olacaqdır.

209. Bu metod ərizəçinin düçar olduğu xəstəliyin dərəcəsinə uyğun gəlməlidir və burada dəqiq qaydalar müəyyənləşdirmək mümkün deyildir. Bundan əlavə, ərizəçinin «ehtiyatının» təbiətin və dərəcəsinə də nəzərə almaq lazımdır, çünki çox vaxt kəskin təqiblərə məruz qalan adamlarda əqli qabiliyyətin müəyyən pozuntusu müşahidə olunur. Əgər ərizəçinin ifadə etdiyi ehtiyat hissənin güman ki, çəkdiyi əziyyətlərdən doğmadığı və ya bu hissənin şişirdilməsi təəsüratı yaranarsa, onda qərara gəlmək üçün ərizəçinin söylədiklərindən daha çox obyektiv hallara əhəmiyyət vermək lazımdır.

210. Hər bir halda ərizəçi üçün adətən əziyyətli olan sübutlar yükünü yüngülləşdirmək və ərizəçinin təqdim etmədiyi məlumatı toplamaq üçün digər mənbələr, məsələn, onun dostlarına, qohumlarına və onu yaxşı tanıyan başqa şəxslərə, əgər varsa, qəyyumuna müraciət etmək lazımdır. Onun əhatəsini öyrənməklə də müəyyən məlumat toplamaq və nəticələr çıxarmaq olar. Əgər, məsələn, ərizəçi qaçqınlar qrupuna mənsubdursa və onlarla bir yerdədirsə, belə ehtimal etmək olar ki, onların aqibətini bölüşdürür və onun vəziyyəti qaçqınların vəziyyətinə bərabər tutula bilər.

211. Bu o deməkdir ki, onun vəsətətini öyrənərkən ehtiyathissini subyektiv ünsürü qiymətləndirmə üçün az etibar doğuran amil ola bilər və ona adətən olduğu kimi, qeyd-şərtsiz əhəmiyyət vermək olmaz. Bəlkə də obyektiv vəziyyətdə daha böyük əhəmiyyət vermək lazımdır.

212. Yuxarıda deyilənlərdən belə çıxır ki, psixi pozuntudan əziyyət çəkən şəxs üçün qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi, bir qayda olaraq, adi hallarda olduğundan daha dərin tədqiqat aparacağı, onun keçmişinin bütün cəhətlərini daha diqqətlə öyrənməyi tələb edir. Bundan ötrü məlumat alınmasının bütün mümkün kənar mənbələrə müraciət etmək lazım gələcəkdir.

2) Yetkinlik yaşına çatmamış müşayiətsiz şəxslər

213. 1951-ci Konvensiyasında yetkinlik yaşına çatmamış qaçqınların statusuna aid xüsusi müddəalar yoxdur. Qaçqın tərfi yaşından asılı olmayaraq bütün şəxslər üçün eynidir. Yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin qaçqın statusunun müəyyən olunmasından söhbətə gedəndə onun təqibindən ehtiyatının əsaslığının müəyyənləşdirilməsi zəruriyyəti ilə bağlı çətinliklər qarşıya çıxır. Əgər yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin qaçqın statusunun müəyyən olunmasından söhbət gedəndə onun təqibdən ehtiyatının əsaslığının müəyyənləşdirilməsi zəruriyyəti ilə bağlı çətinliklər qarşıya çıxır. Əgər yetkinlik yaşına çatmamış şəxsi ondan ötrü məsuliyyət daşıyan valideynlərindən biri (və ya hər ikisi) və ya ailənin digər üzvü müşayət edərsə və əgər bu şəxs qaçqın statusu istəyirsə, yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin vəziyyəti ailənin vəhdəti prinsipi əsasında tənzimlənir.

214. Yetkinlik yaşına çatmamış müşayiətsiz şəxsin qaçqın statusu almaq üçün bütün zəruri şərtlərə uyğun gəlib-gəlmədiyi məsələsi ilk növbədə onun əqli inkişafının və yetkinliyinin dərəcəsinə görə aydınlaşdırılmalıdır. Əgər söhbət uşaqdan gedirsə, uşaq psixologiyasından yaxşı baş çıxaran ekspertlərin köməyinə müraciət etmək lazımdır. Yeri gəlmişkən tam hüquq qabiliyyətli olmayan yaşlı adam kimi uşaq üçün də qəyyum təyin edilməlidir. Qəyyumun əsas vəzifəsi yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin valideynləri və qanunla təyin olunmuş qəyyumu yoxdursa, onun menafələrini qorumaq hakimiyyət orqanlarının öhdəsinə qoyulur.

215. Əgər yetkinlik yaşına çatmamış şəxs uşaq deyil, yeniyetmədirsə, onun qaçqın statusunu müəyyənləşdirmək üçün yaşlılar barəsində olduğu kimi hərəkət etmək

daha asan olar, hərçənd bu da həmin şəxsin həqiqi yetkinlik səviyyəsindən asılıdır. Əgər əksini sübut edən hal yoxdursa, belə güman etmək olar ki, 16 və daha çox yaşlı şəxs təqibdən əsaslı ehtiyat hissi keçirmək üçün kifayət qədər yetkindir. Həmçinin güman etmək olar ki, yetkinlik yaşına çatmamış 16 yaşınadək şəxslər kifayət qədər yetkin deyildir. Onlar ehtiyat hissi keçirə və öz iradələrini ifadə edə bilirlər, lakin bunu yaşlılarda olduğu kimi təfsir edilməsi vacib deyildir.

216. Qeyd etmək lazımdır ki, burada söhbət yalnız ümumi müddəalardan gedir və yetkinlik yaşına çatmayanın əqli yetkinliyi şəxsi, ailəvi və mədəni amillər nəzərə alınmaqla qiymətləndirməlidir.

217. Əgər yetkinlik yaşına çatmamış şəxs onun ehtiyat hissini yaşlılarda olduğu kimi müəyyənləşdirilməsi üçün kifayət edən yetkinlik səviyyəsinə çatmamışdırsa, ola bilsin ki, bəzi obyektiv amillərə daha böyük əhəmiyyət vermək lazımdır. Beləliklə, əgər yetkinlik yaşına müşayətsiz şəxs qaçqınlar qrupundadırsa, şəraitdən asılı olaraq onun da qaçqın olması nəticəsinə gəlmək olar.

218. Valideynlərin və digər ailə üzvlərinin də vəziyyətini, xüsusən yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin mənşəcə mənsub olduğu ölkədəki vəziyyətini nəzərə almaq lazımdır. Əgər belə bir fikir yaranırsa ki, valideynlər uşağı təqib edilməsindən əsaslı ehtiyat etdiklərinə görə onun mənşəcə mənsub olduğu ölkədən kənar qalmasını arzulayırlar, onda ehtimal etmək olar ki, uşaq özü də bu cür ehtiyat hissi keçirir.

219. Əgər valideynlərin iradəsi aydınlaşdırıla bilmirsə, O şübhə doğursa və ya uşağın fikri ilə ziddiyyət təşkil edirsə, onda ekspertlərin köməyi ilə müvəkkil onu şübhə üstünlüyünü ərizəçinin xeyrinə daha geniş təfsir etmək fikrinə gətirib çıxara biləcək bütün məlum halları nəzərə almaqla yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin ehtiyat hissini əsaslılığı haqqında qərar qəbul etməlidir.

NƏTİCƏ

220. Bu Təlimatında BMTQAK-in təcrübəsinə uyğun olaraq qaçqınların statusuna dair 1951-ci il Konvensiyasının və 1967-ci il Protokolunun məqsədlərinə müvafiq surətdə qaçqınların statusunu müəyyənləşdirmək üçün faydalı olmuş bəzi göstərişləri ifadə etməyə cəhd göstərilmişdir. Bu zaman həmin sənədlərdə göstərilmiş «qaçqın» terminin təriflərinə və onların təfsiri məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Eyni zamanda bu təriflərin konkret hallara tətbiqini göstərmək və qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi problemi ilə bağlı meydana çıxan müxtəlif prosedur məsələlərinə diqqəti cəlb etmək vəzifəsi qarşıya qoyulmuşdur.

221. BMTQAK bu cür Təlimatın çatışmamazlıqlarını başa düşür, çünki şəxsin ona qaçqın statusu verilməsini xahiş edə bildiyi bütün vəziyyətləri əvvəlcədən nəzərdə tutmaq mümkün deyildir. Belə vəziyyətlər çoxdur və onlar hər bir ərizəçinin şəxsi xüsusiyyətlərində və mənşəcə mənsub olduğu ölkələrdə mövcud olan qaydalardakı çox böyük fərqləri üzə çıxarır.

222. Təlimatda verilən izahlar göstərir ki, qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi sadə rəsmiyyət və avtomatik proses deyildir. Əksinə, bu proses xüsusi biliklər, təhsil və təcrübə, xüsusən ərizəçinin vəziyyətinin xüsusiyyətlərini və təhlükə altına qoyulan insani amillərin başa düşülməsini tələb edir.

223. Bu qeyd-şərtləri nəzərə almaqla biz ümidvarıq ki, bu Təlimat özünün gündəlik vəzifələri çərçivəsində qaçqın statusunu müəyyənləşdirmək problemi ilə məşğul olan şəxslər üçün faydalı olacaqdır.

ƏLAVƏLƏR

I ƏLAVƏ

QAÇQINLARIN VƏ APATRİDLƏRİN STATUSU MƏSƏLƏSİNƏ DAİR BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATI TƏRƏFİNDƏN ÇAĞIRILMIŞ SƏLAHİYYƏTLİ NÜMAYƏNDƏLƏR KONFRANSININ YEKUN AKTINDAN ÇIXARIŞLAR*

IV

Konfrans yekdilliklə aşağıdakı tövsiyələri qəbul etmişdir:

A

«Konfrans, qaçqınların hərəkətini, o cümlədən köçürülməsini yüngülləşdirmək məqsədi ilə yol sənədlərinin verilməsinin və tanınmasının zəruri olduğunu nəzərə alaraq, 1946-cı il oktyabrın 15-də Londonda imzalanmış qaçqınlara yol sənədləri verilməsi haqqında Hökumətlərarası sazişin tərəfləri olan hökumətlərə, yaxud göstərilən sazişə uyğun verilmiş yol sənədlərini tanıyan hökumətlərə təkidlə təklif edir ki, nə qədər ki, qaçqınların statusu haqqında Konvensiyasının 28ci maddəsində nəzərdə tutulmuş öhdəlikləri götürməmişlər, bundan sonra da bu cür sənədləri versinlər və ya tanısınlar və göstərilən Konvensiyanın 1-ci maddəsində ifadə olunmuş tərifə uyğun gələn qaçqınlara bu cür sənədlər versinlər və ya həmin şəxslərə bu qaydada verilmiş yol sənədlərini tanısınlar.»

B

«Konfrans, təbii və əsas ictimai özək olan ailənin vəhdətinin qorunmasının qaçqının mühüm hüququ olduğunu və bu vəhdətin daim təhlükəyə məruz qaldığını nəzərə alaraq və Təbəəsizlik və onunla bağlı məsələlər üzrə xüsusi komitənin rəsmi izahatına görə (E/1618, səh.50), qaçqına verilmiş hüquqların onun ailə üzvlərinə də şamil olunmasını məmnuniyyətlə qeyd edərək, hökumətlərə tövsiyə edir ki, qaçqın ailələrinin müdafiəsi üçün tədbirlər görsünlər ki:

- 1) qaçqın ailəsinin vəhdətinin qorunması, xüsusən ailə başçısının bu və ya digər ölkəyə gəlmək üçün tələb olunan şərtləri təmin etdiyi hallarda qorunması təmin olunsun:
- 2) yetkinlik yaşına çatmamış qaçqınların, o cümlədən yaşlıların müşayət etmədiyi uşaqların və qızların müdafiəsi, xüsusən qəyyumluq və övladlığa götürmə məsələləri ilə bağlı müdafiəsi təmin olunsun»

V

«Konfrans, mənəvi, hüquqi və maddi cəhətdən qaçqınların müvafiq sosial himayə orqanlarının köməyinə, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatlarının köməyinə möhtac olduqlarını nəzərə alaraq, hökumətlərə və hökumətlərarası idarələrə tövsiyə edir ki, lazımcıca ixtisaslaşmış təşkilatların səylərini asanlaşdırsınlar, həvəsləndirsinlər və dəstəkləsinlər»

Q

«Konfrans, bir çox şəxslərin hələ də təqiblər üzündən mənşəcə mənsub olduğu ölkəni tərk etməsini və özlərinin xüsusi vəziyyətinə görə xüsusi himayəyə hüququ olmasını nəzərə alaraq, hökumətlərə tövsiyə edir ki, qaçqınlara sığınacaq tapmaq və yenidən məskunlaşmaq imkanı yaratmaq üçün onları bundan sonra da, öz ərazilərinə qəbul etsinlər və əsl beynəlxalq əməkdaşlıq ruhunda əlbir fəaliyyət göstərsinlər»

D

«Konfrans, ümidvar olduğunu bildirir ki, qaçqınların statusu haqqında Konvensiya müqavilənin özünün çərçivələrindən kənara çıxan nümunə olacaq və bütün dövlətlər onu rəhbər tutacaq, qaçqın kimi ərazilərində olan və Konvensiyanın müddəalarına uyğun gəlməyən şəxslər üçün imkan daxilində bu Konvensiyada nəzərdə tutulmuş rejim yaradacaqlar»

* «BMT-nin sənədləri» seriyası, 189-cu cild, səh 37

II ƏLAVƏ

QAÇQINLARIN STATUSU HAQQINDA KONVENSIYA *

PREAMBULA

Yüksək razılığa gələn tərəflər,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin və Baş Məclis tərəfindən 1948-ci il dekabrın 10-da qəbul olunmuş İnsan hüquqlarının ümumi bəyannaməsinin «bütün insanlar heç bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən əsas hüquq və azadlıqlardan istifadə etməlidirlər» prinsipini müəyyən etdiyini nəzərə alaraq,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının dəfələrlə qaçqınların taleyinə dərin maraq göstərdiyini və onların həmin əsas hüquq və azadlıqlardan daha geniş şəkildə istifadəsini təmin etmək üçün səylər göstərdiyini nəzərə alaraq,

Qaçqınların statusuna dair əvvəllər bağlanmış müqavilələrə yenidən baxılmasının və onların birləşdirilməsinin, bu müqavilələrin tətbiq sahəsinin genişləndirilməsinin və yeni müqavilə bağlamaqla onların müdafiəsinin gücləndirilməsinin lazımlı olduğunu nəzərə alaraq,

Sığınacaq hüququ verilməsinin bəzi ölkələrin üzərinə həddindən artıq ağır yük qoya biləcəyini və beynəlxalq miqyası və xarakteri Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən təsdiq edilmiş problemlərin beynəlxalq əməkdaşlıq olmadan həllinin qeyri-mümkünlüyünü nəzərə alaraq,

Bütün dövlətlərin qaçqın probleminin sosial və humanitar xarakterini təsdiq edərək bu problemlə bağlı dövlətlər arasında ixtilafın qarşısını almaq üçün bütün tədbirləri görməsini arzulayaraq,

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qaçqınların işləri üzrə Ali komissarına qaçqınların müdafiəsinə dair beynəlxalq konvensiyaların yerinə yetirilməsini müşahidə etməyin tapşırıldığını qeyd edərək və bu problemin həlli üçün görülən tədbirlərin koordinasiyasının səmərəliliyinin dövlətlərin Ali komissarla əməkdaşlığından asılı olduğunu etiraf edərək, aşağıdakı sazişi bağlamışlar:

I FƏSİL - ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Maddə 1. «Qaçqın» anlayışının tərifı

A. Bu Konvensiyada «qaçqın» dedikdə elə bir şəxs nəzərdə tutulur ki, o:

1) 1926-cı il 12 may və 1928-ci il 30 iyun sazişlərin , 1933-cü il 28 oktyabr və 1938-ci il 10 fevral konvensiyalarına, 1939-cu il 14 sentyabr Protokoluna və ya Beynəlxalq qaçqınlar təşkilatının nizamnaməsinə görə qaçqın sayılmışdır:

Beynəlxalq Qaçqınlar Təşkilatının öz fəaliyyəti dövründə qaçqın sayılmaq hüququndan imtina haqqında çıxardığı qərarlar bu bölmənin 2-ci bəndində müəyyənləşdirilmiş şərtlərə uyğun gələn şəxslərə qaçqın statusu verilməsinə mane olmur:

---

* «BMT-nin müqavilələri» seriyası, 189-cu cild, səh 137

2) 1951-ci il yanvarın 1-dək baş vermiş hadisələr nəticəsində və irqi, dini əlamət, vətəndaşlıq, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət və ya siyasi əqidə üzündən təqib qurbanı olmaq barəsində tam əsaslı ehtiyatlara görə vətəndaşı olduğu ölkədən kənar qalır və həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilmir və ya bu cür ehtiyatlar üzündən istifadə etmək istəmir: və ya müəyyən vətəndaşlığı olmadan və həmin hadisələr nəticəsində əvvəl adətən yaşadığı ölkədən kənar qalaraq bu cür ehtiyatlar üzündən oraya qayıda bilmir.

Əgər hər hansı şəxs bir neçə ölkənin vətəndaşdırsa, «vətəndaşı olduğu ölkə» ifadəsi onun vətəndaşı olduğu ölkələrin hər birini bildirir və əgər belə şəxs tam əsaslı ehtiyatlardan irəli gələn heç bir həqiqi səbəb olmadan vətəndaşı olduğu ölkələrdən birinin himayəsinə müraciət etmirsə, vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən məhrum sayılır.

B. 1) Bu Konvensiyanın 1-ci maddəsinin A bölməsindəki «1951-ci il yanvarın 1-dək baş vermiş hadisələr» sözləri ya

a) «1951-ci il yanvarın 1-dək Avropada baş vermiş hadisələr» və ya

b) «1951-ci il yanvarın 1-dək Avropada və ya başqa yerlərdə baş vermiş hadisələr» deməkdir: Razılığa gələn hər dövlət imzalanma, ratifikasiya və ya qoşulma anında bu Konvensiya əsasında götürdüyü öhdəliklər barəsində göstərilən mənalardan hansına tərəfdar olduğunu bildirəcəkdir.

2) Alternativ (a) mənasını qəbul etmiş hər hansı razılığa gələn dövlət istənilən vaxt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə bildiriş göndərməklə alternativ (b) mənasını qəbul edərək öz öhdəliklərinin dairəsini genişləndirə bilər.

B. Bu Konvensiyanın A bölməsinə uyğun gələn şəxsə bu Konvensiyanın müddəaları aşağıdakı hallarda daha şamil edilmir:

1) o, vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən yenidən onu könüllü istifadə etdikdə: və ya

2) öz vətəndaşlığından məhrum olub yenidən onu könüllü əldə etdikdə: və ya

3) yeni vətəndaşlıq əldə etdikdə və yeni vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən istifadə etdikdə: və ya

4) təqibdən ehtiyat etdiyinə görə tərk etdiyi və ya hüdüdlərindən kənar qaldığı ölkədə yenidən könüllü məskunlaşdıqda: və ya

5) Qaçqın kimi tanınmasına əsas vermiş hallar artıq mövcud olmadığına görə vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən daha imtina edə bilmədikdə:

Əgər bu maddənin A bölməsinin 1-ci bəndinə uyğun gələn qaçqınlar vətəndaşı olduqları ölkənin himayəsindən imtina etmək üçün əvvəlki təqiblərdən irəli gələn kifayət qədər əsas gətirə bilirlərsə, bu bəndin müddəaları onlara tətbiq olunmur:

6) Müəyyən vətəndaşlığı olmayan şəxs kimi əvvəlki adi yaşayış yeri olan ölkəyə qayıda bildikdə, çünki qaçqın kimi yaşayış yeri olan ölkəyə qayıda bildikdə, çünki qaçqın kimi tanınmasına əsas vermiş hallar daha mövcud deyildir:

Əgər bu maddənin A bölməsinin 1-ci bəndinin tərifinə uyğun gələn qaçqınlar əvvəlki adi yaşayış yeri olan ölkəyə qayıtmaqdan imtina etmək üçün əvvəlki adi yaşayış yeri olan ölkəyə qayıtmaqdan imtina etmək üçün əvvəlki təqiblərdən irəli gələn kifayət qədər əsas gətirə bilirlərsə, bu bəndin müddəaları onlara tətbiq olunmur.

Q. Bu Konvensiyanın müddəaları hazırda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar Üzrə Ali Komissarından başqa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının digər orqanlarının və ya idarələrinin himayəsindən və ya yardımından istifadə edən şəxslərə şamil olunmur.

Əgər bu şəxslərin vəziyyəti Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş qərarlara uyğun olaraq qəti nizamlanana qədər onlara göstərilən himayə və ya yardım hər hansı səbəbdən kəsilmədirsə, bu şəxslər avtomatik olaraq bu Konvensiyadan irəli gələn hüquqları əldə edirlər.

D. Bu Konvensiyanın müddəaları o şəxslərə şamil edilmir ki, onların yaşadıkları ölkənin səlahiyyətli hakimiyyət orqanları bu ölkənin vətəndaşlığı ilə bağlı hüquq və vəzifələrin həmin şəxslərə şamil olunduğunu təsdiq edirlər.

E. Bu Konvensiyanın müddəaları o şəxslərə şamil edilmir ki, onların barəsində aşağıdakıları ehtimal etmək üçün ciddi əsaslar vardır

a) sülhə qarşı cinayətlər, hərbi cinayətlər və ya insanlığa qarşı cinayətlər barəsində tədbirlər görmək məqsədilə tərtib olunmuş beynəlxalq aktlarda həmin cinayətlərə verilmiş tərifə uyğun olaraq bu cür cinayətlər törətmişlər

B) onlara sığınacaq vermiş ölkədən kənarında və qaçqın kimi bu ölkəyə buraxılmazdan əvvəl qeyri-siyasi xarakterli ağır cinayət törətmişlər

V) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd əməllər törətmişlər.

Maddə 2. Ümumi öhdəliklər

Hər bir qaçqının öz qaldığı ölkənin qanunlarına və sərəncamlarına, həmçinin ictimai qaydanı qorumaq üçün götürülən tədbirlərinə tabe olmaq barəsində öhdəlikləri vardır.

Maddə 3. Ayırı-seçkiliyin yolverilməzliyi

Razılığa gələn dövlətlər bu Konvensiyanın müddəalarını qaçqınlara irqi, dini əlamətə və ya mənşəcə mənsub olduğu ölkəyə görə heç bir ayırı-seçkilik qoymadan tətbiq edəcəklər.

Maddə 4. Dini etiqad

Razılığa gələn dövlətlər ərazilərində olan qaçqınların öz dininə etiqad etmək və öz uşaqlarına dini tərbiyə vermək azadlığı baxımından onlara ən azı öz vətəndaşlarının malik olduğu əlverişli şəraiti yaradacaqlar.

Maddə 5. Bu Konvensiyadan asılı olmayaraq verilmiş hüquqlar

Bu Konvensiyanın heç bir müddəası razılığa gələn hər hansı dövlətin qaçqınlara bu Konvensiyadan asılı olmayaraq verdiyi heç bir hüquq və üstünlüyü pozmur.

Maddə 6. «Eyni vəziyyətdə» ifadəsi

Bu Konvensiyada «eyni vəziyyətdə» ifadəsi o deməkdir ki, qaçqın, əgər, o, qaçqın olmasaydı, müvafiq hüquqdan istifadə etmək üçün uyğun gəlməli olduğu hər hansı tələblərə (o cümlədən ölkədə qalmaq və ya yaşamaq müddətinə və şərtlərinə aid tələblərə) uyğun gəlməlidir, amma o tələblər istisna təşkil edir ki, öz xarakterinə görə onları qaçqın yerinə yetirməyə qadir deyildir.

Maddə 7. Qarşılıq prinsipindən istisna

1. Bu Konvensiyaya əsasən qaçqınlara daha əlverişli hüquqi vəziyyət yaradılması hallarından başqa, Razılığa gələn Dövlət onları ümumiyyətlə, əcnəbilərin istifadə etdiyi vəziyyəti yaradacaqdır.

2. Razılığa gələn Dövlətlərin ərazisində yaşamalarının üç ili başa çatdıqdan sonra bütün qaçqınlar qanunvericilik yolu ilə müəyyənləşdirilmiş qarşılıq tələbindən azad olunacaqlar.

3. Razılığa gələn Dövlət bu Konvensiyanın qüvvəyə mindiyi günədək qaçqınların həmin dövlət barəsində heç bir qarşılıq olmadan ixtiyarları çatan hüquq və vəzifələri onlara bundan sonra da verəcəklər.

4. Razılığa gələn Dövlətlər qaçqınlara 2 və 3-cü bəndlərə müvafiq surətdə ixtiyarları çatan hüquq və üstünlüklər verilməsinə, 2 və 3-cü bəndlərdə nəzərdə tutulmuş şərtlərə uyğun gəlməyən qaçqınların qarşılıq tələbindən azad edilməsinə xeyrixah münasibət bəsləyəcəklər.

5. 2-ci və 3-cü bəndlərin müddəaları həm bu Konvensiyanın 13, 18, 19, 21 və 22-ci maddələrində sadalanan hüquq və üstünlüklərə, həm də bu Konvensiyada nəzərdə tutulmayan hüquq və üstünlüklər tətbiq olunur.

Maddə 8. Müstəsna tədbirlərdən istisna

Razılığa gələn Dövlətlər xarici dövlət vətəndaşlarının əmlakı və mənafeləri barəsində tətbiq edilə bilən müstəsna tədbirləri rəsmən həmin dövlətin vətəndaşları olan qaçqınlar barəsində yalnız onların vətəndaşlığını əsas götürməklə tətbiq etməyəcəklər. Bu maddədə ifadə edilən ümumi prinsipin tətbiqinə yol verməyən qanunvericiliyi olan Razılığa gələn Dövlətlər müvafiq hallarda bu cür qaçqınların mənafeyi naminə istisnalar müəyyənləşdirəcəklər.

Maddə 9. Müvəqqəti tədbirlər

Bu Konvensiyanın hər bir müddəası Razılığa gələn Dövləti müharibə dövründə fəvqəladə və müstəsna hallar yarandıqda dövlət təhlükəsizliyi naminə bu və ya digər müəyyən şəxs barəsində lazım bildiyi müvəqqəti tədbirləri tətbiq etmək, özü də onun həqiqətən qaçqın olduğunu aydınlaşdıranadək və onun barəsində həmin tədbirlərin tətbiqini davam etdirməsinin dövlət təhlükəsizliyi naminə zəruri olduğunu müəyyənləşdirənədək tətbiq etmək hüququndan məhrum etmir.

Maddə 10. Yaşayış fasiləsizliyi

Əgər qaçqın ikinci dünya müharibəsi dövründə deportasiya olunmuşsa və daimi yaşayış üçün məskunlaşmaq məqsədilə bu Konvensiya qüvvəyə minənə qədər oraya qayıtmışsa, bu deportasiyaya qədərki və sonrakı yaşayış müddəti yaşayış fasiləsizliyinin tələb edildiyi bütün hallarda bir fasiləsiz müddət sayılacaqdır.

Maddə 11. Dənizçi Qaçqınlar

Əgər qaçqınlar Razılığa gələn Dövlətlərdən birinin bayrağı altında üzən gəmilərin heyətlərində normal qulluq edən şəxslədirsə, onda bu dövlət həmin şəxslərin öz ərazisində məskunlaşmasını asanlaşdırmaq məqsədi ilə onlara yol sənədlərinin və ya öz ərazisinə müvəqqəti daxil olmaq hüququnun verilməsinə xeyrixah münasibət bəsləyəcəklər.

II FƏSİL - HÜQUQİ ŞƏXS

Maddə 12. Şəxsi status

1. Qaçqının şəxsi statusu onun daimi yaşadığı ölkənin qanunları ilə, əgər belə ölkə yoxdursa, yaşadığı ölkənin qanunları ilə müəyyənləşdirilir.
2. Qaçqının şəxsi statusu ilə bağlı əvvəllər əldə etdiyi hüquqlara, o cümlədən nigahdan irəli gələn hüquqlarına Razılığa gələn Dövlətlər tərəfindən bu dövlətin qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş rəsmiyyət lazım gələrsə, həmin rəsmiyyət icra edildikdən sonra riayət olunacaqdır, bir şərtlə ki, müvafiq hüquq həmin şəxs qaçqın olmasaydı, onun bu dövlətin qanunları ilə tanınan bilən hüquqlarından biri olsun.

Maddə 13. Daşınar və daşınmaz əmlak

Razılığa gələn Dövlətlər daşınar və daşınmaz əmlakın əldə edilməsi və bununla bağlı digər hüquqlar barəsində, həmçinin daşınar və daşınmaz əmlaka dair icarə müqavilələri və digər müqavilələr barəsində qaçqınlara mümkün qədər daha əlverişli şərait, hər hansı əcnəbilərin eyni vəziyyətdə adətən istifadə etdikləri şəraitdən az əlverişli olmayan şərait yaradacaqlar.

Maddə 14. Müəllif və sənaye hüquqları

İxtiralar, çertyojlar və modellər, ticarət markaları, firma adları ilə bağlı hüquqlar, ədəbi, bədii və elmi əsərlərə hüquqlar qəbilindən olan sənaye hüquqlarına gəlincə, qaçqınlara adətən yaşadıkları ölkədə həmin ölkənin vətəndaşları ilə eyni himayə göstəriləcəkdir. Razılığa gələn hər hansı digər Dövlətin ərazisində onlara adətən yaşadıkları ölkənin vətəndaşları ilə eyni himayə göstəriləcəkdir.

Maddə 15. Assosiasiya hüququ

Razılığa gələn Dövlətlər onların ərazisində qanuni yaşayan qaçqınlar siyasi xarakter daşımayan və mənfəət götürmək məqsədi güdməyən assosiasiyalar, həmkarlar ittifaqları barəsində eyni vəziyyətdə olan xarici dövlət vətəndaşlarının şəraitinə uyğun ən əlverişli şərait yaradacaqlar.

Maddə 16. Məhkəməyə müraciət hüququ

1. Hər hansı qaçqın Razılığa gələn bütün Dövlətlərin ərazilərində məhkəmələrə sərbəst müraciət etmək hüququna malikdir.
2. Hər bir qaçqın adətən yaşadığı Razılığa gələn Dövlətin ərazisində məhkəməyə müraciət etmək hüququ barəsində, o cümlədən hüquqi yardım göstərilməsi və məhkəmə xərcləri ödəməkdən azad edilmək (cautio judicatum solvi) məsələlərində vətəndaşlarla eyni şəraitə malik olacaqdır.
3. Hər bir qaçqına, onun adətən yaşadığı ölkədən savayı, bütün qalan ölkələrdə 2-ci bənddə sadalanmış məsələlər barəsində adətən yaşadığı ölkənin vətəndaşları ilə eyni şərait yaradılacaqdır.

III FƏSİL - GƏLİR GƏTİRƏN MƏŞĞULİYYƏT

Maddə 17. Muzdlu iş

1. Razılığa gələn Dövlətlər öz ərazilərində qanuni yaşayan qaçqınlara onların muzdlu işləmək hüququ barəsində eyni vəziyyətdə xarici dövlətlərin vətəndaşları üçün yaradılan ən əlverişli hüquqi şərait yaradacaqlar.

2. Hər halda əcnəbilərə və ya əcnəbilərin muzdlu işə götürülməsinə aid olan və daxili əmək bazarını qorumaq məqsədilə tətbiq edilən məhdudiyət tədbirləri bu Konvensiyanın qüvvəyə mindiyi günədək müvafiq razılığa gələn Dövlətdə həmin tədbirlərin şamil edilmədiyi və ya aşağıdakı şərtlərdən birinə uyğun gələn qaçqınlara tətbiq olunmayacaqdır;

a) Ölkənin hüdudları daxilində azı üç il yaşayırlar;

b) Arvadı (əri) yaşadıkları ölkənin vətəndaşıdır. Əgər qaçqın öz ailəsini tərk etmişdirsə, bu qərara istinad edə bilməz; v) Bir və ya bir neçə uşağı yaşadıkları ölkənin vətəndaşıdır.

3. Razılığa gələn Dövlətlər bütün qaçqınların, o cümlədən işçi qüvvəsini cəlb etmə proqramlarının yerinə yetirilməsi qaydasında və ya immiqrasiya planlarına müvafiq surətdə onların ərazisinə daxil olmuş qaçqınların muzdlu işləmək hüquqlarının vətəndaşların hüquqları ilə bərabərləşdirilməsinə xeyirxah münasibət bəsləyəcəklər.

Maddə 18. Öz müəssisəsində iş

Razılığa gələn Dövlətlər öz ərazilərində qanuni yaşayan qaçqınlara müstəqil surətdə kənd təsərrüfatı, sənaye, sənətkarlıq və ticarətlə məşğul olmaq hüququ, həmçinin ticarət və sənaye ortaqlıqları təsis etmək hüququ barəsində mümkün qədər daha əlverişli hüquqi şərait, hər halda eyni vəziyyətdə əcnəbilər üçün adətən yaradılan şərait qədər əlverişli hüquqi şərait yaradacaqlar.

Maddə 19. Sərbəst peşələr.

1. Razılığa gələn hər Dövlət öz ərazisində qanuni yaşayan və bu dövlətin səlahiyyətli hakimiyyət orqanları tərəfindən tanınmış diplomu olan, sərbəst peşələrlə məşğul olmaq istəyən qaçqınlara mümkün qədər daha əlverişli hüquqi şərait, hər halda eyni vəziyyətdə əcnəbilər üçün adətən yaradılan şərait qədər əlverişli hüquqi şərait yaradacaqdır.

2. Razılığa gələn Dövlətlər beynəlxalq münasibətləri üçün məsuliyyət daşıdıqları metropoliyadankənar ərazisində bu cür qaçqınların yerbəyer olmasını təmin etmək üçün öz qanunlarının və konstitusiyalarının yol verdiyi bütün tədbirləri görəcəklər.

IV FƏSİL - SOSIAL HİMAYƏ

Maddə 20. Pay sistemi

Qıt ərzaq mallarının ümumi bölgüsünü tənzimləyən, bütün əhali üçün məcburi olan pay sisteminin mövcud olduğu yerlərdə bu cür sistem qaçqınlara vətəndaşlarla bərabər əsaslarla tətbiq edilir.

Maddə 21. Mənzil məsələsi

Mənzil məsələsi qanunlarla və ya sərəncamlarla tənzimləndiyinə görə, yaxud dövlət hakimiyyəti orqanlarının nəzarəti altında olduğuna görə Razılığa gələn Dövlətlər öz ərazisində qanuni yaşayan qaçqınlara mümkün qədər daha əlverişli hüquqi şərait, hər halda eyni vəziyyətdə olan əcnəbilər üçün adətən yaradılan hüquqi şərait yaradacaqlar.

Maddə 22. Xalq təhsili

1. Razılığa gələn Dövlətlər ibtidai təhsil barəsində qaçqınlara vətəndaşları ilə eyni hüquqi şərait yaradacaqlar.

2. Razılığa gələn Dövlətlər ibtidai təhsildən əlavə, xalq təhsilinin digər növləri, o cümlədən təhsil almaq imkanı, xarici attestatların, diplomların və dərəcələrin tanınması, təhsil almaq hüququ üçün haqdan və rüsumdan azad edilmə, həmçinin təqaüdlərin verilməsi barəsində qaçqınlara mümkün qədər daha əlverişli hüquqi şərait, hər halda eyni vəziyyətdə əcnəbilər üçün yaradılan şərait qədər əlverişli hüquqi şərait yaradacaqlar.

Maddə 23. Hökumət yardımı

Razılığa gələn Dövlətlər öz ərazilərində qanuni yaşayan qaçqınlara öz vətəndaşlarına verilən hökumət yardımı və köməyi barəsində eyni şərait yaradacaqlar.

Maddə 24. Əmək qanunvericiliyi və sosial təminat

1. Aşağıdakı məsələlər barəsində Razılığa gələn Dövlətlər öz ərazilərində qanuni yaşayan qaçqınlara vətəndaşları üçün yaradılan şəraiti yaradacaqlar

a) əmək haqqı, o cümlədən əmək haqqının bir hissəsi kimi ailə müavinəti, iş gününün müddəti, əsas vaxtdan əlavə iş, ödənişli məzuniyyətlər, evdə iş üçün məhdudiyət, muzzla işləyən şəxslərin minimum yaşı, şagirdlik və peşə hazırlığı, qadınların və yeniyetmələrin əməyi, kollektiv müqavilələrin üstünlüklərindən istifadə-bu məsələlərin qanunlar və sərəncamlarla nizamlanan və inzibati hakimiyyət tərəfindən nəzarət edilən hissəsində;

b) sosial təminat (işdə bədbəxt hadisələrə, peşə xəstəlik-

lərinə, analığa, xəstəliyə, əlilliyə, qocalığa, ölümə, işsizliyə, ailə barəsində vəzifələrə dair qanunlar, daxili qanunlara və sərəncamlara uyğun olaraq sosial təminat sistemində nəzərdə tutulan digər hallar), aşağıdakı məhdudiyətlərlə:

I) əldə edilmiş hüquqların və əldə edilmək prosesində olan hüquqların saxlanılmasının lazımı qaydada mövcud ola bilər;

II) yaşadıkları ölkənin qanun və ya sərəncamlarında tamamilə dövlət vəsaiti hesabına ödənilən tam və ya qismən muavinətin və normal pensiya almaq üçün tələb edilən ödənişlərə dair şərtlərin hamısını yerinə yetirməmiş şəxslərə ödənilən müavinətlərin alınmasının xüsusi qaydası nəzərdə tutula bilər.

2. İşdə bədbəxt hadisə və ya peşə xəstəliyi nəticəsində qaçqının ölümü üçün kompensasiya hüququndan istifadə edən şəxsin Razılığa gələn Dövlətin ərazisində yaşamaması onun bu hüququna təsir göstərmir.

3. Razılığa gələn Dövlətlər əldə edilmiş hüquqların və əldə edilmək prosesində olan hüquqların saxlanması barədə öz aralarında bağladıkları və ya gələcəkdə bağlaya biləcəkləri sazişlərdən irəli gələn sosial təminat barəsində üstünlükləri

qaçqınlara yalnız həmin sazişləri imzalamış dövlətlərin vətəndaşlarına tətbiq olunan şərtləri gözləməklə verəcəklər.

4. Razılığa gələn Dövlətlər öz aralarında və müqavilədə iştirak etməyən dövlətlər arasında hər an qüvvədə ola bilən qədər qaçqınlara verilməsi məsələsinə xeyirxah münasibət bəsləyəcəklər.

V FƏSİL - İNZİBATİ TƏDBİRLƏR

Maddə 25.İnzibati kömək

1. Qaçqınların hər hansı hüquqdan istifadə etməsi üçün onların müraciət edə bilmədikləri xarici dövlətin hakimiyyət orqanlarının köməyinin tələb olunduğu hallarda bu qaçqınların öz ərazisində yer vermiş Razılığa gələn Dövlətlər tədbirlər görəcəklər ki, həmin dövlətin hakimiyyət orqanları və ya hər hansı beynəlxalq qurum onlara bu cür kömək göstərsinlər.

2. 1-ci bənddə göstərilən hakimiyyət orqanları və ya beynəlxalq qurum qaçqınları vətəndaşı olduqları dövlətlərin hakimiyyət orqanları tərəfindən və ya onların vasitəsilə adətən əcnəbilərə verilən sənədlər və vəsiqələr ilə təhciz edəcək, yaxud öz nəzarətləri altında bunu təmin edəcəklər.

3. Bu qaydada verilən sənədlər və vəsiqələr vətəndaşı olduqları dövlətlərin hakimiyyət orqanları tərəfindən və ya onların vasitəsilə əcnəbilərə verilən rəsmi sənədləri əvəz edəcək və onların etibarsızlığı sübut olunmadıqca etibarlı sayılacaqdır.

4. Binəsiylərə verilən xüsusi güzəştlər istisna olmaqla, bu maddədə sadalanan xidmətlərə görə haqq alın bilər; lakin bu haqq kiçik olacaq və eyni xidmətlər üçün ölkənin vətəndaşlarından alınan haqqa uyğun olacaqdır.

5. Bu maddənin müddəaları 27 və 28-ci maddələrin müddəalarına toxunmur.

Maddə 26.Hərəkət sərbəstliyi

Hər bir Razılığa gələn Dövlət öz ərazisinə qanuni yaşayan qaçqınlara eyni vəziyyətdə adətən tətbiq olunan bütün qaydaları gözləmək şərti ilə ərazisi hüdudlarında yaşayış yeri seçmək hüququ və sərbəst hərəkət etmək hüququ verəcəkdir.

Maddə 27.Şəxsiyyət vəsiqəsi

1. Razılığa gələn Dövlətlər öz ərazilərində olan və etibarlı yol sənədləri olmayan qaçqınlara şəxsiyyət vəsiqəsi verəcəkdir.

Maddə 28. Yol sənədləri

1. Razılığa gələn Dövlətlər öz ərazilərində qanuni yaşayan qaçqınlara dövlət təhlükəsizliyinin və ictimai qaydanın qorunması mülahizələrini nəzərə almaqla öz ərazilərindən kənarında hərəkət etmək üçün yol sənədləri verəcəklər; həmin sənədlərə bu Konvensiyaya əlavə edilmiş qaydalar tətbiq olunacaqdır. Razılığa gələn Dövlətlər öz ərazilərində olan hər hansı digər qaçqına bu cür yol sənədləri verə bilərlər; o cümlədən onlar öz ərazilərində olan və qanuni yaşadıkları ölkədə yol sənədi almaq imkanına malik olmayan qaçqınlara bu cür yol sənədləri verilməsi məsələsinə xeyirxah münasibət bəsləyəcəklər.

2. Əvvəlki beynəlxalq sazişlərin iştirakçıları tərəfindən həmin sazişlərə əsasən qaçqınlara verilmiş yol sənədlərini Razılığa gələn Dövlətlər sanki bu maddəyə əsasən verilmiş yol sənədləri hesab edəcəklər.

Maddə 29. Vergilər

1. Razılığa gələn Dövlətlər qaçqınların üzərinə eyni şəraitdə vətəndaşlarından tutduqları və ya tuta biləcəkləri gömrük haqqından, rüsumlardan və ya vergilərdən əlavə və ya yuxarı gömrük haqqı, rüsumlar və ya vergilər qoymayacaqlar.

2. Əvvəlki bəndin müddəaları əcnəbilərə inzibati sənədlərin, o cümlədən şəxsiyyət vəsiqəsinin verilməsi üçün rüsumlara dair qanunların və sərəncamların qaçqınlara tətbiqini qətiyyənlə istisna etmir.

Maddə 30. Əmlakın aparılması

1. Öz qanunlarına və sərəncamlarına uyğun olaraq Razılığa gələn Dövlətlər qaçqınların özləri ilə onların ərazisinə gətirdikləri əmlakı məskunlaşmaq üçün daxil olmaq hüququ verilmiş başqa ölkəyə aparmasına icazə verəcəklər.

2. Razılığa gələn Dövlətlər qaçqınlara daxil olmaq hüququ verilmiş başqa ölkələrdə, məskunlaşmaq üçün lazım olan əmlakı, harada olursa-olsun, aparmağa icazə verilməsi barədə qaçqınların vəsatətlərinə xeyirxah münasibət bəsləyəcəklər.

Maddə 31. Onlara sığınacaq verən ölkədə qanunsuz qalan qaçqınlar

1. Razılığa gələn Dövlətlər bilavasitə həyat və ya azadlıq üçün 1-ci maddədə nəzərdə tutulan təhlükənin mövcud olduğu ərazidən icazəsiz onların ərazisinə daxil olan və ya ərazisində qalan qaçqınlara buna görə tənbeh tədbirləri tətbiq etməyəcəklər, bu şərtlə ki, həmin qaçqınlar ləngimədən özləri hakimiyyət orqanlarına müraciət edərək qanunsuz daxil olmalarını və ya qalmalarının səbəblərini qənaətbəxş izah etsinlər.

2. Razılığa gələn Dövlətlər qaçqınların hərəkət sərbəstliyini zərurətlə irəli gəlməyən məhdudiyətlərlə azaltmayacaqlar; belə məhdudiyətlər yalnız bu qaçqınların həmin ölkədə statusu tənzimlənməyə qədər və ya onlar başqa ölkəyə daxil olmaq hüququ əldə etməsi üçün onlara kifayət qədər vaxt verəcək və lazım olan bütün şəraiti yaradacaqlar.

Maddə 32. Ölkədən çıxarma

1. Razılığa gələn Dövlətlər öz ərazilərində qanuni yaşayan qaçqınları yalnız dövlət təhlükəsizliyinin və ictimai asayişin qorunması səbəblərinə görə ölkədən çıxaracaqlar.

2. Bu cür qaçqınlar yalnız məhkəmə qaydasında qəbul edilən qərarların icrası naminə çıxarılacaqlar. Dövlət təhlükəsizliyi ilə bağlı üzürlü mülahizələrin olduğu hallardan başqa, qaçqınlara özlərinə bəraət qazandırmaq üçün sübutlar təqdim etmək və lazımı instansiyalara və ya bu instansiyalar tərəfindən xüsusi təyin olunmuş şəxsə və ya şəxslərə şikayət etmək, həmçinin bu məqsədlə öz nümayəndələrini təyin etmək hüququ veriləcəkdir.

3. Razılığa gələn Dövlətlər bu cür qaçqınlara digər ölkəyə daxil olmağa qanuni hüquq almaq üçün kifayət qədər vaxt verəcəklər. Razılığa gələn Dövlətlər bu müddət ərzində zəruri saydıqları daxili xarakterli tədbirləri tətbiq etmək hüququnu saxlayırlar.

Maddə 33. Qaçqınların gəldikləri ölkəyə göndərilməsinin və ya məcburi qaytarılmasının qadağan olunması

1. Razılığa gələn Dövlətlər irqi, dini, vətəndaşlıq, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyət, siyasi əqidə səbəblərinə görə həyat və ya azadlığını təhlükə gözləyən ölkənin sərhədlərinə heç vaxtla göndərməyəcək və ya qaytarmayacaqlar.

2. Lakin bu qərar üzürlü səbəblərə görə qaldıqları ölkənin təhlükəsizliyi üçün qorxulu sayılan və ya xüsusilə ağır cinayət törətdiyinə görə məhkəmənin qüvvəyə minmiş hökmü ilə məhkum olunmuş və ölkə üçün ictimai təhlükə törədən qaçqınlara şamil edilə bilməz.

Maddə 34. Təbəəliyə götürmə

Razılığa gələn Dövlətlər qaçqınların assimilyasiyasını və təbəəliyə götürülməsini imkan daxilində asanlaşdıracaqlar. O cümlədən, onlar təbəəliyə götürülmə üzrə karguzarlığı sürətləndirmək və bununla bağlı rüsum və xərcləri imkan daxilində azaltmaq üçün əllərindən gələni edəcəklər.

VI FƏSİL - KONVENSIYA TƏTBİQİNƏ VƏ KEÇİD DÖVRÜNƏ AİD MÜDDƏALAR

Maddə 35. Milli hakimiyyət orqanları ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı arasında əməkdaşlıq

1. Razılığa gələn Dövlətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar Üzrə Ali Komissarlığı ilə və ya onun funksiyalarının həvalə oluna biləcəyi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının hər hansı orqanı ilə əməkdaşlıq etməyi, o cümlədən bu Konvensiyanın müddəalarının tətbiqini müşahidə vəzifələrini yerinə yetirməkdə onlara kömək göstərməyi öhdələrinə götürürlər.

2. Ali Komissara və ya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının onun yerini tuta biləcək hər hansı orqana Birləşmiş Millətlər Təşkilatının müvafiq orqanlarına müraciətlər təqdim etmək imkanı yaratmaq üçün Razılığa gələn Dövlətlər onları aşağıdakı məsələlərə dair tələb etdikləri lazımı formada arayışlarla və statistika məlumatı ilə təmin etməyi öhdələrinə götürürlər:

a) qaçqınların vəziyyəti,

b) bu Konvensiyanın həyata keçirilməsi və

v) qaçqınlar məsələsi ilə bağlı qüvvədə olan və sonralar

qüvvəyə minə biləcək qanunlar, sərəncamlar və qərarlar.

Maddə 36. Milli qanunvericilik aktları haqqında məlumat

Razılığa gələn Dövlətlər bu Konvensiyanın həyata keçirilməsi məqsədi ilə qəbul etdikləri qanunların və sərəncamların mətnləri barəsində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə məlumat verəcəklər.

Maddə 37. Əvvəllər bağlanmış Konvensiyalar

Bu Konvensiyanın 28-ci maddəsinin 2-ci bəndi qüvvədə qalmaqla, bu Konvensiya onun iştirakçıları olan tərəflər üçün 5 iyul 1922-ci il, 31 may 1924-cü il, 12 may 1926-cı il, 30 iyun 1928-ci il və 30 iyul 1935-ci il aktlarını, 28 oktyabr 1933-

cü il və 10 fevral 1938-ci il Konvensiyalarını, 14 sentyabr 1939-cu il Protokolunu və 15 oktyabr 1946-cı il Sazişini əvəz edir.

VII FƏSİL - YEKUN MÜDDƏALARI

Maddə 38. Mübahisələrin həlli

Bu Konvensiyanın təfsiri və ya tətbiqi ilə bağlı onun iştirakçıları arasında əmələ gələn mübahisələr başqa üsulla həll edilə bilmədikdə mübahisə edən hər hansı tərəfin tələbi ilə Beynəlxalq Məhkəməyə veriləcəkdir.

Maddə 39. İmzalanma, ratifikasiya, qoşulma

1. Bu Konvensiya 1951-ci il iyulun 28-də Cenevrədə imzalanmaq üçün açılacaq və bundan sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi yanında depozitə qoyulacaqdır. Konvensiya 1951-ci il iyulun 28-dən avqustun 31-dək Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Avropa bölməsinə imzalanmaq üçün açıq olacaq və 1951-ci il sentyabrın 17-dən 1952-ci il dekabrın 31-dək Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mərkəzi İdarələrində imzalanmaq üçün yenidən açılacaqdır.

2. Bu Konvensiya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan bütün dövlətlər adından, həmçinin qaçqınların və apatridlərin statusu məsələsinə dair Səlahiyyətli nümayəndələrin konfransında iştirak etməyə dəvət olunmuş hər hansı dövlət və ya Baş Məclisin imzalamaq üçün açılacaqdır. Bu Konvensiya ratifikasiya olunmalıdır, həm də təsdiqnamələr Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin yanında depozitə qoyulacaqdır.

3. Bu Konvensiya bu maddənin 2-ci bəndində göstərilmiş dövlətlərin qoşulması üçün 1951-ci il iyulun 28-dən açılıcaqdır. Qoşulmuş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi yanında qoşulma aktının depozitə qoyulması yolu ilə həyata keçiriləcəkdir.

Maddə 40. Konvensiyanın ərazi tətbiqi haqqında qərarlar

1. Hər hansı dövlət bu Konvensiyanı imzalayarkən və ya ratifikasiya edərkən bəyan edə bilər ki, Konvensiyanın qüvvəsi beynəlxalq münasibətlər üçün həmin dövlətin məsuliyyət daşdığı ərazilərin hamısına və ya bəzilərinə şamil olunacaqdır. Bu bəyanat Konvensiyanın bu dövlət üçün qüvvəyə mindiyi gün qüvvəyə minəcəkdir.

2. Hər hansı sonrakı məqamda Konvensiyanın qüvvəsinin bu cür şamil olunması Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə göndərilən bildiriş vasitəsilə elan edilməlidir və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinin bu bildirişi aldığı gündən etibarən doxsanıncı gün və ya Konvensiyanın bu dövlət üçün qüvvəyə mindiyi gün (əgər bu tarix daha gecdirsə) qüvvəyə minəcəkdir.

3. İmzalanma, ratifikasiya və ya qoşulma zamanı bu Konvensiyanın şamil olunmadığı ərazilərə qaldıqda, hər hansı maraqlı dövlət bu Konvensiyanın qüvvəsinin həmin ərazilərə şamil olunması, həm də konstitusiya xarakterli səbəblərə görə ərazilərin hökumətlərinin razılığının tələb edildiyi hallarda bu cür razılıq alınmaqla şamil olunması üçün lazımi tədbirlərin görülməsi məsələsinə baxacaqdır.

Maddə 41. Federativ dövlətlər haqqında müddəalar

Federativ və ya qeyri-unitar dövlətlərə aşağıdakı müddəalar tətbiq olunacaqdır:

a) Bu Konvensiyanın federal qanunvericilik hakimiyyəti orqanının qanunvericilik yurisdiksiyasına aid olan maddələri barəsində federal hökumətin öhdəlikləri göstərilən hüdudlarda bu Konvensiyanın federativ dövlət olmayan tərəflərinin öhdəliklərinə uyğun gələcəkdir;

b) Bu Konvensiyanın federasiyaya daxil olan və federa-

siyanın konstitusiyaya quruluşuna görə qanunvericilik tədbirləri görməyə borclu olmayan ştatların, əyalətlərin və ya kantonların qanunvericilik yurisdiksiyasına aid olan maddələrinə gəlincə, federal hökumət ilk imkan düşən kimi ştatların, əyalətlərin və ya kantonların müvafiq hakimiyyət orqanlarını həmin maddələrlə tanış edəcək və onlara öz müsbət münasibətini bildirecəkdir.

v) Bu Konvensiyanın tərəfi olan federativ dövlətlər Razılığa

gələn hər hansı digər Dövlətin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi vasitəsi ilə ona verilmiş tələbi ilə federasiyada və onun tərkib hissələrində Konvensiyanın hər hansı konkret müddəası barədə mövcud olan qanunlar və praktika haqqında arayış verəcək, həm də bu müddəanın qanunvericilik yolu ilə və ya başqa yolla nə dərəcədə həyata keçirildiyini göstərəcəklər.

Maddə 42. Qeyd-şərtlər

1. İmzalanma, ratifikasiya və qoşulma zamanı hər bir dövlət Konvensiyanın 1, 3 və 4-cü maddələrindən, 16-cı maddəsinin 1-ci bəndindən, 33-cü maddəsindən və 36-46-cı maddələrindən başqa, bütün maddələrinə qeyd-şərtlər qoya bilər.

2. Bu maddənin 1-ci bəndinə müvafiq surətdə qeyd-şərt qoyulmuş hər hansı bir dövlət istənilən vaxt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə bildiriş verməklə bu qeyd-şərtədən imtina edə bilər.

Maddə 43. Qüvvəyə minmə

1. Bu Konvensiya altıncı təsdiqnamənin və ya qoşulma aktının depozitə qoyulduğu gündən etibarən doxsanıncı gün qüvvəyə minəcəkdir.

2. Altıncı ratifikasiya fərmanından və ya qoşulma aktından sonra Konvensiyanı ratifikasiya etmiş və ya ona qoşulmuş bütün dövlətlər üçün Konvensiya müvafiq dövlətin öz təsdiqnaməsini və ya qoşulma aktını depozitə qoyulduğu gündən etibarən doxsanıncı gün qüvvəyə minəcəkdir.

Maddə 44. Etibarsız elanetmə

1. Razılığa gələn hər hansı Dövlət istənilən vaxt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə bildiriş göndərməklə bu Konvensiyanı etibarsız elan edə bilər.

2. Bu cür etibarsız elanetmə Razılığa gələn müvafiq Dövlət üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş katibinin bildirişi aldığı gündən bir il sonra qüvvəyə minəcəkdir.

3. 40-cü maddəyə əsasən bəyanat vermiş və ya bildiriş göndərmiş hər hansı dövlət bundan sonra istənilən vaxt Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibinə bildiriş göndərmək vasitəsilə bəyan edə bilər ki, bu Konvensiya Baş Katibin göstərilən bildirişi aldığı gündən bir il sonra müvafiq əraziyə şamil olunmayacaqdır.

Maddə 45. Yenidən baxılma

1. Razılığa gələn hər hansı Dövlət istənilən vaxt Birləşmiş

Millətler Təşkilatının Baş katibinə bildiriş göndərmək vasitəsilə bu Konvensiyaya yenidən baxılmasını tələb edə bilər.

2. Əgər bu cür tələblə bağlı hər hansı tədbirlərin görülməsi zərurəti yaransa, Birləşmiş Millətler Təşkilatının Baş Məclisi müvafiq tədbirləri tövsiyə edəcəkdir.

Maddə 46. Birləşmiş Millətler Təşkilatı Baş katibinin göndərdiyi bildirişlər

Birləşmiş Millətler Təşkilatının Baş katibi Birləşmiş Millətler Təşkilatının bütün üzvlərinə və üzvü olmayan, 39-cü maddədə göstərilən dövlətlərə aşağıdakılar barəsində məlumat göndərəcəkdir:

- a) 1-ci maddənin B bölməsinə əsasən daxil olmuş bəyanatlar və bildirişlər;
- b) 39-cu maddədə nəzərdə tutulmuş imzalar, ratifikasiyalar və qoşulmalar;
- v) 40-cı maddədə nəzərdə tutulmuş bəyanatlar və bildirişlər;
- q) 42-ci maddədə nəzərdə tutulmuş qeyd-şərtlər və qeyd-şərtlərdən imtinalar;
- ğ) 43-cü maddəyə uyğun olaraq bu Konvensiyanın qüvvəyə minməsi günü;
- d) 44-cü maddədə nəzərdə tutulmuş etibarsız elanətmələr və bildirişlər;
- e) 45-ci maddəyə əsasən daxil olmuş yenidən baxılma tələbləri. Bunun təsdiqi üçün aşağıda imza edənlər lazımı qaydada vəkil olunaraq bu Konvensiyanı öz hökumətləri adından imzaladılar.

Min doqquz yüz əlli birinci il iyulun iyirmi səkkizində Cenevrədə ingiliscə və fransızca mətnləri eyni dərəcədə autentik olmaqla, tərtib edilmişdir. Bu nüsxə Birləşmiş Millətler Təşkilatının arxivində depozitə qoşulmuş, onun təsdiqlənmiş surətləri Birləşmiş Millətler Təşkilatının bütün üzvlərinə və üzvü olmayan 39-cu maddədə göstərilən dövlətlərə göndərilir.

ŞƏRHLƏR

1-ci bənd

1. Bu Konvensiyanın 28-ci maddəsində nəzərdə tutulan yol sənədləri əlavə edilən nümayəndə uyğun olmalıdır.
2. Bu sənədlər azı iki dildə verilməli, özü də dillərdən biri ingilis və ya fransız dili olmalıdır.

2-ci bənd

Sənədlərin verilməsinin ölkələr tərəfindən müəyyənləşdirilən qaydaları nəzərə alınmaqla, uşaqlar valideynin yol sənədlərinə, yaxud müstəsna hallarda digər yaşlı qaçqının sənədlərinə yazıla bilərlər.

3-cü bənd

Sənədlərin verilməsi üçün tutulan rüsumlar milli pasportlar üçün tutulan ən aşağı rüsumdan yüksək olmamalıdır.

4-cü bənd

Xüsusi və ya müstəsna hallardan başqa, sənəd mümkün qədər çox ölkədə etibarlı olmalıdır.

5-ci bənd

Sənəd onu verən hakimiyyət orqanlarının mülahizəsinə görə bir və ya iki il ərzində etibarlı olmalıdır.

6-cı bənd

1. Nə qədər ki, sənədin sahibi qanuni əsaslarla digər ərazidə məskunlaşmamışdır və sənədi vermiş hakimiyyət orqan ərazisində qanuni yaşayır, sənədin təzələnməsi və ya müddətinin uzadılması həmin hakimiyyət orqan səlahiyyətinə daxildir. Eynilə həmin şəraitdə yeni sənədlərini verilməsi əvvəlki sənədi vermiş hakimiyyət orqanının səlahiyyətinə daxildir.

2. Bu məqsədlər üçün xüsusi səlahiyyətləri olan diplomatik və ya konsulluq orqanları öz hökumətləri tərəfindən verilmiş yol sənədlərinin müddətini altı aydan çox olmayaraq uzatmaq hüququna malik olmalıdırlar.

3. Razılığa gələn dövlətlər daha qanuni əsaslarla onların ərazisində yaşayan və qanuni yaşadığı ölkədən yol sənədləri almağa imkanı olmayan qaçqınların yol sənədlərinin təzələnməsi və ya müddətinin uzadılması, yaxud onlara yeni sənədlər verilməsi məsələsinə xeyirxah münasibət bəsləyəcəklər.

7-ci bənd

Razılığa gələn dövlətlər bu Konvensiyanın 28-ci maddəsinin müddəalarına uyğun olaraq verilmiş sənədlərin etibarlılığını tanıyırlar.

8-ci bənd

Əgər qaçqının köçmək istədiyi ölkənin səlahiyyətli hakimiyyət orqanları qaçqını qəbul etməyə hazırdırlarsa və bundan ötrü viza zəruridirsə, onun sənədində vizanı rəsmiləşdirirlər.

9-cu bənd

1. Razılığa gələn dövlətlər təyinat məntəqəsi ərazisinin vizasını almış qaçqınlara tranzit vizaları verməyə borcludurlar.

2. Hər hansı əcnəbiyə viza verilməsindən imtina edilə bilər.

10-cu bənd

Gediş, gəliş və ya tranzit vizalarının verilməsi üçün rüsum xarici pasportların vizaları üçün tutulan minimum rüsumdan artıq olmamalıdır.

11-ci bənd

Qaçqın digər ölkənin ərazisində qanuni əsaslarla məskunlaşanda 28-ci maddənin şərtlərinə və müddəalarına görə yeni sənədin verilməsi üçün məsuliyyət qaçqının müraciət etməyə hüququ olduğu bu ərazinin səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarına keçir.

12-ci bənd

Yeni sənəd verən hakimiyyət orqanları köhnə sənədi almalı və əgər sənəddə onun qaytarmalı olduğu barədə qeyd varsa, onu vermiş ölkəyə qaytarmalıdırlar əks təqdirdə bu sənədi alıb məhv etməlidirlər.

13-cü bənd

1. Hər bir razılığa gələn dövlət bu Konvensiyanın 28-ci maddəsinə uyğun olaraq verilmiş yol sənədinin sahibinin sənədin etibarlı olduğu müddətdə istənilən vaxt yenidən öz ərazisində qəbul etməyə borcludur.

2. Əvvəlki yarımbəndin müddəası nəzərə alınmaqla, razılığa gələn dövlət sənədin sahibindən öz ərazisindən getməklə və ya oraya qayıtmaqla bağlı rəsmiyyətin icrasını tələb edə bilər.

3. Müstəsna hallarda və ya qaçqının müəyyən müddətə qalmasına icazə verildiyi hallarda razılığa gələn dövlətlər sənədləri verərkən qaçqının qayıda bilmək müddətini 3 aydan az olmayaraq məhdudlaşdırmaq hüququnu saxlayırlar.

14-cü bənd

Yalnız 13-cü bəndin şərtləri istisna olunmaqla, bu şərtlərin müddəaları razılığa gələn dövlətlərdə qəbul, gediş, yaşayış, məskunlaşma və ərazidən gediş şərtlərini tənzimləyən qanun və qaydalara heç bir şəkildə toxunmur.

15-ci bənd

Nə sənədin verilməsi, nə də sənədlə gəliş sənəd sahibinin vəziyyətini, xüsusən milliyəti ilə bağlı vəziyyətini müəyyənləşdirmir və onlara toxunmur.

16-cı bənd

Sənədin verilməsi onun sahibinə bu sənədi verən ölkənin diplomatik və ya konsulluq orqanlarının himayəsini heç vəchlə vermir və bu orqanlar onu himayə etmək hüququ vermir.

ƏLAVƏ

Yol sənədinin nümunəsi

Sənəd kitabça formasında olmalıdır

(təxminən 10*15 sm)

Tövsiyyə edilir, sənəd elə çap olunsun ki, onun kimyəvi və ya digər vasitələrlə pozulması və ya dəyişməsi asanlıqla üzə çıxarıla bilsin və «1951-ci il 28 iyul Konvensiyası» sözləri sənədi vermiş ölkənin dilində hər səhifədə çap olunsun.

(Kitabçanın cildi)

YOL SƏNƏDİ

(1951-Cİ İL 28 İYUL KONVENSİYASI)

№ _____

(1)

YOL SƏNƏDİ

(1951-ci il 28 iyul Konvensiyası)

Bu sənədin etibarlılıq müddəti, əgər o uzadılmamış və ya tənzimlənməmişsə, _____ bitir

Soyadı _____

Adı (adları) _____

Onu müşayət edirlər _____ uşaq (uşaqlar) 1. Bu sənəd yeganə bir məqsədlə, sahibinə milli pasport əvəzinə istifadə oluna bilən yol sənədi vermək məqsədilə verilmişdir. O, sahibinin milliyətinə zərər vurmur və heç vəhclə ona toxunmur.

2. Sənədin sahibinin _____ (hakimyyət orqanları tərəfindən sənəd verilən ölkəni göstərməli)

_____ və ya əgər sonra daha gec tarix göstərilməmişsə _____ qədər qayıtmağa icazəsi vardır.

(Sənəd sahibinin qayda biləcəyi müddət üç aydan az olmamalıdır)

3. Əgər sənədin sahibi bu sənədi verən ölkədə məs-kunlaşmışdırsa, yenidən səyahət etmək istədikdə yeni sənəd üçün yaşadığı ölkənin səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarına müraciət etməlidirlər.

(YENİ sənəd verən hakimiyyət orqanları köhnə yol sənədini alıb onu vermiş hakimiyyət orqanlarına qaytarmalıdır)²⁸

(Bu sənəddə cild nəzərə alınmadan _____ səhifə vardır)

(2)

Anadan olduğu yer _____

Tarix _____

Məşğuliyyəti _____

İndiki yaşayış yeri _____

Arvadının qızlıq soyadı və adı (adları) _____

Ərinin soyadı və adı _____

Təsvir

Boyu _____

Saçları _____

Gözlərinin rəngi _____

Burnu _____

Sifətinin forması _____

Sifətinin rəngi _____

Xüsusi əlamətləri _____

Sənədin Sahibini müşayət edən uşaqlar

Soyadı	Ad (adlar)	Doğulduğu Yer və tarix	Cins
_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____
_____	_____	_____	_____

*Lazım olmayanın üstündən xətt çəkməli.

(bu sənəddə cild nəzərə alınmadan _____ səhifə vardır)

(3)

Sənəd sahibinin fotosəkli və sənədi verən hakimiyyət orqanlarının möhürü sənəd sahibinin barmaqlarının izi (əgər tələb olunursa)

(bu sənəddə cild nəzərə alınmadan _____ səhifə vardır)

(4)

1. Bu sənəd aşağıdakı ölkələr üçün etibarlıdır: _____

Bu sənədin verilməsi üçün əsas olan sənəd və ya sənədlər verilmişdir _____

Tarix _____

Sənədin vermiş hakimiyyət orqanlarının imzası və möhürü:

Rüsum ödənilmişdir

(bu sənəddə cild nəzərə alınmadan _____ səhifə vardır)

(5)

Sənədin müddətinin uzadılması və ya təzələnməsi

Rüsum ödənilmişdir: _____dən
_____qədər

Tərtib edilmişdir _____ Tarix _____

Bu sənədin müddətini uzadan və ya təzələyən hakimiyyət orqanlarının imzası və möhürü

Sənədin müddətini uzadılması və ya təzələnməsi

Rüsum ödənilmişdir: _____dən
_____qədər

Tərtib edilmişdir _____ Tarix _____

Bu sənədin müddətini uzadan və ya təzələyən hakimiyyət orqanlarının imzası və möhürü

(bu sənəddə cild nəzərə alınmadan _____ səhifə vardır)

(6)

Sənədin müddətini uzadılması və ya təzələnməsi

Rüsum ödənilmişdir: _____dən
_____qədər

Tərtib edilmişdir _____ Tarix _____

Bu sənədin müddətini uzadan və ya təzələyən hakimiyyət orqanlarının imzası və möhürü

Sənədin müddətini uzadılması və ya təzələnməsi

Rüsum ödənilmişdir: _____dən
_____qədər

Tərtib edilmişdir _____ Tarix _____

Bu sənədin müddətini uzadan və ya təzələyən hakimiyyət orqanlarının imzası və möhürü

(bu sənəddə cild nəzərə alınmadan _____ səhifə vardır)

(7-32)

Vizalar

Bu sənədin sahibinin soyadı hər bir vizada təkrar olunmalıdır.

(bu sənəddə cild nəzərə alınmadan _____ səhifə vardır.)

III ƏLAVƏ

QAÇQINLARIN STATUSU HAQQINDA 1967-Cİ İL PROTOKOLU*

Bu protokolun iştirakçısı olan dövlətlər,

1951-ci il iyulun 28-də Cenevrədə imzalanmış Qaçqınların statusu haqqında Konvensiyanın (bundan sonra – «Konvensiya») yalnız 1951-ci ilin yanvarın 1-dək baş vermiş hadisələr nəticəsində qaçqına çevrilmiş şəxslərə şamil olunduğunu nəzərə alaraq, Konvensiya qəbul edildikdən sonra qaçqınlarla aid yeni vəziyyətlərin yarandığını və ona görə də buna aidiyyəti olan qaçqınların Konvensiyanın təsirindən kənar qala bilməsini nəzərə alaraq, Konvensiyada verilən tərifə uyğun gələn bütün qaçqınların göstərilən 1951-ci il 1 yanvar tarixindən asılı olmayaraq bərabər statusa malik olması lüzumu nəzərə alınaraq, aşağıdakılar barəsində razılığa gəlmişlər:

I maddə. Ümumi müddəalar

1. Bu protokolun iştirakçısı olan Dövlətlər arasında verilmiş tərifə uyğun gələn qaçqınlara Konvensiyanın 2-34-cü maddələrini tətbiq etməyi öhdələrinə götürürlər.
2. Bu Protokolun məqsədləri üçün "qaçqın" termini altında bu maddənin 3-cü bəndinin tətbiqi ilə bağlı hallar istisna olmaqla, Konvensiyanın 1 A(2) maddəsinin tərifini "1951-ci ilin yanvarın 1-dək baş vermiş hadisələr nəticəsində" sözləri və «həmin hadisələr nəticəsində» sözlərini çıxmaq şərti ilə uyğun gələn hər bir şəxs nəzərdə tutulur.
3. Bu Protokolu onun iştirakçısı olan dövlətlər, artıq Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlər tərəfindən Konvensiyanın 1B (1) (a) maddəsinə müvafiq surətdə bəyanat verilməsi halları istisna edilməklə, heç bir coğrafi məhdudiyət qoymadan tətbiq edəcəklər. Həmçinin Protokol Konvensiyanın 1 B (2) maddəsinə müvafiq surətdə uzadılmadıqda da tətbiq edilir.

II maddə. Milli hakimiyyət orqanlarının Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə əməkdaşlığı.

1. Bu Protokolun iştirakçısı olan dövlətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar Üzrə Ali Komissarlığı ilə və ya onun funksiyalarının həvalə edilə biləcəyi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının hər hansı digər qurumu ilə əməkdaşlıq etməyi, o cümlədən bu Protokolun müddəalarının tətbiqini müşahidə vəzifələrini yerinə yetirməkdə ona kömək göstərməyi öhdələrinə götürürlər.
2. Ali Komissarlığa və ya onun funksiyalarının həvalə edilə biləcəyi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının hər hansı digər qurumuna Birləşmiş Millətlər Təşkilatının səlahiyyətli orqanına məruzələr təqdim etmək imkanı yaratmaq üçün bu Protokolun iştirakçısı olan dövlətlər onlara aşağıdakı məsələlərə dair tələb etdikləri informasiyanı və statistika məlumatını lazımi formada təqdim etməyi öhdələrinə götürürlər:

- a) qaçqınların vəziyyəti;
- b) bu Protokolun yerinə yetirilməsi;

---

* «BMT-nin müqavilələri» seriyası, 606-cu cild, səh 267

v) qaçqınlara dair qüvvədə olan və ya sonralar qüvvəyə minə biləcək qanunlar, qərarlar və fərmanlar.

III maddə. Milli qanunvericilik haqqında məlumat

Bu Protokolun iştirakçısı olan dövlətlər bu Protokolun tətbiqini təmin etmək məqsədilə qəbul edə biləcəkləri qanunların və qərarların mətnləri barədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə məlumat verəcəklər.

IV maddə. Mübahisələrin həlli

Bu Protokolun iştirakçısı olan dövlətlər arasında Protokolun təfsiri və ya tətbiqi ilə bağlı yaranan mübahisələr başqa vasitələrlə həll oluna bilmədikdə, mübahisədə iştirak edən hər hansı tərəfin xahişi ilə Beynəlxalq Məhkəməyə verilir.

V maddə. Protokola qoşulma

Bu Protokol Konvensiyanın iştirakçısı olan bütün dövlətlər adından, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan hər hansı dövlət, yaxud Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Məclisinin Protokola qoşulmağa dəvət etdiyi hər hansı ixtisaslaşmış qurumun üzvü və ya dövlət adından qoşulmaq üçün açıqdır. Qoşulma Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə qoşulma aktının saxlanmağa verilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

VI maddə. Federativ dövlətlər haqqında maddə

Federativ və qeyri-unitar tipli dövlətlərə aşağıdakı müddəalar tətbiq olunur:

a) Konvensiyanın bu Protokolun 1-ci maddəsinin 1-ci bəndinə müvafiq surətdə tətbiq edilməli olan və federal qanunvericilik hakimiyyəti orqanlarının yurisdiksiyasına aid olan maddələri barəsində federal dövlətin öhdəlikləri göstərilən hüdudlarda federativ dövlət olmayan iştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinə uyğun gəlir.

b) Konvensiyanın bu Protokolun 1-ci maddəsinin 1-ci bəndinə müvafiq surətdə tətbiq edilməli olan və federasiyaya daxil olan, federasiyanın konstitusiyasına uyğun olaraq qanunvericilik tədbirləri görməyə borclu olmayan ştatların, əyalətlərin kantonların qanunvericilik yurisdiksiyasına aid olan maddələrinə gəlincə, federal hökumət ilk imkan düşən kimi ştatların əyalətlərin və kantonların müvafiq hakimiyyət orqanlarını həmin maddələrlə tanış edir, bu zaman müsbət tövsiyələrini bildirirlər.

v) Bu Protokolun iştirakçısı olan federativ dövlət hər hansı digər federativ dövlətin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi vasitəsilə ona verilmiş tələbi ilə Konvensiyanın bu Protokolun 1-ci maddəsinin 1-ci bəndinə müvafiq surətdə tətbiq edilməli olan hər hansı konkret müddəası barədə federasiyada və onun tərkib hissəsində mövcud olan qanunlar və praktika haqqında arayış təqdim edir, həm də bu müddəanın qanunvericilik yolu ilə və ya başqa yolla nə dərəcədə həyata keçirildiyini göstərir.

VII maddə. Qeyd-şərtlər və bəyanatlar

1. Qoşulma zamanı hər bir dövlət bu Protokolun 4-cü maddəsi barədə və bu Protokolun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq Konvensiyanın 1, 2, 3, 16 (1) və 33-cü maddələrində göstərilən müddəalardan başqa, Konvensiyanın hər hansı müddəasının tətbiqi barədə qeyd-şərtlər ola bilər, bir şərtlə ki, Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətin qeyd-şərtləri Konvensiyanın şamil olunduğu qaçqınlara şamil edilmir.

2. Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərin 42-ci maddəyə müvafiq surətdə qoyduqları qeyd-şərtlər, əgər götürülməyibse, onların bu Protokol üzrə öhdəliklərinə şamil olunur.

3. Bu maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq qeyd-şərt qoyan hər bir dövlət Birləşmiş Millətlər Təşkilatının göndərmək yolu ilə bu qeyd-şərti istədiyi vaxt götürə bilər.

4. Konvensiyada iştirak edən və bu Protokola qoşulan dövlətin Konvensiyasının 40-cı maddəsinin 1 və 2-ci maddələrinə müvafiq surətdə verdiyi bəyanat o halda bu Protokol barəsində tətbiq edilən sayılır ki, qoşulma zamanı iştirakçı dövlət Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə onun əksi barədə bildiriş göndərmir. Konvensiyanın 40-cı maddəsi 2 və 3-cü bəndlərinin və 44-cü maddəsinin 3-cü bəndinin müddəaları bu Protokola da mutatis mutandis tətbiq edilən sayılır.

VIII maddə. Qüvvəyə minmə

1. Bu Protokol altıncı qoşulma aktının depozitə qoyulduğu gün qüvvəyə minir.

2. Altıncı qoşulma aktının depozitə qoyulmasından sonra Protokola qoşulan bütün dövlətlər üçün Protokol həmin dövlətlərin öz qoşulma aktının depozitə qoyulduğu gün qüvvəyə minir.

IX maddə. Etibarsız elan etmə

1. Protokolun iştirakçısı olan hər bir dövlət Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə bildiriş göndərməklə bu Protokolu istənilən vaxt etibarsız elan edə bilər.

2. Bu cür etibarsız elan etmə müvafiq iştirakçı dövlət üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Katibinin həmin bildirişi aldığı gündən bir il sonra qüvvəyə minir.

X maddə. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinin göndərdiyi bildirişlər

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi yuxarıda, 5-ci maddədə göstərilən bütün dövlətlərə bu Protokolun qüvvəyə minməsi, ona qoşulmalara, qeyd-şərtlər, qeyd-şərtlərin götürülməsi və onun etibarsız elan olunması, həmçinin onunla bağlı bəyanatlar və bildirişlər barəsində məlumat verilir.

XI maddə. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Katibliyinin arxivlərində depozitə qoyulma

İngilis, ispan, çin, rus və fransız dillərində mətnləri eyni dərəcədə autentik olan bu Protokolun Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi sədri və Baş Katibi tərəfindən imzalanmış surəti Birləşmiş Millətlər Təşkilatının katibliyinin arxivində depozitə qoyulur. Baş Katib bu Protokolun təsdiqlənmiş surətlərini Birləşmiş Millətlər Təşkilatının bütün üzvlərinə və yuxarıda 5-ci maddədə göstərilmiş digər dövlətlərə göndərir.

ƏLAVƏ IV

QAÇQINLARIN STATUSU HAQQINDA 1951-CI IL KONVENSIYASININ VƏ 1967-CI IL PROTOKOLUNUN İŞTIRAKÇISI OLAN DÖVLƏTLƏRİN SIYAHISI

Qüvvəyə minmə tarixi:
22 aprel 1954-cü il (Konvensiya)
4 oktyabr 1967-ci il (Protokol)

1 noyabr 2011-ci ilədək olan məlumat

1951-ci il Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlərin ümumi sayı: 145
1967-ci il Protokolunun iştirakçısı olan dövlətlərin ümumi sayı: 146
Həm Konvensiyanın, həm də Protokolun iştirakçısı olan dövlətlər: 143
Bu müqavilələrdən birinin və ya hər ikisinin iştirakçısı olan dövlətlər: 148

Yalnız 1951-ci il Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlər:

Madaqaskar, Sent-Kits və Nevis

Yalnız 1967-ci il Protokolunun iştirakçısı olan dövlətlər:

Kabo-Verde, Amerika Birləşmiş Ştatları, Venesuela

Aşağıdakı tarixlər ratifikasiya sənədinin və ya qoşulma haqqında sənədin Nyu-Yorkda saxlanılmaq üçün müvafiq iştirakçı dövlətlər tərəfindən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibinə verildiyi tarixi göstərir. 43-cü maddənin 2-ci bəndinə uyğun olaraq, Konvensiya sənədin saxlanılmağa verilməsindən doqquz gün sonra müvafiq dövlət barəsində qüvvəyə minir. Protokol isə sənədin saxlanılmağa verildiyi gündən müvafiq dövlət barəsində qüvvəyə minir (VIII maddənin 2-ci bəndi). İstisnalar aşağıda göstərilir.

Ölkə*	Konvensiya	Protokol
- Əfqanıstan	30 avq 2005-q	30 avq 2005-q
- Albaniya	18 avq 1992-q	18 avq 1992-q
- Əlcəzair	21 fev 1963-h	08 noy 1967-q
- Anqola	23 iyun 1981-q	23 iyun 1981-q
- Antiqua və Barbuda	07 sen 1995-q	07 sen 1995-q
- Argentina	15 noy 1961-q	06 dek 1967-q
- Ermənistan	06 iyul 1993-q	06 iyul 1993-q
- Avstraliya	22 yan 1954-q	13 dek 1973-q
- Avstriya	01 noy 1954-q	05 sen 1973-q
- Azərbaycan	12 fev 1993-q	12 fev 1993-q
- Baham adaları	15 sen 1993-q	15 sen 1993-q
- Belarus	23 avq 2001-q	23 avq 2001-q
- Belçika	22 iyul 1953-r	08 apr 1969-q
- Beliz	27 iyun 1990-q	27 iyun 1990-q

* Qeydlər:

* Ratifikasiya (r), Qoşulma (q), Hüquqi varislik (h).

** "K" yalnız 1951-ci il Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətləri, "P" isə yalnız 1967-ci il Protokolunun iştirakçısı olan dövlətləri bildirir.

- Benin	04 apr 1962-h	06 iyul 1970-q
- Boliviya Çoxmillətli Dövləti	09 fev 1982-q	09 fev 1982-q
- Bosniya və Herseqovina	01 sen 1993-h	01 sen 1993-h
- Botsvana	06 yan 1969-q	06 yan 1969-q
- Braziliya	16 noy 1960-r	07 apr 1972-q
- Bolqarıstan	12 may 1993-q	12 may 1993-q
- Burkina-Faso	18 iyun 1980-q	18 iyun 1980-q
- Burundi	19 iyul 1963-q	15 mar 1971-q
- Kamboca	15 okt 1992-q	15 okt 1992-q
- Kamerun	23 okt 1961-h	19 sen 1967-q
- Kanada	04 iyun 1969-q	04 iyun 1969-q
- Kabo-Verde (P)		09 iyul 1987-q
- Mərkəzi Afrika Respublikası	04 sen 1962-h	30 avq 1967-q
- Çad	19 avq 1981-q	19 avq 1981-q
- Çili	28 yan 1972-q	27 apr 1972-q
- Çin	24 sen 1982-q	24 sen 1982-q
- Kolumbiya	10 okt 1961-r	04 mar 1980-q
- Konqo	15 okt 1962-h	10 iyul 1970-q
- Konqo Demokratik Respublikası	19 iyul 1965-q	13 yan 1975-q
- Kosta-Rika	28 mar 1978-q	28 mar 1978-q
- Kot-d'İvuar (Fil Dışı Sahili)	08 dek 1961-h	16 fev 1970-q
- Xorvatiya	12 okt 1992-h	12 okt 1992-h
- Kipr	16 may 1963-h	09 iyul 1968-q
- Çex Respublikası	11 may 1993-h	11 may 1993-h
- Danimarka	04 dek 1952-r	29 yan 1968-q
- Cibuti	09 avq 1977-h	09 avq 1977-h
- Dominika	17 fev 1994-q	17 fev 1994-q
- Dominikan Respublikası	04 yan 1978-q	04 yan 1978-q
- Ekvador	17 avq 1955-q	06 mar 1969-q
- Misir	22 may 1981-q	22 may 1981-q
- Salvador	28 apr 1983-q	28 apr 1983-q
- Ekvatorial Qvineya	07 fev 1986-q	07 fev 1986-q
- Estoniya	10 apr 1997-q	10 apr 1997-q
- Efiopiya	10 noy 1969-q	10 noy 1969-q
- Fici	12 iyun 1972-h	12 iyun 1972-h
- Finlandiya	10 okt 1968-q	10 okt 1968-q
- Fransa	23 iyun 1954-r	03 fev 1971-q
- Qabon	27 apr 1964-q	28 avq 1973-q
- Qambiya	07 sen 1966-h	29 sen 1967-q
- Gürcüstan	09 avq 1999-q	09 avq 1999-q
- Almaniya	01 dek 1953-r	05 noy 1969-q
- Qana	18 mar 1963-q	30 avq 1968-q
- Yunanıstan	05 apr 1960-r	07 avq 1968-q
- Qvatemala	22 sen 1983-q	22 sen 1983-q
- Qvineya	29 dek 1965-h	16 may 1968-q
- Qvineya-Bissau	11 fev 1976-q	11 fev 1976-q
- Haiti	25 sen 1984-q	25 sen 1984-q
- Müqəddəs Taxt-Tac (Vatikan)	15 mar 1956-r	08 iyun 1967-q
- Honduras	23 mar 1992-q	23 mar 1992-q
- Macarıstan	14 mar 1989-q	14 mar 1989-q
- İslandiya	30 noy 1955-q	26 apr 1968-q

- İran İslam Respublikası	28 iyul 1976-q	28 iyul 1976-q
- İrlandiya	29 noy 1956-q	06 noy 1968-q
- İsrail	01 okt 1954-r	14 iyun 1968-q
- İtaliya	15 noy 1954-r	26 yan 1972-q
- Yamayka	30 iyul 1964-h	30 okt 1980-q
- Yaponiya	03 okt 1981-q	01 yan 1982-q
- Qazaxıstan	15 yan 1999-q	15 yan 1999-q
- Keniya	15 may 1966-q	13 noy 1981-q
- Qırğızıstan	08 okt 1996-q	08 okt 1996-q
- Koreya Respublikası	03 dek 1992-q	03 dek 1992-q
- Latviya	31 iyul 1997-q	31 iyul 1997-q
- Lesoto	14 may 1981-q	14 may 1981-q
- Liberiya	15 okt 1964-q	27 fev 1980-q
- Lixtenşteyn	08 mar 1957-q	20 may 1968-q
- Litva	28 apr 1997-q	28 apr 1997-q
- Lüksemburq	23 iyul 1953-r	22 apr 1971-q
- Makedoniya (Keçmiş Yuqoslaviya Respublikası)	18 yan 1994-h	18 yan 1994-h
- Madaqaskar (K)	18 dek 1967-q	
- Malavi	10 dek 1987-q	10 dek 1987-q
- Mali	02 fev 1973-h	02 fev 1973-q
- Malta	17 iyun 1971-q	15 sen 1971-q
- Mavritaniya	05 may 1987-q	05 may 1987-q
- Meksika	07 iyun 2000-q	07 iyun 2000-q
- Moldova Respublikası	31 yan 2002-q	31 yan 2002-q
- Monako	18 may 1954-q	16 iyun 2010-q
- Monteneqro (Çernoqoriya)	10 okt 2006-h	10 okt 2006-h
- Mərakeş	07 noy 1956-h	20 apr 1971-q
- Mozambik	16 dek 1983-q	1 may 1989-q
- Namibiya	17 fev 1995-q	17 fev 1995-q
- Nauru	28 iyun 2011-q	28 iyun 2011-q
- Niderland	03 may 1956-r	29 noy 1968-q
- Yeni Zelandiya	30 iyun 1960-q	06 avq 1973-q
- Nikaraqua	28 mart 1980-q	28 mart 1980-q
- Niger	25 avq 1961-h	02 fev 1970-q
- Nigeriya	23 okt 1967-q	02 may 1968-q
- Norveç	23 mar 1953-r	28 noy 1967-q
- Panama	02 avq 1978-q	02 avq 1978-q
- Papua-Yeni Qvineya	17 iyul 1986-q	17 iyul 1986-q
- Paraqvay	01 apr 1970-q	01 apr 1970-q
- Peru	21 dek 1964-q	15 sen 1983-q
- Filippin	22 iyul 1981-q	22 iyul 1981-q
- Polşa	27 sen 1991-q	27 sen 1991-q
- Portuqaliya	22 dek 1960-q	13 iyul 1976-q
- Rumıniya	07 avq 1991-q	07 avq 1991-q
- Rusiya Federasiyası	02 fev 1993-q	02 fev 1993-q
- Ruanda	03 yan 1980-q	03 yan 1980-q
- Sent-Kits və Nevis (K)	01 fev 2002-q	
- Sent-Vinsent və Qrenadin adaları	03 noy 1993-q	03 noy 2003-q
- Samoa	21 sen 1988-q	29 noy 1994-q
- San-Tome və Prinsipi	01 fev 1978-q	01 fev 1978-q
- Seneqal	02 may 1963-h	03 okt 1967-q

- Serbiya	12 mar 2001-h	12 mar 2001-h
- Seyşel adaları	23 apr 1980-q	23 apr 1980-q
- Syerra-Leone	22 may 1981-q	22 may 1981-q
- Slovakiya	04 fev 1993-h	04 fev 1993-h
- Sloveniya	06 iyul 1992-h	06 iyul 1992-h
- Solomon adaları	28 fev 1995-q	12 apr 1995-q
- Somali	10 okt 1978-q	10 okt 1978-q
- Cənubi Afrika Respublikası	12 yan 1996-q	12 yan 1996-q
- İspaniya	14 avq 1978-q	14 avq 1978-q
- Sudan	22 fev 1974-q	23 may 1974-q
- Surinam	29 noy 1978-h	29 noy 1978-h
- Svazilend	14 fev 2000-q	28 yan 1969-q
- İsveç	26 okt 1954-r	04 okt 1967-q
- İsveçrə	21 yan 1955-r	20 may 1968-q
- Tacikistan	07 dek 1993-q	07 dek 1993-q
- Tanzaniya Birləşmiş Respublikası	12 may 1964-q	04 sen 1968-q
- Şərqi Timor	07 may 2003-q	07 may 2003-q
- Toqo	27 fev 1962-h	01 dek 1969-q
- Trinidad və Tobaqo	10 noy 2000-q	10 noy 2000-q
- Tunis	24 okt 1957-h	16 okt 1968-q
- Türkiyə	30 mar 1962-r	31 iyul 1968-q
- Türkmənistan	02 mart 1998-q	02 mart 1998-q
- Tuvalu	07 mar 1986-h	07 mar 1986-h
- Uqanda	27 sen 1976-q	27 sen 1976-q
- Ukrayna	10 iyun 2002-q	04 apr 2002-q
- Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı	11 mar 1954-r	04 sen 1968-q
- Amerika Birləşmiş Ştatları (P)		01 noy 1968-q
- Uruqvay	22 sen 1970-q	22 sen 1970-q
- Venesuela Bolivar Respublikası (P)		19 sen 1986-q
- Yəmən	18 yan 1980-q	18 yan 1980-q
- Zambiya	24 sen 1969-h	24 sen 1969-q
- Zimbabve	25 avq 1981-q	25 avq 1981-q

Qeyd-şərtlər:

1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin B(1) bəndində deyilir: "Bu Konvensiyanın 1-ci maddəsinin "A" bölməsində işlədilən "1951-ci il yanvarın 1-dək baş vermiş hadisələr" sözləri ya a) "1951-ci il yanvarın 1-dək Avropada baş vermiş hadisələri"; ya da b) "1951-ci il yanvarın 1-dək Avropada və ya digər yerlərdə baş vermiş hadisələri" bildirir və Razılığa gələn hər bir dövlət bu Konvensiya əsasında üzərinə götürdüyü öhdəliklərə münasibətdə qeyd edilən bu mənalardan hansına tərəfdar olduğunu imzalama, ratifikasiya və ya qoşulma məqamında göstərəcəkdir".

Aşağıdakı dövlətlər coğrafi məhdudiyyəti nəzərdə tutan "a" alternativ variantını qəbul ediblər: Konqo, Madaqaskar, Monako və Türkiyə. 1967-ci il Protokoluna qoşularkən Türkiyə coğrafi məhdudiyyətə dair əvvəlki bəyanatını təkrar edib. Madaqaskar hələ Protokola qoşulmayıb.

Bütün digər dövlətlər ratifikasiya, qoşulma və ya hüquqi varislik vasitəsilə Konvensiyanın iştirakçısına çevrilərkən "b" variantını ("1951-ci il yanvarın 1-dək Avropada və ya digər yerlərdə baş vermiş hadisələr") seçməklə heç bir coğrafi məhdudiyyət tətbiq etməyiblər.

V ƏLAVƏ

BEYNƏLXALQ HƏRBİ TRİBUNALIN STATUTUNDAN ÇIXARIŞLAR³⁰

Maddə 6

Avropa Oxu ölkələrində əsas müharibə canilərini mühakimə etmək və cəzalandırmaq məqsədilə, aşağıda birinci maddədə göstərilən Sazişlə təsis edilmiş Tribunal, Avropa Oxu ölkələrinin mənafeyi naminə çıxış edərək, fərdi şəkildə və ya təşkilat üzvü kimi aşağıdakı cinayətlərdən hər hansı birini törətmiş istənilən şəxsi mühakimə etməyə və cəzalandırmağa səlahiyyətlidir: «Aşağıdakı əməllər və ya onların hər hansı biri tribunalın yurisdiksiyasına aid şəxsi məsuliyyətə səbəb olan cinayətlərdir:

a) Sülhə qarşı cinayətlər – yeni beynəlxalq müqavilə və sazişləri pozan hərbi təcavüzə və ya müharibəyə rəhbərlik etmək, onu hazırlamaq, törətmək və ya aparmaq, yaxud yuxarıda göstərilmiş əməllərdən birini törətmək məqsədilə, razılaşıdırılmış planın və ya sui-qəsdin həyata keçirilməsində iştirak etmək:

b) Müharibə cinayətləri-yeni müharibə qanunlarının və adətlərinin pozulması. Bu pozuntular işğal edilmiş ərazidə mülki əhalinin heç bir məhdudiyət qoymadan qətlə yetirilməsindən, onunla amansız rəftardan və məcburi işlər, ya da hər hansı başqa məqsəd üçün kənara aparılmasından, hərbi əsirlərin və ya dənizçilərin qətlə yetirilməsindən və ya onlarla sərt rəftardan, girovların edam olunmasından, xüsusi və dövlət mülkiyyətinin talan edilməsindən, şəhər və kəndlərin səbəbsiz dağıdılmasından, yaxud hərbi ehtiyac olmadan əsassız viran edilməsindən ibarətdir:

v) İnsanlığa qarşı cinayətlər – yeni müharibəyə qədər, yaxud müharibə dövründə mülki əhalinin qətlə yetirilməsi, qırılması, kölə edilib aparılması, deportasiyası və digər antihumanist əməllər, yaxud siyasi, irqi və ya dini mülahizələrə görə təqiblər – ölkənin daxili qanunlarını pozubpozmasından asılı olmayaraq tribunalın səlahiyyətinə aid hər hansı cinayətin nəticəsi olduqda və ya həmin cinayətlə bağlı olduqda.

Yuxarıda göstərilən cinayətlərin hər hansı birini törətmək məqsədi ilə razılaşıdırılmış planın və ya qəsdin hazırlanmasının və ya icrasının rəhbərləri, təşkilatçıları, ilhamvericiləri və ya iştirakçıları bu planın icrası zamanı hər hansı bir şəxsin törətdiyi bütün əməllərdən ötrü məsuliyyət daşıyırlar.

VI ƏLAVƏ

1951-Cİ İL KONVENSIYASININ BİRİNCİ MADDƏSİNİN F BÖLMƏSİNİN A) PARAQRAFINA AİD BEYNLƏXALQ SƏNƏDLƏR

1951-ci ili Konvensiyasının birinci maddəsinin F bölməsinin a) paraqrafına aid əsas beynəlxalq sənədlər aşağıdakılardır:

- 1) 1945-ci il 8 avqust tarixli London Sazişi və Beynəlxalq Hərbi Tribunalın statutu;
- 2) Almaniyaya Nəzarət Şurasının müharibə cinayətlərində, sülhə qarşı və insanlığa qarşı cinayətlərdə təqsirli şəxslərin cəzalandırılması haqqında 10 sayılı qanunu;
- 3) BMT Baş Məclisinin müharibə cinayətlərini və insanlığa qarşı cinayətləri Beynəlxalq Hərbi Tribunalın statutunda müəyyənləşdirilmiş şəkildə təsdiq edən 1946-cı il 13 fevral tarixli 3(1) sayılı və 1946-cı il 11 dekabr tarixli 95 (1) sayılı qətnamələri;
- 4) Genosid cinayətlərinin qarşısının alınması və ona görə cəzalandırma haqqında 1948-ci il Konvensiyası (III maddə) (1951-ci ili yanvarın 12-də qüvvəyə minmişdir);
- 5) Müharibə cinayətlərinə və insanlığa qarşı cinayətlərə müddətin ötməsinin tətbiq olunmaması haqqında 1968-ci il Konvensiyası (1980-cı il noyabrın 11-də qüvvəyə minmişdir);
- 6) Müharibə qurbanlarının müdafiəsi haqqında 1949cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyaları (quruda yaralıların və xəstələrin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq haqqında Konvensiya, maddə 50: Dənizdə yaralıların, xəstələrin, gəmi qəzasına uğramış silahlı qüvvələr qulluqçularının vəziyyətini yaxşılaşdırmaq haqqında Konvensiya, maddə 51: Hərbi əsirlərlə rəftar haqqında Konvensiya, maddə 130: müharibə dövründə mülki əhəlinin müdafiəsi haqqında Konvensiya, maddə 147);
- 7) 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyalarına beynəlxalq hərbi münafişələrin qurbanlarının müdafiəsi haqqında I Əlavə Protokol (bu Protokolun pozulmasına görə cəzalar haqqında 85-ci maddə).

VII ƏLAVƏ

BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATININ QAÇQINLAR ÜZRƏ ALI KOMİSSARLIĞININ NİZAMNAMƏSİ

I FƏSİL

Ümumi müddəalar

1. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı, Baş Assambleyanın rəhbərliyi altında hərəkət edərək, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayədarlığı altında bu Nizamnamənin tətbiq dairəsinə düşən qaçqınlar üçün beynəlxalq himayənin təmin edilməsi və həmin qaçqınların könüllü repatriasiyasını və ya yeni ölkələrinin icmalarında assimilyasiyasını asanlaşdırmaq üçün hökumətlərə və müvafiq hökumətlərin razılığı ilə özəl təşkilatlara köməklik göstərməklə qaçqınların probleminin daimi həlli yollarının axtarılması funksiyasını öz üzərinə götürür. Öz funksiyalarını yerinə yetirərkən və xüsusən hər hansı çətinliklər yarandıqda, məsələn, bu şəxslərin beynəlxalq statusu məsələsində fikir ayrılıqları olduqda Ali Komissar, əgər Qaçqınların işləri üzrə məsləhət komitəsi yaradılıbsa, onun rəyini almaq üçün sorğu verir.
2. Ali Komissarın fəaliyyəti tamamilə qeyri-siyasi xarakterlidir; humanitar və sosial xarakter daşıyır və bir qayda olaraq qaçqın qrupları və kateqoriyaları ilə əlaqədardır.
3. Ali Komissar Baş Assambleya və ya İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən ona verilən direktivləri rəhbər tutur.
4. Qaçqınların işləri üzrə məsləhət komitəsinin yaradılması barədə Ali Komissarın rəyini öyrəndikdən sonra İqtisadi və Sosial Şura onun təsis edilməsi barədə qərar çıxara bilər, onun tərkibi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan və olmayan dövlətlərin nümayəndələrindən ibarətdir və onlar qaçqın probleminin həllinə göstərdikləri maraq və bu işə sadıqlıqları əsasında Şura tərəfindən seçilir.
5. Baş Assambleya Ali Komissarlığın işinin 31 dekabr 1953-cü ildən sonra davam etdirilməli olub-olmadığını müəyyənləşdirmək məqsədi ilə özünün səkkizinci növbəti sessiyasından gec olmayaraq bu məsələni nəzərdən keçirir.

II FƏSİL

Ali Komissarın funksiyaları

6. Ali Komissarın səlahiyyəti aşağıdakılara şamil olunur:

A. i) 12 may 1926-cı il və 30 iyun 1928-ci il Sazişləri və ya 28 oktyabr 1933-cü il və 10 fevral 1938-ci il Konvensiyaları, 14 sentyabr 1939-cu il Protokolu və yaxud da Qaçqınların işləri üzrə beynəlxalq təşkilatın nizamnaməsi əsasında qaçqın hesab edilən bütün şəxslərə;

ii) 1 yanvar 1951-ci ilədək baş vermiş hadisələr nəticəsində və irqinə, dininə, vətəndaşlığına və ya siyasi əqidəsinə görə təqibə məruz qalacağı ilə bağlı əsaslı qorxu səbəbindən vətəndaşı olduğu ölkədən kənarında olan və həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilməyən və ya bu cür qorxu səbəbindən və ya şəxsi rahatlıq mülahizələri ilə əlaqədar olmayan səbəblərdən istifadə etmək istə-

məyən; yaxud müəyyən vətəndaşlığı olmayan və həmin hadisələr nəticəsində əvvəl adətən yaşadığı ölkədən kənar qalaraq oraya qayıda bilməyən və ya bu cür qorxu səbəbindən və ya şəxsi rahatlıq mülahizələri ilə əlaqədar olmayan səbəblərdən qayıtmaq istəməyən bütün şəxslərə.

Fəaliyyəti dövründə Qaçqınların işləri üzrə beynəlxalq təşkilat tərəfindən qəbul edilmiş qaçqın statusuna dair qərarlar bu bəndin şərtlərinə cavab verən şəxslərə qaçqın statusu verilməsinə mane olmur.

Aşağıdakı hallarda Ali Komissarın səlahiyyətinin "A" bölməsində göstərilən şəxslərə şamil olunmasına xitam verilir:

- a) onlar vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən yenidən istifadə etdikdə; yaxud
- b) vətəndaşlığını itirdikdən sonra onu könüllü olaraq yenidən əldə etdikdə; yaxud
- c) yeni vətəndaşlıq əldə etdikdə və yeni vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən istifadə etdikdə; yaxud
- d) təqib qorxusu səbəbindən tərk etdiyi və ya hüduqlarından kənar qaldığı ölkədə könüllü olaraq yenidən məskunlaşdıqda; yaxud
- e) qaçqın kimi tanınmasına əsas vermiş hallar artıq mövcud olmadığına görə vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən şəxsi rahatlığı ilə əlaqədar olmayan və sırf iqtisadi xarakter daşımayan səbəblərdən daha imtina edə bilmədikdə; yaxud
- f) vətəndaşlığı olmayan şəxs olaraq qaçqın kimi tanınmasına əsas vermiş hallar artıq mövcud olmadığına və ölkəsinə qayıtması artıq mümkün olduğuna görə əvvəllər daimi məskunlaşdığı ölkənin himayəsindən şəxsi rahatlığı ilə əlaqədar olmayan səbəblərdən daha imtina edə bilmədikdə.

B. İrqi, dininə, vətəndaşlığına və ya siyasi əqidəsinə görə təqibə məruz qalacağı ilə bağlı keçirməkdə olduğu və ya keçirmiş olduğu əsaslı qorxu səbəbindən vətəndaşı olduğu ölkədən və ya vətəndaşlığa malik deyilsə əvvəllər adətən yaşadığı ölkədən kənar olan, yaxud bu cür qorxu səbəbindən vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən istifadə etmək və ya vətəndaşlığa malik deyilsə əvvəllər adətən yaşadığı ölkəyə qayıtmaq istəməyən bütün digər şəxslərə.

7. Ali Komissarın yuxarıdakı 6-cı bənddə müəyyən edilmiş səlahiyyəti aşağıdakılara şamil olunmur:

- a) birdən artıq ölkənin vətəndaşı olan, vətəndaşı olduqları ölkələrin hər birinə münasibətdə əvvəlki bənddə nəzərdə tutulan şərtlərə cavab verməyən şəxslərə; yaxud
- b) yaşadığı ölkənin səlahiyyətli hakimiyyət orqanları tərəfindən həmin ölkənin vətəndaşları üçün müəyyən edilmiş hüquq və vəzifələrə malik olan şəxs kimi tanınan şəxslərə; yaxud
- c) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının digər orqan və ya idarələrinin himayə və ya yardımından istifadə etməkdə davam edən şəxslərə; yaxud
- d) cinayətkarların təhvil verilməsi haqqında müqavilələrin müddəalarında, yaxud Beynəlxalq Hərbi Tribunalın London Statutunun VI maddəsində və ya İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamənin 14-cü maddəsinin 2-ci bəndinin

müddəalarında nəzərdə tutulmuş cinayəti törətdiyini güman etmək üçün ciddi əsaslar olan şəxslərə.

Ali Komissar Komissarlığın səlahiyyətinin şamil olduğu qaçqınların himayəsini aşağıdakı vasitələrlə təmin edir:

- a) qaçqınların himayəsinə dair beynəlxalq konvensiyaların qəbulunu və ratifikasiyasını təşviq etmək, onların tətbiqinin müşahidəsini aparmaq və onlarda dəyişikliklər edilməsini təklif etməklə;
- b) qaçqınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına və himayəyə ehtiyacı olan şəxslərin sayının azalmasına yönələn istənilən tədbirlərin icrasına hökumətlərlə bağlanan xüsusi sazişlər vasitəsilə şərait yaratmaqla;
- c) dövlət orqanlarının və ya özəl qurumların qaçqınların könüllü repatriasiyasını və ya yeni ölkələrinin icmalarında assimilyasiyasını təşviq etməyə yönələn səylərinə yardım göstərməklə;
- d) ən çox ehtiyacı olan kateqoriyalara aid olanlar da daxil olmaqla qaçqınların dövlətlərin ərazilərinə buraxılmasını təşviq etməklə;
- e) qaçqınların öz əmlaklarını, xüsusən köçmək üçün zəruri olan əmlakları köçəcəkləri yerə götürmələrinə icazə verilməsinə çalışmaqla;
- f) ərazilərindəki qaçqınların sayı və vəziyyəti və onlar barəsindəki qanunlar və qərarlar haqqında hökumətlərdən məlumat almaqla;
- g) müvafiq hökumətlərlə və hökumətlərarası təşkilatlarla sıx əlaqə saxlamaqla;
- h) qaçqınların məsələləri ilə məşğul olan özəl təşkilatlarla ən münasib hesab etdiyi qaydada əlaqə qurmaqla;
- i) qaçqınların rifahının qayğısına qalan özəl təşkilatların səylərinin əlaqələndirilməsinə şərait yaratmaqla.

9. Sərəncamına verilmiş vəsaitlər çərçivəsində Ali Komissar Baş Assambleya tərəfindən müəyyən edilən digər növ fəaliyyətlərlə, o cümlədən repatriasiya və məskunlaşdırma ilə də məşğul olur.

10. Ali Komissar qaçqınlara yardım üçün aldığı ictimai və ya özəl vəsaitləri idarə edir və onları bu cür yardımın göstərilməsi üçün ən uyğun hesab etdiyi özəl qurumlar və həmçinin lazımi hallarda dövlət qurumları arasında bölüşdürür. Ali Komissar məqsədəuyğun hesab etmədiyi və ya həyata keçirilməsi mümkün olmayan istənilən təklifləri rədd edə bilər. Ali Komissar öncə Baş Assambleyanın razılığını almadan vəsait üçün və ya ümumi xarakterli çağırışla hökumətlərə müraciət edə bilməz. Ali Komissar illik məruzəsinə fəaliyyətləri barədə hesabatı daxil edir.

11. Ali Komissar Baş Assambleyada, İqtisadi və Sosial Şurada və onların yardımçı orqanlarında rəylərini bildirmək hüququna malikdir. Ali Komissar hər il İqtisadi və Sosial Şura vasitəsilə Baş Assambleyaya məruzə təqdim edir; onun məruzəsi Baş Assambleyanın gündəliyində ayrıca bənd kimi nəzərdə tutulur.

12. Ali Komissar BMT-nin müxtəlif ixtisaslaşmış orqanlarını əməkdaşlığa dəvət edə bilər.

---

* 217 A (III) sayılı qətnaməyə bax.

III FƏSİL

Təşkilati və maliyyə məsələləri

13. Ali Komissar Baş Katibin təqdimatı əsasında Baş Assambleya tərəfindən seçilir. Ali Komissarın təyinatının şərtləri Baş Katib tərəfindən təklif olunur və Baş Assambleya tərəfindən təsdiq edilir. Ali Komissar 1 yanvar 1951-ci ildən başlayaraq üç il müddətinə seçilir.

14. Ali Komissar eyni müddətə Ali Komissarın Müavinini təyin edir, sonuncunun vətəndaşlığı onunku ilə eyni olmamalıdır.

15. a) Ali Komissarlığın personalı ayrılmış büdcə çərçivəsində Ali Komissar tərəfindən təyin olunur və vəzifələrinin icrasına görə onun qarşısında məsuliyyət daşıyırlar.

b) Həmin personal Ali Komissarlığın məqsədlərinə sadıq olan şəxslər arasından seçilir.

c) Onların qulluq şərtləri Baş Assambleya tərəfindən personal barəsində qəbul edilmiş müddəalarda və onların əsasında Baş Katib tərəfindən elan edilmiş qaydalarda nəzərdə tutulan şərtlərdir.

d) Həmçinin ödənişsiz əsasda çalışan personalın istifadəsi də nəzərdə tutula bilər.

16. Ali Komissar qaçqınların yaşadığı ölkələrdə öz nümayəndələrinin təyin olunmasının zəruriliyi məsələsi ilə bağlı həmin ölkələrin hökumətləri ilə məsləhətləşir. Belə zərurətin olduğunu qəbul edən hər bir ölkədə təyinatı həmin ölkənin hökuməti tərəfindən təsdiqlənən nümayəndə təyin edilə bilər. Yuxarıda qeyd edilənlərə riayət edilməsi şərti ilə, eyni şəxs bir neçə ölkədə nümayəndə ola bilər.

17. Ali Komissar və Baş Katib qarşılıqlı maraq doğuran məsələlərlə bağlı əlaqələndirmə və məsləhətləşmə üçün lazımi tədbirlər görürlər.

18. Baş Katib büdcə vəsaitləri çərçivəsində Ali Komissarı bütün zəruri imkanlarla təmin edir.

19. Ali Komissarlıq Cenevrədə (İsveçrə) yerləşir.

20. Ali Komissarlıq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının büdcəsindən maliyyələşdirilir. Baş Assambleya gələcəkdə başqa cür qərar qəbul etməzsə, Ali Komissarlığın fəaliyyəti ilə bağlı inzibati xərclərdən savayı heç bir başqa xərclər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının büdcəsi hesabına ödənilmir və Ali Komissarlığın fəaliyyəti ilə bağlı bütün digər xərclər könüllü ianələr vasitəsilə maliyyələşdirilir.

21. Ali Komissarlığın işinin idarə olunması Birləşmiş Millətlər Təşkilatının maliyyə məsələləri barədə müddəaları və onların əsasında Baş Katib tərəfindən elan edilmiş qaydalar əsasında həyata keçirilir.

22. Ali Komissarlığın vəsaitləri ilə bağlı əməliyyatlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təftiş Komissiyası tərəfindən yoxlanılır, bu zaman Komissiya vəsaitlərin verildiyi qurumlardan yoxlanılmış hesabatlar ala bilər. Ali Komissar və Baş Katib Birləşmiş Millətlər Təşkilatının maliyyə məsələləri barədə müddəalarına və onların əsasında Baş Katib tərəfindən elan edilmiş qaydalara uyğun olaraq həmin vəsaitlərin saxlanması və bölüşdürülməsi barədə inzibati sazişlər bağlayırlar.

BEYNƏLXALQ HİMAYƏYƏ DAİR RƏHBƏR PRİNSİPLƏR № 1

Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində gender əlamətinə görə təqib

BMTQAK *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Nizamnaməsində*, habelə *Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 35-ci maddəsində* və onun *1967-ci il Protokolunun II maddəsində* yer alan mandatına uyğun olaraq bu Rəhbər prinsipləri dərc edir. Bu Rəhbər prinsiplər "*1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair BMTQAK-ın təlimatı*"nı (təkrar nəşr, Cenevrə, yanvar 1992-ci il) tamamlayır. Bundan əlavə, onlar "BMTQAK-ın gender əlamətinə görə təqibə dair mövqe sənədi"ni (Cenevrə, yanvar 2000-ci il) əvəzləyir və "Beynəlxalq himayə məsələlərinə dair global məsləhətləşmələr" prosesinin ikinci mərhələsi çərçivəsində 2001-ci ilin sentyabrında San-Remoda ekspertlər tərəfindən bu mövzunun araşdırıldığı müşavirənin nəticəsi olaraq qəbul edilib.

Bu Rəhbər prinsiplərin məqsədi hökumət orqanlarına, hüquqşünaslara, qərarları qəbul edən əməkdaşlara və məhkəmə orqanlarının nümayəndələrinə, eləcə də yerlərdə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsini həyata keçirən BMTQAK-ın əməkdaşları üçün hüquqi prinsipləri izah etməkdir.

I. GİRİŞ

1. "Gender əlamətinə görə təqib" termini hüquqi əhəmiyyət kəsb etməyən termindir. Adətən bu termin qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesi çərçivəsində bir sıra müxtəlif vəsatətlərə baxılarkən cinsi mənsubiyyətin əhəmiyyət daşıdığı halları əhatə edir. Bu Rəhbər prinsiplərdə *Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının* (bundan sonra "1951-ci il Konvensiyası" adlandırılacaq) 1-ci maddəsinin A(2) bəndində yer alan "qaçqın" termininin gender baxımından şərhinə xüsusi diqqət yetirilir, habelə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosedurları çərçivəsində qadın ərizəçilərin vəsatətlərinə düzgün baxılmasını və gender əlamətinə əsaslanan vəsatətlərin əsaslılığının qəbul edilməsini təmin etməyə imkan yaradan bəzi prosessual praktikalar təklif olunur.

2. Bərqərar olmuş prinsip ondan ibarətdir ki, qaçqın statusu almaq üçün verilmiş vəsatətlərlə bağlı düzgün qərarların qəbul edilməsi üçün bütövlükdə "qaçqın" anlayışı şərh edilərkən mümkün gender aspektləri nəzərə alınmalıdır. Bu yanaşma Baş Assambleya, eləcə də BMTQAK-ın Proqramının İcra Komitəsi tərəfindən bəyənilib.¹

3. Gender əlamətinə görə təqibin xarakterini başa düşmək üçün ingilis dilindəki "gender" ("*gender*") və "cins" ("*sex*") terminlərinin anlayışını vermək və onları fərqləndirmək vacibdir. İngilis dilində "gender" termini qadınlar və kişilər arasında bu və ya digər cinsin sosial və ya mədəni amillər əsasında formalaşan və müəyyən edilən identikliyinə, statusuna, roluna və vəzifələrinə əsaslanan münasibətləri bildirir, "cins" termini isə bioloji mənada işlənir. Gender daimi və ya anadangəlmə xüsusiyyət deyil, o, zaman keçdikcə sosial və mədəni amillər əsasında formalaşır. Gender əlamətinə əsaslanan vəsatətlər həm qadınlar, həm də kişilər tərəfindən verilə bilər, amma xüsusi təqib növləri ilə əlaqədar olaraq onlar daha çox qadınlar tərəfindən verilir. Bəzi hallarda ərizəçinin cinsi mənsubiyyəti onun vəsatətinin mahiyyəti baxımından əhəmiyyətli ola bilər ki, bu da qərarları qəbul edənlər tərəfindən nəzərə alınmalıdır. Lakin digər hallarda sığınacaq axtaran qadınların sığınacaq üçün vəsatətlərinin onların cinsi mənsubiyyəti ilə heç bir əlaqəsi olmaya bilər. Gender əlamətinə əsaslanan vəsatətlər adətən seksual zorakılıq, ailədaxili zorakılıq (məişət zorakılığı), məcburi ailə planlaşdırılması, qadınların cinsiyyət orqanının müəyyən hissəsinin kəsilməsi, cəmiyyətin mənəviyyat normalarının pozulmasına görə cəzalandırma və homoseksuallara qarşı ayrı-seçkilik hallarını əhatə edir və təkcə bunlarla məhdudlaşmır.

4. 1951-ci il Konvensiyasının şərhində gender aspektinin nəzərə alınması o demək deyil ki, bütün qadınlar avtomatik olaraq qaçqın statusu almaq hüququ əldə edirlər. Sığınacaq istəyən ərizəçi sübut etməlidir ki, irqinə, dininə, vətəndaşlığına, müəyyən sosial qrupa mənsubluğuna və ya siyasi əqidəsinə görə təqibə məruz qalacağı ilə bağlı qorxusu əsaslıdır.

---

¹ Oktyabr 1999-cu il tarixli 87 (n) sayılı rəyində İcra Komitəsi "dövlətlərin sığınacaq məsələlərinə dair siyasətlərində, normativ hüquqi aktlarında və praktikalarında gender aspektlərini nəzərə almaq üçün xüsusi səy göstərdiklərini məmnunluqla qeyd etdi; dövlətləri, BMTQAK-ı və digər maraqlı tərəfləri gender əlamətinə əsaslanan və ya seksual zorakılıq vasitəsilə həyata keçirilən təqib anlayışının daha geniş şəkildə qəbul edilməsinə və himayə meyarlarına daxil edilməsinə şərait yaratmağa çağırır; bundan başqa, BMTQAK-ı və digər maraqlı tərəfləri gender amilinin önə çəkilməsini dəstəkləmək və gender siyasətinin həyata keçirilməsinə görə məsuliyyəti artırmaq məqsədi ilə qaçqınların gender əlaməti ilə bağlı məsələlərinə dair rəhbər prinsipləri, davranış məəcəllələrini və təlim proqramlarını hazırlamağa, dəstəkləməyə və həyata keçirməyə çağırır." Həmçinin İcra Komitəsinin bu rəylərinə bax: № 39 – "Qaçqın qadınlar və beynəlxalq himayə", 1985; № 73 – "Qaçqınların himayəsi və seksual zorakılıq", 1993; № 77(g) – "Beynəlxalq himayəyə dair ümumi rəy", 1995; № 79(o) – "Beynəlxalq himayəyə dair ümumi rəy", 1996; və № 81(t) – "Beynəlxalq himayəyə dair ümumi rəy", 1997.

II. MƏSƏLƏNİN MAHİYYƏT ÜZRƏ TƏHLİLİ

A. Ümumi müddəalar

5. Tarixən "qaçqın" anlayışı kişilərin üzləşdiyi hadisələr əsasında şərh olunub və buna görə də qadınların və homoseksualların vəsatətlərinin çoxu əsassız sayılıb. Lakin son onillikdə presedent hüququnda, dövlətlərin praktikasında və elmi ədəbiyyatda "cins" və "gender" terminlərinin qaçqınlıq kontekstində təhlilində və şərhində əhəmiyyətli təkamül baş verib. Bu təkamül beynəlxalq insan hüquqları sahəsində, eləcə də beynəlxalq hüququn əlaqədar sahələrində norma və standartların inkişafı prosesləri ilə paralel olaraq gedib və həmin proseslər, o cümlədən Keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə beynəlxalq cinayət tribunallarının məhkəmə praktikası və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunun qəbulu bu təkamülə yardımçı olub.² Bu baxımdan, məsələ, qeyd etmək lazımdır ki, insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq normalarını və standartlarını pozan zərərli praktikalara tarixi, ənənəvi, dini və ya mədəni amillərlə haqq qazandırmaq olmaz.

6. "Qaçqın" termininin anlayışında "gender" sözü konkret olaraq qeyd edilməsə də, çoxları tərəfindən qəbul edilib ki, gender amili şəxsin məruz qaldığı təqibin və ya zərərin növünə və səbəblərinə təsir göstərə və ya bu baxımdan aparıcı amil kimi çıxış edə bilər. Beləliklə, düzgün şərh olunan "qaçqın" anlayışı gender əlamətinə əsaslanan vəsatətləri də əhatə edir. Buna görə də, 1951-ci il Konvensiyasındakı "qaçqın" anlayışına daha bir əlamətin əlavə edilməsinə ehtiyac yoxdur.³

7. Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosedurlarının gedişində "qaçqın" anlayışının meyarlarını tətbiq edərkən işi bütöv halda qiymətləndirmək və işin bütün əhəmiyyətli hallarını nəzərə almaq vacibdir. Sığınacaq axtaranın fərdi xüsusiyyətləri, bioqrafiyası və başına gələn hadisələr barədə tam təsəvvürə, eləcə də mənşə ölkəsindəki konkret tarixi, coğrafi və mədəni situasiya barədə analitik məlumatlara və aktual informasiyalara malik olmaq önəmlidir. Qadınların və kişilərin durumu barədə ümumiləşdirilmiş nəticələr çıxarmaq məqsədəuyğun deyil, belə ki, bu halda konkret iş üçün əhəmiyyət daşıyan mühüm fərqlər nəzərdən qaçırıla bilər.

8. "Qaçqın" anlayışının aşağıda nəzərdən keçirilən elementləri gender amili nəzərə alınmaqla şərh edilməli olan elementlərdir. Əlbəttə, istənilən vəsatətin dolğun şəkildə qiymətləndirilməsi üçün digər meyarlar da (məsələn, şəxsin mənşə ölkəsindən kənar olması) aktual olaraq qalır. Bu sənəddə işlədilən "qadın" termini bütün hallarda qızları da özündə ehtiva edir.

B. Əsaslı təqib qorxusu

9. Əsaslı təqib qorxusunun səbəbləri hər bir fərdi işin konkret hallarından asılıdır. Baxmayaraq ki, qadın və kişi ərizəçilər zərərin eyni formalarına məruz qala bilərlər, onlar həm də cinsi mənsubiyyətlərinə xas olan təqib formaları ilə üzləşə

---

² Bu sahədə faydalı sənədlər sırasına bunlar daxildir: İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə (1948), Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966), İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (1966), Qadınların siyasi hüquqları haqqında Konvensiya (1953), İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinə qarşı Konvensiya (1984), Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya (1989) və xüsusən Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya (1979) və Qadınlara qarşı zorakılığın kökünün kəsilməsi haqqında Bəyannamə (1993). Bu sahədə əhəmiyyət kəsb edən regional sənədlər sırasına bunlar daxildir: İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası (1950), İnsan hüquqları haqqında Amerika Konvensiyası (1969) və İnsan və xalqların hüquqları haqqında Afrika Xartiyası (1981).

³ Bax: *Yekun nəticələr: Gender əlamətinə görə təqib*. Beynəlxalq himayəyə dair global məsləhətləşmələr, San-Remo, Ekspertlərin dəyirmi masa müzakirələri, 6-8 sentyabr 2001-ci il, № 1 və 3 ("Yekun nəticələr: Gender əlamətinə görə təqib").

bilərlər. İnsan hüquqları üzrə beynəlxalq hüququn və beynəlxalq cinayət hüququnun normalarında bəzi əməllər, məsələn, seksual zorakılıq bu normaların pozuntusu kimi müəyyən edilir və təqibə bərabər sayılan ciddi hüquq pozuntusu kimi səciyyələndirilir.⁴ Bu mənada beynəlxalq hüquq konkret hərəkətin təqib xarakteri daşıyıb-daşımadığının müəyyənləşdirilməsində qərarları qəbul edən şəxslərə yardımçı ola bilər. Şübhəsiz ki, zorlama və gender amilinə əsaslanan digər zorakılıq formaları, məsələn, cəhizlə əlaqədar zorakılıq, qadının cinsiyyət orqanının müəyyən hissəsinin kəsilməsi, məişət zorakılığı və insan alveri⁵ istər psixi, istərsə də fiziki baxımdan güclü ağrı və iztirab doğuran əməllərdir və dövlət və ya ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən törədilməsindən asılı olmayaraq onlar təqib formaları kimi istifadə olunur.

10. Qanunun özünün təqib xarakteri daşıyıb-daşımadığının müəyyənləşdirilməsi gender amilinə əsaslanan müəyyən vəsatətlərə baxılarkən mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Nəzərə alınsa ki, belə qanunlar beynəlxalq insan hüquqları standartlarına cavab verməyən ənənəvi və ya mədəni normalara və praktikalara əsaslanırsa, yuxarıdakı mülahizə belə hallarda xüsusi aktualıq kəsb edir. Lakin bütün digər hallarda olduğu kimi, ərizəçi bu cür qanunun tətbiqi nəticəsində təqibə məruz qalacağı ilə bağlı qorxusunun əsaslı olduğunu sübut etməlidir. Təqib xarakteri daşıyan qanun mövcud olmaqla davam edirsə, amma praktikada tətbiq edilmirsə, təqib qorxusu əsaslı sayılır.

11. Ola bilər ki, müəyyən dövlət təqib praktikasını (məsələn, qadının cinsiyyət orqanının müəyyən hissəsinin kəsilməsini) qadağan edib, amma bu praktikaya göz yumur və ya dözümlüklə yanaşır, yaxud faktiki olaraq bu praktikaya son qoymaq iqtidarında deyil. Belə hallarda bu cür praktikanın mövcudluğu təqib sayılır. Beləliklə, təqib xarakteri daşıyan müəyyən praktikaların qanunla qadağanın edilməsi və ya qınanması şəxsin qaçqın statusu üçün müraciətinin əsassız olduğu qənaətinə gəlmək üçün yetərli deyil.

12. Siyasətə və ya qanuna riayət edilməməsinə, yaxud onların pozulmasına görə qeyri-mütənasib dərəcədə ağır olan və gender aspektlərini özündə ehtiva edən sanksiya və ya cəza nəzərdə tutulubsa, bu, təqibə bərabərdir.⁶ Hətta söhbət hamıya şamil olunan ümumi qanundan getdikdə belə, təqsirkara qarşı cəza və ya rəftar qanunun məqsədinə mütənasib olmayan dərəcədə sərt olmamalıdır. Buna görə də, qanunu pozaraq cəmiyyətin mənəviyyat normalarından kənara çıxmış qadınların amansız cəzalandırılması təqibə bərabərdir.

13. Qanunların və ya siyasətlərin məqsədləri haqq qazandırılıb bilən məqsədlər olsa belə, onların həyata keçirilməsi metodları tətbiq edildikləri şəxslərə əhəmiyyətli ziyan yetirilməsinə səbəb olarsa, təqibə bərabər sayılır. Məsələn, çoxları tərəfindən qəbul edilib ki, ailə planlaşdırılması tədbirləri demografik problemlərə qarşı məqsədəuyğun reaksiyadır. Lakin bu cür siyasətin məcburi abort və sterilizasiyadan istifadə edilməklə həyata keçirilməsi insan hüquqlarına dair fundamental normaları pozmuş olacaq. Belə praktika, hətta legitim sayılan qanunvericilik əsasında tətbiq edilsə belə, ciddi pozuntu kimi qəbul edilir və təqib sayılır.

⁴ Bax: BMTQAK, "Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair təlimat" (BMTQAK, Təlimat), 51-ci bənd.

⁵ Aşağıda 18-ci bəndə bax.

⁶ Ümumi hüquq sistemində nəzərdə tutulan cinayətə görə təqibdən və ya cəzadan qaçan şəxslər bir qayda olaraq qaçqın hesab edilməyərək onlardan fərqləndirilir, amma konkret olaraq qüvvədə olan qanunun pozulmasına görə həddən artıq ağır cəza təyin edildiyi hallarda bu fərq aradan qalxa bilər. Bax: BMTQAK, Təlimat, 56 və 57-ci bəndlər.

Təqibə bərabər sayılan ayrı-seçkilik

14. Hamilıqla qəbul edilir ki, bir qayda olaraq "adi" ayrı-seçkilik özü-özlüyündə təqib sayıla bilməz, amma sistematik olaraq baş verən ayrı-seçkilik və ya ədalətsiz rəftar praktikası təqibə bərabər sayıla və beynəlxalq himayə üçün əsas təşkil edə bilər. Məsələn, ayrı-seçkilik xarakterli tədbirlər tətbiq edildikləri şəxsə əhəmiyyətli ziyan yetirilməsinə gətirib çıxarsa, misal üçün, onun dolanacaq üçün qazanc əldə etmək hüququnu, öz dininə etiqad etmək hüququnu və ya mövcud təhsil imkanlarından istifadə etməsini ciddi şəkildə məhdudlaşdırarsa, təqibə bərabər sayılır.⁷

15. Həmçinin fərdləri müəyyən növ ziyandan müdafiə etməməklə dövlətin yol verdiyi ayrı-seçkilik formalarının təhlili gender amilinə əsaslanan vəsatətlər üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Əgər dövlət özünün siyasəti və ya praktikası çərçivəsində fərdləri müəyyən hüquqlarla və ya ciddi pozuntulara qarşı müdafiə ilə təmin etmirsə və nəticədə təqsirkarlar cəzasız qalmaqla fərdlərə ciddi ziyan yetirirsə, bu hal təqibə bərabər sayıla bilər. Məsələn, məişət zorakılığının konkret nümunələri, yaxud fərqli seksual oriyentasiyaya malik olması səbəbindən şəxslə hüquqa zidd şəkildə rəftar edilməsi halları bu kontekstdə təhlil oluna bilər.

Seksual oriyentasiya ilə əlaqədar təqib

16. Fərqli seksual oriyentasiya əsasında qaçqın statusu almaq üçün verilən vəsatətlər gender elementini özündə ehtiva edir. Ərizəçi cinsi həyatı və ya seksual münasibətləri ilə əlaqədar olaraq təqib xarakterli hərəkətlərə (o cümlədən ayrı-seçkiliyə) məruz qalarsa, onun cinsi həyatı və ya seksual münasibətləri qaçqın statusu almaq üçün verdiyi vəsatət üçün əhəmiyyət kəsb edə bilər. Belə halların çoxunda ərizəçi məsub olduğu cinsin nümayəndəsi olaraq sosial və ya mədəni amillərlə müəyyən edilən roluna və ya ondan gözlənilən davranış tərzinə riayət etməkdən imtina edir. Adətən belə vəsatətlər cəmiyyətin həddən artıq düşmənçilik münasibəti ilə, zorakılıqlarla, pis rəftarla, yaxud ciddi və ya sistematik ayrı-seçkiliklə qarşılaşan homoseksuallar, transseksuallar və ya transvestitlər tərəfindən verilir.

17. Homoseksualizmin qanunsuz elan edildiyi cəmiyyətdə homoseksual davranışa görə sərt cinayət cəzalarının tətbiqi, bəzi cəmiyyətlərdə qadınların çadra örtməkdən imtina etdikləri hallarda olduğu kimi, təqibə bərabər sayıla bilər. Hətta homoseksualizm cinayət sayılmasa belə, dövlət ərizəçiyə qarşı ayrı-seçkilik praktikasına və ya ona yetirilən ziyana göz yumarsa və ya dözümlülüklə yanaşarsa, yaxud onun bu cür ziyandan səmərəli müdafiəsini təmin edə bilməzsə, ərizəçi vəsatətini bu hallarla əsaslandırma bilər.

Fahişəliyə məcbur etmə və ya seksual istismar məqsədi ilə insan alveri təqib forması kimi⁸

18. İnsan alverinə məruz qalmış bəzi qadınların və yetkinlik yaşına çatmayanların 1951-ci il Konvensiyası əsasında qaçqın statusu almaq üçün vəsatətləri əsaslı sayıla

⁷ Bax: BMTQAK, *Təlimat*, 54-cü bənd.

⁸ Bu Rəhbər prinsiplərin məqsədləri üçün "insan alveri" terminin anlayışı "Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Konvensiyası"nı (2000-ci il) tamamlayan "İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, kökünün kəsilməsi və cəzalandırılması haqqında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Protokolu"nun 3-cü maddəsində verilən anlayışdır. 3-cü maddənin 1-ci bəndində deyilir ki, insan alveri "insanların hədələmə, güc tətbiq etmə və ya başqa fiziki təzyiqlər üsulları ilə, yaxud oğurlama, dələduzluq, aldatma, hakimiyyət səlahiyyətindən və ya şəxsin köməkçisi vəziyyətindən sui-istifadə etmə yolu ilə, yaxud digər şəxsin üzərində nəzarətə malik olan şəxsin razılığını almaq üçün ödəniş və ya mənfəətin verilməsi və ya əldə edilməsi yolu ilə insanların istismar məqsədi ilə cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya qəbul edilməsi deməkdir. İstismar ən azı digər şəxslərin fahişəliyinin istismarını, yaxud digər seksual istismar formalarını, məcburi əmək və ya xidmətləri, köləliyi və ya köləliyə bənzər adətləri, asılı hala salınmanı və ya insan orqanlarının çıxarılmasını özündə ehtiva edir".

bilər. Fahişəliyə məcbur etmə və ya seksual istismar məqsədləri üçün qadınların və ya yetkinlik yaşına çatmayanların zorla və ya aldatma yolu ilə bu işlərə cəlb edilməsi gender əlamətinə əsaslanan zorakılıq və ya sui-istifadə formasıdır ki, bu da hətta onların ölümü ilə nəticələnə bilər. Bunu işgəncə və qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar forması hesab etmək olar. Bundan başqa, qadınların oğurlanması, təcrid edilmiş halda saxlanılması və (və ya) pasportlarının və ya digər şəxsiyyət sənədlərinin əllərindən alınması onların hərəkət azadlığını ciddi şəkildə məhdudlaşdırma bilər. Bundan əlavə, insan alverinə məruz qalmış qadınlar və yetkinlik yaşına çatmayanlar qaçıb qurtulduqdan və (və ya) geri qayıtdıqdan sonra ciddi mənfi nəticələrlə üzləşə bilərlər, məsələn, insan alveri ilə məşğul olan şəbəkələrin və ya ayrı-ayrı şəxslərin repressiya və ya qisas aktlarına məruz qala bilərlər, yenidən insan alverinə məruz qalmaları ehtimalı real ola bilər, icmaları və ya ailələri onları qəbul etməkdən imtina edə bilər və ya ciddi ayrı-seçkiliyə məruz qala bilərlər. Buna görə də, dövlət bu cür ziyana və ya ziyan təhlükəsinə qarşı müdafiəni təmin etmək iqtidarında və ya istəyində deyilsə, fahişəliyə məcbur etmə və ya seksual istismar məqsədi ilə insan alveri ayrı-ayrı hallarda qaçqın statusu almaqdan ötrü vəsatət vermək üçün əsas təşkil edə bilər.⁹

Təqibi həyata keçirən subyektlər

19. "Qaçqın" termininin anlayışı istər təqibi həyata keçirən dövlət nümayəndələrini, istərsə də qeyri-dövlət subyektlərini əhatə edir. Baxmayaraq ki, bir çox hallarda təqib ölkənin hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilir, yerli əhali və ya ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən törədilən, ciddi ayrı-seçkilik xarakteri daşıyan və ya digər hüquq pozuntusu təşkil edən hərəkətlər də, əgər hakimiyyət orqanları belə hərəkətlərdən xəbərdardırlarsa, yaxud bu hərəkətlərə qarşı səmərəli müdafiəni təmin etməkdən imtina edirlərsə və ya təmin edə bilmirlərsə, təqib sayıla bilər.¹⁰

Səbəb-nəticə əlaqəsi (Konvensiyada göstərilən səbəblərin təqib üçün əsas təşkil etməsi)

20. Şəxsin təqibə məruz qalacağı ilə bağlı əsaslı qorxusu Konvensiyada göstərilən bir və ya bir neçə səbəblə əlaqəli olmalıdır. Yəni təqibin səbəbləri şəxsin irqi, dini, vətəndaşlığı, müəyyən sosial qrupa mənsubluğu və ya siyasi əqidəsi olmalıdır. Konvensiyada nəzərdə tutulan səbəb şəxsə qarşı rəftarın təqib sayılması üçün əhəmiyyət daşıyan amil olmalıdır, amma onun yeganə və ya əsas amil olması vacib deyil. Bir çox ölkələrdə (məsələn, ümumi hüquq sisteminin tətbiq edildiyi dövlətlərdə) səbəb-nəticə əlaqəsinin (Konvensiyada göstərilən səbəblərin təqib üçün əsas təşkil etməsinin) birbaşa müəyyən edilməsi tələb olunur, digər dövlətlərdə isə təqib üçün səbəblər ayrıca təhlil predmeti olmur və bütövlükdə "qaçqın" termininin anlayışının təhlili çərçivəsində nəzərdən keçirilir. Gender əlamətinə əsaslanan vəsatətlərin araşdırıldığı bir çox hallarda təqibin səbəbini müəyyənləşdirməkdən daha çox, səbəb-nəticə əlaqəsinin müəyyənləşdirmək, yəni şəxsin təqibə məruz qalacağı ilə bağlı əsaslı qorxusunun səbəbini məhz Konvensiyada göstərilən səbəb olduğunu müəyyən etmək qərar qəbul edən şəxs üçün çətin ola bilər. Dövlət nümayəndələri və ya qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən ərizəçinin təqib olunmasının Konvensiyada göstərilən səbəbdən baş verdiyinin müəyyənləşdirilməsi tələb olunan səbəb-nəticə əlaqəsinin mövcud olduğunu müəyyən etmək üçün kifayətdir.

21. Konvensiyada göstərilən bir və ya bir neçə səbəblə əlaqədar olaraq qeyri-dövlət subyektləri (məsələn, ər, cütlükdəki tərəf-müqabil və ya qeyri-dövlət sub-

⁹ Konkret işin hallarından asılı olaraq digər məqsədlər üçün insan alveri də təqibə bərabər sayıla bilər.

¹⁰ Bax: BMTQAK, *Təlimat*, 65-ci bənd.

yektləri) tərəfindən təqibə məruz qalma riski mövcud olduqda Konvensiyada göstərilən səbəblərlə əlaqədar dövlət tərəfindən müdafiənin təmin edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq səbəb-nəticə əlaqəsi müəyyən edilmiş sayılır. Yaxud əksinə, qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən təqibə məruz qalma riski Konvensiyada göstərilən səbəblərlə əlaqədar deyilsə, amma dövlətin müdafiəni təmin etmək iqtidarında və ya istəyində olmaması Konvensiyada göstərilən səbəblərlə əlaqədardırsa, bu hal səbəb-nəticə əlaqəsinin müəyyən edilməsi üçün kifayətdir.¹¹

D. Konvensiyada göstərilən səbəblər

22. Konkret ərizəçinin durumunun "qaçqın" anlayışına uyğun olub-olmadığı barədə qərar verərkən Konvensiyada göstərilən səbəblərdən hər birinin gender amili nəzərə alınmaqla şərh olunmasının təmin edilməsi önəmlidir. Bir çox hallarda ərizəçilər Konvensiyada göstərilən əlamətlərin daşıyıcısı olduqları hesab edildiyinə və ya ehtimal olunduğuna görə təqib edilə bilərlər. Məsələn, bir çox cəmiyyətlərdə belə hesab edilir ki, qadınların siyasi əqidəsi, irqi, vətəndaşlığı, dini və ya sosial statusu qohumlarınınkı, tanışlarınınkı və ya icmalarında olan insanlarınkı ilə eynidir.

23. Onu da nəzərə almaq vacibdir ki, gender amilinə əsaslanan vəsatətlərin verilməsi bir çox hallarda Konvensiyada göstərilən bir və ya bir neçə səbəbdən təqibə məruz qalma qorxusu ilə əlaqədar bilər. Məsələn, sosial və ya dini normaları pozmağa görə təqib təhlükəsi ilə əlaqədar olaraq qaçqın statusu üçün verilmiş vəsatət dini mənsubiyyət, siyasi əqidə və ya müəyyən sosial qrupa mənsubluq əlaməti əsasında təhlil edilə bilər. Ərizəçinin əsaslı təqib qorxusunun dəqiq səbəbini göstərməsi tələb edilməməlidir.

İrq

24. "Qaçqın" anlayışının məqsədləri üçün " irq" termini bütün növ etnik qrupları əhatə edir, bu, onları bildirmək üçün hamılıqla istifadə edilən termdir.¹² İrq əlamətinə görə təqib kişilərə və qadınlara münasibətdə fərqli formalarda özünü büruzə verə bilər. Məsələn, təqibçi irqi qrupun etnik identikliyi və (və ya) tərəqqisini məhv etmək üçün kişiləri öldürmək, şikəst etmək və ya həbsxanaya salmaq yolunu seçə bilər, qadınlar isə etnik və ya irqi identikliyin ötürücüsü hesab edilə və fərqli şəkildə, məsələn, seksual zorakılıq və ya nəsil artımına nəzarət formasında təqibə məruz qala bilərlər.

Din

25. Bəzi dövlətlərdə qadınlar və kişilər üçün müvafiq rollar və davranış qaydaları müəyyən edilir. Qadın onun üçün müəyyən edilmiş rolu yerinə yetirməyibsə və ya qaydalara riayət etməkdən imtina edibsə və nəticədə cəzalandırılıbsa, onun din əlamətinə görə təqibə məruz qalma qorxusu əsaslı sayıla bilər. Qadının belə qaydalara riayət etməməsi onun əsil düşüncəsinin nədən ibarət olmasından asılı olmayaraq qəbul edilməz sayılan dini əqidəyə sahib olmasının sübutu kimi başa düşülə bilər. Qadın faktiki və ya güman edilən dini əqidəsinə və ya etiqadına görə, o cümlədən müəyyən əqidələrə sahib olmaqdan, göstərilən dinə etiqad etməkdən və ya davranışını həmin dinin təlimlərinə uyğunlaşdırmaqdan imtina etdiyinə görə ziyana məruz qala bilər.

26. Gender amilinə əsaslanan vəsatətlərdə təqibin dini motivi ilə siyasi motivi müəyyən dərəcədə üst-üstə düşür, bu mülahizə xüsusən şəxsin güman edilən siyasi

¹¹ Bax: Yekun nəticələr: Gender əlamətinə görə təqib, № 6.

¹² Bax: BMTQAK, *Təlimat*, 68-ci bənd.

əqidəsinə əsaslanan təqibə aiddir. Dini ehkamlar qadının müəyyən davranış formalarına riayət etməsini tələb etdiyinə görə, buna zidd davranış qəbul edilməz siyasi əqidənin təzahürü kimi başa düşülə bilər. Məsələn, bəzi cəmiyyətlərdə dövlət siyasətinin və ya rəsmi dinin tələblərinə uyğun olaraq qadın üçün konkret rol müəyyən edilə bilər. Hakimiyyət orqanları və ya təqibin digər subyektləri qadının bu rolunu yerinə yetirməməsinin onun müəyyən dini əqidələrə etiqad etməməsinin və ya sahib olmamasının təzahürü kimi qəbul edə bilərlər. Eyni zamanda, həmin rolun yerinə yetirilməməsi siyasi hakimiyyətin əsasını təşkil edən təməl strukturlara təhlükə yaradan qəbul edilməz siyasi əqidəyə sahib olmanın təzahürü kimi yozula bilər. Bu mülahizə xüsusən o cəmiyyətlərə aiddir ki, orada dini və dövlət təsisatları arasında, habelə qanunlar və ehkamlar arasında dəqiq sərhəd qoyulmayıb.

Milliyyət

27. İngiliscə milliyyət ("*nationlaity*") termini təkcə vətəndaşlığı bildirən termin kimi başa düşülməməlidir. O həm də müəyyən etnik qrupu və ya dil qrupunu bildirir və bəzi hallarda " irq " termini ilə üst-üstə düşə bilər.¹³ Vətəndaşlıq əlamətinə əsaslanan təqibə (irqi mənsubiyyət halında olduğu kimi) həm kişilər, həm də qadınlar məruz qalsa da, bir çox hallarda bu cür təqib cinsi mənsubiyyətlə əlaqədar olan təqib formasını alır və çox zaman qadınlara və qızlara qarşı seksual zorakılıq formasında təzahür edir.

Müəyyən sosial qrupa mənsubluq¹⁴

28. Gender amilinə əsaslanan vəsatətlər çox zaman məhz bu motivin meyarları əsasında təhlil edildiyinə görə, bu anlayışın düzgün şərhə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin bəzi hallarda "sosial qrup" əlamətinə həddən artıq diqqət yetirilməsi aktualıq kəsb edən digər motivlərin, məsələn, dini və ya siyasi əqidə motivlərinin diqqətdən kənar qalmasına gətirib çıxarır. Buna görə də, bu motiv təqibin Konvensiyada göstərilən digər dörd motivini lüzumsuz hala gətirən tərzdə şərh edilməməlidir.

29. Beləliklə, müəyyən sosial qrup təqibə məruz qalma riskindən başqa digər ümumi xüsusiyyətə malik olan və ya cəmiyyət tərəfindən qrup kimi qəbul edilən şəxslər qrupudur. Həmin xüsusiyyət çox zaman anadangəlmə və daimi olur, yaxud hər hansı digər səbəblərdən şəxsin identikliyi, özünüdərk və ya hüquqlarını həyata keçirməsi üçün fundamental əhəmiyyət daşıyır.

30. Müvafiq olaraq, cinsi mənsubiyyət müəyyən sosial qrupu xarakterizə edən əlamət sayıla bilər və qadınlar anadangəlmə və dəyişməz xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən və çox zaman kişilərə nisbətən fərqli rəftara məruz qalan sosial toplumun (yarımqrupun) əyani nümunəsi hesab edilə bilər.¹⁵ Bu xüsusiyyətlər həm də onları cəmiyyətdəki ayrıca qrup kimi müəyyən etməyə imkan verir, elə bir qrup ki, bəzi ölkələrdə onlarla fərqli rəftar edilir və onlara fərqli standartlar tətbiq edilir.¹⁶ Bu anlayış eynilə homoseksuallara, transseksuallara və transvestitlərə də şamil edilə bilər.

¹³ Bax: BMTQAK, *Təlimat*, 74-cü bənd.

¹⁴ Əlavə məlumat üçün bax: *BMTQAK-ın Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsipləri: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) onun 1967-ci il tarixli Protokolu kontekstində "müəyyən sosial qrupa mənsubluq"*. (HCR/GIP/02/02, 7 may 2002-ci il).

¹⁵ Bax: Yekun nəticələr: Gender əlamətinə görə təqib, № 5.

¹⁶ Həmçinin bax: İcra Komitəsinin 39 sayılı rəyi – Qaçqın qadınlar və beynəlxalq himayə, 1985-ci il: "Dövlətlər ... bu şərhə qəbul etmək hüququna malikdirlər ki, yaşadıqları cəmiyyətin mənəviyyət normalarını pozduqlarına görə qəddar və ya qeyri-insani rəftarla üzləşən sığınacaq axtaran qadınlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndində nəzərdə tutulmuş "müəyyən sosial qrup" hesab edilə bilərlər".

31. Bəzən "qadınları" müəyyən sosial qrup kimi qəbul etməkdən imtina etmək üçün bu qrupun həddindən artıq böyük (çoxsaylı) olması əsas götürülür. Bu arqumentin nə faktiki, nə də məntiqi əsası var, belə ki, təqibin digər motivlərinin təhlilində say amili nəzərə alınmır. Eləcə də müəyyən sosial qrupun birlik (vəhdət) təşkil etməsi və ya üzvlərinin könüllü şəkildə birləşməsi,¹⁷ yaxud qrupun hər bir üzvünün təqib riski altında olması kimi hər hansı tələb yoxdur.¹⁸ Belə qəbul edilib ki, qrupun mövcudluğunun müəyyən edilməsi təqib faktından asılı olmamalıdır, bununla belə, konkret kontekstdə qrupun mövcudluğunun müəyyənləşdirilməsində ayrı-seçkilik və ya təqib əhəmiyyətli amil ola bilər.¹⁹

Siyasi əqidə

32. Bu motivi əsas götürərkən ərizəçi sübut etməlidir ki, müəyyən siyasi əqidəyə (adətən Hökumətin və ya cəmiyyətin müəyyən hissəsinin baxışlarından fərqlənən siyasi əqidəyə) sahib olduğuna və ya bu əqidəyə sahib olduğu hesab edildiyinə görə onun təqibə məruz qalma qorxusu əsaslıdır. "Siyasi əqidə" termini geniş mənə daşıyan, dövlət mexanizmi, hökumət, cəmiyyət və ya siyasətlə bağlı istənilən məsələyə dair baxışları özündə ehtiva edən anlayış kimi başa düşülməlidir. Buraya cinslərin rolu barədə rəyləri də aid etmək olar. Şəxsin qeyri-konformist davranışı təqibçinin onun müəyyən siyasi əqidəyə sahib olduğunu hesab etməsinə səbəb olarsa, həmin davranış da bu kateqoriyaya aid edilə bilər. Bu baxımdan mahiyyət etibarı ilə siyasi və ya qeyri-siyasi xarakterli fəaliyyət yoxdur, onun xarakteri müvafiq kontekstlə müəyyən edilir. Sığınacaq üçün müraciətin siyasi əqidəyə əsaslanması onu nəzərdə tutur ki, ərizəçi hakimiyyət orqanları və ya cəmiyyət tərəfindən dözümsüzlüklə yanaşılan, onların siyasətinə, ənənələrinə və ya təbiiq etdikləri metodlara tənqidi yanaşan baxışlara sahibdir və ya bu cür baxışlara sahib olduğu güman edilir. O həmçinin bunu nəzərdə tutur ki, ərizəçinin müəyyən baxışlara sahib olması hakimiyyət orqanlarına və ya cəmiyyətin müəyyən hissəsinə məlumdur və ya məluma ola bilər, yaxud onlar ərizəçinin həmin baxışlara sahib olduğunu hesab edirlər. Ərizəçinin bu baxışları ifadə etməsi, yaxud artıq hər hansı formada ayrı-seçkiliyə və ya təqibə məruz qalması vacib deyil. Belə hallarda təqib qorxusunun əsaslılığının yoxlanılması müəyyən baxışlara sahib olan ərizəçinin geri qayıdacağı təqdirdə üzləşə biləcəyi nəticələrin qiymətləndirilməsinə əsaslanır.

33. Siyasi fəaliyyətdə birbaşa iştirakına görə məruz qaldığı təqibdən qaçan şəxsin siyasi qaçqın obrazı bəzi cəmiyyətlərdə qadınların yaşadığı həyatın reallıqlarına heç də həmişə uyğun gəlmir. Qadınlar siyasi sahədə kişilərə nisbətən daha az hallarda aparıcı mövqe tutur və çox zaman "aşağı səviyyələrdə" siyasi fəaliyyətlə məşğul olurlar ki, bu da cəmiyyətdə cinslərin rolunu əks etdirir. Məsələn, qadınlar xəstə üsyançılara qulluq etmək, təşkilatın sıralarına tərəfdarlar cəlb etmək, yaxud siyasi vərəqələri hazırlamaq və ya yaymaq işi ilə məşğul ola bilərlər. Bundan başqa, qadınların siyasi əqidəsinin çox zaman ailələrinin və ya kişi qohumlarının siyasi əqidəsi ilə eyni olduğu hesab edilir və onları kişi qohumlarının fəaliyyətləri ilə əlaqədar olaraq təqibə məruz qalırlar. Bu situasiya həm güman edilən siyasi əqidəyə görə təqibə məruz qalma kontekstində, həm də müəyyən sosial qrupa, yəni müəyyən "ailəyə" mənsubluq səbəbindən təqib olunma kontekstində təhlil edilə bilər. Gender əlamətinə əsaslanan vəsatətlərə baxılarkən bu amillər nəzərə alınmalıdır.

¹⁷ Bax: Yekun nəticələr: Müəyyən sosial qrupa mənsubluq. Beynəlxalq himayəyə dair qlobal məsləhətləşmələr, San-Remo, Ekspertlərin dəyirmi masa müzakirələri, 6-8 sentyabr 2001-ci il, № 4 ("Yekun nəticələr: Müəyyən sosial qrupa mənsubluq").

¹⁸ Bax: Yekun nəticələr: Müəyyən sosial qrupa mənsubluq, *eyni mənbə*, № 7.

¹⁹ Bax: Yekun nəticələr: Müəyyən sosial qrupa mənsubluq, *eyni mənbə*, № 6.

34. Gender əlamətinə əsaslanan vəsatətlərə baxarkən bu faktı da nəzərə almaq vacibdir ki, qadınlar müəyyən növ fəaliyyətlərlə məşğul olmaqdan, məsələn, hökumətin əsgərlərinə yemək hazırlamaqdan imtina edə bilərlər ki, bu da onların hökumətin baxışlarına zidd olan siyasi əqidəyə sahib olmaları kimi yozula bilər.

III. PROSEDUR MƏSƏLƏLƏRİ²⁰

35. Gender amili əsasında sığınacaq üçün müraciət edən şəxslər, xüsusən işgəncəyə və ya psixoloji travmaya məruz qalanlar üçün dəstək mühiti yaratmaq və vəsatətlərinin konfidensial saxlanılacağına onları əmin etmək lazımdır. Bəzi ərizəçilər başlarına gələnlərlə və ya psixoloji travma ilə əlaqədar utancaqlıq hissi keçirdiklərinə görə məruz aldıkları və ya ehtiyat etdikləri təqibin real miqyası barədə danışmağa meyilli olmaya bilərlər. Onlar hakimiyət sahibi olan şəxslərdən əvvəlki ehtiyat edən, yaxud ailələri və (və ya) icmaları tərəfindən rədd ediləcəklərindən və (və ya) qisas məruz qalacaqlarından qorxa bilərlər.²¹

36. Beləliklə, qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesində gender əlamətinə əsaslanan, xüsusən qadınlar tərəfindən verilən vəsatətlərə düzgün baxılmasını təmin etmək üçün aşağıdakı meyarlar nəzərə alınmalıdır:

i. Sığınacaq axtaran qadınlarla müsahibə ayrıca, kişi ailə üzvlərinin iştirakı olmadan aparılmalıdır ki, onlar işin halları barədə danışmaq imkanına malik olsunlar. Qadınlara izah etmək lazımdır ki, onlar öz vəsatətlərini vermək hüququna malikdirlər.

ii. Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesi, prosesə buraxılmaq, eləcə də hüquq məsləhətlər almaq imkanları barədə qadınları onlar üçün anlaşılan dildə məlumatlandırmaq önəmlidir.

iii. Ərizəçilərə məlumat verilməlidir ki, müsahibə aparılanların və tərcüməçilərin onlarla eyni cinsin nümayəndəsi olmasını istəyə bilərlər,²² qadın ərizəçilər üçün isə bu imkan avtomatik olaraq təmin edilməlidir. Bundan

---

²⁰ Bu hissənin hazırlanmasında müxtəlif dövlətlərin və digər maraqlı tərəflərin təqdim etdikləri dəyərli materiallardan, o cümlədən aşağıdakılardan istifadə edilib: *Qadınların sığınacaq üçün vəsatətlərinə dair qərar verən əməkdaşlar üçün mülahizələr* (İmmiqrasiya və Naturalizasiya Xidməti, Amerika Birləşmiş Ştatları, 26 may 1995-ci il); *Qaçqın vizaları və humanitar vizalar üçün müraciət edənlər: Qərarları qəbul edənlər üçün gender məsələlərinə dair rəhbər prinsiplər* (İmmiqrasiya və Humanitar Məsələlər Departamenti, Avstraliya, iyul 1996-cı il) (bundan sonra "*Qərarları qəbul edənlər üçün gender məsələlərinə dair Avstraliya rəhbər prinsipləri*" adlandırılacaq); *Gender əlamətinə görə təqibdən ehtiyat edən qaçqın qadınlara dair 4-cü rəhbər prinsip: Yenilənmiş versiya* (İmmiqrasiya və Qaçqınların İşləri üzrə Şura, Kanada, 13 noyabr 1996-cı il); *Sığınacaq axtaran və qaçqın qadınlar barəsində mövqe* (Qaçqınların və mühacirlərin işləri üzrə Avropa Şurası (ECRE), dekabr 1997-ci il) (bundan sonra "*Sığınacaq axtaran və qaçqın qadınlar barəsində ECRE-nin mövqeyi* adlandırılacaq); *Birləşmiş Krallıqda sığınacaq vəsatətlərinin həlli üçün gender aspektlərinə dair rəhbər prinsiplər* (Qaçqın Qadınlar üçün Hüquq Qrupu, iyul 1998-ci il) (bundan sonra "*Qaçqın Qadınlar üçün Hüquq Qrupunun rəhbər prinsipləri*" adlandırılacaq); *Sığınacaq vəsatətlərinin həlli üçün gender aspektlərinə dair rəhbər prinsiplər* (Qaçqınların İşləri üzrə Milli Konsorsium, Cənubi Afrika Respublikası, 1999-cu il); *Sığınacaq vəsatətlərinin gender aspektlərinə dair rəhbər prinsiplər* (İmmiqrasiya məsələləri üzrə apellyasiya orqanı, Birləşmiş Krallıq, noyabr 2000-ci il); və *Gender əlamətinə əsaslanan təqib: Qadınların himayə tələbatlarının araşdırılmasına və qiymətləndirilməsinə dair rəhbər prinsiplər* (Miqrasiya Şurası, Hüquq Praktikasi Bölməsi, İsveç, 28 mart 2001-ci il).

²¹ Həmçinin bax: *Qaçqınlara qarşı seksual zorakılıq: qarşısının alınmasına və reaksiya göstərilməsinə dair rəhbər prinsiplər* (BMTQAK, Cenevrə 1995-ci il); və *Qaçqınlara münasibətdə seksual və gender əsaslı zorakılığın qarşısının alınması və ona reaksiya göstərilməsi* (Qurumlararası Konfransın çıxarılmış dərslərə həsr olunan toplantısı, 27-29 mart 2001-ci il, Cenevrə).

²² Həmçinin bax: İcra Komitəsinin 64 sayılı rəyi: Qaçqın qadınlar və beynəlxalq himayə, 1990-cı il, (a) (iii): Zərurət olduqda qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosedurları çərçivəsində müsahibə aparın sənədi qadın əməkdaşların təmin edilməsi və sığınacaq axtaran qadınların, hətta kişi ailə üzvləri tərəfindən müşayiət olunsalar belə, həmin prosedurlara lazımi çıxışının təmin edilməsi.

başqa, müsahibə aparənlər və tərcüməçilər bütün həssas mədəni və dini amillərdən, habelə ərizəçilərin fərdi xüsusiyyətlərindən, məsələn, yaşından və təhsil səviyyəsindən xəbərdar olmalıdırlar.

iv. Açıq və dəstəkləyici mühit müsahibə aparən əməkdaşla ərizəçi arasında etimadın yaranması üçün önəmlidir və müəyyən həssas və fərdi xarakter daşıyan informasiyaların tam həcmdə verilməsinə kömək edir. Müsahibə otağında insanı söhbətə sövq edən, konfidensiallığı təmin edən və ərizəçinin özünü qeyri-bərbər vəziyyətdə hiss etməsi ehtimalını minimuma endirən şərait yaradılmalıdır.

v. Müsahibə aparən əməkdaş özünü və tərcüməçini ərizəçiyə təqdim etməli, hər bir iştirakçının rolunu və müsahibənin dəqiq məqsədini izah etməlidir.²³ Ərizəçini inandırmaq lazımdır ki, vəsatətinə tam konfidensial qaydada baxılacaq, təqdim etdiyi məlumatlar isə onun ailə üzvlərinə verilməyəcək. Müsahibə aparən əməkdaş mütləq izah etməlidir ki, psixoloji travma alanlara məsləhət verən mütəxəssis deyil.

vi. Müsahibə aparən əməkdaş müsahibənin gedişində neytral və obyektiv qalmalı, habelə ərizəçinin təhdidedici, qeyri-mədəni və ya namünasib hərəkətlər kimi qəbul edə biləcəyi mimika və ya jestlərə yol verməməlidir. Müsahibə aparən əməkdaş ərizəçinin işin halları barədə danışmasına imkan verməli, mümkün qədər onun sözünü kəsməməlidir.

vii. Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün aparılan bütün müsahibələrdə həm "açıq" tipli, həm də konkret suallar verilməlidir, onlar vəsatətin kökündə duran gender amilini üzə çıxarmağa kömək edə bilər. Məsələn, siyasi fəaliyyətdə dolayısı ilə iştirak edən və ya hər hansı siyasi əqidəyə sahib olduqları hesab edilən qadınlar çox vaxt müsahibədə onlara verilən sualların adətən kişilərə ünvanlanan suallar olması səbəbindən lazımi informasiyaları təqdim edə bilmirlər. Bundan başqa, ola bilər ki, qadın ərizəçilər "işgəncəyə" aid məsələləri ehtiyat etdikləri ziyan növləri ilə (məsələn, zorlama, seksual xarakterli təhqiramiz hərəkətlər, qadının cinsiyət orqanının müəyyən hissəsinin kəsilməsi, "namus zəminində qətlər", məcburi nikah və s. ilə) əlaqələndirə bilməsinlər.

viii. Xüsusən seksual zorakılıq qurbanları ilə və ya digər formada psixoloji travma alanlarla etimad münasibətlərinin qurulması və bütün zəruri informasiyaların əldə edilməsi üçün ikinci və sonrakı müsahibələrin aparılmasına ehtiyac yarana bilər. Bununla əlaqədar olaraq müsahibə aparən əməkdaşlar psixoloji travmaya və ərizəçinin duyğularına həssaslıqla yanaşmalı və ərizəçi emosional həyəcan keçirdiyi təqdirdə müsahibəni dayandırmalıdırlar.

ix. Konkret vəsatətə baxılarkən işdə gender amilinin olduğu aşkar edilərsə, ərizəçi ilə etimad münasibətinin qurulması üçün adekvat hazırlıq işi aparılmalıdır ki, müsahibə aparən əməkdaş lazımi sualları verə və müsahibənin gedişində yarana bilən problemləri həll edə bilsin.

x. Qadınların verdiyi vəsatətlərlə əlaqədar olaraq mənşə ölkəsi barədə məlumatlar toplanmalı, məsələn, qanun qarşısında qadınların vəziyyəti, qadınların siyasi, sosial və iqtisadi hüquqları, ölkənin cəmiyyətinin mədəniyyət və əxlaq normaları və onlara riayət edilməməsinin nəticələri, zərərli ənənəvi praktikanın hökm sürməsi, qadınlara qarşı zorakılığın

²³ *Yenə eyni mənbə*, 3.19-cu bənd.

miqyası və formaları, onlar üçün müdafiə imkanlarının mövcudluğu, zorakılıqlarda təqsirkar olan şəxslərə cəza tətbiq edilməsi, qaçqın statusu almaq üçün vəsatət vermiş qadın öz ölkəsinə qayıtdıqdan sonra üzvləşə biləcəyi risklər barədə informasiyalar əldə edilməlidir.

xi. Başına hələn hadisələri danışarkən qadının ifadə etdiyi emosiyaların xarakteri və dərəcəsi ona qarşı etimada təsir göstərməməlidir. Müsahibə aparənlər və qərarları qəbul edən əməkdaşlar başa düşməlidirlər ki, mədəni fərqlər və psixoloji travma insanın davranışına mürəkkəb və əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Bəzi hallarda obyektiv psixoloji və ya tibbi rəyləri öyrənmək məqsədəuyğun ola bilər. Zorlamanın və ya seksual xarakterli hücumun təfəsilatlarına varmaq lazım deyil, amma ondan əvvəl və ya sonra baş verənlər və həmin hadisəni əhatə edən hallar və təfəsilatlar (misal üçün, silahdan istifadə, cinayətkarların işlətdiyi söz və ifadələr, hücumun xarakteri, harada və necə baş verməsi, hücum edənlər barədə təfəsilatlar, məsələn, onların hərbiçi, yoxsa mülki şəxslər olması və s.), habelə cinayətkarların motivləri barədə məlumat əldə etmək zəruri ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi hallarda qadın bu cür pis rəftara məruz qalmasının səbəblərindən xəbərdar olmaya bilər.

xii. Zərurət olduqda ərizəçiyə sosial-psixoloji yardım xidmətlərinin və digər növ psixoloji dəstəyin göstərilməsi üçün mexanizmlər yaradılmalıdır. Qabaqcıl təcrübələrə əsasən, ixtisaslı psixososioloqlar müsahibədən əvvəl və sonra ərizəçiyə yardım göstərmək üçün hazır olmalıdırlar.

Sübutetmə məsələləri

37. Ərizəçinin qaçqın kimi tanınması üçün öz-özlüyündə sübutedicil sənədin olması tələb olunmur, lakin konkret hallarda mənşə ölkəsində tətbiq edilən praktika barədə məlumat iş üzrə sübut təşkil edə bilər. Nəzərə almaq vacibdir ki, gender amilinə əsaslanan vəsatətlərə baxılarkən digər motivlərdən irəli gələn vəsatətlərə baxıldığı zaman istifadə edilən sübut növləri asanlıqla əlçatan olmaya bilər. Seksual zorakılıq halları barədə statistik məlumatlar və ya hesabatlar bu cür hallar barədə çox vaxt məlumat verilməməsi və ya təqsirkarların cəzalandırılmaması səbəbindən əlçatan olmaya bilər. Belə hallarda alternativ məlumat mənbələri, məsələn, analoji vəziyyətdə olmuş digər qadınların yazılı və ya şifahi ifadələri, qeyri-hökumət təşkilatlarının və ya digər müstəqil araşdırmaların məlumatları istifadə edilə bilər.

IV. İCRA METODLARI

38. Müvafiq hüquq ənənələrindən asılı olaraq dövlətlər qaçqınlara dair qanunvericiliyin tətbiqinin və konkret olaraq "qaçqın" anlayışının müəyyən edilməsinin təmin olunması üçün iki ümumi yanaşmadan istifadə edirlər. Bəzi dövlətlər hüquqi aspektlərin və prosessual təminatların izahını bilavasitə milli qanunvericiliyə daxil edir, digərləri isə qərar qəbul edən əməkdaşları üçün normativ-hüquqi tövsiyələr hazırlamağa üstünlük verirlər. BMTQAK dövlətləri qaçqınlara dair qanunvericiliyi və prosedurları gender aspektini nəzərə almaqla tətbiq etməyə çağırır və bu məsələdə dövlətlərə yardım göstərməyə hazırdır.

BEYNƏLXALQ HİMAYƏYƏ DAİR RƏHBƏR PRİNSİPLƏR № 2

Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində "müəyyən sosial qrupa mənsubluq"

BMTQAK *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Nizamnaməsində*, habelə *Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 35-ci maddəsində* və onun *1967-ci il Protokolunda* yer alan mandatına uyğun olaraq bu Rəhbər prinsipləri dərc edir. Bu Rəhbər prinsiplər "*1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair BMTQAK-ın təlimatı*"nı (təkrar nəşr, Cenevrə, yanvar 1992-ci il) tamamlayır. Bundan əlavə, onlar "IOM/132/1989 – FOM/110/1989: Müəyyən sosial qrupa mənsubluq" sənədini (BMTQAK, Cenevrə, 12 dekabr 1989-cu il) əvəzləyir və "Beynəlxalq himayə məsələlərinə dair global məsləhətləşmələr" prosesinin ikinci mərhələsi çərçivəsində 2001-ci ilin sentyabrında San-Remoda ekspertlər tərəfindən bu mövzunun araşdırıldığı müşavirənin nəticəsi olaraq qəbul edilib.

Bu Rəhbər prinsiplərin məqsədi hökumət orqanlarına, hüquqşünaslara, qərarları qəbul edən əməkdaşlara və məhkəmə orqanlarının nümayəndələrinə, eləcə də yerlərdə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsini həyata keçirən BMTQAK-ın əməkdaşları üçün hüquqi prinsipləri izah etməkdir.

I. GİRİŞ

1. "Müəyyən sosial qrupa mənsubluq" *Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının* ("1951-ci il Konvensiyası") 1-ci maddəsinin A(2) bəndində sadalanan beş təqib motivindən biridir. Təqibin bu motivi ən az aydınlıq gətirilən və 1951-ci il Konvensiyasının özündə anlayışı verilməyən motivdir. Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesində bu motivə getdikcə daha çox istinad edilir, belə ki, dövlətlər qadınların, ailələrin, tayfaların, peşə qruplarının və homoseksualların 1951-ci il Konvensiyasının məqsədləri üçün müəyyən sosial qrup hesab edildiyini qəbul ediblər. Bu motivin təkamülü bütövlükdə qaçqın anlayışının daha geniş dərkinə şərait yaradıb. Bu Rəhbər prinsiplərdə müəyyən sosial qrupa mənsub olmaları səbəbindən təqibə məruz qalacaqları ilə bağlı qorxularının əsaslı olduğunu iddia edən ərizəçilərin sığınacaq üçün verdiyi vəsatətlərin qiymətləndirilməsi ilə bağlı hüquqi məsələlərin izahı verilir.

2. Bu motivin əhatə dairəsi müəyyənləşdirilməlidir və bunu elə etmək lazımdır ki, Konvensiyada nəzərdə tutulan digər dörd motiv əhəmiyyətini itirməsin, belə ki, bu motivin müvafiq şərhə Konvensiyanın predmet və məqsədinə uyğun olmalıdır.¹ Konvensiyanın mətninə uyğun olaraq, bu kateqoriya təqibdən ehtiyat edən bütün şəxslərə şamil olunan və onların "hamısını əhatə edən" anlayış kimi başa düşülməməlidir. Beləliklə, Konvensiyada verilən "qaçqın" anlayışının strukturunun və tamlığının qorunub saxlanması üçün "sosial qrup" yalnız təqibə məruz qalma əlaməti əsasında müəyyənləşdirilə bilməz (hərçənd ki, aşağıda qeyd edildiyi kimi, təqib hər hansı kateqoriyaya aid şəxslərin müəyyən sosial qrup kimi müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli amil ola bilər).

3. Hansı qrupların 1-ci maddənin A(2) bəndində nəzərdə tutulmuş "müəyyən sosial qrup" hesab edilə biləcəyini bildirən tam siyahı yoxdur. Konvensiyada sosial qrupların konkret siyahısı verilməyib, eləcə də onun ratifikasiya tarixçəsi bu motivin meyarlarına cavab verə bilən qrupların müəyyən edildiyi barədə rəyi təsdiqləmir. Əksinə, "müəyyən sosial qrupa mənsubluq" termini şərh olunarkən təkamül prosesi, müxtəlif cəmiyyətlərdə bu və ya digər qrupların fərqli və dəyişkən xarakterli olması, habelə insan hüquqlarına dair beynəlxalq normaların inkişafı nəzərə alınmalıdır.

4. Konvensiyada qeyd edilən motivlər bir-birini istisna etmir. Ərizəçi 1-ci maddənin A(2) bəndində göstərilən bir neçə əlamətə görə qaçqın statusunun meyarlarına cavab verə bilər.² Məsələn, ərizəçi iddia edə bilər ki, ənənəvi geyimi geyməkdən imtina etdiyinə görə təqib riski altındadır. Cəmiyyətdəki konkret durumdan asılı olaraq, o, siyasi əqidəsinə (əgər onun davranışı dövlətin sıxışdırdığı siyasi baxışların ifadəsi hesab edilərsə), dininə (əgər onun davranışı dövlətin mənfi yanaşdığı dini əqidəyə əsaslanarsa) və ya müəyyən sosial qrupa mənsubluğuna görə təqibə məruz qaldığını sübuta yetirə bilər.

---

¹ Bax: Yekun nəticələr: Müəyyən sosial qrupa mənsubluq. Beynəlxalq himayəyə dair global məsləhətləşmələr, San-Remo, Ekspertlərin dördüncü məsələ müzakirələri, 6-8 sentyabr 2001-ci il, № 2 ("Yekun nəticələr: Müəyyən sosial qrupa mənsubluq").

² Bax: BMTQAK, "1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair təlimat" (təkrar nəşr, Cenevrə, yanvar 1992-ci il), 66-67, 77-ci bəndlər; həmçinin bax: Yekun nəticələr: Müəyyən sosial qrupa mənsubluq, № 3.

II. MƏSƏLƏNİN MAHİYYƏT ÜZRƏ TƏHLİLİ

A. Dövlətlərin praktikasının qısa icmalı

5. Məhkəmə qərarlarında, normativ hüquqi aktlarda, siyasət və praktikada 1951-ci il Konvensiyasında nəzərdə tutulmuş "sosial qrup" anlayışına fərqli şərhlər verilir. Ümumi hüquq sisteminin tətbiq edildiyi ölkələrdə qərarların qəbulu prosesində iki yanaşma üstünlük təşkil edir.

6. "Daimi xüsusiyyətlərə" əsaslanan birinci yanaşma (bəzən onu "dəyişməz xüsusiyyətlərə" əsaslanan yanaşma da adlandırırlar) çərçivəsində bu məsələ araşdırılır ki, qrup üzvlərini birləşdirən hər hansı daimi xüsusiyyət varmı, elə bir xüsusiyyət ki, insan ləyaqəti üçün fundamental əhəmiyyət daşıyır və insanı ondan imtina etməyə məcbur etmək olmaz. Daimi xüsusiyyət anadangəlmə ola (məsələn, cinsi və ya etnik mənsubiyyət), yaxud digər səbəblərdən dəyişməz ola bilər (məsələn, əvvəllər hər hansı birliyin üzvü olma, hər hansı peşədə çalışma və ya hər hansı statusa malik olma faktı). İnsan ləyaqəti üçün fundamental əhəmiyyət daşıyan və insanı ondan imtinaya məcbur etmək mümkün olmayan xüsusiyyətlərin müəyyən edilməsinə insan hüquqlarına dair normalar yardımçı ola bilər. Bu yanaşmanı tətbiq edən əməkdaş araşdırmalıdır ki, qrup kateqoriyasına aid olduğu güman edilən fərdlər birliyi aşağıdakı xüsusiyyətlərlə səciyyələnmir: 1) anadangəlmə, dəyişməz xüsusiyyətlərlə, 2) əvvəllər mövcud olmuş və tarixən daimiliyi səbəbindən dəyişməz olan müvəqqəti və ya könüllü status, yaxud 3) insan ləyaqəti üçün fundamental əhəmiyyət daşıyan və qrup üzvlərini ondan imtinaya məcbur etmək mümkün olmayan xüsusiyyət və ya əlaqə. Bu yanaşmanı tətbiq edərkən bir sıra ölkələrin məhkəmələri və inzibati orqanları bu qənaətə gəliblər ki, məsələn, qadınlar, homoseksuallar və ailələr 1-ci maddənin A(2) bəndində nəzərdə tutulmuş "müəyyən sosial qrup" hesab edilə bilərlər.

7. İkinci yanaşma çərçivəsində bu məsələ araşdırılır ki, qrupun təmsilçiləri onu ayrıca qrup edən və ya bütövlükdə cəmiyyətdən ayrılıqda götürməyə imkan verən ümumi xüsusiyyətlərə malikdirlərmə? Bu yanaşma "ictimai qavrayışa" əsaslanan yanaşma adlandırılır. Bu yanaşma çərçivəsində aparılan təhlil nəticəsində də qadınlar, ailələr və homoseksuallar, yaşadıkları cəmiyyətdə mövcud olan vəziyyətdən asılı olaraq, müəyyən sosial qrup kimi tanınırlar.

8. Mülki hüquq sisteminin tətbiq edildiyi ölkələrdə müəyyən sosial qrupa mənsubluğun meyarları daha az işlənib. Qərar qəbul edən əməkdaşların çoxu müəyyən sosial qrupa mənsubluğun müəyyən edilməsi standartına deyil, təqib riskinin mövcudluğuna daha çox diqqət yetirirlər. Bununla belə, həm ayrılmaz xüsusiyyətlərə, həm də ictimai qavrayışa əsaslanan yanaşma müəyyən dərəcədə nəzərə alınır.

9. Bu iki yanaşmaya əsaslanan təhlilin nəticələri çox vaxt üst-üstə düşür. Məsələ burasındadır ki, daimi və ya dəyişməz xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq nümayəndələri təqibə məruz qalan qruplar çox zaman öz cəmiyyətlərində sosial qrup kimi qəbul edilirlər. Amma bəzən bu iki yanaşmaya əsaslanan təhlilin nəticələri fərqli ola bilər. Məsələn, ictimai qavrayış meyarına əsasən, daimi və ya insan ləyaqəti üçün fundamental əhəmiyyət daşıyan xüsusiyyətlərə malik olmayan birliklər, məsələn, peşə mənsubiyyətinə və ya müəyyən sosial sinfə mənsub olmalarına görə sosial qrup kimi tanına bilərlər.

B. BMTQAK tərəfindən verilmiş anlayış

10. Yanaşmaların fərqləndiyini və nəticədə himayə məsələsində boşluqların ola biləcəyini nəzərə alaraq, BMTQAK bu iki yanaşmanı uzlaşdırmağı zəruri hesab edir.

11. Ayrılmaz xüsusiyyətlə əsaslanan yanaşma ictimai qavrayışa əsaslanan yanaşma çərçivəsində qrup kimi tanınan bir sıra birliklərin müəyyən edilməsi üçün əsas təşkil edə bilər. Müvafiq olaraq, üstünlük təşkil edən hər iki yanaşmanı özündə birləşdirən aşağıdakı vahid standartı qəbul etmək məqsədəuyğundur:

Müəyyən sosial qrup təqibə məruz qalma riskindən başqa digər ümumi xüsusiyyətə malik olan və ya cəmiyyət tərəfindən qrup kimi qəbul edilən şəxslər qrupudur. Həmin xüsusiyyət çox zaman anadangəlmə və daimi olur, yaxud hər hansı digər səbəblərdən şəxsin identikliyi, özünüdərk və ya hüquqlarını həyata keçirməsi üçün fundamental əhəmiyyət daşıyır.

12. Bu anlayış tarixən artıq baş vermiş olan və buna görə də dəyişdirilməsi mümkünsüz olan faktlara əsaslanan xüsusiyyətləri, habelə dəyişdirilə bilən, amma şəxsin identikliyi ilə sıx bağlı olduğuna və ya əsas insan hüquqlarının ifadəsi olduğuna görə dəyişdirilməsini tələb etmək düzgün olmayan xüsusiyyətləri özündə ehtiva edir. Müvafiq olaraq, cinsi mənsubiyyət müəyyən sosial qrupu xarakterizə edən əlamət sayıla bilər və qadınlar anadangəlmə və dəyişməz xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən və çox zaman kişilərə nisbətən fərqli rəftara məruz qalan sosial toplumun (yarımqrupun) əyani nümunəsi hesab edilə bilər.³

13. Ərizəçinin özünü aid etdiyi qrup dəyişməz və ya fundamental xüsusiyyətlərə malik olmayan qrupdursa, həmin qrupun cəmiyyət tərəfindən ayrıca qrup kimi qəbul edilib-edilmədiyini müəyyənləşdirmək üçün əlavə təhlil aparılmalıdır. Məsələn, hətta müəyyən edilsə ki, mağaza sahibi olma və ya müəyyən növ fəaliyyətlə məşğul olma konkret cəmiyyətdə insanın identikliyinə dəyişməz və ya fundamental aspektini təşkil etmir, mağaza sahibi və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər, əgər cəmiyyət onları ayrıca qrup kimi qəbul edərsə, müəyyən sosial qrup təşkil edə bilərlər.

Təqibin rolu

14. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, müəyyən sosial qrup təkcə nümayəndələrinin təqibə məruz qalması və ya təqibə məruz qalacağından ehtiyat etməsi əlaməti əsasında müəyyənləşdirilə bilməz. Bununla belə, qrupa qarşı yönələn təqib aktları konkret cəmiyyətdə qrupun mövcudluğunun müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli amil ola bilər.⁴ Aşağıdakı nümunə geniş istinad edilən məhkəmə qərarından götürülüb: "Baxmayaraq ki, sosial qrup yalnız təqib əlaməti əsasında müəyyənləşdirilə bilməz, təqibçilərin hərəkətləri müəyyən şəxslərin müəyyən sosial qrup kimi müəyyənləşdirilməsinə və ya hətta müəyyən sosial qrupun yeni kateqoriyasının yaranmasına şərait yarada bilər. Solaxaylar müəyyən sosial qrup deyillər. Amma solaxay olduqlarına görə təqibə məruz qalsaydılar, şübhəsiz ki, tezliklə yaşadıkları cəmiyyətdə müəyyən sosial qrup kimi tanınacaqdılar. Onların təqib edilməsi ictimai qavrayışda onların müəyyən sosial qrup olmaları

³ Gender əlamətinə əsaslanan vəsatətlərlə bağlı əlavə məlumat üçün bax: BMTQAK, *Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində gender əlamətinə görə təqib* (HCR/GIP/02/01, 10 May 2002); həmçinin bax: Gender əlamətinə görə təqiblə əlaqədar ekspertlərin dəyirmi masa müzakirələrinin yekun nəticələri, San-Remo, 6-8 sentyabr 2001-ci il, № 5.

⁴ Bax: Yekun nəticələr: Müəyyən sosial qrupa mənsubluq, № 6.

təsəvvürünü yaradacaqdı. Amma onlar təqib aktlarına görə deyil, solaxay olduqlarına görə müəyyən sosial qrup kimi qəbul ediləcəkdilər".⁵

Mütəşəkkillik tələbinin olmaması

15. Dövlətlərin praktikasında geniş şəkildə qəbul edilib ki, ərizəçi müəyyən sosial qrupun nümayəndələrinin birini bir-birini tanıdığını və ya bir-biri ilə əlaqəli olduğunu sübut etməyə borclu deyil. Yəni qrupun "mütəşəkkilliyi" barədə tələb yoxdur.⁶ Yeganə mühüm amil qrupun üzvlərinin ümumi xüsusiyyətə malik olub-olmamasıdır. Bu tələb həm də Konvensiyada göstərilən digər motivlərə münasibətdə aparılan təhlilə uyğundur, belə ki, həmin motivlərin təhlili zamanı müəyyən dini və ya siyasi əqidəyə malik insanların birlik və ya "mütəşəkkil" qrup təşkil etməsi tələb olunmur. Bu baxımdan qadınlar müəyyən hallarda ümumi xüsusiyyətlərinə, yəni cins əlamətinə görə müəyyən sosial qrup hesab edilə bilirlər və bu zaman onların bu ümumi xüsusiyyət əsasında birlik halında birləşib-birləşməmələri əhəmiyyət kəsb etmir.

16. Bundan əlavə, sadəcə müəyyən sosial qrupa mənsub olma, bir qayda olaraq, qaçqın statusu üçün verilmiş vəsatətin əsaslandırılması üçün yetərli deyil. Lakin xüsusi hallar ola bilər ki, bu zaman sadəcə bu və ya digər qrupa mənsub olma təqibə məruz qalma qorxusunun əsaslı hesab edilməsi üçün yetərli sayıla bilər.⁷

Qrupun üzvlərinin hamısının təqib təhlükəsi altında olması vacib deyil

17. Müəyyən sosial qrupun mövcud olduğunun müəyyənləşdirilməsi üçün ərizəçi həmin qrupun bütün üzvlərinin təqib təhlükəsi altında olduğunu sübut etməyə borclu deyil.⁸ Digər motivlərin təhlilində olduğu kimi, siyasi partiyanın və ya etnik qrupun üzvlərinin hər birinin təqib hədəfi olduğunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur. Qrupun müəyyən üzvləri təqib təhlükəsi altında olmaya bilərlər, məsələn, onlar həmin qrupun ümumi xüsusiyyətlərinə malik olduqlarını gizlədə, təqibçilər tərəfindən tanınmaya və təqibçilərlə əməkdaşlıq edə bilərlər.

Qrupun nümayəndələrinin sayının əhəmiyyəti

18. 1-ci maddənin A(2) bəndində nəzərdə tutulmuş müəyyən sosial qrupun mövcudluğunun müəyyənləşdirilməsi üçün həmin qrupun nümayəndələrinin sayı əhəmiyyət daşıyır. Bu mülahizə Konvensiyada göstərilən digər motivlərə görə təqib olunma hallarına da aiddir. Məsələn, dövlətlər müəyyən toplumun, ola bilsin hətta əhalinin çoxluq təşkil edən hissəsinin üzvləri arasında geniş yayılan dini və ya siyasi ideologiyaları sıxışdırmağa çalışa bilərlər; əgər bu halda beynəlxalq himayə təmin edilmədirsə, təqib təhlükəsinin çoxlu sayda insanları əhatə etməsi faktı beynəlxalq himayənin təmin edilməsindən imtina üçün əsas təşkil edə bilməz.

19. Bir sıra ölkələrdə bu və ya digər işlərə baxılarkən "qadınlar" müəyyən sosial qrup kimi tanınıb. Bu o demək deyil ki, onların mənsub olduğu cəmiyyətdəki bütün qadınlar qaçqın statusu almaq hüququna malikdirlər. İstənilən halda

⁵ Makhyu C.: *Ərizəçinin immiqrasiya və etnik məsələlər üzrə nazirə qarşı məhkəmə işi* (1997) 190 CLR 225, 264, 142 ALR 331.

⁶ Bax: Yekun nəticələr: Müəyyən sosial qrupa mənsubluq, № 4.

⁷ BMTQAK, *Təlimat*, 79-cu bənd.

⁸ Bax: Yekun nəticələr: Müəyyən sosial qrupa mənsubluq, № 7.

ərizəçi müəyyən sosial qrupa mənsub olması səbəbindən təqibə məruz qalacağı ilə bağlı qorxusunun əsaslı olduğunu sübut etməli, himayəni istisna edən müddəaların tətbiq dairəsinə düşməməli və digər müvafiq meyarlara cavab verməlidir.

Qeyri-dövlət subyektləri və səbəb-nəticə əlaqəsi (Konvensiyada göstərilən səbəblərin təqib üçün əsas təşkil etməsi)

20. Müəyyən sosial qrupa mənsubluq əlaməti əsasında qaçqın statusu almaq üçün çox zaman qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən ziyan məruz qalma təhlükəsi ilə üzləşən ərizəçilər müraciət edirlər; belə işlərə baxılarkən səbəb-nəticə əlaqəsi təhlil edilir. Məsələn, homoseksuallar dövlət nümayəndəsi olmayan fərdlərin qrupları tərəfindən zorakılığa məruz qala bilərlər; qadınlar ərleri və ya cütlükdəki tərəf-müqabilləri tərəfindən pis rəftar təhlükəsi ilə üzləşə bilərlər. Konvensiyaya əsasən, şəxsin təqibə məruz qalma qorxusu əsaslı olmalıdır və bu qorxu Konvensiyada göstərilən bir (və ya bir neçə) motiv ilə əlaqədar olmalıdır. Təqibi həyata keçirənin dövlət nümayəndəsi olması vacib deyil. Yerli əhali tərəfindən törədilən, ayrı-seçkilik xarakteri daşıyan və ya digər hüquq pozuntusu təşkil edən hərəkətlər, əgər hakimiyyət orqanları belə hərəkətlərdən xəbərdardırlarsa, yaxud bu hərəkətlərə qarşı səmərəli müdafiəni təmin etməkdən imtina edirlərsə və ya təmin edə bilmirlərsə, təqib sayıla bilər.⁹

21. Bir qayda olaraq ərizəçi iddia edir ki, ona ziyan yetirən və ya ziyan yetirəcəyi ilə təhdid edən şəxsin hərəkətləri Konvensiyada göstərilən motivlərdən hər hansı birinə əsaslanır. Əgər qeyri-dövlət subyektı Konvensiyada göstərilən motivlərdən hər hansı birinə əsasən ərizəçini təqib edirsə və ya təqib edəcəyi ilə təhdid edirsə, dövlət isə ərizəçini müdafiə etmək istəyində və ya iqtidarında deyilsə, səbəb-nəticə əlaqəsi müəyyən edilmiş sayılır. Başqa sözlə, ərizəçinin üzleşdiyi ziyan Konvensiyada göstərilən motivlərdən hər hansı birinə əsaslanmış olur.

22. Elə situasiyalar da ola bilər ki, bu zaman ərizəçi qeyri-dövlət subyektinin ona yetirdiyi və ya yetirməklə hədələdiyi ziyanın Konvensiyada göstərilən motivlərdən hər hansı biri ilə əlaqədar olduğunu sübuta yetirə bilmir. Məsələn, ailədə məişət zorakılığı baş verdiyi halda qadın heç də həmişə sübut edə bilmir ki, əri tərəfindən pis rəftara məruz qalmasının əsasını onun müəyyən sosial qrupa mənsub olması, siyasi əqidəsi və ya Konvensiyada göstərilən digər motiv təşkil edir. Lakin bu cür hallarda dövlət onu beş motivdən hər hansı biri ilə əlaqədar olan təqibdən müdafiə etmək istəməzsə, o, qaçqın statusu almaq üçün müraciətinin əsaslı olduğunu sübut edə bilər, belə ki, bu zaman o iddia edə bilər ki, ərinin ona yetirdiyi ziyan Konvensiyada göstərilən motivlərə görə dövlətin onu müdafiə etmək istəməməsindən irəli gəlir.

23. Bu təhlili qısaca aşağıdakı kimi ifadə etmək olar. Səbəb-nəticə əlaqəsi aşağıdakı hallarda müəyyən edilmiş olur: 1) Konvensiyada göstərilən motivlərdən biri əsasında qeyri-dövlət subyektı tərəfindən real təqib təhlükəsi mövcud olduqda (bu zaman dövlətin ərizəçini müdafiə etməkdən imtina etməsinin həmin motiv ilə əlaqədar olub-olmaması əhəmiyyət daşımır); yaxud 2) qeyri-dövlət subyektı tərəfindən real təqib təhlükəsi Konvensiyada göstərilən motivlərdən heç biri ilə əlaqədar olmadıqda, lakin dövlətin ərizəçini müdafiə etmək iqtidarında və ya istəyində olmaması Konvensiyada göstərilən motivlərdən hər hansı biri ilə əlaqədar olduqda.

---

⁹ BMTQAK, *Təlimat*, 65-ci bənd.

BEYNƏLXALQ HİMAYƏYƏ DAİR RƏHBƏR PRİNSİPLƏR № 3

Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin C(5) və C(6) bəndləri əsasında qaçqın statusuna xitam verilməsi ("xitam vermə hallarına" aid müddəalar)

BMTQAK *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Nizamnaməsində*, habelə *Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 35-ci maddəsində* və onun *1967-ci il Protokolunun II maddəsində* yer alan mandatına uyğun olaraq bu Rəhbər prinsipləri dərc edir. Bu Rəhbər prinsiplər "*1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair BMTQAK-ın təlimatı*"nı (təkrar nəşr, Cenevrə, yanvar 1992-ci il) tamamlayır. Bundan əlavə, bu Rəhbər prinsiplərin "xitam vermə hallarına" aid olan müddəalarla əlaqədar hissələri "*Xitam vermə hallarına aid müddəalar: onların tətbiqinə dair BMTQAK-ın rəhbər prinsipləri*" (Cenevrə, aprel 1999-cu il) adlı sənədi əvəzləyir və o cümlədən "Beynəlxalq himayə məsələlərinə dair qlobal məsləhətləşmələr" prosesinin ikinci mərhələsi çərçivəsində 2001-ci ilin mayında Lissabonda ekspertlər tərəfindən bu mövzunun araşdırıldığı müşavirənin nəticəsi olaraq qəbul edilib.

Bu Rəhbər prinsiplərin məqsədi hökumət orqanlarına, hüquqşünaslara, qərarları qəbul edən əməkdaşlara və məhkəmə orqanlarının nümayəndələrinə, eləcə də yerlərdə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsini həyata keçirən BMTQAK-ın əməkdaşları üçün hüquqi prinsipləri izah etməkdir.

I. GİRİŞ

1. *Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasında* (bundan sonra "*1951-ci il Konvensiyası*" adlandırılacaq) müəyyən edilir ki, bir sıra dəqiq müəyyən edilmiş hallar baş verdikdə qaçqın statusuna xitam verilə bilər. Bu o deməkdir ki, qaçqın statusu almış şəxs bu statusa xitam verilməsini şərtləndirən hallar baş verənədək, yaxud statusu ləğv edilənə və ya statusundan məhrum edilənədək bu statusu saxlayır.¹ 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin C bəndinə əsasən, qaçqın statusuna ya qaçqının öz hərəkətləri nəticəsində (bu hərəkətlər həmin bəndin 1-4-cü yarımbəndlərində göstərilib), məsələn, yenidən öz mənşə ölkəsində² məskunlaşması nəticəsində, ya da mənşə ölkəsində mövcud olmuş və qaçqın statusunun verilməsi üçün əsas təşkil etmiş obyektiv situasiyada əsaslı dəyişikliklərin baş verməsi nəticəsində (5-6-cı yarımbəndlər) xitam verilə bilər. Sonuncu yarımbəndlər adətən "xitam vermə hallarına aid müddəalar" və ya "qrup halında xitam vermə müddəaları" adlandırılır. Bu Rəhbər prinsiplər yalnız bu sonuncu müddəalara aiddir.

2. 1-ci maddənin C bəndinin 5-ci və 6-cı yarımbəndlərində nəzərdə tutulur ki, aşağıdakı hallarda 1951-ci il Konvensiyasının müddəaları 1-ci maddənin A yarımbəndindəki şərtlərə uyğun gələn şəxslərə daha şamil olunmur:

5) qaçqın kimi tanınmasına əsas vermiş hallar artıq mövcud olmadığına görə vətəndaşı olduğu ölkənin himayəsindən daha imtina edə bilmədikdə:

əgər bu maddənin A bəndinin 1-ci yarımbəndindəki anlayışa uyğun gələn qaçqınlar vətəndaşı olduqları ölkənin himayəsindən imtina etmək üçün əvvəlki təqiblərdən irəli gələn əsaslı səbəblər gətirə bilirlərsə, bu yarımbəndin müddəaları onlara tətbiq olunmur;

6) vətəndaşlığı olmayan şəxs olaraq, qaçqın kimi tanınmasına əsas vermiş hallar artıq mövcud olmadığına görə, əvvəllər daimi məskunlaşdığı ölkənin himayəsindən daha imtina edə bilmədikdə:

əgər bu maddənin A bəndinin 1-ci yarımbəndindəki anlayışa uyğun gələn qaçqınlar əvvəllər daimi məskunlaşdıqları ölkənin himayəsindən imtina etmək üçün əvvəlki təqiblərdən irəli gələn əsaslı səbəblər gətirə bilirlərsə, bu yarımbəndin müddəaları onlara tətbiq olunmur.

3. BMTQAK və ya dövlətlər müəyyən qaçqın qruplarının qaçqın statusuna qrup halında xitam vermələri barədə rəsmi qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdirlər.³ BMTQAK-ın bu səlahiyyəti 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin C bəndi ilə yanaşı, Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığın Nizamnaməsinin 6-cı maddəsinin A

¹ Bax: BMTQAK, "*Qaçqın statusunun müəyyənəşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair təlimat*" (bundan sonra "BMTQAK, *Təlimat*" adlandırılacaq) (1979-cu il, Cenevra, 1992-ci ilin yanvarında təkrar nəşr olunub), 112-ci bənd. Xitam vermə ilə ləğv etmə və ya məhrum etmə arasındakı fərq üçün 4-cü bəndə bax.

² Bu Rəhbər prinsiplərdə "mənşə ölkəsi" dedikdə təkcə şəxsin vətəndaşı olduğu ölkə deyil, həm də əvvəllər adətən yaşadığı (daimi məskunlaşdığı) ölkə nəzərdə tutulur, sonuncu halda söhbət vətəndaşlığı olmayan şəxslərdən gedir. 1-ci maddənin C bəndinin 1-4-cü yarımbəndləri ilə bağlı əlavə məlumat üçün bax: BMTQAK, "Xitam vermə hallarına aid müddəalar: onların tətbiqinə dair rəhbər prinsiplər", aprel 1999-cu il.

³ Məsələn üçün bax: Statusa qrup halında xitam verilməsi barədə BMTQAK-ın rəsmi bəyanatları: "Xitam vermə hallarına aid müddəaların Polşa, Çexoslovakiya və Macarıstandan olan qaçqınlara tətbiqi", 15 noyabr 1991-ci il; "Xitam vermə hallarına aid müddəaların Çilidən olan qaçqınlara tətbiqi", 28 mart 1994-cü il; "Xitam vermə hallarına aid müddəaların Malavi və Mozambik Respublikalarından olan qaçqınlara tətbiqi", 31 dekabr 1996-cı il; "Xitam vermə hallarına aid müddəaların Bolqarıstan və Rumıniyadan olan qaçqınlara tətbiqi", 1 oktyabr 1997-ci il; "Xitam vermə hallarına aid müddəaların 1991-ci ilədək Efiopiyanı tərk etmiş qaçqınlara tətbiqi", 23 sentyabr 1999-cu il; və "Statusa xitam verilməsi barədə bəyanat – Şərqi Timor", 20 dekabr 2002-ci il.

bəndində təsbit olunub. Belə qərarlar az hallarda verilir, çünki çoxlu sayda qaçqınlar ölkələrindəki durumun daha onların beynəlxalq himayə altına alınmasını tələb etməməsi ilə əlaqədar olaraq rəsmi qərar olmadan könüllü surətdə ölkələrinə qayıdırlar. Bundan başqa, qaçqınlar onların ərazilərində bir neçə il yaşadıqdan sonra bir çox iştirakçı dövlətlər onlara ölkədə daimi yaşayış icazəsi verirlər ki, bu da nəticə etibarlı ilə onların inteqrasiyasına və naturalizasiyasına gətirib çıxarır. Eynilə, qaçqın statusuna fərdi qaydada xitam verilməsi və bu statusun zəruriliyinin dövrü qaydada yoxlanması da nadir hallarda baş verir ki, bu da "fərdi qaçqınların durumunun sabitliyini təmin etmək zərurəti" ilə əlaqədardır.⁴

4. Xitam vermə hallarının 1951-ci il Konvensiyasında sadalanan əsaslarının siyahısı tam siyahıdır, yəni beynəlxalq himayenin daha tələb olunmadığına haqq qazandırmaq üçün hər hansı başqa əsas gətirmək olmaz.⁵ Bundan əlavə, nəzərə almaq lazımdır ki, xitam vermə hallarına aid müddəaların tətbiqi qaçqın statusuna son qoyulması barədə digər qərarlardan fərqləndirilməlidir. Belə ki, qaçqın statusuna xitam verilməsi bu statusun ləğv edilməsindən fərqlidir. Ləğv etmə qərarı sonradan gəlmiş belə bir qənaət əsasında qəbul edilir ki, şəxsə qaçqın statusu verilməməli idi. Məsələn, sonradan müəyyən edilə bilər ki, ərizəçi tərəfindən təqdim edilmiş və qaçqın statusunun verilməsi barədə qərar üçün əsas təşkil etmiş məlumatlar yalan məlumatlardır, yaxud qərar verənlər himayəni istisna edən müddəalardan hər hansı birinin tətbiqinə əsas verən bütün müvafiq faktlardan xəbərsiz olublar. Qaçqın statusuna xitam verilməsi həmçinin bu statusdan məhrum edilmədən fərqlidir, məhrum etmə qaçqının sonradan 1-ci maddənin F bəndinin (a) və (c) yarım bəndlərinin tətbiq dairəsinə düşən hərəkətləri etdiyi hallarda baş verə bilər.

II. MƏSƏLƏNİN MAHIYYƏT ÜZRƏ TƏHLİLİ

5. Məsələnin mahiyyət üzrə (substantiv) təhlilinə dair aşağıdakı mülahizələr 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin C bəndinin 5-ci və 6-cı yarım bəndlərinin müddəalarına əsaslanır və İcra Komitəsinin 69 sayı rəyi, qanunvericilik sahəsindəki inkişaf prosesləri və dövlətlərin hüquq praktikası nəzərə alınmaqla hazırlanıb.

A. Ümumi mülahizələr

6. Xitam vermə halları barədə müddəaları şərh edərkən qaçqınların himayəsi məsələsinin uzunmüddətli həllinə yönələn və həmin müddəaların predmet və məqsədlərinin formalaşmasında əhəmiyyət daşıyan qərarları nəzərə almaq vacibdir. İcra Komitəsinin çoxsaylı rəyləri təsdiq edir ki, 1951-ci il Konvensiyası və qaçqınların himayəsi prinsipləri qaçqınların durumunun uzunmüddətli həllinə nail olmağa yönəlib.⁶ Müvafiq olaraq, xitam vermə halları barədə müddəaların tətbiqi uzunmüddətli həll konsepsiyasının məqsədlərinə uyğun olmalıdır. Buna görə də, müvafiq şəxslərin statuslarına xitam verilməsi qəbulədiçi ölkənin ərazisində onların qeyri-müəyyən durumda qalması ilə nəticələnməməlidir. Eləcə də müvafiq şəxslərin statuslarına xitam verilməsi mənşə ölkəsində vəziyyət qeyri-sabit olduğu halda onların oraya qayıtmaq məcburiyyətində qalmaları ilə nəticələnməməlidir, belə ki, bu hal uzunmüddətli həllə nail olma ehtimalını

⁴ "Qaçqın statusuna xitam verilməsinə dair yekun nəticələr", Beynəlxalq himayə məsələlərinə dair global məsləhətləşmələr, Lissabonda keçirilmiş ekspertlərin dəyirmi masa müzakirələri, may 2001-ci il, № B (17). Həmçinin bax: BMTQAK, *Təlimat*, 135-ci bənd.

⁵ Həmçinin bax: BMTQAK, *Təlimat*, 116-cı bənd.

⁶ Məsəl üçün bax: İcra Komitəsinin 29 (XXXIV) (1983), 50 (XXXIX) (1988), 58 (XL) (1989), 79 (XLVII) (1996), 81 (XLVIII) (1997), 85 (XLIX) (1998), 87 (L) (1999), 89 (L) (2000) və 90 (LII) (2001) sayılı rəyləri.

azaltmış olar, habelə də ümumi situasiyanın yaxşılaşmasına baxmayaraq qeyri-sabitliyin artmasına və ya yenidən qeyri-sabitlik yaranmasına səbəb ola bilər ki, bunun da nəticəsində yeni qaçqın axınlarının meydana çıxması təhlükəsi yarana bilər. Bu mülahizələr qaçqınların mənşə ölkəsinə qayıtmaq məcburiyyətində qalmalarına və sonradan yenidən oranı tərk etməyə və qaçqın statusu üçün müraciət etməyə məcbur olmalarına yol verilməməsinə təmin etmək üçün nəzərə alınmalıdır. Başqa sözlə, bu prinsipi rəhbər tutmaq lazımdır ki, xitam vermə halları barədə müddəalar yalnız mənşə ölkəsində əsaslı və uzunmüddətli dəyişikliklər baş verdikdən sonra tətbiq edilə bilər.

7. Qaçqın statusuna 1-ci maddənin C bəndinin 5-ci və 6-cı yarımbəndləri əsasında xitam verilməsi qaçqının razılığının və ya hər hansı könüllü hərəkətlərinin olmasını tələb etmir. Qaçqın statusuna xitam verilməsi bu statusla əlaqədar olaraq verilmiş hüquqlara da xitam verilməsi ilə nəticələnir. Bu, qaçqın düşmüş şəxsin mənşə ölkəsinə qayıtması ilə nəticələnməyə və beləliklə həm də ailəsi ilə və cəmiyyətdə və işlədiyi yerdə əlaqələr qurduğu əhatəsi ilə əlaqələrinin qırılmasına gətirib çıxara bilər. Nəticədə qaçqın statusuna xitam verilməsi barədə vaxtından əvvəl qəbul edilən və yetərli əsaslara söykənməyən qərar ciddi nəticələr doğura bilər. Buna görə də, xitam vermə halları barədə müddəalar dar çərçivədə şərh olunmalı və statusa qrup halında xitam verilməsi prosedurlarının ədalətli, aydın və şəffaf olması təmin edilməlidir.

B. Mənşə ölkəsində vəziyyətin dəyişməsinin qiymətləndirilməsi

8. 1-ci maddənin C bəndinin 5-ci və 6-cı yarımbəndlərində nəzərdə tutulur ki, qaçqın statusuna xitam verilməsi şəxsin "qaçqın kimi tanınmasına əsas vermiş hallar artıq mövcud olmadığı" təqdirdə mümkündür. "Xitam vermə halları barədə müddəaların" tətbiq edilə bilməsi üçün mənşə ölkəsində vəziyyətin necə və nə dərəcədə dəyişməli olduğunun müəyyənləşdirilməsinə yardım üçün BMTQAK-ın İcra Komitəsi tərəfindən İcra Komitəsinin 69 (XLIII) (1992) sayılı rəyi formasında rəhbər tövsiyələr hazırlanıb, həmin sənədin müvafiq hissəsində deyilir:

"Xitam vermə halları barədə müddəaların" tətbiqinə dair hər hansı qərar qəbul edərkən dövlətlər şəxsin vətəndaşı olduğu ölkədə və ya mənşə ölkəsində baş vermiş dəyişikliklərin fundamental xarakterini, insan hüquqları sahəsindəki ümumi vəziyyəti, habelə təqib qorxusunun konkret səbəbini diqqətlə qiymətləndirməlidirlər ki, qaçqın statusunun verilməsi üçün əsas təşkil etmiş situasiyanın daha mövcud olmadığına obyektiv və yoxlanıla bilən metodlar vasitəsilə əmin olmaq mümkün olsun.

... Dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən bu qiymətləndirmənin mühüm elementlərindən biri dəyişikliklərin fundamental, sabit və uzunmüddətli xarakter daşmasıdır; bu cür qiymətləndirməni aparmaq üçün müvafiq ixtisaslaşmış orqanlardan, o cümlədən xüsusən BMTQAK-dan əldə edilən müvafiq məlumatlardan istifadə etmək lazımdır".

9. Dəyişikliklərin dərəcəsinin və dayanıqlığının qiymətləndirilməsi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan əsas elementlər aşağıda verilir, qaçqın statusunun verilməsi üçün əsas təşkil etmiş halların daha mövcud olmadığını iddia etməzdən əvvəl onları nəzərə almaq zəruridir.

Dəyişikliklərin fundamental xarakteri

10. Xitam vermə halları barədə müddəaların tətbiq edilə bilməsi üçün ölkədəki dəyişikliklər fundamental xarakter daşmalı, yəni qaçqının "vətəndaşı olduğu

ölkənin himayəsindən daha imtina etməsi" (1-ci maddənin C bəndinin 5-ci yarımbəndi) və yaxud o vətəndaşlığı olmayan şəxsdirsə, "əvvəllər daimi məskunlaşdığı ölkənin himayəsindən daha imtina etməsi" (1-ci maddənin C bəndinin 6-cı yarımbəndi) qeyri-mümkün olmalıdır. Buna görə də, xitam vermə halları barədə müddəalar əsasında qaçqın statusuna son qoyulması yalnız o halda baş verə bilər ki, dəyişikliklər qaçqın statusunun verilməsi üçün əsas təşkil etmiş hallara aid olsun.

11. "Təqib təhlükəsi üçün konkret səbəbin" mövcud olduğu müəyyənləşdirildikdə,⁷ həmin səbəbin aradan qalxması digər amillərdəki dəyişikliklərdən daha çox əhəmiyyət daşıyır. Lakin ölkədəki müxtəlif amillər, yəni istər silahlı münaqişə, istərsə də insan hüquqlarının ciddi pozuntuları, milli azlıqlara qarşı ciddi ayrı-seçkilik və ya səmərəli dövlət idarəçiliyinin olmaması kimi amillər çox vaxt biri-biri ilə qarşılıqlı surətdə əlaqəli olur və bu problemlərdən birinin həlli digərlərində də irəliləyişin olmasına gətirib çıxarır. Buna görə də bütün əhəmiyyətli amillər nəzərə alınmalıdır. 1-ci maddənin C bəndinin 5-ci və ya 6-cı yarımbəndlərinin tətbiqinə ən çox səbəb olan hallar hərbi əməliyyatlara son verilməsindən, köklü siyasi dəyişikliklərdən və sülhün və sabitliyin bərpasından ibarətdir.

12. Qaçqınların könüllü olaraq kütləvi surətdə geri qayıtmaları mənşə ölkəsində dəyişikliklərin baş verməkdə olduğunun və ya artıq baş verdiyinin əlaməti ola bilər. Lakin keçmiş qaçqınların mənşə ölkəsinə qayıtmaları ölkədə yeni gərginlik dalğası yarada bilərsə, bu öz növbəsində təsirli, fundamental dəyişikliklərin olmamasının əlamətidir. Eynilə, insanların ölkədən qaçmasına və geri qayıtmamasına səbəb olmuş konkret hallar dəyişsə də onları başqa hallar əvəz edibsə və bunlar qaçqın statusu almaq üçün əsas verən hallardırsa, 1-ci maddənin C bəndinin 5-ci və ya 6-cı yarımbəndləri bu situasiyaya tətbiq edilə bilməz.

Dəyişikliklərin dayanıqlı xarakteri

13. Hətta situasiyadakı irəliləyişlər əhəmiyyətli və dərin dəyişikliklərin əlaməti kimi görünərsə belə, bu durumun nə dərəcədə sabit olduğunu qiymətləndirmək üçün müəyyən zamanın keçməsinə gözləmək və yalnız bundan sonra statusa xitam vermək barədə qərar qəbul etmək gərəkdir. Bəzi hallarda nisbətən qısa müddət keçdikdən sonra fundamental dəyişikliklərin dayanıqlı xarakter daşıyıb-daşmadığı barədə nəticə çıxarmaq olar. Məsələn, dəyişikliklərin dinc yolla və konstitusiya prosesi çərçivəsində baş verdiyi, bu çərçivədə azad və ədalətli seçkilərin keçirildiyi və seçkilər nəticəsində hakimiyyətə əsas insan hüquqlarına hörmət etmək öhdəliyinə sadıq olan hökumətin gəldiyi və ölkədə iqtisadi və siyasi baxımdan nisbətən sabitliyin bərqərar olduğu situasiyalar buna misal ola bilər.

14. Dəyişikliklərin güc yolu ilə baş verdiyi, məsələn, hakim rejimin zorla devrildiyi hallarda dəyişikliklərin dayanıqlığını qiymətləndirmək üçün daha çox vaxt tələb olunur. Belə hallarda insan hüquqları sahəsindəki durumu xüsusi diqqətlə qiymətləndirmək lazımdır. Ölkədə qayda-qanunun bərpası üçün kifayət qədər vaxt keçməli və müxalif hərbi qruplaşmalarla bağlanan istənilən sülh sazişləri diqqətlə izlənməlidir. Bu, xüsusən müxtəlif etnik qrupları əhatə edən münaqişədən sonrakı situasiyalara aiddir, belə ki, bu cür hallarda barışıq prosesində həqiqətən irəliləyiş olub-olmadığını müəyyənləşdirmək çox vaxt çətin olur. Nə qədər ki, milli barışıq əsaslı şəkildə bərqərar olmayıb və sülh bərpa edilməyib, siyasi dəyişikliklərin baş verdiyini tam əminliklə iddia etmək olmaz.

⁷ Bax: İcra Komitəsinin 69 (XLIII) (1992) sayılı rəyi, "a" bəndi.

Himayenin bərpa edilməsi

15. Situasiyanın 1-ci maddənin C bəndinin 5-ci və ya 6-cı yarımbəndlərinin tətbiqinə əsas verən dərəcədə dəyişib-dəyişmədiyini qiymətləndirərkən nəzərə alınmalı olan digər bir mühüm məsələ ondan ibarətdir ki, qaçqın öz ölkəsində real olaraq himayə ilə təmin edilə bilirmi?⁸ Bu himayə səmərəli və əlçatan olmalıdır. Təkcə fiziki müdafiənin və ya təhlükəsizliyin olması yetərli deyil. Fəaliyyətdə olan hökumətin və əsas inzibati strukturların mövcudluğu da önəmlidir ki, bunun əyani sübutunu ədalət mühakiməsinin fəaliyyət göstərməsi, habelə sakinlərin öz hüquqlarından, o cümlədən yaşayış üçün zəruri şəraitlə təmin edilmək hüququndan istifadə etmələrinə imkan yaradan müvafiq infrastrukturun olması təşkil edir.

16. Bu baxımdan ölkədə insan hüquqları sahəsindəki ümumi vəziyyət mühüm göstəricidir. Ölkədəki demokratik dəyişikliklərin səviyyəsi, o cümlədən azad və ədalətli seçkilərin keçirilməsi, insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrə riayət edilməsi və müstəqil milli və beynəlxalq təşkilatların insan hüquqlarını sərbəst surətdə monitorinq etmək imkanına malik olması kimi amillərin qiymətləndirilməsi xüsusilə önəmlidir. İnsan hüquqlarına riayət edilməsinin ideal səviyyədə olması vacib deyil. Əhəmiyyət kəsb edən məsələ əhəmiyyətli dəyişikliklərin baş verməsidir ki, bunun əyani sübutunu ən azı yaşamaq və azadlıq hüququ və işgəncələrin qadağan olunması; müstəqil məhkəmə sisteminin bərqərar olması, məhkəmə araşdırmalarının ədalətli şəkildə keçirilməsi və məhkəmələrin əlçatan olması məsələlərində irəliləyişlərə nail olunması; habelə ifadə, birləşmək və din azadlıqları kimi təməl hüquqların qorunması təşkil edir. Digər mühüm və daha konkret göstəricilər arasında amnistiya aktlarının elan olunmasını, repressiv qanunların ləğv edilməsini, keçmiş təhlükəsizlik xidmətlərinin buraxılmasını göstərmək olar.

C. Qismən xitam vermə

17. 1951-ci il Konvensiyası müəyyən ölkədən olan qaçqın əhalinin ayrı-ayrı qruplarının statusuna xitam verilməsini istisna etmir, bu sözlər, məsələn, müəyyən rejimdən qurtulmaq üçün qaçmış qaçqınlara aid edilə bilər, amma rejim devrildikdən sonra qaçanlara aid edilə bilməz.⁹ Lakin mənşə ölkəsinin yalnız müəyyən hissəsində baş vermiş dəyişikliklər prinsipcə qaçqın statusuna xitam verilməsinə gətirib çıxarmamalıdır. Qaçqın statusuna yalnız o halda xitam verilə bilər ki, təqibin səbəbi aradan qalxmış olsun və bu halda qaçqının təqibdən qurtulmaq üçün ölkənin müəyyən təhlükəsiz hissələrinə qayıtması zəruri ilkin şərt kimi qoyula bilməz. Bundan əlavə, şəxs mənşə ölkəsində sərbəst surətdə yerini dəyişmək və ya məskunlaşmaq imkanına malik deyilsə, bu onu göstərir ki, dəyişikliklər fundamental xarakter daşımır.

D. Fərdi qaydada xitam vermə

18. 1-ci maddənin C bəndinin 5-ci və 6-cı yarımbəndlərinin müddələrinin məhdud çərçivəli şərhli onların fərdi qaydada tətbiqinə imkan verir. Həmin müddələrdə deyilir: "*Şəxs qaçqın kimi tanınmasına əsas vermiş hallar artıq mövcud olmadığına görə* mənşə ölkəsinin himayəsindən daha imtina edə bilmədikdə" onun statusuna xitam verilir (kursiv müəllif tərəfindən əlavə olunub). Bununla belə, 1-ci maddənin C bəndinin 5-ci və 6-cı yarımbəndləri fərdi qaydada nadir hallarda tətbiq edilir. Bir qayda olaraq dövlətlər mənşə ölkəsində baş vermiş fundamental dəyişikliklərlə

⁸ Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsinin 4-cü bəndinə bax, həmin bənddə deyilir: "Heç kim öz ölkəsinə gəlmək hüququndan özbaşınalıqla məhrum edilə bilməz"; həmçinin İnsan Hüquqları Komitəsinin 1999-cu il tarixli 27 sayılı ümumi şərhinə ("hərəkət azadlığı") bax.

⁹ Bu yanaşma BMTQAK tərəfindən bir dəfə tətbiq edilib.

əlaqədar olaraq ayrı-ayrı qaçqınların işlərinə dövrü qaydada yenidən baxırlar. Bu praktika qaçqınların statuslarının sabitliyinin mümkün qədər qorunub saxlanmasına xidmət edir. Bu yanaşma həm də 1951-ci il Konvensiyasının 34-cü maddəsinin bu tələbinə uyğundur ki, "dövlətlər qaçqınların assimilyasiyasını və naturalizasiyasını mümkün qədər asanlaşdırmalıdır". Xitam vermə halları barədə müddəalar fərdi qaydada tətbiq edildikdə bu prosedur işə tamamilə yenidən baxılması məqsədi ilə istifadə edilməməlidir.

E. Statusa xitam verilməsindən istisnalar

Beynəlxalq himayənin davam etdirilməsinin zəruriliyi

19. Hətta vəziyyət qaçqın statusunun saxlanmasını lüzumsuz edən dərəcədə dəyişsə belə, ayrı-ayrı fərdlərin işlərinin xüsusi halları onlara münasibətdə beynəlxalq himayənin davam etdirilməsini zəruri edə bilər. Buna görə də belə bir ümumi prinsip qəbul edilib ki, qaçqın statusuna qrup halında xitam verildikdən onlara münasibətdə beynəlxalq himayənin davam etdirilməsi üçün əsaslar olduğunu hesab edən ayrı-ayrı fərdlərin bu qərara yenidən baxılması üçün müraciət etmələrinə imkan yaradılmalıdır.¹⁰

"Əsaslı səbəblər"

20. 1-ci maddənin C bəndinin 5-ci və 6-cı yarımbəndlərində statusa xitam verilməsi barədə müddəalardan istisnalar nəzərdə tutulub ki, bu da qaçqınlara "əvvəlki təqiblərdən irəli gələn əsaslı səbəblərə" istinad etməklə mənşə ölkəsinin himayəsindən imtina etmək imkanı verir. Bu istisnalar elə halları əhatə edir ki, bu zaman qaçqınlar və ya onların ailə üzvləri qəddar təqib formalarından əziyyət çəkmiş olurlar və buna görə də öz mənşə ölkələrinə və ya əvvəlki daimi yaşayış yerlərinə qayıtmalarını onlardan gözləmək düzgün olmazdı.¹¹ Məsələn, belə hallar "həbs düşərgəsində və ya həbsxanada saxlanılan sağ qalmış və ya ailə üzvlərinə qarşı zorakılıqların, o cümlədən seksual zorakılıqların şahidi olmuş şəxsləri, eləcə də ciddi mənəvi travma almış şəxsləri əhatə edir. Belə hesab edilir ki, bu şəxslər təqibin kobud formasına, o cümlədən yerli əhali tərəfindən törədilən bu cür təqibə məruz qalıblar və geri qayıdacaqlarını onlardan gözləmək ağılabatan deyil".¹² Bu baxımdan uşaqların vəziyyətinə xüsusi diqqət yetirilməlidir, belə ki, bir çox hallarda onlar mənşə ölkələrinə qayıtmaqdan imtina edərkən "əsaslı səbəblər" gətirə bilərlər.

21. "Əsaslı səbəblərə" əsaslanan istisna hallar tətbiq edilərkən "qaçqın" termininin anlayışının verildiyi 1-ci maddənin A bəndinin 2-ci yarımbəndinin müddəalarının genişləndirilmiş şərhli rəhbər tutulur. Bu yanaşma hazırda dövlətlərin praktikasında geniş istifadə edilən ümumi humanitar prinsipi özündə əks etdirir.¹³

Ölkə ərazisində uzun müddət qalanlar

22. Yuxarıda qeyd edilənlərdən əlavə, İcra Komitəsi özünün 69 sayılı rəyində dövlətlərə tövsiyə edib ki, "sığınaacaq aldıqları ölkədə uzun müddət qalmaları nəticəsində güclü ailə, sosial və iqtisadi əlaqələrinin yaranması səbəbindən həmin

¹⁰ İcra Komitəsi, 69 (XLIII) (1992) sayılı rəy, "d" bəndi.

¹¹ Həmçinin bu mənbəyə bax: BMTQAK, *Təlimat*, 136-cı bənd.

¹² Bax: BMTQAK-ın və BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının (BMTİHAK) araşdırması: "Azlıqlara mənsub qadınların dəhşət doğuran perspektivləri: onların qayıdışı və inteqrasiyası yolunda maneələr", Sarayevo, Bosniya və Herseqovina, aprel 2000-ci il.

¹³ Bax: C. Fitspatrik və R. Bonoan, "Qaçqınların himayəsinə xitam verilməsi", mənbə: "*Beynəlxalq hüquqda qaçqınların himayəsi: BMTQAK-ın beynəlxalq himayə məsələlərinə dair global məsləhətləşmələri*", red. E. Feller, V. Türk və F. Nikolson (Kembridge Universitetinin nəşriyyatı, 2003-cü il).

ölkəni tərk etmələrini onlardan gözləməyin düzgün olmadığı" şəxslərə münasibətdə "lazımı tədbirlərin" görülməsini nəzərdən keçirsinlər. Belə hallarda onlara sığınacaq vermiş ölkələrin bu şəxslərə ölkədə yaşamaları üçün alternativ status vermələri tövsiyə olunur, belə ki, bu zaman onların öncə əldə etdikləri hüquqlar saxlanılır, amma müəyyən hallarda onların qaçqın statusuna xitam verilə bilər. 1951-ci il Konvensiyası ölkədə uzun müddət ərzində qalan qaçqınlara münasibətdə bu yanaşmanın qəbul edilməsini birbaşa tələb etmir, amma bu yanaşma, İcra Komitəsinin yuxarıda qeyd edilən 69 sayılı rəyində qeyd edildiyi kimi, Konvensiyanın əhatə etdiyi geniş humanitar məqsədə və öncə əldə edilmiş hüquqlara hörmət edilməsi prinsipinə, habelə insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquq normalarına uyğundur.¹⁴

F. Statusa xitam verilməsi və kütləvi axın

1951-ci il Konvensiyası əsasında qrup halında (*prima facie*) qaçqın statusu verilməsi

23. Mənşə ölkəsindən qaçmaq üçün obyektiv səbəblər açıq-aydın mövcud olduğu zaman kütləvi qaçqın axınının baş verdiyi situasiyalarda qaçqın statusunun verilməsi barədə qərarlar çox vaxt qaçqınlara qrup halında şamil edilir. Bu cür işlərə təxirə salmadan fərdi qaydada baxmaq praktiki cəhətdən qeyri-mümkün olduğuna görə bu şəxslərin ilkin olaraq qrup halında ("*prima facie*") qaçqın kimi tanınması zərurəti yaranır.¹⁵ Belə qruplara münasibətdə qaçqın statusuna xitam verilməsinin yuxarıda qeyd edilən ümumi prinsipləri tətbiq edilir.

1951-ci il Konvensiyanın şamil olduğu şəxslər də daxil olmaqla qaçqınların kütləvi axınının baş verdiyi hallarda müvəqqəti himayə

24. Bəzi dövlətlər "müvəqqəti himayə" sistemini işləyib hazırlayıblar,¹⁶ bu sistemə əsasən, himayə ilə təmin edilmə və geri qaytarılmaya qarşı müdafiə müvafiq şəxslərə qrup halında tətbiq edilir və bu zaman həmin şəxslərə nə qrup halında ("*prima facie*") qaçqın statusu verilir, nə də qrupun ayrı-ayrı üzvlərinin qaçqın statusu fərdi qaydada müəyyən edilir. Bu halda statusa xitam vermə doktrinası rəsmən tətbiq edilməsə də, bu himayə forması 1951-ci il Konvensiyanın müddəalarına əsaslanır və bu qrupun nümayəndələrinə Konvensiyada nəzərdə tutulmuş qaçqınlar kimi və ya qrupa qaçqınlardan ibarət qrup kimi baxıla bilər. Buna görə də, dövlətlər müvəqqəti himayəyə xitam verilməsi barədə qərar qəbul etməzdən əvvəl mənşə ölkəsindəki dəyişiklikləri hərtərəfli qiymətləndirməlidirlər. Belə qərarlar qəbul edildikdə geri qayıtmaq istəməyən və beynəlxalq himayə üçün müraciət etmək istəyən şəxslər sığınacaq istəmə prosedurlarına buraxılmalıdırlar. Bu kontekstdə dövlətlər geri qayıtmaqdan imtina üçün əvvəlki təqibdən irəli gələn "əsaslı səbəbləri" olan şəxslərə münasibətdə istisnalar nəzərdə tutulmalıdırlar.

III. PROSEDUR MƏSƏLƏLƏRİ

25. Öncə qeyd edildiyi kimi, statusa qrup halında xitam verildiyi barədə qərar qaçqın kimi tanınmış şəxslər üçün ciddi nəticələr doğura bilər. Qaçqın statusuna xitam verilməsi bu statusun və onunla əlaqədar hüquqların itirilməsinə səbəb olur və bundan əlavə, bu şəxslərin mənşə ölkəsinə qayıtmaları məsələsi nəzərdə tutula bilər. Bununla əlaqədar olaraq aşağıdakı prosessual aspektlərə riayət edilməlidir:

¹⁴ Yuxarıda 8-ci mətnaltı qeydə bax.

¹⁵ Bax: "Kütləvi axın situasiyalarında qaçqınların himayəsi: himayənin ümumi strukturu", Beynəlxalq himayə məsələlərinə dair qlobal məsləhətləşmələr, EC/GC/01/4, 19 fevral 2001-ci il.

¹⁶ Misal üçün bax: Müvəqqəti himayə barəsində Avropa İttifaqının direktivi, 2001/55/EC, 20 iyul 2001-ci il.

Ümumi mülahizələr

- i. Mənşə ölkəsindəki vəziyyəti qiymətləndirərkən dövlətlər və BMTQAK "qaçqın statusunun verilməsi üçün əsas təşkil etmiş situasiyanın daha mövcud olmadığına obyektiv və yoxlanıla bilən metodlar vasitəsilə əmin olmalıdırlar".¹⁷ Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bu qiymətləndirməni apararkən bir sıra amilləri, o cümlədən insan hüquqları sahəsindəki ümumi vəziyyəti nəzərə almaq lazımdır.
- ii. Mənşə ölkəsində fundamental, dayanıqlı və uzunmüddətli dəyişikliklərin baş verdiyini və bu səbəbdən 1-ci maddənin C bəndinin 5-ci və 6-cı yarımbəndlərinin tətbiqinin məqsədəuyğun olduğunu sübut etmək vəzifəsi müvafiq şəxsə sığınacaq vermiş ölkənin üzərinə düşür. Elə hallar ola bilər ki, bu zaman qaçqın statusuna qrup halında xitam verilməsi təqib təhlükəsinin davam etməsi səbəbindən müəyyən qruplara şamil edilməyə bilər.
- iii. Hər iki proses, yəni xitam barədə qərarın qəbul edilməsi və bu qərarın icrasına yönələn planların hazırlanması şəffaf olmalı, hərtərəfli məsləhətləşmələrə əsaslanmalı və xüsusən BMTQAK-ın prosesdə iştirak etməklə müşahidə funksiyasını yerinə yetirməsi nəzərdə tutulmalıdır.¹⁸ Məsləhətləşmə prosesinə QHT-lər və qaçqınlar da cəlb olunmalıdır. Mümkün olan hallarda mənşə ölkəsinə könüllü surətdə qayıtmış qaçqınların vəziyyətini öyrənmək üçün mənşə ölkəsinə "müşahidə" səfərləri təşkil etmək olar.
- iv. Statusa qrup halında xitam verilməsi barədə qərarlar ictimaiyyətə açıqlanmalıdır.
- v. Statusa qrup halında xitam verilməsinin uğurla həyata keçirilməsi üçün qaçqınlarla məsləhətləşmək, məlumatları paylaşmaq və geri qayıdacaq insanlara yardım göstərmək mühüm əhəmiyyət daşıyır.
- vi. Statusa xitam verilməsi barədə qərarların icrasına yönələn prosedurlar xüsusən çoxlu sayda qaçqınları qəbul etmiş inkişaf etməkdə olan ölkələrdə çevik olmalı və mərhələli şəkildə həyata keçirilməlidir. Qayıdış üçün hazırlıq işlərinin görülməsinə və ölkədə uzun müddət ərzində qalan və müvafiq hüquqlar əldə edən şəxslərin statusunun nizamlanmasına imkan yaratmaq üçün xitam barədə qərarın elan edildiyi an ilə onun icra edildiyi an arasında müəyyən vaxt keçməlidir.
- vii. Statusa qrup halında xitam verilməsinin qaçqınlara və ailələrinə potensial təsirlərini nəzərə alaraq, xitam prosedurunun onlara şamil olunmasını istisna edən halların mövcud olub-olmadığının müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə onların fərdi işləri üçün əhəmiyyət daşıyan səbəblərlə əlaqədar olaraq işlərinə yenidən baxılması üçün müraciət etmələrinə imkan yaradılmalıdır.¹⁹ Həm də belə hallarda yekun qərar qəbul edilməyənə qədər qaçqınların hüquqlarının ləğv edilməsinə yönələn heç bir addım atılmamalıdır.
- viii. BMTQAK statuslarına xitam verilməsi barədə qərar qəbul edilmiş qaçqınların qayıdışına, yaxud ölkədə qalmalarına icazə verilmiş qaçqınların cəmiyyətə inteqrasiyasına yardım göstərmək funksiyasını daşıyır, çünki keçid dövründə onlar BMTQAK-ın mandatı altında qalmaqda davam edirlər.

¹⁷ Bu ciddi standart İcra Komitəsinin 69 (XLIII) (1992) sayılı rəyinin "a" bəndində öz əksini tapıb.

¹⁸ Bax: BMTQAK-ın Nizamnaməsinin 8-ci maddəsinin "a" bəndi, 1951-ci il Konvensiyasının 35-ci maddəsi və 1967-ci il Protokolunun II maddəsi, habelə İcra Komitəsinin 69 (XLIII) (1992) sayılı rəyinin preambulasının ikinci abzası.

¹⁹ Bu Rəhbər prinsiplərin 19-22-ci bəndlərinə və İcra Komitəsinin 69 (XLIII) (1992) sayılı rəyinə bax.

Qaçqın statusuna xitam verilməsi barədə qərarın qəbulundan sonra qaçqın statusu üçün müraciətlər

ix. Qaçqın statusuna qrup halında xitam verilməsi barədə qərar bu qərarın qəbul edildiyi anda və ya daha sonra müvafiq şəxslərin qaçqın statusu üçün müraciət etmələrinə avtomatik maneə təşkil etmir. Müəyyən ölkədən olan qaçqınların statusuna qrup halında xitam verildiyi barədə qərar elan edilsə belə, həmin ölkəni tərk etmiş şəxslər onlara qaçqın statusu verilməsi üçün müraciət edə bilərlər. Məsələn, dövlətdə fundamental dəyişikliklər baş verdikdə belə, ayrı-ayrı qrupların (məsələn, etnik, dini, irqi mənsubiyyətə və ya siyasi əqidəyə əsaslanan qrupların) nümayəndələri qaçqın statusu almalarına əsas verən xüsusi hallarla hələ də üzləşə bilərlər. Yaxud şəxs hər hansı şəxs və ya qrup tərəfindən təqibə məruz qala biləcəyindən əsaslı olaraq ehtiyatlana bilər, dövlət isə müvafiq situasiyanı, məsələn, gender əlamətinə görə təqib situasiyasını nəzarət altına almaq iqtidarında və ya istəyində olmaya bilər.

BEYNƏLXALQ HİMAYƏYƏ DAİR RƏHBƏR PRİNSİPLƏR № 4

Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 4: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində "ölkədaxili köçürülmə və ya yerdəyişmə alternativii"

BMTQAK *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Nizamnaməsində*, habelə *Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 35-ci maddəsində* və (və ya) onun *1967-ci il Protokolunda* yer alan mandatına uyğun olaraq bu Rəhbər prinsipləri dərc edir. Bu Rəhbər prinsiplər "1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair BMTQAK-ın təlimatı"nı (təkrar nəşr, Cenevrə, yanvar 1992-ci il) tamamlayır. Bundan əlavə, bu Rəhbər prinsiplər BMTQAK-ın "Ölkə daxilində yerdəyişmə sığınacaq axtarmanın məqsədəuyğun alternativii kimi ("Ölkə daxilində köç etmə alternativii" və ya "Ölkə daxilində yerdəyişmə prinsipi") (Cenevrə, fevral 1999-cu il) adlı mövqə sənədini əvəzləyir və o cümlədən "Beynəlxalq himayə məsələlərinə dair global məsləhətləşmələr" prosesinin ikinci mərhələsi çərçivəsində 2001-ci ilin sentyabrında San-Remoda (İtaliya) ekspertlər tərəfindən bu mövzunun araşdırıldığı toplantının nəticəsi olaraq qəbul edilib və son dövrlərdə dövlətlərin praktikasında baş vermiş dəyişikliklərin işığında bu məsələyə dair müvafiq standartları və praktikanı ümumiləşdirmək məqsədini daşıyır.

Bu Rəhbər prinsiplərin məqsədi hökumət orqanlarına, hüquqşünaslara, qərarları qəbul edən əməkdaşlara və məhkəmə orqanlarının nümayəndələrinə, eləcə də yerlərdə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsini həyata keçirən BMTQAK-ın əməkdaşları üçün hüquqi prinsipləri izah etməkdir.

I. GİRİŞ

1. Ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini qaçqın statusu müəyyənləşdirilərkən qərarları qəbul edən əməkdaşlar tərəfindən getdikcə daha çox nəzərdən keçirilən konsepsiyadır. Bu günədək bu konsepsiyaya vahid yanaşma olmadığına görə beynəlxalq praktikada və ayrı-ayrı dövlətlərin praktikasında tamamilə fərqli yanaşmalar formalaşmışdır. Bu yanaşmalardakı fərqlər nəzərə alınaraq, bu Rəhbər tövsiyələr qərarları qəbul edən əməkdaşlara qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsinin bu aspektinin təhlilinə daha çox strukturlaşdırılmış qaydada yanaşma təklif etmək məqsədini daşıyır.

2. Ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini nə qaçqınlara dair hüquq normaları sisteminin ayrıca prinsipidir, nə də qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün aparılan təhlilin ayrıca aspektidir. Konvensiya üzrə qaçqın o şəxsdir ki, *Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının* (bundan sonra "1951-ci il Konvensiyası" adlandırılacaq) 1-ci maddəsinin A(2) bəndində və (və ya) *1967-ci il Protokolunda* müəyyən edilmiş meyarlara cavab verir. Bu meyarlar liberal və humanist ruhda şərh edilməli və bu zaman 1951-ci il Konvensiyasının obyektivi və məqsədi nəzərə alınmalıdır. Ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini bu meyarlarda birbaşa qeyd edilməyib. Lakin qaçqın statusu müəyyənləşdirilərkən ərizəçinin sərəncamında ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativinin olub-olmaması məsələsi meydana çıxıb.

3. Bəziləri hesab edirlər ki, ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini konsepsiyası "qaçqın" termininə anlayış verilən maddənin "təqib qorxusunun əsaslılığı" barəsindəki hissəsinə aiddir, digərləri isə hesab edirlər ki, qaçqının "öz ölkəsinin himayəsindən istifadə edə bilməməsi və ya bunu istəməməsi" barəsindəki hissəsinə aiddir. Yanaşmalardakı bu fərq hökmən o demək deyil ki, bu yanaşmalar bir-biri ilə ziddiyyət edir, belə ki, "qaçqın" termininin anlayışı bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan elementlərin kompleks halında təhlilini nəzərdə tutur. Bu elementlərin bir-biri ilə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu, habelə bu və ya digər elementin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu hər bir ayrıca işin faktları əsasında müəyyənləşdirmək lazımdır.¹

4. Beynəlxalq hüquq normalarına əsasən, təhlükə altında olan şəxslərin sığınacaq üçün müraciət etməzdən əvvəl öz ölkələrindəki bütün hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirmələri tələb olunmur, yəni beynəlxalq hüquqda sığınacaq üçün müraciət ən son vasitə hesab edilmir. Buna görə də, ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini konsepsiyası beynəlxalq himayə sisteminin kökündə duran insan hüquqlarının mühüm aspektlərinə, yəni insanın öz ölkəsini tərk etmək hüququna, sığınacaq axtarmaq hüququna və öz ölkəsinə qaytarılmamaq hüququna zidd tərzdə tətbiq edilməməlidir. Bundan əlavə, bu konsepsiya yalnız şəxsin sığınacaq üçün vəsatətinə mahiyyəti üzrə baxılması kontekstində nəzərdən keçirildiyinə görə, həmin şəxsi qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosedurlarına buraxmaqdan imtina etmək üçün istifadə edilə bilməz. Ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini nəzərdən keçirilərkən konkret ərizəçinin işinin fərdi hallarını və ərazisi daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativinin nəzərdən keçirildiyi ölkədəki şəraiti nəzərə almaq lazımdır.²

¹ Əlavə təfsilatlar üçün bax: BMTQAK, "Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin şərh", Cenevrə, aprel 2001-ci il (bundan sonra BMTQAK, "1-ci maddənin şərh" adlandırılacaq), 12-ci bənd.

² Yenə eyni mənbə, 35-37-ci bəndlər.

5. Afrika Birliyi Təşkilatının "Afrikada qaçqınların problemlərinin konkret aspektləri haqqında 1969-cu il Konvensiyası"nın I maddəsinin 2-ci bəndinin tətbiq dairəsinə düşən qaçqınlara gəlincə, ölkə daxilində yerdəyişmənin mümkün variantlarını nəzərdən keçirmək məqsədəuyğun deyil. Belə ki, həmin Konvensiyanın 1-ci maddəsinin 2-ci bəndində "qaçqın" termininin anlayışı aşağıdakı kimi verilir: "mənsə ölkəsinin və ya vətəndaşı olduğu ölkənin hər hansı hissəsində və ya bütün ərazisində xarici təcavüz, işğal, xarici ölkənin hökmranlığı və ya ictimai qaydanı ciddi şəkildə pozan hadisələr nəticəsində adətən yaşadığı yeri tərk etməyə və mənsə ölkəsinin və ya vətəndaşı olduğu ölkənin xaricində başqa bir yerdə sığınacaq axtarmağa məcbur olan şəxs".³

II. MƏSƏLƏNİN MAHIYYƏT ÜZRƏ TƏHLİLİ

A. Qaçqın statusunun kompleks halında qiymətləndirilməsinin komponenti

6. 1951-ci il Konvensiyası qaçqının təqib olunma qorxusunun onun mənsə ölkəsinin bütün ərazisinə şamil olunmasını tələb etmir və ya nəzərdə tutmur.⁴ Beləliklə, ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativləri ölkənin elə bir müəyyən hissəsinə aiddir ki, şəxsin əsaslı təqib qorxusu oraya şamil olunmur və işin xüsusi halları nəzərə alınmaqla əsaslı olaraq gözləmək olar ki, şəxs orada məskunlaşa və normal həyatını yaşaya bilər.⁵ Müvafiq olaraq, ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi proseduru kontekstində nəzərdən keçirilirsə, məskunlaşma üçün konkret ərazi müəyyən edilməli, habelə ərizəçiyə bu məsələyə dair rəyini bildirməsi üçün lazımı imkan yaradılmalıdır.

7. Konvensiyada göstərilən səbəblərdən hər hansı birinə görə əsaslı təqib qorxusunun ölkənin müəyyən bir hissəsinə şamil olduğu hallarda qaçqın statusu üçün verilmiş vəsatətin kompleks halında qiymətləndirilməsi zamanı ölkə daxilində başqa yerə köçürülmənin mümkünlüyünün qiymətləndirilməsi aşağıdakı sualların cavabları əsasında iki əsas növ təhlilin aparılmasını tələb edir:

I. Köçürülmənin aktuallığının təhlili

a. *Köçmək üçün təklif olunan əraziyə şəxsin köçməsi praktiki, təhlükəsizlik və hüquqi baxımdan mümkündürmü?* Ərazi bu şərtlərdən hər hansı birinə uyğun deyilsə, deməli, ölkə daxilində başqa yerə köçürülmə alternativləri aktual deyil.

b. *Təqibi həyata keçirən dövlətdirmi?* Belə ehtimal edilir ki, dövlət hakimiyyəti orqanları ölkənin bütün ərazisində fəaliyyət göstərirlər. Əgər şəxsin ehtiyatlandığı təqibi həyata keçirən onlardırsa, ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativləri prinsipcə mümkün hesab edilmir.

c. *Təqibi həyata keçirən qeyri-dövlət subyektidirmi?* Köçmək üçün təklif olunan ərazidə ərizəçinin qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən təqib olunması riski mövcuddursa, o halda həmin ərazi ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativləri üçün münasib sayıla bilməz. Bu məsələyə dair qərar verilməsi aşağıdakıların müəyyənləşdirilməsindən asılıdır: ərizəçi həmin əraziyə yollanarkən

³ (*Kursiv müəllifindir.*) Həmçinin 1984-cü il tarixli Kartaxena Bəyannaməsində Afrika Birliyi Təşkilatının qaçqınlara aid bu Konvensiyasının 1-ci maddəsinin 2-ci bəndinə birbaşa istinad edilir.

⁴ Bax: BMTQAK, *Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair təlimat* (1979-cu il, Cenevrə, təkrar nəşri 1992-ci il) (bundan sonra "BMTQAK, *Təlimat*" adlandırılacaq).

⁵ Bu məsələlərin müəyyənləşdirilməsində sübutetmə vəzifəsinə aid məsələlər barəsində aşağıdakı III.A bəndinə bax.

təqibçi onu təqib edəcəkmi və həmin ərazidə dövlət ərizəçisinin ehtiyat etdiyi ziyandan onu müdafiə edə biləcəkmi?

d. *Ərizəçi əraziyə köçdükdən sonra orada təqibə və ya digər ciddi ziyan riskinə məruz qalacaqmı?* Burada ərizəçinin köçdüüyü ərazidə baş verə biləcək əvvəlki təqib forması, yaxud təqibin hər hansı yeni forması və ya digər ciddi ziyan təhlükəsi nəzərdə tutulur.

II. Köçürülmənin məqsədəuyğunluğunun təhlili

a. *Ərizəçi öz ölkəsinin ərazisində həddən artıq məhrumiyyətlərlə üzləşmədən nisbətən normal həyat sürmək imkanına malik olacaqmı?* Əgər belə imkan olmaycaqsa, şəxsin həmin əraziyə köçəcəyini gözləmək ağılabatan deyil.

Qiymətləndirmənin tətbiq dairəsi

8. Konkret halda ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə üçün təklif olunan ərazinin münasib alternativ olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün müəyyən müddət ərzində həmin regiondakı situasiya qiymətləndirilməli və bu zaman təkcə şəxsin təqib qorxusunun yaranmasına və yaşayış yerindən qaçmasına səbəb olan hallar deyil, həm də təklif olunan ərazinin gələcək yaşayış baxımından məqbul alternativ təşkil edə bilib-bilməyəcəyi nəzərə alınmalıdır. Gələcəyi nəzərə alan qiymətləndirmə xüsusilə vacibdir, belə ki, şəxsə qaçqın statusu verməkdən imtina edilməsi onun barəsindəki sonrakı addımları avtomatik olaraq müəyyən etməsə də, imtina qərarı onun məcburi qaydada geri göndərilməsi ilə nəticələnə bilər.

B. Köçürülmənin aktuallığının təhlili

9. 7-ci bənddə qeyd edilən sualları aşağıdakı qaydada təhlil etmək olar:

Köçmək üçün təklif olunan əraziyə şəxsin köçməsi praktiki, təhlükəsizlik və hüquqi baxımdan mümkündürmü?

10. Təklif olunan əraziyə gedib çıxmaq üçün şəxs çətin dəf edilə bilən maneələrlə üzləşəcəksə, həmin ərazi ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini sayıla bilməz. Məsələn, ərizəçi təklif olunan əraziyə gedən yolda fiziki təhlükələrlə, məsələn, mina sahələri, hərbi qruplaşmaların mübarizəsi, dəyişkənliyə məruz qalan cəbhə xətti, banditizm, yaxud digər təhdid və ya istismar formaları ilə qarşılaşmamalıdır.

11. Sığınacaq üçün müraciət etmiş qaçqın təklif olunan köçürülmə ərazisinə getmək üçün öncə təqibə məruz qaldığı ərazidən keçməlidirsə, onun gedəcəyi ərazi ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini sayıla bilməz. Həmçinin köçürülmə zamanı aeroportlardan istifadə edilməsi, xüsusən təqibi həyata keçirən dövlətdirsə və ya aeroport təqibi həyata keçirən qeyri-dövlət qrupunun əlindədirsə, təhlükəsiz olmaya bilər.

12. Təklif olunan ərazi hüquqi baxımdan əlçatan olmalıdır, yəni şəxs qanunla oraya yollanmaq, həmin əraziyə daxil olmaq və orada qalmaq hüququna malik olmalıdır. Qeyri-müəyyən hüquqi status sonradan şəxsin təhlükəsiz olmayan ərazilərə və ya öncə təqibə məruz qaldığı əraziyə köçmək məcburiyyətində qalması ilə nəticələnə bilər.

Təqibi həyata keçirən dövlətdirmi?

13. Ölkə daxilində köçürülmə alternativinin təhlilinə zərurət yalnız şəxsin ehtiyat etdiyi təqibin ölkənin müəyyən hissəsi ilə məhdudlaşdığı və həmin hissədən

kənarda baş verməsinin qeyri-mümkün olduğu hallarda yaranır. Praktikada o hallar istisna təşkil edir ki, şəxsin ehtiyat etdiyi təqib dövlət nümayəndələri tərəfindən həyata keçirilir və ya onların təqibə göz yumması sayəsində baş verir, birpartiyalı sistemə malik dövlətlərdə hakim partiyanın nümayəndələri də buraya daxildir, belə ki, onların bütün ölkə ərazisində hakimiyyətə malik olduqları ehtimal edilir.⁶ Belə hallarda şəxsi bütün ölkə ərazisində təqib təhlükəsi gözləyir, bu zaman yalnız o hallar istisna təşkil edir ki, təqib təhlükəsinin mənbəyi olan dövlətin hakimiyyəti müəyyən coğrafi ərazi ilə məhdudlaşır və ya dövlət ölkənin yalnız müəyyən hissələri üzərində nəzarətə malik olur.⁷

14. Təqib riskinin mənbəyi dövlətin tərkibindəki yerli və ya regional orqanlar, qurumlar və ya administrasiyalardırsa, ölkə daxilində başqa yerə köçürülmə alternativinin nəzərdən keçirilməsi, çətin ki, zəruri ola bilər, çünki həmin yerli və ya regional orqanlara hakimiyyət səlahiyyəti dövlət tərəfindən verilir. Belə hallarda ölkə daxilində başqa yerə köçürülmənin mümkünlüyü yalnız o halda aktual ola bilər ki, təqibi həyata keçirən hakimiyyət orqanı öz regionu xaricində təsir imkanlarına malik olmasın və mərkəzi hakimiyyət orqanlarının həmin konkret regionda situasiyanı nizamlamaq iqtidarında olmamasını izah edə bilər xüsusi hallar mövcud olsun.

Təqibi həyata keçirən qeyri-dövlət subyektidirmi?

15. Ərizəçi qeyri-dövlət subyekti tərəfindən təqibə məruz qalacağından ehtiyat edirsə, qiymətləndirmə zamanı nəzərdən keçirilən məsələlər sırasına təqibçinin motivləri, ərizəçinin köçürülməsi nəzərdə tutulan ərazidə təqibçinin onu təqib etməsinin mümkünlüyü və həmin ərazidə dövlət hakimiyyəti orqanlarının ərizəçini himayə altına alması kimi məsələlər daxil edilməlidir. Ümumən dövlətin himayəsi ilə bağlı məsələlərin qiymətləndirilməsinə gəlicə, bu, dövlətin ərizəçini onun ehtiyat etdiyi təqibdən müdafiə etmək iqtidarında və istəyində olmasının qiymətləndirilməsini özündə ehtiva edir. Məsələn, dövlət öz ərazisi üzərində faktiki nəzarəti itirə və beləliklə himayəni təmin etmək iqtidarında olmaya bilər. Qanunlar və hüquqi mexanizmlər dövlətin ərizəçini himayə ilə təmin etməyə hazır olduğunu ifadə edə bilər, amma onlar praktikada tətbiq edilmirsə, onların mövcudluğu himayənin əlçatan olduğuna dəlalət etmir. Təqibin baş verdiyi regionda dövlətin ərizəçini himayə ilə təmin etmək iqtidarında və istəyində olmadığına dəlalət edən sübut mühüm amildir. Ehtimal etmək olar ki, dövlət ölkənin bir hissəsində şəxsi müdafiə etmək iqtidarında və istəyində deyilsə, digər ərazilərdə də bunu etmək iqtidarında və istəyində olmaya bilər. Bu mülahizə xüsusən gender əlamətinə əsaslanan təqib hallarına aiddir.

16. Mümkün himayə mənbələrinin heç də hamısı dövlət himayəsinə bərabər tutula bilər. Məsələn, ərazi beynəlxalq təşkilatın nəzarəti altındadırsa, sadəcə olaraq təqib olunan şəxsin himayəsinin həmin təşkilat tərəfindən təmin ediləcəyi ehtimalına əsaslanmaqla ona qaçqın statusu verməkdən imtina etmək olmaz. Hər bir konkret işin faktları xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ümumi qayda ondan ibarətdir ki, keçid dövründə və ya müvəqqəti əsasda beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən ərazi üzərində müəyyən inzibati hakimiyyətin və ya nəzarətin həyata keçirilməsi dövlətlər tərəfindən təmin edilən milli himayəyə bərabər tutula bilməz.

⁶ Bax: Yekun nəticələr: Beynəlxalq himayə – Ölkə daxilində köç etmə/yerdəyişmə alternativləri. Beynəlxalq himayəyə dair global məsləhətləşmələr, San-Remo, Ekspertlərin dayirmi masa müzakirələri, 6-8 sentyabr 2001-ci il (bundan sonra "Yekun nəticələr: Beynəlxalq himayə – Ölkə daxilində köç etmə/yerdəyişmə alternativləri" adlandırılacaq), 2-ci bənd; BMTQAK, "1-ci maddənin şərh", 12-13-cü bəndlər.

⁷ Həmçinin bu Rəhbər prinsiplərin 16, 17 və 27-ci bəndlərinə bax.

Beynəlxalq hüquqa əsasən, beynəlxalq təşkilatlar dövlətin atributlarına malik deyillər.

17. Həmçinin bu rəy də qəbuledilməzdir ki, ərizəçi ərazidəki yerli klan və ya könüllü hərbi dəstələr tərəfindən müdafiə ediləcək, belə ki, həmin ərazidə onların hakimiyyəti dövlət hakimiyyəti kimi tanınmaya bilər və (və ya) ərazi üzərində onların nəzarəti yalnız müvəqqəti xarakter daşıya bilər. Himayə real olmalı və uzunmüddətli xarakter daşmalıdır: o, sözügedən ərazi və əhali üzərində nəzarəti tam həyata keçirən mütəşəkkil və sabit hakimiyyət tərəfindən təmin edilməlidir.

Ərizəçi əraziyə köçdükdən sonra orada təqibə və ya digər ciddi ziyan riskinə məruz qalacaqmı?

18. Sadəcə olaraq öncə təqibi həyata keçirmiş subyektin köçürülmə üçün təklif olunan ərazidə *hələ* olmadığı qənaətinə gəlmək yetərli deyil. Belə hallarda həmin subyektin təqib imkanlarının müəyyən ərazi ilə məhdudlaşdığını və ölkə daxilində köçürülmə üçün nəzərdə tutulan əraziyə şamil olunmayacağını düşünmək üçün əsaslı səbəblər olmalıdır.

19. Ərizəçilərin ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə üçün nəzərdə tutulan ərazidə təqibdən yaxa qurtarmaq məqsədi ilə siyasi və ya dini əqidələrini və ya digər ayrılmaz xüsusiyyətlərini gizlətmələrini gözləmək və ya tələb etmək olmaz. Yerdəyişmə alternativini sadəcə mənşə ölkəsi xaricində "təhlükəsiz məkandan" daha artıq bir şey olmalıdır.

20. Bundan əlavə, 1951-ci il Konvensiyasında göstərilən səbəblərdən hər hansı birinə görə ölkənin bir hissəsində təqibə məruz qalacağından ehtiyat edən şəxs həmin ölkənin daxilində ciddi ziyan riskinin mövcud olduğu başqa bir əraziyə köçürülə bilməz. Ərizəçi köçürüləcəyi yerdə yeni ciddi ziyan riskinə, o cümlədən həyatına, təhlükəsizliyinə, azadlığına və ya sağlamlığına qarşı təhlükəyə və ya ayrı-seçkilik təhlükəsinə məruz qalacaqsas,⁸ riskin Konvensiyada göstərilən səbəblərdən hər hansı biri ilə əlaqəli olub-olmamasından asılı olmayaraq, ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini qeyri-mümkün hesab edilir.⁹ Beləliklə, yeni riskləri qiymətləndirərkən ciddi ziyan amili də nəzərə alınmalıdır və bir qayda olaraq bu amilə himayənin əlavə formaları şamil olunur.¹⁰

21. Təklif olunan ərazidəki şərait ucbatından ərizəçi təqibə məruz qaldığı əvvəlki yerə qayıtmağa, yaxud təqibə və ya digər formada ciddi ziyana məruz qala biləcəyi başqa əraziyə köçməyə məcbur olacaqsas, həmin ərazi ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini sayıla bilməz.

C. Köçürülmənin məqsədüyükunluğunun təhlili

22. Ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə üçün nəzərdə tutulan ərazidə ərizəçi üçün təqib qorxusunun olmaması ilə yanaşı, həm də onun həmin əraziyə köçürülməsi bütün hallarda məqsədüyükunlu olmalıdır. "Məqsədüyükunluğun" yoxlanılmasının meyarları bir çox dövlətlər tərəfindən qəbul edilib. Bu meyarlar

⁸ Bax: BMTQAK, *Təlimat*, 51-52-ci bəndlər.

⁹ Daha geniş hüquq olan işgəncə, yaxud qəddar və ya qeyri-insani rəftar riskinin mövcud olduğu ölkəyə qayıtılmamaq hüququ insan hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlərdə ya birbaşa, ya da şərhətmə vasitəsilə nəzərdə tutulub. Onların arasında ən çox tanınanlar bunlardır: İşgəncələrə qarşı 1984-cü il Konvensiyasının 3-cü maddəsi, Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsi və İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsi.

¹⁰ Bax: BMT-nin sənədləri: EC/50/SC/CRP.18, 9 iyun 2000-ci il və EC/GC/01/18, 4 sentyabr 2001-ci il.

"həddən artıq məhrumiyyətlərin" olub-olmamasının və ya "səmərəli himayenin" təmin edilib-edilməməsinin yoxlanılmasını nəzərdə tutur.

23. "Məqsədəuyğunluğun təhlili" faydalı hüquqi alətdir və 1951-ci Konvensiyasında birbaşa nəzərdə tutulmasa da, konkret ərizəçinin işinin bütün halları nəzərə alınmaqla əsaslı təqib qorxusuna məruz qalmasını istisna edən əraziyə köçürülməsinin mümkünlüyü məsələsinin həllinə kifayət qədər universal yanaşmanı təmin edir. Bu təhlil nəzəri cəhətdən "sağlam düşüncəli şəxsdən" hansı hərəkətlərin gözlənilə biləcəyinin qiymətləndirilməsinə əsaslanmır. Təhlil edilən məsələ ondan ibarətdir ki, ərizəçinin fərdi xüsusiyyətləri və ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə üçün təklif olunan ərazidəki şərait nəzərə alınmaqla, həm subyektiv, həm də obyektiv nöqteyi-nəzərdən hansı addımın atılması məqsədəuyğundur.

Ərizəçi öz ölkəsinin ərazisində həddən artıq məhrumiyyətlərlə üzləşmədən nisbətən normal həyat sürmək imkanına malik olacaqmı?

24. Bu suala cavablandırarkən ərizəçinin fərdi xüsusiyyətlərini, keçmişdə təqibə məruz qalması faktını, ölkədə təhlükəsizlik sahəsindəki vəziyyəti, insan hüquqlarına riayət edilib-edilmədiyini və ərizəçinin maddi cəhətdən yaşayışının mümkünlüyünü qiymətləndirmək lazımdır.

Fərdi xüsusiyyətlər

25. Şəxsin təklif olunan əraziyə köçməsinin ona həddən artıq məhrumiyyətlər yaradıb-yaratmayacağını və bu səbəbdən onun köçməsinin məqsədəuyğun olub-olmadığını qiymətləndirərkən şəxsin fərdi xüsusiyyətləri yetərinə nəzərə alınmalıdır. Belə qiymətləndirmə aparılarkən əhəmiyyət daşıyan amillər sırasına aşağıdakılar aiddir: şəxsin yaşı, cinsi, sağlamlıq durumu, əlilliyi, ailə vəziyyəti və ailə münasibətləri, sosial və ya digər baxımdan həssas durumda olması, etnik, mədəni və ya dini amillər, siyasi və sosial baxımdan əlaqələri və ünsiyyət dairəsi, dil bacarıqları, təhsili, peşə bacarıqları, iş təcrübəsi və imkanları və keçmişdə baş vermiş hər hansı təqib və onun psixoloji nəticələri. Konkret olaraq, yerli icma ilə etnik və ya dini əlaqələrin olmaması şəxsin təcrid olunması və hətta ayrı-seçkiliyə məruz qalması ilə nəticələnmə bilər, belə ki, bu əlaqələr icmaların gündəlik həyatında üstünlük təşkil edir. Ayrı-ayrılıqda götürülən amillər ölkə daxilində köçürülməyə mane olmasa da, məcmu halında ciddi maneə təşkil edə bilər. İnsanın maddi və psixoloji rifahını təmin edə bilən amillər, məsələn, təklif olunan ərazidə qohumlarının və ya digər növ sıx sosial əlaqələrinin olması, şəxsin fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, digər amillərdən daha önəmli ola bilər.

Keçmişdəki təqib

26. Ərizəçinin təklif olunan əraziyə köçməsinin məqsədəuyğun olub-olmadığını təhlil edərkən keçmişdə təqibə məruz qalması nəticəsində aldığı psixoloji travma mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Şəxs geri qayıdacağı təqdirdə psixoloji travmanın dərinləşmə biləcəyini təsdiq edən psixoloji ekspertiza rəyinin olması həmin əraziyə köçürülmənin məqsədəuyğun alternativ olması barədə rəyin əksinə dəlilət edən amildir. Bəzi ölkələrdə şəxsin keçmişdə təqibə məruz qalması faktı onun ölkə daxilində başqa yerə köçürülməsi məsələsinin nəzərdən keçirilməsindən imtina etmək üçün kifayətdir.

Təhlükəsizlik sahəsində vəziyyət

27. Ərizəçi hər hansı təhlükəni və xəsarət riskini istisna edən təhlükəsiz şəraitdə olmalıdır. Belə şərait uzunmüddətli və real olmalı və hər hansı amillər öncədən

nəzərə alınmalıdır. Əksər hallarda silahlı münaqişənin cəngində olan ölkələr köçmə üçün təhlükəsiz sayılmır, xüsusən ona görə ki, cəbhə xəttinin keçdiyi ərazi dəyişir, bu isə indiyədək təhlükəsiz sayılan ərazilərdə qəflətən təhlükəli vəziyyətin yaranmasına gətirib çıxara bilər. Ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə üçün təklif olunan yer silahlı qruplaşmanın və ya dövlət tipli qurumun nəzarəti altındadırsa, həmin yerdə mövcud olan situasiyanın uzunmüddətli olub-olmadığını və nəzarəti həyata keçirən subyektin himayəni və sabitliyi təmin etmək iqtidarında olub-olmadığını diqqətlə araşdırmaq lazımdır.

İnsan hüquqlarına riayət edilməsi

28. Köçürülmə üçün təklif olunan ərazidə əsas insan hüquqlarına, o cümlədən insan şəxsiyyətindən ayrılmaz olan hüquqlara dair normalara riayət edilməsi açıq-aydın problemlə görünürsə, həmin ərazi məqsədəuyğun alternativ sayıla bilməz. Lakin bu o demək deyil ki, təklif oluna ərazidə hər hansı mülki, siyasi və ya sosial-iqtisadi xarakterli insan hüquqlarından məhrum olma həmin ərazinin ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini qismində nəzərdən keçirilməsini istisna edir. Bu cür hallarda praktiki baxımdan belə bir qiymətləndirmə aparılması tələb olunur ki, ərizəçinin gedəcəyi yerdə riayət edilməyəcək və ya qorunmayacaq hüquqları onun üçün nə dərəcədə önəmlidir, yəni həmin hüquqlardan məhrum olması ərizəçiyə o dərəcədə ciddi ziyan yetirə bilirmi ki, həmin ərazinin köçürülmə üçün məqsədəuyğun sayılması mümkünsüz olsun?

Maddi cəhətdən yaşayışın mümkünlüyü

29. Təhlilin bu hissəsində təklif olunan ərazidəki sosial-iqtisadi şəraitin nə dərəcədə münasib olması nəzərdən keçirilir. Əgər ərizəçi dolanacağı üçün qazanc əldə edə bilməyəcəksə, onun yaşayış yeri olmayacağı və ya tibbi yardımla təmin edilməsi mümkün olmayacağı və ya bu yardım açıq-aydın aşağı keyfiyyətli olacağı, təklif olunan ərazi məqsədəuyğun alternativ sayıla bilməz. Şəxsin iqtisadi məhrumiyyətlərlə üzləşəcəyi, yaxud gəlirlərinin səviyyəsi qəbul edilmiş yaşayış minimumundan aşağı olacağı əraziyə köçürülməsini tələb etmək məntiqə zidd olar, o cümlədən insan hüquqları baxımından düzgün olmaz. Digər tərəfdən, təkcə şəxsin yaşayış səviyyəsinin aşağı düşməsi və ya iqtisadi durumunun pisləşməsi onun təklif olunan əraziyə köçməkdən imtina etməsi üçün yetəri arqument sayılmaya bilər. Şəxsin köçürülməyi ərazidə şərait elə olmalıdır ki, o, müvafiq ölkədəki şərait nəzərə alınmaqla nisbətən normal həyat sürə bilsin. Məsələn, şəxs həmin ərazidə ailə əlaqələrinə malik deyilsə və qeyri-formal sosial dəstək imkanlarından yararlı bilmirsə, oraya köçürülmə məqsədəuyğun sayıla bilməz, amma o öz imkanları hesabına minimal yaşayış səviyyəsindən yuxarı səviyyədə nisbətən normal həyat sürmək iqtidarındadırsa, bu hal istisna təşkil edir.

30. Şəxs hakim klana, tayfaya, etnik, dini və (və ya) mədəni qrupa mənsub olmadığına görə təklif olunan ərazidə torpaqdan, resurslardan və himayədən istifadə etmək imkanından məhrum olarsa, oraya köçürülmə məqsədəuyğun sayıla bilməz. Məsələn, Afrika və Asiyasının bir çox hissələrində və digər ərazilərdə ümumi etnik, tayfa, dini və (və ya) mədəni mənsubiyyət sayəsində torpaqdan, resurslardan və himayədən istifadə etmək imkanı əldə etmək olar. Belə situasiyalarda hakim qrupa mənsub olmayan şəxsin həmin ərazidə məskunlaşacağını gözləmək ağlabatan deyil. Həmçinin şəhər ərazisində yerləşən və yaşayış şəraiti həddən artıq çətin olan gecəqondu rayonlarına köçməyi də şəxsdən tələb etmək olmaz.

D. Ölkə daxilində köçürülmə və məcburi köçkünlər

31. Ölkənin müəyyən bir hissəsində beynəlxalq yardım alan məcburi köçkünlərin olması öz-özlüyündə ərizəçinin həmin hissəyə köçürülməsinin məqsədəuyğun olduğuna dəlalət edən həlledici sübut deyil. Məsələn, məcburi köçkünlərin yaşayış səviyyəsi və keyfiyyəti bir çox hallarda belə bir rəyi təsdiq etmək üçün yetərli arqument deyil ki, ərizəçinin həmin əraziyə köçüb yaşaması məqsədəuyğun ölkədaxili köçürülmə alternativini təşkil edəcək. Bundan əlavə, ölkə daxilində başqa yerə köçmə "etnik təmizləmə" siyasətinin nəticəsidirsə, ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə konsepsiyasını əsas götürərək müvafiq şəxslərə qaçqın statusu verməkdən imtina edilməsi həmin ərazidə bərqərar olmuş situasiyaya haqq qazandırmaq kimi başa düşülə və beləliklə əlavə problemlər yarana bilər.

32. Reallıq ondan ibarətdir ki, minlərlə məcburi köçkün əsas hüquqlardan yararlanma bilmir və ölkə xaricində sığınacaq üçün müraciət etmək hüququndan istifadə etmək imkanına malik deyil. Beləliklə, beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən razılaşıdırılaraq qəbul edilmiş olan standartlar mövcud olsa da, praktikada onlara riayət edilməsi təmin edilmir. Bundan başqa, "Məcburi köçkünlüyə dair rəhbər prinsiplər"də yer alan 2-ci prinsipin 2-ci bəndində xüsusi olaraq vurğulanır ki, həmin prinsiplər "insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüququn və beynəlxalq humanitar hüququn normalarını və ya milli qanunvericiliyə əsasən şəxslərə verilən hüquqları məhdudlaşdıran, dəyişdirən və ya zəiflədən" tərzdə şərh oluna bilməz və onlar konkret olaraq "digər ölkələrdə sığınacaq axtarmaq və sığınacaqdan istifadə etmək hüququnu məhdudlaşdırmır".¹¹

III. PROSEDUR MƏSƏLƏLƏRİ

A. Sübutetmə yükü

33. Ölkə daxilində yerdəyişmə konsepsiyasının tətbiqi sığınacaq axtaran şəxslər üçün əlavə tələblərə gətirib çıxarmamalıdır. Belə hallarda ümumi qayda qüvvədə olmaqda davam edir, yəni sübutetmə yükü (sübutetmə vəzifəsi) sığınacaq üçün müraciət edən şəxsin üzərinə düşür. Bu, "Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair təlimat"ın 196-cı bəndinə uyğundur, orada deyilir:

"... sübutetmə yükü ərizəçinin üzərinə düşsə də, işə aidiyyəti olan bütün faktların müəyyənləşdirilməsi və aydınlaşdırılması vəzifəsi ərizəçi ilə işi araşdıran şəxs arasında bölünür. Bəzi hallarda işi araşdıran şəxsin üzərinə vəsatətdə göstərilən faktları təsdiqləyən zəruri sübutları toplamaq üçün sərəncamında olan vasitələrdən istifadə etmək vəzifəsi düşə bilər".

34. Sübutetmə yükünün bu bölgüsünə əsaslanaraq, konkret işdə ölkə daxilində köçürülmə alternativinin tətbiqinin nəzərdən keçirilməsinin məqsədəuyğunluğunu sübut etmək vəzifəsi qərar qəbul edən şəxsin üzərinə düşür. Əgər həmin alternativin tətbiqi məqsədəuyğun hesab edilərsə, köçürülmə üçün təklif olunan ərazini müəyyənləşdirmək və onun müvafiq şəxs üçün münasib alternativ olduğunu sübut etmək vəzifəsi köçürülmə alternativinin tətbiqinin məqsədəuyğun olduğunu iddia edən tərəfin üzərinə düşür.

¹¹ Həmçinin bax: V. Kalin, *Məcburi köçkünlüyə dair rəhbər prinsiplər: Annotasiyalar*, Transmilli hüquq siyasəti ilə bağlı tədqiqatlar, № 32, 2000-ci il (Amerika Beynəlxalq Hüquq Cəmiyyəti, Brukinqs İnstitutu, Məcburi köçkünlüklə bağlı layihə), səh. 8-10.

35. Prosesual ədalətliliyin zəruri qaydaları tələb edir ki, sığınacaq axtaran şəxsə ölkədaxili köçürülmə variantının nəzərdən keçirildiyi barədə aydın və adekvat bildiriş verilməlidir.¹² Onlar həm də tələb edir ki, aşağıdakı məsələlərə dair arqumentlərini irəli sürməsi üçün şəxsə imkan yaradılsın: a) onun işində alternativ yerə köçürülmənin nəzərdən keçirilməsinin məqsədəuyğun olmasının səbəblərinə; və b) əgər köçürülmə məqsədəuyğun sayılıbsa, təklif olunan ərazinin münasib olmamasına.

B. Tezləşdirilmiş prosedurlar və ya qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosedurlarına buraxılma

36. Bu məsələnin mürəkkəbliyini və prinsipliliyini nəzərə alaraq, ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativinin təhlilini tezləşdirilmiş prosedurlar çərçivəsində və ya qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosedurlarına buraxılma kontekstində aparmaq məqsədəuyğun deyil.¹³

C. Mənşə ölkəsi barədə məlumatlar

37. Ölkə daxilində müəyyən əraziyə köçürülmənin aktuallığının və məqsədəuyğunluğunun təhlili bütün hallarda ərizəçinin fərdi xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsini tələb etsə də, mənşə ölkəsi barədə sənədlərlə təsdiqlənən, keyfiyyətli və aktual məlumatlar və bu ölkədəki şəraitin tədqiqi həmin təhlilin mühüm komponentlərini təşkil edir. Lakin mənşə ölkəsində vəziyyət qeyri-sabitdirsə və indiyədək təhlükəsiz sayılan ərazilərdə qəfil dəyişikliklər baş verə bilərsə, belə məlumatların faydalılığı azala bilər. Ola bilər ki, belə dəyişikliklər sığınacaq üçün vəsatətə baxıldığı anda qeydə alınmamış olsun.

IV. NƏTİCƏ

38. Ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini konsepsiyası 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A bəndinin 2-ci yarımbəndində əks olunan meyarlarda birbaşa nəzərdə tutulmayıb. Bununla belə, ərizəçi üçün ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativinin mövcud olub-olmaması məsələsi bütövlükdə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesi kontekstində meydana çıxmağa bilər. Bu konsepsiyasının yalnız müəyyən hallarda, xüsusən təqibi həyata keçirənin qeyri-dövlət subyekt olduğu hallarda tətbiq edilməsi məqsədəuyğundur. Hətta ölkədaxili köçürülmə alternativini mümkün sayılsa belə, onun tətbiqi işin bütün hallarının kompleks təhlilinin nəticələrindən və mənşə ölkəsinin digər ərazisinə köçürülmənin məqsədəuyğunluğundan asılıdır.

---

¹² Bax: Yekun nəticələr: Beynəlxalq himayə – Ölkə daxilində köç etmə/yerdeyişmə alternativini, 7-ci bənd.

¹³ Bax: Yekun nəticələr: Beynəlxalq himayə – Ölkə daxilində köç etmə/yerdeyişmə alternativini, 6-cı bənd; İcra Komitəsinin 87 (L) sayılı rəyi, 1999-cu il, "j" bəndi; və Beynəlxalq himayəyə dair bəyanat, 1999-cu il, 26-cı bənd (BMT-nin sənədi, A/AC.96/914, 7 iyul 1999-cu il).

Sənəd yayılmaq üçün nəzərdə tutulub	HCR/GIP/03/05	4 sentyabr 2003-cü il	Əsli: ingiliscə
--	----------------------	----------------------------------	------------------------

BEYNƏLXALQ HIMAYƏYƏ DAIR RƏHBƏR PRINSIPLƏR № 5

İstisnaedici müddəaların tətbiqi: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin F bəndi

BMTQAK *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının 1950-ci il tarixli Nizamnaməsində*, habelə *Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 35-ci maddəsində* və (və ya) onun *1967-ci il Protokolunun II maddəsində* yer alan mandatına uyğun olaraq bu Rəhbər prinsipləri dərc edir. Bu Rəhbər prinsiplər *"1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair BMTQAK-ın təlimatı"*nı (təkrar nəşr, Cenevrə, yanvar 1992-ci il) tamamlayır. Bu Rəhbər prinsiplərdə BMTQAK-ın bu məsələyə dair mövqeyini əks etdirən və bu Rəhbər prinsiplərin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edən BMTQAK-ın *"İstisnaedici müddəaların tətbiqinə dair məlumat sənədi: 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin F bəndi"* (4 sentyabr 2003-cü il) adlı sənədinin qısa icmalı verilir. Bu Rəhbər prinsiplər *"İstisnaedici müddəalar: onların tətbiqinə dair rəhbər prinsiplər"* (BMTQAK, Cenevrə, 1 dekabr 1996-cı il) və *"İstisnaedici müddəalara dair şərh"* (BMTQAK, Cenevrə, 30 may 1997-ci il) adlı sənədləri əvəzləyir və o cümlədən "Beynəlxalq himayə məsələlərinə dair qlobal məsləhətləşmələr" prosesinin ikinci mərhələsi çərçivəsində 2001-ci ilin mayında Lissabonda (Portuqaliya) ekspertlər tərəfindən bu mövzunun araşdırıldığı müşavirənin nəticəsi olaraq qəbul edilib. Bu Rəhbər prinsiplərin yenilənmiş versiyasının dərci həmçinin beynəlxalq hüquq sahəsindəki müasir inkişaf prosesi baxımından zəruri hesab edilir.

Bu Rəhbər prinsiplərin məqsədi hökumət orqanlarına, hüquqşünaslara, qərarları qəbul edən əməkdaşlara və məhkəmə orqanlarının nümayəndələrinə, eləcə də yerlərdə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsini həyata keçirən BMTQAK-ın əməkdaşları üçün hüquqi prinsipləri izah etməkdir.

I. GİRİŞ

A. Ümumi müddəalar

1. BMTQAK-ın 1950-ci il tarixli Nizamnaməsinin 7(d) bəndi, Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının (bundan sonra "1951-ci il Konvensiyası" adlandırılacaq) 1-ci maddəsinin F bəndi və Afrika Birliyi Təşkilatının (ABT) "Afrikada qaçqınların problemlərinin konkret aspektləri haqqında 1969-cu il Konvensiyası"nın (bundan sonra "ABT Konvensiyası" adlandırılacaq) I maddəsinin 5-ci bəndi iştirakçı dövlətlərin və BMTQAK-ın üzərinə müəyyən hallarda qaçqın statusunun meyarlarına uyğun gələn müəyyən şəxslərə bu statusu verməkdən imtina etmək öhdəliyi qoyur. Adətən bu müddəalar "istisnaedici müddəalar" adlandırılır. Bu Rəhbər prinsiplərdə yuxarıda qeyd edilən müddəaların əsas məqamlarının icmalı verilir; əlavə tövsiyələri isə bu Rəhbər prinsiplərin ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edən aşağıdakı sənəddə tapmaq olar: "İstisnaedici müddəaların tətbiqinə dair məlumat sənədi: 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin F bəndi" (bundan sonra "Məlumat sənədi" adlandırılacaq).

2. İstisnaedici müddəaların kökündə duran və bu müddəaların tətbiqi məsələsini nəzərdən keçirərkən nəzərə alınmalı olan prinsip ondan ibarətdir ki, bəzi əməllər o dərəcədə ağır hüquq pozuntularıdır ki, onları törədənlər qaçqın qismində beynəlxalq himayə ilə təmin edilməyə layiq deyillər. Həmin müddəaların əsas məqsədi dəhşətli əməllərin törədilməsində təqsirkar olan, habelə ağır ümumi cinayət əməlləri törədən şəxsləri beynəlxalq himayəyə götürülməkdən məhrum etməkdən və belə şəxslərin əməllərinə görə qanuni cəza çəkməkdən yayınmaq məqsədi ilə sığınacaq institutundan istifadə etməməsi üçün zəruri tədbirləri görməkdən ibarətdir. BMTQAK-ın İcra Komitəsinin 82 (XLVIII) sayılı 1997-ci il tarixli rəyinə əsasən, sığınacaq institutunun ədalətliliyini təmin etmək üçün istisnaedici müddəalar olduqca "diqqətlə" tətbiq edilməlidir. Eyni zamanda, istisnaların mümkün ciddi nəticələrini nəzərə alaraq, həmin müddəaları olduqca ehtiyatla və yalnız işin fərdi hallarını tam qiymətləndirdikdən sonra tətbiq etmək vacibdir. Beləliklə, istisnaedici müddəalar həmişə məhdud çərçivəli şərh verilməlidir.

3. 1951-ci Konvensiyasında sadalanan istisnaedici müddəaların siyahısı tam siyahıdır. ABT Konvensiyasının I maddəsinin 5-ci bəndini şərh edərkən bunu nəzərə almaq lazımdır, belə ki, həmin bəndin mətni, 1951-ci Konvensiyasının 1-ci maddəsinin F bəndinin mətni ilə, demək olar ki, eynidir. 1951-ci Konvensiyasının 1-ci maddəsinin F bəndində deyilir ki, bu Konvensiyanın müddəaları "barələrində aşağıdakıları ehtimal etmək üçün ciddi əsasların olduğu şəxslərə şamil edilmir:

- a) sülh əleyhinə cinayətlər, hərbi cinayətlər və ya insanlıq əleyhinə cinayətlər barədə tərtib olunmuş beynəlxalq aktlarda həmin cinayətlərə verilmiş anlayışa uyğun olaraq bu cür cinayət törətmişlər;
- b) sığınmışları ölkədən kənarında olarkən və qaçqın kimi bu ölkəyə buraxılmazdan əvvəl qeyri-siyasi xarakterli ağır cinayət törətmişlər;
- c) Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd olan əməllərin törədilməsində təqsirkardırlar".

B. 1951-ci Konvensiyasının digər müddəaları ilə qarşılıqlı əlaqə

4. 1951-ci Konvensiyasının 1-ci maddəsinin F bəndi **1-ci maddənin D bəndindən** fərqləndirilməlidir, belə ki, sonuncu bənd BMTQAK-dan savayı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının digər orqanlarının və ya idarələrinin himayəsi və yaradımı ilə təmin edilən xüsusi şəxslər kateqoriyasına şamil olunur.¹ 1-ci maddənin F bəndi həmçinin **1-ci maddənin E bəndindən** fərqləndirilməlidir, belə ki, sonuncu bənd beynəlxalq himayəyə layiq olmayan şəxslərə deyil, beynəlxalq himayəyə ehtiyacı olmayan şəxslərə aiddir. Bundan əlavə, istisnaedici müddəalar Konvensiyanın 32-ci maddəsinin və 33-cü maddəsinin 2-ci bəndinin müddəaları ilə qarışıq salınmamalıdır, belə ki, sonuncular, müvafiq olaraq, qaçqın statusu tanınan, lakin sığındıqları dövlət üçün (məsələn, həmin dövlətdə ağır cinayət törətdiklərinə görə) təhlükə təşkil edən şəxslərin ölkədən çıxarılması və öz ölkələrinə qaytarılmamaq prinsipinin onlara şamil edilməməsi barəsindədir. 33-cü maddənin 2-ci bəndi qaçqın statusu tanınan şəxsin sığındığı dövlət üçün gələcəkdə yarada biləcəyi risklə əlaqədardır.

C. Zaman çərçivəsi

5. 1-ci maddənin F bəndinin "a" və "c" yarımbəndləri harada və nə zaman törədilməsindən asılı olmayaraq bütün cinayətlərə tətbiq edilir. 1-ci maddənin F bəndinin "b" yarımbəndinin tətbiq dairəsi isə, əksinə, birmənalı olaraq şəxsin qaçqın kimi sığındığı ölkəyə qəbul edilməzdən əvvəl həmin ölkənin xaricində törətdiyi cinayətlərlə məhdudlaşır.

D. İstisnaedici müddəalar əsasında qaçqın statusunun ləğv edilməsi və ya bu statusdan məhrum edilmə

6. Beynəlxalq himayəni istisna edən faktlar yalnız qaçqın statusu verildikdən sonra aşkara çıxarsa, bu, istisnaedici müddəalar əsasında qaçqın statusunun **ləğv edilməsi** üçün əsas təşkil edə bilər. Digər tərəfdən, beynəlxalq himayəni istisna edən halların şəxsə şamil olunması üçün əsas təşkil etmiş faktları şübhə altına alan məlumatlar aşkara çıxarsa, bu, həmin şəxsin qaçqın statusunun meyarlarına uyğunluğu məsələsinə yenidən baxılması ilə nəticələnə bilər. Qaçqın 1-ci maddənin F bəndinin "a" və "c" yarımbəndlərinin tətbiq dairəsinə düşən davranışa tol veribsə, bu, istisnaedici müddəaların ona tətbiq edilməsi və onun qaçqın statusundan **məhrum edilməsi** üçün əsas təşkil edə bilər, bu şərtlə ki, bu davranış həmin müddəaların tətbiqinin bütün meyarlarına cavab verməlidir.

E. İstisnaedici müddəaları tətbiq etmək vəzifəsi

7. 1951-ci Konvensiyasının, 1967-ci il Protokolunun və (və ya) ABT Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlər və BMTQAK qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi kontekstində istisnaedici müddəaların tətbiqinin mümkünlüyü məsələsinə nəzərdən keçirməlidirlər. BMTQAK-ın Nizamnaməsinin 7(d) bəndində nəzərdə tutulan əsaslar 1951-ci Konvensiyasının 1-ci maddəsinin F bəndində sadalananlarla oxşardır, hərçənd ki, BMTQAK-ın əməkdaşları istisnaedici müddəaların tətbiqində 1-ci maddənin F bəndinin mətnini rəhbər tutmalıdırlar, çünki onun mətni daha gec qəbul edilib və oradakı ifadələr daha konkretidir.

---

¹ Bax: BMTQAK, "1951-ci Konvensiyasının 1-ci maddəsinin D bəndinin fələstinli qaçqınlara tətbiqinin mümkünlüyü məsələsinə dair şərh", oktyabr 2002-ci il.

F. İstisnaedici müddəaların tətbiqinin nəticələri

8. Baxmayaraq ki, şəxsin beynəlxalq himayə ilə təmin edilməsi istisna edildiyi halda dövlət ona 1951-ci Konvensiyası və ya ABT Konvensiyası əsasında qaçqın statusu verə bilməz, dövlət onun barəsində hər hansı konkret tədbir görmək öhdəliyini daşımır. Müvafiq dövlət beynəlxalq himayənin tətbiq dairəsindən xaric edilmiş şəxsin digər əsaslara görə ölkədə qalmasına icazə verə bilər, amma bununla belə, beynəlxalq hüquqda müəyyən edilmiş öhdəliklər həmin şəxs barəsində cinayət təqibinin və ya ekstradisiyanın həyata keçirilməsini tələb edə bilər. Hər hansı şəxsə qaçqın statusunun verilməsini istisna etmək barədə BMTQAK-ın qərarı o deməkdir ki, bu şəxs daha Ali Komissarlıqdan himayə əldə edə və ya yardım ala bilməz.

9. Beynəlxalq himayənin tətbiq dairəsindən xaric edilən şəxs, bununla belə, digər beynəlxalq müqavilələrə əsasən, qəddar rəftara məruz qalma təhlükəsi ilə üzləşəcəyi ölkəyə qaytarılmaqdan müdafiə edilə bilər. Məsələn, işgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinə qarşı 1984-cü il Konvensiyası şəxsin işgəncəyə məruz qalma təhlükəsi ilə üzləşəcəyi ölkəyə qaytarılmasını tamamilə qadağan edir. Analoji müddəalar insan hüquqlarına dair digər beynəlxalq və regional sənədlərdə də var.²

II. MƏSƏLƏNİN MAHIYYƏT ÜZRƏ TƏHLİLİ

A. 1-ci maddənin F bəndinin "a" yarımbəndi: sülh əleyhinə cinayətlər, hərbi cinayətlər və insanlıq əleyhinə cinayətlər

10. Bu beynəlxalq cinayətlərlə bağlı tövsiyələrin yer aldığı müxtəlif beynəlxalq sənədlər arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar: Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1948-cü il tarixli Konvensiya, Müharibə qurbanlarının müdafiəsi haqqında 1949-cu il tarixli dörd Cenevrə Konvensiyası və 1977-ci il tarixli iki Əlavə Protokol, Keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalının nizamnamələri, Beynəlxalq Hərbi Tribunalın 1945-ci il tarixli Statutu (London Statutu) və ən son sənəd – 1998-ci ildə qəbul edilmiş və 1 iyul 2002-ci ildə qüvvəyə minmiş Beynəlxalq Cinayət Tribunalının Statutu.

11. London Statutuna əsasən, **sülh əleyhinə cinayət** dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur: "təcavüzkar müharibənin və ya beynəlxalq müqavilələri, sazişləri və ya zəmanətləri pozan müharibənin planlaşdırılması, hazırlanması, başlanması və ya aparılması, yaxud yuxarıda sadalanan hərəkətlərin həyata keçirilməsinə yönələn ümumi planlaşdırmada və ya sövdələşmədə iştirak". Bu cinayətin xarakterini nəzərə alsaq, onu yalnız dövlətdə və ya dövlət tipli qurumda yüksək vəzifə tutan şəxslər törədə bilərlər. Praktikada bu cinayətə dair norma nadir hallarda istinad edilir.

12. Beynəlxalq humanitar hüququn müəyyən pozuntuları **hərbi cinayət**³ təşkil edir. Baxmayaraq ki, belə cinayətlər istər beynəlxalq, istərsə də qeyri-beynəlxalq münacişlərin gedişində törədilə bilər, bu cinayətin mahiyyəti münacişlərin xarakterindən asılıdır. Hərbi cinayətlər aşağıdakı hərəkətləri özündə ehtiva edir: mülki şəxslərin qəsdən öldürülməsi və ya onlara işgəncə verilməsi, fərqləndirmə aparmadan mülki şəxslərə hücum etmə və mülki şəxsi və ya hərbi əsir işinə ədalətli şəkildə və ümumi məhkəmə tərəfindən baxılması hüququndan bilərəkdən məhrum etmə.

² Əlavə təfəssilatlar üçün bu Rəhbər prinsiplərə əlavə olunmuş Məlumat sənədinin A Əlavəsinə bax.

³ "Hərbi cinayət" termininin anlayışının verildiyi sənədlər üçün Məlumat sənədinin B Əlavəsinə bax.

13. Soyqırımı, adamöldürmə, zorlama və işgəncə vermə kimi əməlləri özündə ehtiva edən **insanlığ əleyhinə cinayətlərin**⁴ fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar mülki əhaliyə qarşı irimiqyaslı və ya sistemətik hücumlar çərçivəsində həyata keçirilir. Bununla belə, ayrılıqda götürülmüş əməl vahid sistemin, yaxud sistemətik və təkrarlanan hərəkətlərin tərkib hissəsidirsə, o halda o da insanlığ əleyhinə cinayət təşkil edə bilər.

B. 1-ci maddənin F bəndinin "b" yarımbəndi: qeyri-siyasi xarakterli ağır cinayətlər

14. Bu kateqoriyaya xırda cinayətlər və insan hüquqlarının qanuni istifadəsinə qoyulan qadağalar daxil deyil. Konkret hüquq pozuntusunun kifayət qədər **ağır** pozuntu təşkil edib-etmədiyini müəyyənləşdirmək üçün yerli hüquq normalarını deyil, beynəlxalq normaları rəhbər tutmaq lazımdır. Aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır: əməlin xarakteri, yetirilmiş faktiki ziyan, cinayət təqibini həyata keçirmək üçün istifadə edilən prosedur, cəzanın xarakteri və bu cinayətin əksər ölkələrdə ağır cinayət hesab edilib-edilməməsi. Məsələn, adamöldürmə, zorlama və silahlı soyğunçuluq (quldurluq), şübhəsiz ki, ağır cinayət sayılır, xırda oğurluq isə birmənalı olaraq buraya aid deyil.

15. Ağır cinayət o halda **qeyri-siyasi** cinayət sayılır ki, törədilmiş konkret cinayətin motivləri arasında siyasi motivlər deyil, digər motivlər (məsələn, şəxsi səbəblər və ya tamah məqsədi) üstünlük təşkil edir. Cinayət ilə onun iddia edilən siyasi məqsədi arasında aydın əlaqə mövcud deyilsə, yaxud sözügedən əməl həmin məqsədə mütənasib deyilsə, deməli, cinayətdə qeyri-siyasi motivlər üstünlük təşkil edir.⁵ Cinayətin siyasi xarakterinin qiymətləndirilməsində mühüm amillər cinayətin motivləri, konteksti, törədilmə metodları və qarşıya qoyulan məqsədə mütənasibliyidir. Konkret cinayətin ekstradisiya haqında müqavilədə qeyri-siyasi cinayət kimi göstərilməsi əhəmiyyətli amildir, amma həlledici amil deyil. Dəhşətli zorakılıq aktları, məsələn, bir qayda olaraq "terror" aktı kimi qəbul edilən əməllər əksər hallarda qeyri-siyasi əməllər kimi təsnifləşdirilir, çünki onlar hər hansı siyasi məqsədə mütənasib deyil. Bundan başqa, cinayətin siyasi xarakterli hesab edilməsi üçün onun kökündə duran siyasi məqsədlər insan hüquqları prinsiplərinə uyğun olmalıdır.

16. 1-ci maddənin F bəndinin "b" yarımbəndində həmçinin qeyd edilir ki, bu bəndin tətbiq edilə bilməsi üçün müvafiq şəxs cinayəti "sığındığı ölkədən kənarda olarkən və qaçqın kimi bu ölkəyə buraxılmazdan əvvəl" törətməlidir. Sığındıqları ölkənin daxilində "qeyri-siyasi xarakterli ağır cinayət" törətmiş şəxslərə həmin ölkənin cinayət qanunvericiliyi tətbiq edilir, onlar həmin ölkədə xüsusilə ağır cinayət törətdikdə isə, 1951-ci il Konvensiyasının 32-ci maddəsi və 33-cü maddəsinin 2-ci bəndi tətbiq edilir.

C. 1-ci maddənin F bəndinin "c" yarımbəndi: Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd olan əməllər

17. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsipləri ümumi və geniş şəkildə ifadə edildiyinə görə, bu kateqoriyanın tətbiq dairəsi kifayət qədər dəqiq müəyyən edilməyib və müvafiq olaraq, onun dar çərçivədə şərh edilməsi tələb olunur. Praktikada bu müddəanın tətbiqi nadir hallarda baş verir, çünki bir çox hallarda onsuz da 1-ci maddənin F bəndinin "a" və "b" yarımbəndləri tətbiq edilir. 1-ci

⁴ "İnsanlığ əleyhinə cinayət" termininin anlayışının verildiyi sənədlər üçün Məlumat sənədinin C Əlavəsinə bax.

⁵ Bax: BMTQAK, "1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair təlimat" (Cenevrə, təkrar nəşr, 1992-ci il), 152-ci bənd.

maddənin F bəndinin "c" yarım bəndinə yalnız müstəsna hallarda, yeni beynəlxalq birləşmənin dinc birgə yaşayış prinsiplərinə qəsd edildiyi zaman müraciət edilir. Belə əməllər beynəlxalq miqyaslı olmalıdır. Beynəlxalq sülhü, təhlükəsizliyi və dövlətlər arasındakı dinc münasibətləri poza bilən cinayətlər, habelə insan hüquqlarının ciddi və sisteməlik pozuntuları bu kateqoriyaya aiddir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinin 1-ci və 2-ci maddələrində dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərində rəhbər tutmalı olduqları təməl prinsiplərin əks olunduğunu nəzərə alsaq, məhiyyət etibarlı ilə yalnız dövlətdə və ya dövlət tipli qurumda yüksək vəzifə tutan şəxslər bu cür əməlləri törətmək imkanına malikdirlər. Terror aktından söhbət getdiyi hallarda 1-ci maddənin F bəndinin "c" yarım bəndinin düzgün tətbiqi üçün həmin əməlin beynəlxalq müstəvidə zərərli təsirlərinin miqyası qiymətləndirilməli və bu zaman onun ağırlıq dərəcəsi, beynəlxalq səviyyədə təsirləri və beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik üçün doğurduğu nəticələr nəzərdən keçirilməlidir.

D. Fərdi məsuliyyət

18. İstisnaedici müddəaların tətbiqinin əsaslı olması üçün şəxsin 1-ci maddənin F bəndinin tətbiq dairəsinə düşən cinayətə görə fərdi məsuliyyət daşıyıb-daşmadığı müəyyən edilməlidir. Sülh əleyhinə cinayətlərlə və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsiplərinə zidd olan əməllərlə bağlı konkret mülahizələr artıq yuxarıda nəzərdən keçirilib. Ümumiyyətlə, fərdi məsuliyyət o halda yaranır ki, şəxs özü cinayət əməlini törədir və yaxud onun törədilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir və sonuncu halda dərk edir ki, hərəkəti və ya hərəkətsizliyi cinayətin törədilməsinə şərait yaradacaq. Sözügedən cinayət əməlinin törədilməsində şəxsin fiziki iştirakı vacib deyil. Həmin cinayətə təhrik etmə, şərait yaratma, köməklik göstərmə, habelə müştərək cinayət fəaliyyətlərində iştirak etmə fərdi məsuliyyət üçün yetərli sayıla bilər.

19. Şəxsin repressiv hökumətdə müəyyən müddət ərzində yüksək vəzifə tutması və ya qanunsuz olaraq zor tətbiq edən təşkilata üzv olması faktı özü-özlüyündə onun istisnaedici müddəaların tətbiqinə səbəb olan əmələ görə fərdi məsuliyyətini yaratmır. Lakin şəxs açıq-aydın 1-ci maddənin F bəndinin tətbiq dairəsinə düşən fəaliyyətlərlə məşğul olmuş hökumətin üzvü olaraq qalmaqda davam edibsə, fərdi məsuliyyət prezumpsiyası (ehtimalı) yarana bilər. Bundan başqa, bəzi qrupların məqsədləri, fəaliyyətləri və metodları xüsusilə zorakı xarakter daşıyır ki, nəticədə onlara könüllü üzv olma fərdi məsuliyyət prezumpsiyasının yaranmasına səbəb ola bilər. Bu cür məsuliyyət prezumpsiyası yarandığı təqdirdə qrupun faktiki fəaliyyətləri, təşkilati strukturu, şəxsin qrupda tutduğu vəzifə və təşkilatın fəaliyyətlərinə əhəmiyyətli təsir göstərmək imkanına malik olub-olmaması, habelə qrup daxilindəki mümkün parçalanmalar və bu kimi digər məsələlər nəzərdən keçirilərkən diqqətli olmaz lazımdır. Bundan başqa, sığınacaq vəsatətinə baxılması prosedurları kontekstində meydana çıxan belə prezumpsiyalar sonradan təkzib edilə bilər.

20. Keçmiş döyüş iştirakçılarına gəlincə, onlar istisnaedici müddəaların tətbiq dairəsinə düşməyə bilərlər, lakin onlar tərəfindən insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normalarının və beynəlxalq humanitar hüququn ciddi şəkildə pozulduğu barədə məlumatlar olarsa, belə hallar istisna təşkil edir.

E. Fərdi məsuliyyəti aradan qaldıran əsaslar

21. Bir qayda olaraq, cinayət məsuliyyəti yalnız o halda yarana bilər ki, müvafiq şəxs hüquq pozuntusunun mühüm elementlərini bilərəkdən və qərəzli niyyətlə törətmiş olsun. Bu cür **qərəzli niyyət** elementi yoxdursa, məsələn, müvafiq şəxs hər hansı mühüm haldan xəbərsiz olubsa, fərdi cinayət məsuliyyəti müəyyən edi-

lə bilməz. Bəzi hallarda şəxs ruhi vəziyyəti ucbatından, məsələn, psixi pozuntu, əqli inkişafdan geri qalma, narkotik maddə qəbul etməyə məcbur edilmə, yaxud müvafiq şəxs uşaqdırsa, şüurunun yetkin səviyyəyə çatmaması səbəbindən cinayətə görə məsuliyyət daşıya bilməz.

22. Bir qayda olaraq cinayət məsuliyyətinə qarşı **müdafiə** arqumentləri təşkil edən amillər nəzərə alınmalıdır. Məsələn, rəisin əmrini yerinə yetirmə o halda müdafiə arqumenti sayıla bilər ki, şəxs hüquqi cəhətdən həmin əmri yerinə yetirməyə borclu olsun, onun qanunsuzluğundan xəbərsiz olsun, əmrin qanunsuzluğu isə aşkar nəzərə çarpmasın. Məcburiyyət amilinə gəlincə, bu arqumentə yalnız o halda istinad etmək olar ki, şəxs özünə və ya digər şəxsə qarşı yaranmış birbaşa ölüm və ya ağır bədən xəsarəti təhlükəsini aradan qaldırmaq üçün zəruri və ağlabatan tədbirlər görmək məcburiyyətində qalsın və aradan qaldırmağa çalışdığı ziyanın həcmindən daha böyük həcmdə ziyan yetirmək niyyətində olmasın. Özünü və ya digər şəxsləri müdafiə etmək və ya əmlakı qorumaq məqsədi ilə edilən hərəkətlər ağlabatan və təhlükəyə mütənasib olmalıdır.

23. Cinayət törətmiş şəxsin **günahını yuduğu** hesab edilərsə, o halda istisnaedici müddəaların tətbiqi əsaslı sayıla bilməz. Məsələn, şəxsin törətdiyi cinayətə görə cəzasını çəkməsi və ya cinayətin üstündən uzun müddət vaxt keçməsi buna misal ola bilər. Belə hallarda əhəmiyyət daşıyan amillər sırasına cinayətin ağırlığı, onun törədilməsindən sonra nə qədər vaxt keçməsi, müvafiq şəxsin peşmançılıq keçirdiyinin nəzərə çarpması daxildir. Əfv və ya amnistiya aktlarının nəticələrini nəzərdən keçirərkən aydınlaşdırmaq lazımdır ki, həmin akt müvafiq dövlətin demokratik iradəsini əks etdirirmi və şəxs hər hansı digər formada məsuliyyətə cəlb edilə bilər? Lakin bəzi cinayətlər o qədər ağır və dəhşətlidir ki, əfv və ya amnistiya aktının olmasına baxmayaraq, 1-ci maddənin F bəndinin tətbiqi bu halda da əsaslı hesab edilə bilər.

F. Mütənasibliklə bağlı mülahizələr

24. İstisnaedici müddəaların tətbiqi məsələsini və bunun nəticələrini nəzərdən keçirərkən hüquqi məsuliyyətin cinayət əməlinə mütənasibliyinin yoxlanılması istisnaedici müddəaların 1951-ci il Konvensiyasının üstün humanitar məqsəd və vəzifələrinə uyğun şəkildə tətbiqini təmin edən faydalı təhlil alətidir. Bu anlayış xüsusən 1-ci maddənin F bəndinin "b" yarımbəndi ilə əlaqədar formalaşmış və beynəlxalq hüququn bir çox sahələrinin təməl prinsipini təşkil edir. İnsan hüquqları sahəsində istisnalar nəzərdə tutan digər müddəalar kimi bu istisnaedici müddəalar da daşdıqları məqsədə mütənasib tərzdə tətbiq edilməlidir, yəni nəzərdən keçirilən cinayət əməlinin ağırlıq dərəcəsi istisnaedici müddəaların tətbiqinin doğuracağı nəticələrlə müqayisə edilməlidir. Lakin söhbət sülh əleyhinə cinayətlərdən, insanlıq əleyhinə cinayətlərdən, habelə ağırlıq dərəcəsi yüksək olduğuna görə 1-ci maddənin F bəndinin "c" yarımbəndinin tətbiq dairəsinə düşən cinayətlərdən gedirsə, bir qayda olaraq mütənasiblik məsələsinin təhlili tələb olunmur. Lakin 1-ci maddənin F bəndinin "b" yarımbəndində nəzərdə tutulan cinayətlərdən və 1-ci maddənin F bəndinin "a" yarımbəndinin tətbiq dairəsinə düşən az ağır cinayətlərdən söhbət getdiyi hallarda mütənasibliyin yoxlanılması aktuallığını saxlayır.

G. Konkret əməllər və xüsusi hallar

25. **"Terrorizm"**⁶ termininin beynəlxalq səviyyədə razılaşdırılmış anlayışının olmamasına baxmayaraq, adətən terror xarakterli hesab edilən əməllər, böyük

⁶ Terrorizmlə bağlı sənədlər üçün Məlumat sənədinin D Əlavəsinə bax.

ehtimalla istisnaedici müddəaların tətbiq dairəsinə düşür, hərçənd ki, 1-ci maddənin F bəndinin müddəalarını sadəcə olaraq terrorizm əleyhinə müddəalarla bərabərləşdirmək doğru deyil. Lakin çox zaman istisnaedici müddəaların bu cür əməllərə tətbiqini nəzərdən keçirməyə ehtiyac olmur, çünki terrorizmdə şübhəli bilinən şəxslər birinci növbədə qaçqın statusunun meyarlarına cavab verməyən şəxslərdir, belə ki, onlar Konvensiyada nəzərdə tutulmuş motivlərə əsaslanan təqibdən deyil, qanuni cinayət təqibindən ehtiyat edirlər.

26. İstisnaedici müddəalar arasında 1-ci maddənin F bəndinin "b" yarımbəndi xüsusi aktualıq kəsb edə bilər, belə ki, şiddətli terror aktları, yəqin ki, bəyan edilən hər hansı siyasi məqsədə mütənəsb ola bilməz. Hər bir ayrıca iş fərdi qaydada nəzərdən keçirilməlidir. Şəxsin adı beynəlxalq terrorizmdə şübhəli bilinən şəxslərin milli və ya beynəlxalq siyahısında varsa (yaxud o, bu cür siyahıya salınmış terror təşkilatı ilə əlaqəlidirsə), bu, istisnaedici müddəaların həmin şəxsə tətbiqinin nəzərdən keçirilməsi üçün əsas təşkil edir, amma siyahıda olma faktı özü-özlüyündə istisnaedici müddəaların ona tətbiq edilməsi üçün yetərli deyil. Beynəlxalq himayənin istisna edilməsi təkəcə şəxsin müəyyən təşkilata mənsubluğu faktına əsaslanmamalıdır, lakin həmin təşkilat əksəriyyət tərəfindən radial təşkilat kimi tanınıbsa və ona üzvlük könüllüdürsə, o halda fərdi məsuliyyət prezumpsiyası yarana bilər. Belə hallarda şəxsin təşkilatdakı rolunu və statusunu, özünün fəaliyyətlərini, habelə yuxarıdakı 19-cu bənddə qeyd edilən digər məsələləri təhlil etmək lazımdır.

27. **Hava nəqliyyatının** qaçırılması aktları, demək olar ki, bütün hallarda 1-ci maddənin F bəndinin "b" yarımbəndində nəzərdə tutulmuş "ağır cinayət" kimi təsvif edilir və belə aktları törədənələrə istisnaedici müddəaların tətbiq edilməməsi barədə qərar yalnız son dərəcə müstəsna hallarla əsaslandırıla bilər. **İşgəncə** aktları beynəlxalq hüquqla qadağan edilib. Bir qayda olaraq belə aktların törədilməsi, vəziyyətdən asılı olaraq, 1-ci maddənin F bəndi əsasında beynəlxalq himayənin istisna edilməsi ilə nəticələnir.

28. İstisnaedici müddəalar prinsipcə **yetkinlik yaşına çatmayanlara** da tətbiq edilə bilər, bu şərtlə ki, onlar cinayət məsuliyyəti yaradan yaşa çatmış olsunlar və sözügedən cinayətə görə məsuliyyət daşımaq üçün fəaliyyət qabiliyyətli olsunlar. Uşaqların vəziyyətinin həssaslığını nəzərə alaraq, istisnaedici müddəaların onlara tətbiqini nəzərdən keçirərkən olduqca ehtiyatlı olmaq və onların müdafiəsi üçün gətirilən arqumentləri, məsələn, məcburiyyət arqumentini xüsusi diqqətlə təhlil etmək lazımdır. Bu cür hallarda BMTQAK öz mandatına uyğun olaraq qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosedurunun həyata keçirirsə, yekun qərar qəbul edilənə qədər belə işlərin hamısı BMTQAK-ın baş ofisinə göndərilməlidir.

29. İstisnaedici müddəalar əsasında əsas ərizəçiyə qaçqın statusu verməkdən imtina edilibsə, onun ailə üzvləri qaçqın statusu almaq üçün ayrıca vəsatətlə müraciət etməlidirlər. Sonuncular qaçqın qismində tanınarlarsa, istisnaedici müddəaların tətbiq edildiyi şəxs qaçqın qismində himayə və ya yardımla təmin edilmək üçün ailənin bütövlüyünün qorunması hüququna istinad edə bilər.

30. İstisnaedici müddəalar qaçqınların **kütləvi axınının** baş verdiyi situasiyalarda da tətbiq edilə bilər, hərçənd ki, praktikada tələb olunan fərdi yoxlama müəyyən prosessual və praktiki çətinliklərə səbəb ola bilər. Bununla belə, bu cür yoxlama aparılana qədər bütün şəxslər himayə və yardımla təmin

edilməlidirlər, əlbəttə, bu şərtlə ki, silahlı elementlər mülki qaçqın əhalidən ayrılmalıdır.

III. Prosedur məsələləri

31. İstisnaedici müddəaların tətbiqinin ciddi nəticələrini nəzərə alsaq, beynəlxalq himayənin istisna edilməsi məsələsinə baxılması prosedurunun ciddi prosessual **təminatlarla** müşayiət olunması önəmlidir. İşin bütün faktlarının və hüquqi aspektlərinin tam qiymətləndirilməsi üçün istisnaedici müddəaların tətbiqi barədə qərarlar prinsipcə tezləşdirilmiş prosedurlar çərçivəsində və ya qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosedurlarına buraxılma kontekstində deyil, **qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üzrə rəsmi prosedur** çərçivəsində qəbul edilməlidir. 1-ci maddənin F bəndinin müstəsna xarakteri bir qayda olaraq şəxsin qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi proseduruna buraxılması məsələsinə istisnaedici müddəaların tətbiqi məsələsindən əvvəl baxılmasını nəzərdə tutur, amma bu məsələdə hər hansı dəqiq göstəriş yoxdur. Aşağıdakı müstəsna hallarda istisnaedici müddəaların tətbiqi qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi proseduruna buraxılma ilə əlaqələndirilmədən həyata keçirilə bilər: i) beynəlxalq cinayət tribunalının ittiham hökmü olduqda; ii) ərizəçinin xüsusilə ağır cinayətlərdə, xüsusən 1-ci maddənin F bəndinin "c" yarım bəndində nəzərdə tutulan əməllərdə iştirakının olduğunu göstərən aşkar və əlçatan sübutlar olduqda; və iii) istisnaedici müddəaların tətbiqinə qarşı apellyasiya şikayəti baxılma mərhələsində olduqda.

32. İstisnaedici müddəaların tətbiqi məsələsinə operativ şəkildə baxılmasını təmin etmək üçün qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsinə görə cavabdeh olan qurumun nəzdində **istisnaedici hallar üzrə xüsusi bölmələr** yaradıla bilər. İstisnaedici müddəaların tətbiqi məsələsinə baxılmasını ölkədaxili cinayət prosesi yekunlaşana qədər təxirə salmaq məqsəduyğun ola bilər, belə ki, həmin prosesin nəticəsinin sığınacaq üçün vəsatətə baxılmasına mühüm təsiri ola bilər. Lakin bir qayda olaraq, sığınacaq üçün vəsatətlə bağlı yekun qərar ekstradisiya qərarının icrasından əvvəl qəbul edilməlidir.

33. Sığınacaq üçün vəsatətin **konfidensiallığına** riayət edilməlidir. Müstəsna hallarda milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə mənşə ölkəsi ilə əlaqə yaradılması əsaslı addım sayıla bilər, lakin hətta bu halda da sığınacaq üçün vəsatət verildiyi barədə məlumat həmin ölkəyə açıqlanmamalıdır.

34. İstisnaedici müddəaların tətbiq edilməli olduğunu **sübut etmək vəzifəsi** dövlətin (və ya BMTQAK-ın) üzərinə düşür və qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üzrə bütün prosedurlarda olduğu kimi, bu halda da "şübhə ərizəçinin xeyrinə həll olunur" prinsipi tətbiq edilir. Lakin beynəlxalq cinayət tribunalındakı icraatda ərizəçiyə qarşı ittiham irəli sürülərsə, yaxud bu Rəhbər prinsiplərin 19-cu bəndində qeyd edildiyi kimi, istisnaedici müddəaların tətbiqinə əsas verən əməllərə görə onun fərdi məsuliyyət daşdığına dair şübhələr varsa, istisnaedici müddəaların tətbiqinin mümkünlüyü ehtimalı yaranmış olur və sübut etmə yükü ərizəçinin üzərinə keçir.

35. 1-ci maddənin F bəndinə əsasən, təqdim edilən sübutlar **sübut standartının** tələblərinə cavab vermək üçün dəqiq və inandırıcı olmalıdır. Bu halda ərizəçinin cinayətə görə məhkum edilməsi və ya sübutların cinayət işində tələb olunan dərəcədə yüksək sübut standartına cavab verməsi vacib deyil. Məsələn, ərizəçinin öz etirafları və ya şahid ifadələri, əgər həqiqətə uyğundurlarsa, tələblərə cavab verən sübutlar hesab edilə bilər. Dəqiq və inandırıcı sübutlar

olmadığı təqdirdə ərizəçinin işi araşdırılanlarla əməkdaşlıq etməməsi faktı özü-özlüyündə onun beynəlxalq himayəni istisna edən əməllərdə təqsirkar olduğunu müəyyən etmək üçün yetərli sübut deyil. Eləcə də əməkdaşlıqdan imtina etmə səbəbindən sığınacaq vəsatəti üçün əhəmiyyət daşıyan mühüm halları müəyyənləşdirmək mümkün deyilsə, istisnaedici müddəaların tətbiqinin nəzərdən keçirilməsi aktuallıq kəsb etməyə bilər.

36. Beynəlxalq himayənin istisna edilməsi barədə qərar **konfidensial** saxlanılan və buna görə də müvafiq şəxsin sonradan həmin qərardan şikayət etməsini mümkünsüz edən **sübutlara** əsaslanmamalıdır. Müstəsna hallarda anonim ifadələrə (ifadəni vermiş mənbə gizli saxlandığı hallarda) istinad etmək olar, lakin buna yalnız o halda yol vermək olar ki, anonimlik şahidlərin təhlükəsizliyinin qorunması üçün mütləq dərəcədə zəruri olsun və ərizəçi sübutların mahiyyətini şübhə altına almaq imkanından məhrum olmasın. Gizli saxlanılan və ya qapalı icraatda araşdırılmış olan (və mahiyyətləri gizli qalan) sübutlar istisnaedici müddəaların tətbiqi üçün əsas təşkil edə bilməz. Araşdırılan məsələ milli təhlükəsizlik maraqları ilə əlaqədardırsa, sübutların məxfiliyini və həmçinin sığınacaq axtaran şəxsin prosessual hüquqlarını müvafiq prosessual təminatların tətbiqi vasitəsilə təmin etmək olar.

BEYNƏLXALQ HİMAYƏYƏ DAİR RƏHBƏR PRİNSİPLƏR № 6

Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) 1967-ci il Protokolu əsasında din amilinə əsaslanan qaçqın statusu üçün müraciətlər

BMTQAK *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının 1950-ci il tarixli Nizamnaməsində*, habelə *Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 35-ci maddəsində* və (və ya) onun *1967-ci il Protokolunun II maddəsində* yer alan mandatına uyğun olaraq bu Rəhbər prinsipləri dərc edir. Bu Rəhbər prinsiplər "*1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair BMTQAK-ın təlimatı*"nı (təkrar nəşr, Cenevrə, yanvar 1992-ci il) tamamlayır. Bu Rəhbər prinsiplər, digər mənbələrlə yanaşı, 2002-ci ilin oktyabrında BMTQAK və Ümumdünya Kilsələr Xidməti tərəfindən Baltimorda (Merilend ştatı, Amerika Birləşmiş Ştatları) təşkil edilmiş dəyirmi masa müzakirələrinin materialları, habelə müvafiq dövlət praktikasının və beynəlxalq hüquq normalarının təhlili əsasında hazırlanıb.

Bu Rəhbər prinsiplərin məqsədi hökumət orqanlarına, hüquqşünaslara, qərarları qəbul edən əməkdaşlara və məhkəmə orqanlarının nümayəndələrinə, eləcə də yerlərdə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsini həyata keçirən BMTQAK-ın əməkdaşları üçün hüquqi prinsipləri izah etməkdir.

I. GİRİŞ

1. Din amili əsasında qaçqın statusunun verilməsi üçün vəsatətlər təhlil edilmə baxımından ən mürəkkəb vəsatətlər ola bilər. Qərarları qəbul edən əməkdaşlar bu məsələyə yanaşmalarında, xüsusən Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasındakı "qaçqın" termininin anlayışında yer alan "din" termininin tətbiqində və bu kontekstdə hansı halların "təqib" təşkil etməsinin müəyyənləşdirilməsində heç də həmişə ardıcılıq nümayiş etdirmirlər. Din amili əsasında qaçqın statusunun verilməsi üçün vəsatətlərdə təqibə məruz qalma üçün əsas təşkil edən, "qaçqın" termininin anlayışında yer alan bir və ya bir neçə digər motivlər də göstərilə bilər, yaxud bir çox hallarda olduğu kimi, belə vəsatətlərdə şəxsin mənşə ölkəsini tərk etdikdən sonra başqa dinə keçdiyi, yəni "sur place" qaçqına çevrildiyi (sonradan, "olduğu yerdə" qaçqına çevrilmə) göstərilə bilər. Bu Rəhbər prinsiplər "qaçqın" termininin dəqiq anlayışını vermək məqsədini daşımır, bununla belə, qərarları qəbul edən əməkdaşlara bu cür hallarda qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsini asanlaşdırmaq üçün tövsiyələr təqdim edilir.

2. Düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququ insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normalarında yer alan əsas hüquq və azadlıqlardan biridir. Din amili əsasında qaçqın statusunun verilməsi üçün vəsatətlərə baxarkən, digər məsələlərlə yanaşı, İnsan hüquqları haqqında 1948-ci il tarixli Ümumi Bəyannamənin ("Ümumi Bəyannamə") 18-ci maddəsinə, habelə Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktın ("Beynəlxalq Pakt") 18 və 27-ci maddələrinə diqqət yetirmək faydalı olar. Həmçinin bu sənədlərə baxmaq da məqsədəuyğun olar: İnsan Hüquqları Komitəsi tərəfindən qəbul edilən ümumi şərhlər,¹ Dinə və ya əqidəyə əsaslanan dözümsüzlüyün və ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1981-ci il tarixli Bəyannamə, Milli və ya etnik azlıqlara, dini və dil azlıqlarına mənsub olan şəxslərin hüquqları haqqında 1992-ci il tarixli Bəyannamə, habelə Dini dözümsüzlük məsələləri üzrə xüsusi məruzəçinin çoxsaylı hesabatları.² İnsan hüquqlarına dair bu beynəlxalq standartlar həmçinin beynəlxalq qaçqın hüququ kontekstində "din" termininin anlayışının müəyyənləşdirilməsində rəhbər müddəalar rolunu oynayır və müəyyən dini praktikaları məhdudlaşdırmaq və ya qadağan etmək üçün dövlətlər tərəfindən görülən tədbirləri bu müddəalara istinad etməklə təhlil etmək olar.

II. MƏSƏLƏNİN MAHIYYƏT ÜZRƏ TƏHLİLİ

A. "Qaçqın" termininin anlayışı

3. 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A bəndinin 2-ci yarımbəndində yer alan "qaçqın" anlayışında deyilir:

"A. Bu Konvensiyada "qaçqın" dedikdə elə bir şəxs nəzərdə tutulur ki, o: ...

2) 1 yanvar 1951-ci ilədək baş vermiş hadisələr nəticəsində və irqinə, dininə, vətəndaşlığına, müəyyən sosial qrupa mənsubluğuna və ya siyasi əqidəsinə görə təqibə məruz qalacağı ilə bağlı əsaslı qorxu səbəbindən vətəndaşı olduğu

¹ Konkret olaraq bu mənbəyə bax: İnsan Hüquqları Komitəsi, 20 iyul 1993-cü ildə qəbul edilmiş 22 sayılı ümumi şərh, BMT sənədi № CCPR/C/21/Rev.1/ADD.4, 27 sentyabr 1993.

² Sonuncuları bu saytda tapmaq olar:

<http://www.unhcr.ch/huridocda/huridoca.nsf/FramePage/intolerance+En?OpenDocument>. Müvafiq regional sənədlərin müddəaları sırasına bunlar daxildir: İnsan hüquqları haqqında 1950-ci il tarixli Avropa Konvensiyasının 9-cu maddəsi; İnsan hüquqları haqqında 1969-cu il tarixli Amerika Konvensiyasının 12-ci maddəsi; İnsan və xalqların hüquqları haqqında 1981-ci il tarixli Afrika Xartiyasının 8-ci maddəsi.

ölkədən kənardadır və həmin ölkənin himayəsindən istifadə edə bilmir və ya bu cür qorxu səbəbindən və ya şəxsi rahatlıq mülahizələri ilə əlaqədar olmayan səbəblərdən istifadə etmək istəmir; yaxud müəyyən vətəndaşlığı olmayan və həmin hadisələr nəticəsində əvvəl adətən yaşadığı ölkədən kənarda qalaraq oraya qayıda bilmir və ya bu cür qorxu səbəbindən və ya şəxsi rahatlıq mülahizələri ilə əlaqədar olmayan səbəblərdən qayıtmaq istəmir".

4. 1951-ci il Konvensiyasının tərtibi üçün hazırlıq materiallarından görünür ki, din amilinə əsaslanan təqib Konvensiyanın tərtib edilməsi prosesində "qaçqın" termininin anlayışının müəyyənləşdirilməsinin tərkib hissəsini və ayrılmaz elementini təşkil edib. Bununla belə, bu cür təqibin özünün anlayışının verilməsinə cəhd göstərilməyib.³ "Din" termininin hamılıqla qəbul edilən anlayışı yoxdur, amma yuxarıdakı 2-ci bənddə qeyd edilən sənədlər, şübhəsiz ki, beynəlxalq qaçqın hüququ kontekstində "din" termininin anlayışı barədə müəyyən təsəvvür yaradır. Beləliklə, bu qənaətə gəlmək olar ki, 1951-ci il Konvensiyasında istifadə edilən bu termin düşüncə, vicdan və əqidə azadlığını nəzərdə tutur.⁴ İnsan Hüquqları Komitəsinin qeyd etdiyi kimi, "din" anlayışı "ənənəvi dinlərlə, yaxud institusional xüsusiyyətlərinə və ya praktiki formalarına görə ənənəvi dinlərə bənzər olan dinlərlə və əqidələrlə məhdudlaşmır".⁵ Geniş mənada bu termin dini normalara əməl etməmək və ya əməl etməkdən imtina etmək, yaxud müəyyən dinə etiqad etməmək və ya etiqad etməkdən imtina etmək kimi hərəkətləri də əhatə edir. Bununla belə, bu terminin əhatə dairəsi qeyri-məhdud deyil və aşağıda 15-16-cı bəndlərdə qeyd edildiyi kimi, insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normaları din azadlığının həyata keçirilməsinə münasibətdə bir sıra hüquqi məhdudiyətlər nəzərdə tutur.

5. Din amili əsasında sığınacaq almaq üçün vəsatətlər aşağıdakı aspektlərdən birini və ya bir neçəsini özündə ehtiva edə bilər:

- a. din əqidə qismində (buraya dini əqidənin olmaması da daxildir);
- b. din identiklik vasitəsi qismində;
- c. din həyat tərzində.

6. Bu kontekstdə "əqidə" termini teist, qeyri-teist və ateist əqidələrini özündə ehtiva edən termin kimi şərh edilməlidir. Əqidələr ilahi və ya ali reallığa, yaxud bəşəriyyətin mənəvi taleyinə münasibətdə müəyyən inanclar və ya dəyərlər formasını ala bilər. Hətta ərizəçilər onların dini ənənələrinin ardıcılıqları tərəfindən yeretik, dinindən döənən, tərifiqəçi, bütperəst və ya mövhumatçı hesab edilə və bu səbəbdən təqibə məruz qala bilərlər.

7. "İdentiklik" termininin teoloji əqidələrə aidiyyəti ümumi inanclara, mərasimlərə, ənənələrə, etnik mənsubiyyətə, milliyyətə və ya mənşəyə sahib olan və ya onların sayəsində birləşən icmanın üzvlüyünə aidiyyətindən daha azdır. Ərizəçi özünü müəyyən qrupla və ya icma ilə əlaqəli olan və ya onlara mənsub olan

³ Dövlətlərin diskussiyalarının əsas mənbəyini Qaçqınların işləri üzrə Beynəlxalq Təşkilatın (QBT) 1946-cı il tarixli nizamnaməsində verilmiş "qaçqın" termininin anlayışı təşkil edirdi. Bu kateqoriyaya ölkəsinə qayıtmaqdan imtina etmək üçün "irqinə, dininə, vətəndaşlığına və ya siyasi əqidələrinə" görə təqibə məruzə qalacağından ehtiyatlanması üçün əsaslı səbəblər gətirən şəxslər aid edilmişdi. (Təqibin beşinci səbəbi, yəni "müəyyən sosial qrupa mənsubluq" 1951-ci il Konvensiyasının tərtibi üçün aparılan danışıqlar prosesində sonradan bəyənilərək təsdiq edildi.)

⁴ Həmçinin bax: BMTQAK, "1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair təlimat", 1979-cu il, təkrar nəşr, Cenevrə, yanvar 1992-ci il (bundan sonra "BMTQAK, Təlimat" adlandırılacaq), 71-ci bənd.

⁵ İnsan Hüquqları Komitəsi, 22 saylı ümumi şərh, yuxarıda 1-ci mətnaltı qeyddə göstərilən sənəd, 2-ci bənd.

şəxs hesab edə, yaxud da digər şəxslər tərəfindən bu cür qəbul edilə bilər. Bir çox hallarda təqibçilər böyük ehtimalla özlərinin mənsub olduqları dini qruplardan fərqli olan dini qrupları hədəfə alırlar, çünki həmin qrupların dini identikliyi öz identikliklərinə və ya hüquqi vəziyyətlərinə təhlükə kimi görürlər.

8. Bəzi şəxslər "dinə" özlərinin "həyat tərzinin" mühüm aspekti kimi və onları dünya ilə tam və ya qismən əlaqələndirən vasitə kimi baxırlar. Onlar öz dini əqidələrini müxtəlif cür ifadə edə bilərlər, məsələn, fərqləndirici paltar geyinə, yaxud müəyyən dini adətlərə riayət edə, o cümlədən dini bayramları qeyd edə və pəhriz tələblərinə riayət edə bilərlər. Belə adət-ənənələr dinə etiqad etməyənlərə əhəmiyyətsiz məsələ kimi görünə, amma müvafiq dinin ardıcılıarı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

9. Ərizəçinin əqidəsinin səmimiyyətini, dini identikliyi və (və ya) müəyyən həyat tərzinə riayət edib-etməməsini müəyyənləşdirmək hər bir halda həlledici əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, təqibçi hər hansı şəxsi (və ya şəxslər qrupunu) müəyyən dinə və ya konkret dini cərəyana mənsub olan və ya müəyyən dini ayinlərə riayət edən şəxs (qrup) hesab edirsə, həmin şəxsin (və ya qrupun) həmin dinə və ya cərəyana mənsub olduğunu, yaxud həmin ayinlərə riayət etdiyini açıq şəkildə bəyan edib-etməməsi vacib deyil. Həmçinin aşağıda 31-ci bənddə izah edildiyi kimi, bəzi hallarda digər şəxslər ərizəçini müəyyən dini qrupa mənsub olan şəxs hesab edirlərsə və bunun nəticəsində o, təqiblərdən ehtiyat edirsə, ərizəçinin həmin din barədə nəse bilməsi və ya onun əhkamlarını başa düşməsi əhəmiyyət daşıyır. Hətta şəxs və ya onunla eyni qrupa mənsub olan digər şəxslər əqidələrinin, identikliklərinin və (və ya) həyat tərzlərinin "dini" xarakterli olduğunu qəti şəkildə inkar etdikdə belə, həmin şəxs (və ya qrup) dini motivlərə görə təqibə məruz qala bilər.

10. Eynilə, şəxs müəyyən dini icmada doğulubsa, yaxud onun irqi və etnik mənsubiyyəti ilə dini mənsubiyyəti arasında sıx qarşılıqlı əlaqə varsa və buna görə də o, həmin dinə mənsub olan şəxs hesab edilirsə, həmin şəxsin müəyyən dinin qaydalarına riayət edib-etmədiyini, yaxud onun həmin dini icmaya mənsubluğunun sübutlarının olub-olmadığını müəyyənləşdirməyin zəruriliyi aradan qalxa bilər.

B. Əsaslı təqib qorxusu

a) Ümumi müddəalar

11. Din azadlığı hüququna öz dinini və ya əqidəsini dəyişmək azadlığı, öz dininə və ya əqidəsinə həm təkbaşına, həm də başqaları ilə birlikdə etiqad etmək və açıq, yaxud şəxsi qaydada ibadəti, təlimləri, dini və mərasim ayinlərini yerinə yetirmək azadlığı daxildir.⁷ Bu azadlığın məhdudlaşdırılmasına yol verilməsini mümkün edən müstəsna hallar Beynəlxalq Paktın 18-ci maddəsinin 3-cü bəndində öz əksini tapıb, onlar aşağıda 15-16-cı bəndlərdə göstərilib.

12. Beləliklə, dini motivlərə görə təqib müxtəlif formalar ala bilər. Konkret işin hallarından, o cümlədən təqibin müvafiq şəxs üçün doğurduğu nəticələrdən asılı olaraq, bu cür təqib formalarına aşağıdakılar misal ola bilər: sadəcə olaraq öz dinlərinə etiqad etmələri, müəyyən dini icmaya mənsub olmaları və ya həmin icmaya mənsub olan şəxs hesab edilmələri, yaxud dinlərini dəyişmələri səbəbindən

⁶ Ərizəçinin məlumatlarının həqiqətə uyğunluğu məsələsinin ətraflı təhlili üçün aşağıda 28-33-cü bəndlərə bax.

⁷ Bax: İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, 18-ci maddə; və Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, 18-ci maddənin 1-ci bəndi.

müəyyən şəxslərə dini icmaya üzv olmanın, başqaları ilə birlikdə açıq və ya şəxsi qaydada ibadət etmənin, müəyyən dini təlimləri öyrənmənin qadağan edilməsi, yaxud ciddi ayrı-seçkilik tədbirlərinin tətbiqi.⁸ Eynilə, müəyyən dinin hakim mövqə tutduğu və ya dövlət qurumları ilə dini qurumlar arasında sıx qarşılıqlı əlaqənin olduğu cəmiyyətlərdə şəxsin hakim dini qəbul etmədiyinə və ya həmin dinin göstərişlərinə riayət etmədiyinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalması müəyyən hallarda təqib bərabər sayıla bilər.⁹ Təqib dinlərarası (başqa dinə etiqad edən şəxslərə və ya icmalara münasibətdə), dindaxili formada (eyni dinin daxilində amma fərqli məzhəblər arasında, yaxud eyni məzhəbin nümayəndələri arasında) və ya bunların kombine olunmuş formasında baş verə bilər.¹⁰ Ərizəçi dini azlığa və ya dini çoxluğa mənsub ola bilər. Din amili əsasında sığınacaq almaq üçün vəsatətlə həmçinin başqa dinin nümayəndəsi ilə nikaha girmiş şəxslər müraciət edə bilərlər.

13. Konvensiyada göstərilən digər motivlərə əsaslanan təqib baş verdiyi hallarda tətbiq edilən standartlardan çıxış etsək, dini əqidəyə, dini identikliyə və ya həyat tərzinə insan şəxsiyyətinin fundamental aspektləri kimi baxmaq olar və insan təqibdən yaxa qurtarmaq üçün şəxsiyyətinin bu aspektlərini gizlətməyə, dəyişdirməyə və ya onlardan imtina etməyə məcbur edilməməlidir.¹¹ Əgər Konvensiya təqib olunan şəxsin təqibçilərinin istəyinin əleyhinə getməmək üçün ağılabatan addımlar atmasını və ya hər hansı digər mümkün hərəkətlər etməsini himayə üçün şərt kimi irəli sürsəydi, əslində həmin şəxsi himayə ilə təmin etmiş olardı. Şəxsin hər hansı dini əqidəyə mənsubluğunu sözləri və ya hərəkətləri ilə ifadə etməsi çox zaman onun dini əqidəsinin mövcudluğundan xəbər verir.¹²

14. Hər bir vəsatətə fərdin situasiyası nəzərə alınmaqla mahiyyəti üzrə baxılması tələb olunur. Müsahibə zamanı aydınlaşdırılmalı olan məsələlər sırasına bunlar daxildir: ərizəçinin bioqrafik məlumatları və başına gələn hadisələr, dini əqidəsi, dini identikliyi və (və ya) həyat təzi, bu aspektlərin ərizəçi üçün nə dərəcədə önəmli olması, dini əqidəsinin məhdudlaşdırılmasının ərizəçiyə təsirləri, konkret dini icmada onun rolu və fəaliyyətləri, bu fəaliyyətlər barədə məlumatların təqibçinin diqqətinə çatdırılmış olması və ya çatdırılmasının mümkünlüyü və həmin fəaliyyətlərin təqib hesab edilə biləcək rəftarla nəticələnə bilməsinin mümkünlüyü. Bu kontekstdə əsaslı təqib qorxusunun "ərizəçinin öz başına gələn hadisələrlə əlaqədar olması vacib deyil". Məsələn, onun dostlarının və qohumlarının, eyni dini qrupun digər üzvlərinin, yəni onunla analoji vəziyyətdə olan şəxslərin başına gələnlər "onun gec-təz təqib qurbanı olacağı ilə bağlı qorxusunun əsaslı olduğuna dəlalət edə bilər".¹³ Sadəcə müəyyən dini icmaya mənsubluq adətən qaçqın

⁸ BMTQAK, *Təlimat*, yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 72-ci bənd.

⁹ Bu baxımdan Beynəlxalq Paktın 27-ci maddəsində deyilir: "Etnik, dini və dil azlıqlarının mövcud olduğu ölkələrdə bu azlıqlara mənsub olan şəxslərə, həmin qrupun digər üzvləri ilə birlikdə öz mədəniyyətindən istifadə etmək, öz dininə etiqad etmək və onun ayinlərini icra etmək, habelə doğma dilindən istifadə etmək hüququ verilməsindən imtina edilə bilməz".

¹⁰ Dini dözümsüzlük üzrə xüsusi məruzəçinin aralıq hesabatı: "Dinə və ya əqidəyə əsaslanan dözümsüzlüyün və ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Bəyannamənin həyata keçirilməsi", BMT sənədi № A/53/279, 24 avqust 1998-ci il, 129-cu bənd.

¹¹ Həmçinin bax: "Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində "müəyyən sosial qrupa mənsubluq", HCR/GIP/02/02, 7 may 2002-ci il, 6-cı bənd. Eləcə də söhbət ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə hallarından gedirsə, köç etmə və ya yerdəyişmə üçün nəzərdə tutulan ərazidə təqibdən yaxa qurtarmaq üçün dini baxışlarını gizlətməsini ərizəçidən gözləmək və ya tələb etmək olmaz. Bax: Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində "ölkədaxili köçürülmə və ya yerdəyişmə alternativləri", HCR/GIP/03/04, 23 iyul 2003-cü il, 19, 25-ci bəndlər.

¹² BMTQAK, *Təlimat*, yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 73-cü bənd.

¹³ BMTQAK, *Təlimat*, yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 43-cü bənd.

statusu üçün vəsatətin əsaslı sayılması üçün yetərli deyil. Lakin BMTQAK-ın "Təlimat"ında qeyd edildiyi kimi, elə xüsusi hallar mövcud ola bilər ki, müəyyən dini icmaya mənsubluq bu baxımdan yetərli ola bilər, məsələn, mənşə ölkəsindəki ümumi siyasi və dini vəziyyət müvafiq dini icmanın üzvləri üçün ölkədəki mühitin həqiqətən təhlükəsiz olmadığına dəlalət edə bilər.

b) Din azadlığının həyata keçirilməsinə qoyulan məhdudiyətlər və ya qadağalar

15. Beynəlxalq Paktın 18-ci maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, "öz dininə və ya əqidəsinə etiqad etmək azadlığına qanunla müəyyən edilən və ictimai təhlükəsizliyin, asayişin, sağlamlığın və mənəviyyatın və ya digər şəxslərin əsas hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün zəruri olan məhdudiyətlərin" qoyulmasına icazə verilir. İnsan Hüquqları Komitəsinin qeyd etdiyi kimi: "Məhdudiyətlər hansı məqsədlər üçün nəzərdə tutulubsa, yalnız həmin məqsədlərlə tətbiq edilə bilər və onlar daşdıqları məqsədlə birbaşa əlaqəli olmalı və həmin məqsədə mütənəsib olmalıdır. Məhdudiyətlər ayı-seçkilik xarakteri daşıyan məqsədlər üçün və ya ayı-seçkiliyə əsaslanan tərzdə tətbiq edilməməlidir".¹⁴ Buna görə də, müvafiq məhdudiyətin və ya qadağanın qanuniliyini qiymətləndirərkən onların nə üçün və necə tətbiq edildiyini diqqətlə təhlil etmək lazımdır. Məqbul sayıla bilən məhdudiyətlər və ya qadağalar sırasına bunlar daxildir: cinayətkar fəaliyyətlərin (məsələn, adamöldürməni nəzərdə tutan ayinlərin) və ya zərərli ənənəvi praktikaların qarşısını almağa yönələn tədbirlər və (və ya) beynəlxalq hüquq normalarına əsasən uşağın üstün maraqları üçün zərərli sayılan dini ayinlərin məhdudlaşdırılması. Haqlı və hətta zəruri sayılan digər məhdudiyət tədbiri nifrət yayan nitqələrə, o cümlədən din adından edilən bu cür çıxışlara görə cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsidir. Din azadlığının həyata keçirilməsinə qoyulan məhdudiyətlərin ərizəçinin mənşə ölkəsindəki əhalinin əksəriyyəti tərəfindən dəstəklənməsi və (və ya) bu cür məhdudiyətlərin yalnız açıq dini çıxışlara şamil olunması prinsiplə əhəmiyyət kəsb etmir.

16. Məhdudiyətlərin və ya qadağaların təqib səviyyəsinə çatıb-çatmadığını müəyyənləşdirərkən qərarları qəbul edən əməkdaş tək-cə insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normalarını, o cümlədən din azadlığının həyata keçirilməsinə qoyulan qanuni məhdudiyətləri nəzərə almaqla kifayətlənməməli, həm də həmin məhdudiyətlərin nə dərəcədə geniş olduğunu və onlara riayət edilməməsinə görə cəzanın nə dərəcədə sərt olduğunu qiymətləndirməlidir. Bundan başqa, dini ayinlərə riayət edilməsinin konkret din və (və ya) konkret şəxs üçün nə dərəcədə önəmli və fundamental xarakter daşdığını aydınlaşdırmaq məqsəduyğundur. Qərarları qəbul edən əməkdaş araşdırma zamanı sualları nəzakətlə verməli və nəzərə almalıdır ki, müvafiq dinə aidiyyəti olmayan şəxs üçün əhəmiyyətsiz görünən məsələlər ərizəçinin dini əqidələri üçün prinsiplə əhəmiyyət daşıya bilər. Dini ayinlərin icra edilməsinə qoyulan məhdudiyət konkret şəxs üçün əhəmiyyət kəsb etmirsə, amma həmin din üçün önəmlidirsə, əlavə amillər olmadığı halda bu məhdudiyət ərizəçiyə münasibətdə, çətin ki, təqib səviyyəsinə çata bilər. Yaxud əksinə, dini ayinlərin icra edilməsinə qoyulan məhdudiyət həmin din üçün əhəmiyyət kəsb etmirsə, amma konkret şəxs xüsusi əhəmiyyət daşıyırsa, ərizəçinin inanclarına və ya əqidəsinə münasibətdə təqib təşkil edə bilər.

¹⁴ İnsan Hüquqları Komitəsi, 22 sayılı ümumi şərh, yuxarıda 1-ci mətnaltı qeyddə göstərilən sənəd, 8-ci bənd.

c) Ayrı-seçkilik

17. Din amili əsasında sığınacaq almaq üçün vəsatətlər çox zaman ayrı-seçkiliklə əlaqədar olur.¹⁵ Dini motivlərə əsaslanan ayrı-seçkilik insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normaları ilə qadağan edilsə də, qaçqın statusunun verilməsi üçün tələb olunan səviyyəyə ayrı-seçkiliyin heç də hər bir forması çatmır. Sığınacaq üçün vəsatətin təhlili kontekstində sadəcə olaraq digərləri ilə imtiyazlı rəftarla nəticələnən ayrı-seçkilik ilə təqib təşkil edən ayrı-seçkilik arasında fərq qoyulmalıdır, belə ki, sonuncu istər digər amillərlə birlikdə, istərsə də özü-özlüyündə ərizəçinin əsas insan hüquqlarından istifadə etmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Təqibə bərabər sayılan ayrı-seçkilik aşağıdakıları özündə ehtiva edir və təkəcə onlarla məhdudlaşmır: müəyyən şəxsin hüquqlarının əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılması ilə nəticələnən, məsələn, onun yaşayışı üçün qazanc əldə etmək imkanlarını, yaxud mövcud təhsil xidmətlərinə və (və ya) tibbi xidmətlərə çıxışını ciddi şəkildə məhdudlaşdıran ayrı-seçkilik. Həmçinin müəyyən dini qrupun "maddi vəziyyətini pisləşdirən" iqtisadi tədbirləri də bu kateqoriyaya aid etmək olar.¹⁶

18. Ayrı-seçkilik xarakterli qanunların mövcudluğu özü-özlüyündə faktiki təqib təşkil etmir, bununla belə, onlar təqibdən xəbər verən mühüm amil və göstərici ola bilər və buna görə də vəsatətin təhlili zamanı onların mövcudluğu nəzərə alınmalıdır. İstənilən halda, bu cür qanunların tətbiqinin və təsirlərinin qiymətləndirilməsi təqib faktının müəyyənləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Eynilə, din azadlığı haqqında qanunvericilin mövcudluğu özü-özlüyündə o demək deyil ki, fərdlər həqiqətən təqibdən müdafiə edilirlər. Bir çox hallarda bu cür qanunvericilik praktikada tətbiq edilməyə bilər, yaxud da, məsələn, yerli adət-ənənələr praktikada qanunlardan üstün tutula bilər.

19. Ayrı-seçkilik həmçinin dini inancların və ya ayinlərin məhdudlaşdırılması və ya qadağan olunması formasında təzahür edə bilər. Məsələn, belə məhdudlaşdırma sırasına aşağıdakılara görə cəzalandırma daxildir: başqa dinə keçməyə (dininə dönük çıxmaya), yaxud öz dinini təbliğ etməyə və ya müəyyən dinə xas olan dini bayramlarda iştiraka. Dini qrupların məcburi qaydada qeydiyyatla alınması, habelə din və ya əqidə azadlığının məhdudlaşdırılmasına yönələn xüsusi qaydaların müəyyən edilməsi də ayrı-seçkilik xarakterli məqsəd daşıya və ya ayrı-seçkiliklə nəticələnə bilər. Belə hərəkətlər yalnız "qanunla nəzərdə tutulduqda, obyektiv, məntiqə uyğun və şəffaf meyarlara əsaslandıqda və müvafiq olaraq, ayrı-seçkilik məqsədi daşımadaqda və ya ayrı-seçkiliklə nəticələnmədikdə" hüquqa uyğun sayılır.¹⁷

d) Başqa dini qəbul etməyə məcbur edilmə

20. Başqa dini qəbul etməyə məcbur edilmə əsas insan hüququ olan düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququnun ciddi pozuntusudur və çox zaman təqibin obyektiv komponenti kimi təsnifləşdirilir. Bununla belə, ərizəçi subyektiv qorxu amilini də sübuta yetirməlidir, yəni başqa dini qəbul etməyə məcbur edilməsinin şəxsən ona münasibətdə təqib xarakteri daşdığı subyektiv cəhətdən də sübut etməlidir. Ümumiyyətlə, şəxsin əqidəsi və ya baxışları, dini identikliyi və ya həyat tərzi başqa din üçün xarakterikdirsə, yaxud o, hər hansı dini cərəyana və ya icmaya mənsub

¹⁵ Ümumən bu mənbəyə bax: BMTQAK, *Təlimat*, yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 54-55-ci bəndlər.

¹⁶ BMTQAK, *Təlimat*, yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 54 və 63-cü bəndlər.

¹⁷ Din və ya əqidə azadlığı üzrə xüsusi məruzəçinin aralıq hesabatı: Baş katibin "Dini dözümsüzlüyün bütün formalarının ləğv edilməsi" haqqında qeydlərinə əlavə edilmiş hesabat, BMT sənədi № A/58/296, 19 avqust 2003-cü il, 134-135-ci bəndlər.

olmamağa üstünlük veribse, o halda subyektiv amil sübuta yetirilmiş sayılır. Şəxs müəyyən dini qəbul etməzdən və ya bu cür təhlükə ilə üzləşməzdən əvvəl hər hansı konkret dini əqidəyə (eləcə də ateist əqidəsinə) malik deyildisə, yaxud hər hansı dinlə və ya dini icma ilə əlaqəli deyildisə, həmin dini qəbul etməsinin bu şəxs üçün hansı təsirə malik olduğunu qiymətləndirmək zəruridir (məsələn, bu addım şəxsin gündəlik həyatının şəxsi aspektlərində dəyişikliyə səbəb olmaya bilər).

e) Dini adətlərə riayət etməyə və ya onlara uyğun davranmağa məcbur edilmə

21. Dini adətlərə riayət etməyə məcbur edilmə bu və ya digər formada, məsələn, uşağın və ya onun valideynlərinin dini əqidələrinə, dini identikliklərinə və ya həyat tərzinə zidd olan məcburi dini tərbiyənin aşılınması formasında baş verə bilər.¹⁸ Dini mərasimlərdə iştirak etmək, yaxud müəyyən dini rəmzə sədaqət andı içmək öhdəliyi də bu kateqoriyaya aiddir. Dini adətlərə riayət etməyə məcbur edilmənin təqib təşkil edib-etmədiyini qiymətləndirərkən şəxsin və ya qrupun riayət etməli olduğu dini göstərişləri və ya qaydaları təhlil etmək, habelə onların şəxsin əqidəsinə, identikliyinə və ya həyat tərzinə nə dərəcədə zidd olduğunu və həmin qaydalara riayət etməməyə görə hansı cəzanın müəyyən edildiyini nəzərdən keçirmək lazımdır. Dini adətlərə riayət etməyə məcbur edilmə şəxsin dini əqidəsinə, identikliyinə və ya həyat tərzinə dözülməz dərəcədə müdaxilə təşkil edirsə və (və ya) qaydalara riayət edilməməsi qeyri-mütənasib cəza ilə nəticələnə bilərsə, belə məcburetmə təqib səviyyəsinə çatı bilər.

22. Dini adətlərə riayət etməyə məcbur edilmə dini doktrinaya əsaslanan və müvafiq dinin adətlərini qəbul etməyən şəxslərdə etiraz doğuran konkret mülki və ya cinayət məəcəlləsinin müddələrinin tətbiqini də özündə ehtiva edə bilər. Belə məəcəllədə ayrı-seçkilik xarakterli maddi-hüquqi və ya prosessual normalar yer alıbsa, xüsusən müəyyən dinə etiqad edənlərlə etməyənlərə fərqli cəzaların təyin edilməsi nəzərdə tutulubsa, həmin məəcəllənin təqib xarakteri daşdığı qənaətinə gəlmək olar. Qanun pozuntusuna görə istər müvafiq dinə etiqad edənlər, istərsə də etməyənlər üçün qanunvericilikdə qeyri-mütənasib dərəcədə sərt cəza nəzərdə tutulubsa (məsələn, küfr əməlinə və ya başqa dinə etiqad etməyə görə azadlıqdan məhrumetmə və ya zina əməlinə görə ölüm cəzası), bu hal təqib təşkil edir. Çox vaxt belə hallar dövlətin dindən ayrılmadığı və ya bu ayrılmanın məhdud səviyyədə olduğu ölkələrdə baş verir.

23. Müəyyən dini qaydalar toplusu tək-cə həmin dinin adətlərinə riayət etməyən şəxslərə deyil, həm də həmin dinə mənsub olan, amma fərqli düşünən şəxslərə tətbiq edildiyi hallarda təqib xarakteri daşıya bilər. Məsələn, küfr əleyhinə qanunların tətbiqi çox zaman eyni dinə mənsub olanlar arasındakı siyasi mübahisələri təzyiq yolu ilə həll etmək üçün istifadə olunur və həmin qanunlar hətta eyni dinin nümayəndələrinə qarşı yönəldikdə belə, dini və (və ya) siyasi motivlərə görə təqib təşkil edə bilər.

C. Xüsusi mülahizələr

a) Gender amili

24. Din amili əsasında qaçqın statusunun verilməsi üçün vəsatətlərə baxılarkən gender aspektlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir, çünki qadınların və kişilərin dini motivlərə görə təqib qorxusu və ya təqibə məruz qalması fərqli şəkildə təzahür

---

¹⁸ Yəqin ki, bu hal həmçinin dövlətlərin Beynəlxalq Paktın 18-ci maddəsinin 4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş öhdəliyinə, yəni valideynlərin və ya qanuni qəyyuqların öz uşaqlarına öz əqidələrinə uyğun olaraq dini və mənəvi tərbiyə vermələrinin təmin olunması azadlığına hörmətlə yanaşmaq öhdəliyinə zidd olacaqdır.

edə bilər. Geyimlə bağlı tələblər, hərəkət azadlığına qoyulan məhdudiyətlər, zərərli ənənəvi praktika, habelə qeyri-bərabər və ya ayrı-seçkilik xarakterli rəftar, o cümlədən ayrı-seçkilik xarakterli qanunların və (və ya) cəzaların tətbiqi kimi amillərin hamısı bu baxımdan əhəmiyyət kəsb edə bilər.¹⁹ Bəzi ölkələrdə gənc qızların üzərinə din naminə ənənəvi kölə vəzifələrini yerinə yetirmək, yaxud din xadimlərinə və ya digər kişilərə seksual xidmətlər göstərmək öhdəliyi qoyulur. Həmçinin onlar yetkinlik yaşına çatmamış nikaha girməyə məcbur edilə, namusunu ləkələmə cinayətlərinə görə din naminə cəzalandırıla bilərlər, yaxud dini mülahizələr əsasında onların cinsiyyət orqanının müəyyən hissəsi məcburi qaydada kəsilə bilər. Bəzi qızlar məcburən özlərini tanrılara qulluğa həsr edir və sonradan bu qızların sayəsində müəyyən arzularının yerinə yetiriləcəyinə inanan şəxslər tərəfindən satın alınır. Bəzi icmalarda hələ də qadınlar "ifritə" hesab olunur və yandırılır və ya ölənə qədər daş-qalaq edilir.²⁰ Belə adətlər ərizəçinin mənsub olduğu icmanın ənənəsi baxımından məqbul sayıla bilər, amma bununla belə, onlar təqibə bərabər hesab olunur. Bundan əlavə, fərdlər başqa dinin nümayəndəsi ilə nikahda və ya yaxın münasibətdə olmalarına görə təqib edilə bilərlər. Ərizəçinin cinsi mənsubiyyəti səbəbindən dövlət orqanları onu bu cür rəftardan müdafiə etmək istəyində və ya iqtidarında deyillərsə, belə halları səhvən özəl münaqişə kimi qəbul etmək olmaz və onlar qaçqın statusu almaq üçün əsaslı səbəb hesab edilməlidir.

b) Dini əqidəyə görə hərbi xidmətdən imtina etmə

25. Bəzi dinlərdə və ya təriqətlərdə hərbi xidmətdən həmin dinin və ya təriqətin təməl prinsipi sayılır və buna görə də din amili əsasında qaçqın statusunun verilməsi üçün müraciət edən ərizəçilərin xeyli hissəsinin vəsatətləri hərbi xidmətdən imtinaya əsaslanır. Hərbi xidmətin məcburi olduğu ölkələrdə bu mükəlləfiyyəti yerinə yetirməkdən imtina edilməsi çox zaman qanunla cəzalandırılır. Bundan əlavə, hərbi xidmətin məcburi olub-olmamasından asılı olmayaraq, fərarilik istənilən halda cinayət əməli sayılır.²¹

26. Hərbi xidmətin məcburi olduğu hallarda ərizəçiye qaçqın statusu o halda verilə bilər ki, onun hərbi xidmətdən imtina etməsi həqiqi siyasi, dini və ya mənəvi əqidələrinə və ya vicdan azadlığı ilə bağlı əsaslı səbəblərə əsaslanmış olsun.²² Bu cür vəsatətlər verildikdə cinayət təqibi ilə Konvensiyada göstərilən motivlərə görə təqibi fərqləndirmək məsələsi meydana çıxır. Ümumi qanunvericilik əsasında həyata keçirilən cinayət təqibi və cəzalandırma əksər

¹⁹ Əlavə məlumat üçün bax: "Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində gender əlamətinə görə təqib", HCR/GIP/02/01, 7 may 2002-ci il, xüsusən 25-26-cı bəndlər.

²⁰ Belə ənənələr barədə məlumat üçün bax: "Qadınların insan hüquqlarının və gender amilinin inteqrasiyası: qadınlara qarşı nəzərdən zərəkət", Qadınlara qarşı zərəkət, onun səbəbləri və nəticələri üzrə xüsusi məruzəçi xanım Radhika Kumarasvami tərəfindən İnsan Hüquqları Komissiyasının 2001/49 sayılı qətnaməsi ("Ailədə qadınlara qarşı zərəkət təşkil edən ənənələr") əsasında təqdim edilmiş məruzə, E/CN.4/2002/83, 31 yanvar 2002-ci il, sayt: [http://www.unhcr.ch/huridocda/huridocda.nsf/0/42E7191FAE543562C1256BA7004E963C/\\$File/G0210428.d oc?OpenElement](http://www.unhcr.ch/huridocda/huridocda.nsf/0/42E7191FAE543562C1256BA7004E963C/$File/G0210428.d oc?OpenElement); "Mülki və siyasi hüquqlar, xüsusən dini dözümsüzlük problemi", xüsusi məruzəçi cənab Əbdüllətif Amor tərəfindən İnsan Hüquqları Komitəsinin 2001/42 sayılı qətnaməsi əsasında təqdim edilmiş məruzə; Əlavə: "Din və ya əqidə azadlığına və din və ənənələr baxımından qadınların vəziyyətinə həsr olunmuş tədqiqat", E/CN.4/2002/73/Add.2, 5 aprel 2002-ci il, sayt (mətn yalnız fransızdır): <http://www.unhcr.ch/huridocda/huridocda.nsf/2848af408d01ec0ac1256609004e770b/9fa99a4d3f9eade5c1256 b9e00510d71?OpenDocument&Highlight=2.E%2FCN.4%2F2002%2F73%2FAdd.2>.

²¹ Ümumən bu mənbəyə bax: BMTQAK, *Təlimat*, yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 167-174-cü bəndlər.

²² BMTQAK, *Təlimat*, yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 170-ci bənd.

hallarda Konvensiyada nəzərdə tutulan təqib hesab edilmir, hərçənd ki,²³ ayrı-ayrı istisna hallar mümkündür. Ərizəçi dini-etik əqidələrə görə hərbi xidmətdən imtina etdikdə ümumi qanunvericilik aktı işin hallarından asılı olaraq təqib xarakteri daşıya bilər, məsələn, həmin qanun müəyyən qruplar üçün fərqli nəticələr doğursa, onun tətbiqi və ya icrası mahiyyətinə görə ayrı-seçkilik xarakteri daşıyarsa, təyin edilən cəza həddən artıq sərtdirsə və ya qeyri-mütənasib dərəcədə ağırdırsa, yaxud müvafiq şəxsin həqiqi əqidəsi və ya dini inancı ilə əlaqədar olaraq hərbi xidmət keçmə biləcəyini gözləmək əsaslı deyilsə, söhbət təqibdən gedə bilər. Müəyyən formada, məsələn, ictimai işlərin yerinə yetirilməsi formasında alternativ mülki xidmət keçmək imkanı mövcuddursa, adətən sığınacaq barədə müraciət etmək üçün əsas yaranmır. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, bu cür ictimai işlərin müəyyən növləri cəzaya bərabər sayıla biləcək qədər ağır ola bilər, yaxud həmin işlərin yerinə yetirilməsi ərizəçinin dini əqidəsinə açıq-aydın zidd ola bilər. Bundan əlavə, hərbi xidmətdən imtina sərt cəza sanksiyalarının tətbiqinə səbəb olmazsa, amma bununla belə, ərizəçinin hərbi xidmətdən imtina etdiyinə görə digər şəxslər (məsələn, hərbcilər, yerli hakimiyyət orqanlarının nümayəndələri və ya qonşular) tərəfindən ciddi təzyiqlərə, ayrı-seçkiliyə və ya zorakılığa məruz qalacağına dair qorxusu əsaslı olarsa, o halda onun qaçqın statusu üçün müraciəti əsaslı sayıla bilər.

III. PROSEDUR MƏSƏLƏLƏRİ

a) Ümumi müddəalar

27. Dini motivlərə görə qaçqın statusu almaq üçün vəsatətlər nəzərdən keçirilərkən xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bəzi ümumi məsələlər aşağıda təqdim edilir:

- a. Dini praktikalar, ənənələr və ya əqidələr dərk edilmə baxımından mürəkkəb ola və dini cərəyandan və ya dini qrupdan, yaxud ölkədən və ya regiondan asılı olaraq fərqlənə bilər. Buna görə də düzgün təhlil üçün konkret ölkədəki və ya regiondakı vəziyyəti əks etdirən mötəbər, dəqiq və aktual informasiyaların, habelə konkret dini cərəyan və ya dini qrup barədə məlumatların olması zəruridir.
- b. Dini motivlərlə əlaqədar qaçqın statusunu müəyyənləşdirərkən müvafiq vəsatətə aidiyyəti olan konkret ölkənin, regionun və mədəni-tarixi kontekstin tədqiqi sahəsində *ixtisaslaşmış* müstəqil ekspertlərin köməyi də faydalı ola, habelə eyni dini inancın digər ardıcılları tərəfindən təqdim edilən təsdiqləyici ifadələrdən istifadə edilə bilər.
- c. Qərarları qəbul edən əməkdaşlar obyektiv olmalı və hətta ərizəçi ilə eyni dinə mənsub olsalar belə, təkcə öz şəxsi təcrübələri əsasında hər hansı nəticə çıxarmamalıdırlar. Müəyyən din və ya onun ardıcılları barədə ümumi ehtimallar yürütməkdən çəkinmək lazımdır.
- d. Dini motivlərlə əlaqədar qaçqın statusu üçün verilmiş vəsatəti qiymətləndirərkən qərarları qəbul edən əməkdaşlar nəzərə almalıdırlar ki, çox zaman dini və gender aspektləri, irqi və etnik mənsubiyyət, mədəni normalar, identiklik, həyat tərzi və digər amillər arasında qarşılıqlı əlaqə mövcud olur.

²³ BMTQAK, *Təlimat*, yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 55-60-cı bəndlər.

- e. Müsahibə aparən əməkdaşları və tərcüməçiləri seçərkən açıq ünsiyyətə maneə yarada biləcək mədəni, dini və ya gender aspektlərini nəzərə almaq lazımdır.²⁴
- f. Müsahibə aparən əməkdaşlar yadda saxlamalıdırlar ki, ərizəçinin tərcüməçi ilə istər eyni, istərsə də fərqli dinə mənsub olması səbəbindən tərcüməçinin ərizəçiyə qarşı mənfi və ya qərəzli münasibəti ola bilər, həmçinin onlar ərizəçinin ifadələrinə mənfi təsir göstərə biləcək hər hansı mümkün qorxusunu nəzərə almalıdırlar. Qaçqın statusu üçün verilmiş vəsatətlərin nəzərdən keçirildiyi bütün digər hallarda olduğu kimi, tərcüməçinin müvafiq terminologiyaya nə dərəcədə bələd olması mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

b) Məlumatların həqiqətə uyğunluğu

28. Ərizəçinin məlumatlarının həqiqətə uyğunluğu məsələsi dini motivlərlə əlaqədar qaçqın statusu üçün verilmiş vəsatətlərin təhlilində mühüm amildir. Qərarları qəbul edən əməkdaşlar dini məsələləri tədqiq edərkən və müsahibəyə hazırlaşarkən çox zaman müsahibə zamanı verilməsi zəruri olan sualları hazırladıqlarını bildirsələr də, nəzərə almaq lazımdır ki, ərizəçinin mənsub olduğu dinin ehkamlarının ətraflı öyrənilməsi və ya ərizəçinin bu ehkamlarından nə dərəcədə məlumatlı olduğunun yoxlanılması heç də həmişə zəruri və məqsədəuyğun olmur. İstənilən halda, ərizəçinin məlumatlılığını yoxlayarkən onun fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq və xüsusən bu fakta diqqət yetirmək lazımdır ki, din barəsində məlumatlılıq şəxsin sosial-iqtisadi durumundan, təhsilindən, habelə yaşından və ya cinsi mənsubiyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılı ola bilər.

29. Təcrübə göstərir ki, belə işlərdə səmərəli metod ərizəçi ilə müsahibənin spontan qaydada aparılması, o cümlədən söhbətin gedişində açıq tipli sualların verilməsidir, bu, ərizəçinin izahat verməsinə imkan yaradır ki, din şəxsən onun üçün nə deməkdir, şəxsən hansı dini ayinləri icra edib (yaxud təqib qorxusuna görə icra etməkdən imtina edib), bu həm də onun təqibdən ehtiyat etməsinin səbəblərini izah edən hər hansı digər amillər barədə danışmasına şərait yaradır. Bundan başqa, şəxsin dini təcrübəsi barədə məlumat əldə etmək üçün ondan xahiş etmək olar ki, dini necə qəbul etdiyini, iştirak etdiyi dini ibadət və ya ayinlərin harada və necə keçirildiyini və bu dinin və ya onun fikrincə bu dinə xas olan dəyərlərin onun üçün nə kimi əhəmiyyət daşıdığını ətraflı şəkildə təsvir etsin. Məsələn, ola bilər ki, şəxs on dini göstərişi və ya on iki imamın adlarını sadalaya bilməsin, amma dinin təməl prinsiplərini ümumi şəkildə dərk etdiyini nümayiş etdirməsin. Şəxsin dini identikliyi və ya həyat tərzini barədə məlumatların aydınlaşdırılması çox zaman daha məqsədəuyğun və səmərəli, bəzən isə hətta zəruri ola bilər. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, ərizəçinin öz dini barəsində təfəssilatlı biliklərə malik olması hökmən o demək deyil ki, o öz əqidəsində səmimidir.

30. Yuxarıda 9-cu bənddə qeyd edildiyi kimi, fərdlər hətta öz dinlərinin prinsip və ayinləri barədə məhdud biliklərə malik olsalar belə və ya heç bir şey bilməsələr belə, dini motivlərə görə təqibə məruz qala bilərlər. Bu cür məlumatlılığın səbəbini sözügedən ərazidə müvafiq dini etiqadın necə həyata keçirildiyini təhlil etməklə və ya ərizəçinin işində mövcud olan subyektiv və şəxsi aspektləri nəzərdən keçirməklə müəyyənləşdirmək olar. Məsələn, cəmiyyətdə dini qrupa qarşı repressiyaların səviyyəsi həmin şəxsin öz dininin əsaslarını öyrənmək və ya onun ayinlərini icra

²⁴ Həmçinin bax: BMTQAK "Gender əlamətinə görə təqibə dair rəhbər prinsiplər", yuxarıda 19-cu mətnaltı qeyddə göstərilən mənə.

etmək imkanlarını ciddi şəkildə məhdudlaşdırırlar. Hətta şəxs bu cür əlverişsiz şəraitdə dini təhsil almağı bacarsa belə, dini təlimi ona öyrədənlər səriştəli din xadimi olmaya bilərlər. Xüsusən qadınlar çox zaman dini təhsil almaq imkanından məhrum olurlar. Ola bilər ki, coğrafi baxımdan ucqar yerlərdə yaşayan icmalar müəyyən dinə etiqad etsinlər və bunun nəticəsində təqibə məruz qalsınlar, hərçənd ki, həmin dinin ehkamları barədə onların çox məhdud bilikləri ola bilər. Zaman keçdikcə icmalar müəyyən dini ayinləri və ya əqidələri öz tələbatlarına uyğunlaşdırırlar və ya özlərinin daha ənənəvi ayinləri və əqidələri ilə kombinə edə bilərlər, bu mülahizə xüsusən dini qaydaların uzunmüddətli ənənələri olan icmada tətbiq edildiyi hallara aiddir. Məsələn, belə hallarda ərizəçi hansı ayinin xristianlığa, hansının isə animizmə aid olduğunu fərqləndirməyə bilər.

31. Doğulduğu andan müəyyən dinə mənsub olan və həmin dinin adətlərinə o qədər də riayət etməyən ərizəçinin dini ehkamlar və ayinlər barədə dərin biliklərə malik olduğunu gözləmək düzgün olmazdı. İnsanlar ərizəçinin müəyyən dinə mənsub olduğunu və ya müəyyən dini əqidənin daşıyıcısı olduğunu hesab edərlərsə, onun həmin din barədə biliklərə malik olmaması əhəmiyyət daşıyır.

32. Lakin dini lider olduqlarını iddia edən və ya sanballı dini təhsil almış olan ərizəçilərdən daha dərin biliklər gözləmək olar. Bu cür dini təlimin və ya təhsilin səviyyəsinin obyektiv meyarlar üzrə yoxlanılmış standartlara tam uyğun olması vacib deyil, belə ki, həmin standartlar ayrı-ayrı regionlarda və ölkələrdə fərqli ola bilər, amma bununla belə, müəyyən ayinlərin və ya mərasimlərin konkret din üçün rolunun və mühümlüyünün aydınlaşdırılması məqsədəuyğun olar. Hətta kifayət qədər yüksək səviyyəli dini təhsil almış və ya yüksək dini hazırlıq keçmiş ərizəçilər də dinin daha mürəkkəb, formal xarakter daşıyan və ya yetərincə aydın olmayan təlimləri və ayinləri barədə biliklərə malik olmağa bilərlər.

33. Ərizəçinin ayrı-ayrı ifadələri və ya iddiaları onun əvvəl söylədikləri ilə və ya həmin dinin sözügedən ərazidəki və ya regiondakı digər nümayəndələrinin dini adətləri barədə ümumi təsəvvürlərlə uyğun gəlmirsə, əlavə və ya təkrar müsahibə aparılması tələb oluna bilər. Ərizəçilərə imkan verilməlidir ki, söylədiklərindəki hər hansı uyğunsuzluqları və ya ziddiyyətləri izah etsinlər.

c) Ölkəni tərk etdikdən sonra başqa dinə keçmə

34. Şəxs mənşə ölkəsini tərk etdikdən sonra başqa dini qəbul edibsə, bu onun "*sur place*" qaçqın (sonradan, "olduğu yerdə" qaçqına çevrilmə) qismində tanınmaqdan ötrü vəsatət verməsi üçün əsas təşkil edə bilər.²⁵ Belə situasiyalarda çox zaman ərizəçinin həqiqi motivləri ilə bağlı şübhələr yaranır, buna görə də qərar qəbul etmək üçün işin hallarını diqqətlə və dərinlən araşdırmaq və ərizəçinin başqa dinə keçərkən nə dərəcədə səmimi olduğunu təhlil etmək lazımdır. Qərarları qəbul edən əməkdaş tərəfindən qiymətləndirilməsi tələb olunan məsələlər sırasına bunlar daxildir: ərizəçinin mənşə ölkəsində malik olduğu dini əqidənin xarakteri və onunla ərizəçinin hazırkı əqidəsi arasında qarşılıqlı əlaqə, ərizəçinin mənşə ölkəsində etiqad etdiyi dinə hər hansı səbəbdən, məsələn, həmin dinin gender və ya seksual oriyentasiya məsələlərinə münasibətdə mövqeyi səbəbindən tənqidi münasibət bəsləməsi, ərizəçinin sığınacaq tapdığı ölkədə yeni din haqqında necə xəbər tutması, onun bu dinə daxilən necə etiqad etməsi, onun psixi durumu, habelə yeni

²⁵ Həmçinin ərizəçi sığınacaq tapdığı ölkədə başqa dinin nümayəndəsi ilə nikaha giribsə, yaxud həmin ölkədə uşaqlarına başqa dinin qaydalarına uyğun təhsil verirsə və mənşə ölkəsi bu haldan təqib üçün əsas kimi istifadə edə bilərsə, o halda ərizəçi bu cür vəsatətlə mürciət edə bilər.

dininə mənsub olan icmanın həyatında iştirak etdiyini və həmin icmaya üzv olduğunu təsdiqləyən sübutların mövcudluğu.

35. İstər şəxsin sığınacaq tapdığı ölkədəki xüsusi hallar, istərsə də ərizəçinin fərdi xüsusiyyətləri konkret vəsatətlərin əlavə təhlilinin aparılmasını zəruri edə bilər. Məsələn, şəxsin sığınacaq tapdığı ölkədə yerli dini qruplar üçüncü ölkəyə köçə bilmək üçün sistematik və mütəşəkkil qaydada başqa dinə keçirlərsə, yaxud ərizəçilərin öz işlərini sığınacaq məsələlərinə baxan orqanlara əlverişli şəkildə necə təqdim etmək üzrə "təlimatlandırılması" və ya "istiqamətləndirilməsi" halları geniş yayılıbsa, o halda ərizəçinin müvafiq din barədə məlumatlı olmasının yoxlanılması az əhəmiyyət daşıyır. Belə hallarda müsahibə aparan əməkdaşın başqa dinə keçmənin motivlərini aydınlaşdırmaq və bu keçidin ərizəçinin həyatına necə təsir göstərdiyini müəyyənləşdirmək üçün açıq tipli suallar verməsi daha məqsədəuyğundur. Bununla belə, geri qayıdacağı təqdirdə ərizəçinin Konvensiyada göstərilən səbəblərdən hər hansı birinə görə təqibə məruz qalacağı ilə bağlı qorxusunun əsaslı olub-olmadığını bu cür hallarda da yoxlamaq lazımdır. Beləliklə, aydınlaşdırmaq lazımdır ki, ərizəçinin mənşə ölkəsində hakimiyyət orqanları onun başqa dinə keçməsi barədə xəbər tuta bilirlərmə və onun bu addımını necə qiymətləndirirlər?²⁶ Belə hallarda ərizəçinin təqibdən ehtiyatlanması üçün obyektiv əsasların olub-olmadığını müəyyənləşdirməkdən ötrü mənşə ölkəsi barədə ətraflı məlumatlar tələb olunur.

36. "Şəxsi mənfəətə" xidmət edən fəaliyyətlər, əgər onların şəxsi mənfəət xarakteri daşması mənşə ölkəsinin hakimiyyət orqanları da daxil olmaqla hamıya açıq-aşkar məlumdursa və ərizəçinin mənşə ölkəsinə qayıtması onun üçün ciddi mənfi nəticələr doğurmayacağına, ərizəçinin mənşə ölkəsində Konvensiyada göstərilən əsaslardan hər hansı birinə görə əsaslı təqib qorxusunun yaranmasına səbəb olmur. Bununla belə, bütün hallarda şəxsin mənşə ölkəsinə qayıtmasının mümkün nəticələri və onun məruz qala biləcəyi hər hansı ziyan təhlil edilməli və bunun əsasında ərizəçiyə qaçqın statusunun verilməsi və ya onun əlavə himayə forması ilə təmin edilməsi məsələsi həll edilməlidir. Əgər müəyyən edilsə ki, vəsatət şəxsi mənfəət üçün verilib, amma geri qayıdacağı təqdirdə ərizəçinin təqibə məruz qalacağı ilə bağlı qorxusu əsaslıdır, o halda onun beynəlxalq himayə ilə təmin edilməsi tələb olunur. Amma bununla belə, ərizəçinin hərəkətlərinin şəxsi mənfəət xarakteri daşması açıq-aydın bəllidirsə, bu hal onun durumunun uzunmüddətli həlli məsələsində, məsələn, ölkədə yaşayışı üçün veriləcək icazə növünün müəyyənləşdirilməsində mühüm amil rolunu oynaya bilər.

---

²⁶ BMTQAK, *Təlimat*, yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 96-cı bənd.

BEYNƏLXALQ HİMAYƏYƏ DAİR RƏHBƏR PRİNSİPLƏR № 7

Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin və (və ya) 1967-ci il Protokolunun insan alveri qurbanlarına və insan alveri təhlükəsi altında olan şəxslərə tətbiqi

BMTQAK *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının 1950-ci il tarixli Nizamnaməsində*, habelə *Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 35-ci maddəsində* və (və ya) onun *1967-ci il Protokolunun II maddəsində* yer alan mandatına uyğun olaraq bu Rəhbər prinsipləri dərc edir. Bu Rəhbər prinsiplər "*1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair BMTQAK-ın təlimatı*"nı (təkrar nəşr, Cenevrə, yanvar 1992-ci il) tamamlayır. Bu Rəhbər prinsiplər aşağıdakı sənədlərlə əlaqəli şəkildə oxunmalıdır: "Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində gender əlamətinə görə təqib"; və "Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində "müəyyən sosial qrupa mənsubluq".

Bu Rəhbər prinsiplərin məqsədi hökumət orqanlarına, hüquqşünaslara, qərarları qəbul edən əməkdaşlara və məhkəmə orqanlarının nümayəndələrinə, eləcə də yerlərdə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsini həyata keçirən BMTQAK-ın əməkdaşları üçün hüquqi prinsipləri izah etməkdir.

I. GİRİŞ

1. Əsas məqsədi mənfəət əldə etmək və insanları istismar etməkdən ibarət olan insan alveri beynəlxalq hüquqla qadağandır və getdikcə daha çox sayda dövlətlər öz milli qanunvericiliklərində bu əməli cinayət kimi müəyyən edirlər. "İnsan alveri" termininin əhatə etdiyi hərəkətlərin dairəsi ayrı-ayrı ölkələrdə fərqli olsa da, dövlətlər insan alveri ilə mübarizə aparmaq və insan alveri qurbanlarını müdafiə və yardımla təmin etmək vəzifəsini daşıyırlar.

2. İnsan alveri məsələsinə yalnız son illərdə böyük diqqət yetirilsə də, bu hal çoxdandır ki, mövcuddur. XIX əsrin sonunda və daha sonra qəbul edilmiş çoxlu sayda hüquqi aktlar insan alverinin müxtəlif formaları və təzahürləri ilə mübarizə məqsədini daşır.¹ Bu aktlar hələ də qüvvəsini saxlayır və insan alveri problemini müasir dövrdə dərk etməkdə və onunla mübarizənin ən səmərəli yollarını müəyyənləşdirməkdə mühüm əhəmiyyət daşır. "Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2000-ci il tarixli Konvensiyası"nı (bundan sonra "Mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiya" adlandırılacaq)² tamamlayan "İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, kökünün kəsilməsi və cəzalandırılması haqqında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Protokolu"nda (bundan sonra "İnsan alveri haqqında Protokol" adlandırılacaq)³ "insan alveri" termininin beynəlxalq anlayışı verilir. Bu, insan alveri ilə mübarizə aparmağa və insan alverinin təsirinə məruz qalan şəxslərin hüquqlarına tam riayət edilməsini təmin etməyə yönələn səylər çərçivəsində irəliyə doğru atılmış mühüm addımdır.

3. Seksual istismar məqsədi ilə insan alveri halları çoxsaylı sənədlərlə təsdiqlənib və bu hallar ilk növbədə qadın və uşaqlarla əlaqədardır, belə ki, onlar fahişəliyə və digər seksual istismar formalarına məcbur edirlər.⁴ Lakin insan alveri təkcə qadınların seksual xidmətlərinin ticarəti ilə məhdudlaşmır. O həm də ən azı aşağıdakıları özündə ehtiva edir: məcburi əməyə və xidmətlərə cəlb edilmə, köləlik və ya köləliyə bənzər adətlər, asılı hala salma və ya orqanların çıxarılması.⁵ İşin hallarından asılı olaraq, insan alveri insanlıq əleyhinə cinayət, silahlı münaqişə zamanı baş verdikdə isə hərbi cinayət təşkil edə bilər.⁶ İnsan alverinin bütün formalarının ümumi xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, qurbanlarla insan alverçilərinə "məxsus olan" əmtəə kimi rəftar edilir və onların hüquqlarına və ləyaqətinə qətiyyən məhəl qoyulmur.

---

¹ Hesablamalara əsasən, köləliyin müxtəlif formalarının kökünün kəsilməsi üçün 1815-ci ildən 1957-ci ilədək 300-ə yaxın beynəlxalq müqavilə imzalanıb ki, onların da arasında, məsələn, bu müqavilələr var: Ağ qulların ticarətinin kökünün kəsilməsi haqqında 1910-cu il tarixli Konvensiya, Kölə alverinin bütünlüklə qadağan edilməsinə dair 1915-ci il tarixli Bəyannamə, Köləlik haqqında 1926-cı il tarixli Konvensiya, İnsan alverinin kökünün kəsilməsi və şəxslərin fahişəlik məqsədləri üçün istismarı haqqında 1949-cu il tarixli Konvensiya, Köləliyin, kölə ticarətinin, köləliyə bənzər ənənə və adətlərin ləğv edilməsi haqqında 1956-cı il tarixli Əlavə Konvensiya.

² 29 sentyabr 2003-cü ildə qüvvəyə minib.

³ 25 dekabr 2003-cü ildə qüvvəyə minib.

⁴ İnsan alverinin qurbanları arasında qadın və qızların çoxluq təşkil etdiyini nəzərə alsaq, onların qaçqın statusu üçün verdikləri vəsatətlərin qiymətləndirilməsində gender amili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin bu mənbəyə bax: "Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində gender əlamətinə görə təqib" (bundan sonra "Gender əlamətinə görə təqibə dair BMTQAK-ın rəhbər prinsipləri" adlandırılacaq), HCR/GIP/02/01, 7 may 2002-ci il, 2-ci bənd.

⁵ İnsan alveri haqqında Protokolun aşağıda 8-ci bənddə verilmiş 3-cü maddəsinin "a" bəndinə bax.

⁶ Məsələn üçün bax: Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin 1998-ci il tarixli Nizamnaməsinin 7(1)(c), 7(1)(g), 7(2)(c) və 8(2)(xxii) maddələri (A/CONF.183/9) – bu maddələrdə "kölə halına salma", "seksual köləlik" və "fahişəliyə məcbur etmə" xüsusi olaraq insanlıq əleyhinə cinayətlər və hərbi cinayətlər kimi müəyyən edilir.

4. Müəyyən mənada insan alveri miqrantların ölkəyə qanunsuz gətirilməsi prosesinə bənzərdir, bu məsələ Mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiyanın digər bir Protokolunun predmetidir.⁷ İnsan alveri hallarında olduğu kimi, miqrantların ölkəyə qanunsuz gətirilməsi də çox zaman təhlükəli və (və ya) insan ləyaqətini alçaldan şəraitdə baş verir ki, bu da insan hüquqlarının pozuntusudur. Bununla belə, bu, mahiyyət etibarilə könüllü aktdır və göstərdiyi xidmətə görə qanunsuz daşımanı həyata keçirən şəxsə konkret haqq ödənilməsinə nəzərdə tutur. Miqrant ilə onu lazımi yerə aparan şəxs arasında münasibətlər, bir qayda olaraq, ya onlar miqrantın təyinat yerinə çatdıqdan sonra, ya da həmin şəxs miqrantı yolda atdıqdan sonra bitir. İnsan alveri qurbanlarını qanunsuz yolla ölkəyə gətirilən miqrantlardan fərqləndirən budur ki, onların məruz qaldıqları istismar davamlı xarakter daşıyır və insan alverçiləri tərəfindən insan hüquqlarının ciddi və davamlı pozuntuları ilə müşayiət olunur. Lakin miqrant qaçaqmalçıları və insan alverçiləri qrupları çox vaxt bir-biri ilə sıx surətdə əlaqəli olur, çünki həm birincilər, həm də ikincilər beynəlxalq himayə axtarışında olan və ya xaricdə əmək bazarlarına çıxış əldə etmək istəyən şəxslərin köməksiz durumundan qazanc əldə edirlər. Könüllü surətdə müraciət etdikləri qaçaqmalçıların xidmətlərindən istifadə edən qanunsuz miqrantların özləri də son nəticədə insan alverinin qurbanı ola bilərlər, belə ki, öncə istifadə etmək istədikləri xidmətlər sonradan sui-istifadə və istismar forması alaraq insan alverinə çevrilə bilər.

5. İnsan alveri probleminin həllində BMTQAK-ın iştirakı əsasən iki istiqamətdə baş verir. Birincisi, Ali Komissarlıq qaçqınların, sığınacaq axtaranların, məcburi köçkünlərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və BMTQAK-ın mandatı altında olan digər şəxslərin insan alveri qurbanlarına çevrilməməsinə təmin etmək vəzifəsini daşıyır. İkincisi, Ali Komissarlıq artıq insan alverinin qurbanı olmuş və bu səbəbdən mənşə ölkəsinə qayıdacaqları təqdirdə təqibə məruz qalacaqlarından ehtiyatlanan və yaxud da insan alverinin qurbanlarına çevriləcəklərindən ehtiyatlanan və beynəlxalq himayə ilə təmin edilmək üçün vəsatət verən və durumları qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasındakı və (və ya) onun 1967-ci il tarixli Protokolundakı (bundan sonra yığcamlıq üçün mətnə bu iki sənəd birlikdə "1951-ci il Konvensiyası" adlandırılacaq) "qaçqın" anlayışına uyğun gələn şəxslərin qaçqın qismində tanınmasını və müvafiq beynəlxalq himayənin onlara şamil olunmasını təmin etmək vəzifəsini daşıyır.

6. İnsan alverinin qurbanlarının və ya potensial qurbanlarının heç də hamısı "qaçqın" anlayışının tətbiq dairəsinə düşmür. Şəxsin qaçqın kimi tanınması üçün o, "qaçqın" anlayışının bütün meyarlarına cavab verməlidir. Bu Rəhbər prinsiplər 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin insan alverinin qurbanlarına və ya potensial qurbanlarına tətbiqində bələdçi rolunu oynamaq məqsədini daşıyır. Burada həmçinin Apatridlərin statusu haqqında 1954-cü il Konvensiyası və Vətəndaşsızlıq hallarının azaldılması haqqında 1961-ci il Konvensiyası kontekstində insan alverinin qurbanları ilə əlaqədar meydana çıxan məsələlər nəzərdən keçirilir. Bu Rəhbər prinsiplərdə qeyd edildiyi kimi, insan alverinin qurbanlarının və ya potensial qurbanlarının himayəsi İnsan alveri

---

⁷ Miqrantların quru yolla, dəniz və hava ilə qanunsuz gətirilməsinə qarşı 2000-ci il tarixli Protokol (28 yanvar 2004-cü ildə qüvvəyə minib).

haqqında Protokolun II hissəsində nəzərdə tutulmuş müdafiədən fərqlənir və həmin müdafiəyə münasibətdə tamamlayıcı (əlavə) xarakter daşıyır.⁸

II. MƏSƏLƏNİN MAHIYYƏT ÜZRƏ TƏHLİLİ

a) Terminoloji məsələlər

7. Transmilli cinayətkarlığa qarşı Konvensiyanın və ona əlavə olunmuş Protokolların əsas funksiyası cinayətkarlıqla mübarizədir. Onların məqsədi cinayətkar fəaliyyətlərin anlayışını vermək və onlarla daha yaxşı mübarizə aparmağın yollarını dövlətlərə göstərməkdir. Bundan əlavə, onlar qurbanların himayəsinin bəzi aspektləri üzrə faydalı tövsiyələri özündə əks etdirir və beləliklə, insan alverindən irəli gələn beynəlxalq himayə tələbatlarının təhlilində başlanğıc nöqtəsi rolunu oynayır.

8. İnsan alveri haqqında Protokolun 3-cü maddəsində deyilir:

"Bu Protokolun məqsədləri üçün:

a) "insan alveri" hədələmə, güc tətbiq etmə və ya başqa fiziki təzyiqliq üsulları ilə, yaxud oğurlama, dələduzluq, aldatma, hakimiyyət səlahiyyətindən və ya şəxsin köməksiz vəziyyətindən sui-istifadə etmə yolu ilə, yaxud digər şəxsin üzərində nəzarətə malik olan şəxsin razılığını almaq üçün ödəniş və ya mənfəətin verilməsi və ya əldə edilməsi yolu ilə insanların istismar məqsədi ilə cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya qəbul edilməsi deməkdir. İstismar ən azı digər şəxslərin fahişəliyinin istismarını, yaxud digər seksual istismar formalarını, məcburi əmək və ya xidmətləri, köləliyi və ya köləliyə bənzər adətləri, asılı hala salınmanı və ya insan orqanlarının çıxarılmasını özündə ehtiva edir;

b) bu maddənin "a" bəndində göstərilmiş planlaşdırılan istismara insan alveri qurbanının razılıq verməsi, əgər "a" bəndində göstərilmiş təsir vasitələrindən hər hansı birindən istifadə edilibsə, əhəmiyyət daşımır;

c) uşağın istismar məqsədi ilə cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya qəbul edilməsi, hətta bu maddənin "a" bəndində göstərilmiş təsir vasitələrindən hər hansı birindən istifadə ilə müşayiət olunmadıqda belə, "insan alveri" sayılır;

d) uşaq dedikdə yaşı 18-dən aşağı olan istənilən şəxs nəzərdə tutulur".

9. Beləliklə, İnsan alveri haqqında Protokolda "insan alveri" termininə verilən anlayış üç zəruri və qarşılıqlı əlaqəli elementə əsaslanır:

Hərəkət: insanların cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya qəbul edilməsi;

Vasitə: hədələmə, güc tətbiq etmə və ya başqa fiziki təzyiqliq üsulları, yaxud oğurlama, dələduzluq, aldatma, hakimiyyət səlahiyyətindən və ya şəxsin köməksiz

---

⁸ İnsan alveri haqqında Protokolun II hissəsi insan alveri qurbanlarının müdafiəsi barəsindədir. Həmin hissə aşağıdakı məsələləri əhatə edir: qurbanların şəxsi həyatının və kimliyinin konfidensial saxlanması təmin edilməsi; qurbanların müvafiq məhkəmə icraatı və inzibati icraat barədə məlumatlandırılması, habelə hüquqpozanlara qarşı cinayət prosesinin müvafiq mərhələlərində öz rəylərini və narahatlıqlarını ifadə edə bilmələrinə yardım göstərilməsi; qurbanların fiziki, psixoloji və sosial reabilitasiyası məqsədi ilə onlara dəstək göstərilməsi; qurbanların dövlətin ərazisində müvəqqəti və ya daimi qalmasına icazə verilməsi; təhlükəsizlikləri nəzərə alınmaqla qurbanların repatriasiya olunması; və digər tədbirlər.

vəziyyətindən sui-istifadə etmə, yaxud digər şəxsin üzərində nəzarətə malik olan şəxsin razılığını almaq üçün ödəniş və ya mənfəətin verilməsi və ya əldə edilməsi;

Məqsəd: qurbanın istismarı, o cümlədən ən azı digər şəxslərin fahişəliyinin istismarı, yaxud digər seksual istismar formaları, məcburi əmək və ya xidmətlər, köləlik və ya köləliyə bənzər adətlər, asılı hala salınma və ya insan orqanlarının çıxarılması.⁹

10. Bu anlayışın mühüm aspekti ondan ibarətdir ki, insan alveri müəyyən bir məqamda edilən ayrıca hərəkət kimi deyil, bir sıra qarşılıqlı əlaqəli hərəkətləri özündə ehtiva edən proses kimi başa düşülür. Qurbanlar üzərində ilkin nəzarət təmin edildikdən sonra adətən qurbanları onların xidmətlərinə tələbat olan bazara daşıyırlar, çox zaman bu bazarlar o ölkələrdə olur ki, qurbanlar nə həmin ölkənin dilini bilir, nə də kömək üçün müraciət etməkdən ötrü digər zəruri biliklərə malik olurlar. Bütün bu hərəkətlər istər bir ölkənin sərhədləri daxilində baş versin,¹⁰ istərsə də transmilli xarakter daşıya bilər, sonuncu halda qurbanların cəlb olunması bir ölkədə, qəbul edilməsi və istismarı isə başqa ölkədə baş verir. Beynəlxalq sərhədlərin keçilib-keçilməməsindən asılı olmayaraq, bütün bu prosesin kökündə müvafiq şəxsi istismar etmək niyyəti dayanır.

11. İnsan alveri haqqında Protokolun 3-cü maddəsində deyilir ki, bu terminin anlayışında göstərilmiş təsir vasitələrindən hər hansı birindən istifadə edilibsə, planlaşdırılan istismara qurbanın razılıq verməsi əhəmiyyət daşıyır.¹¹ Qurban uşaqdırsa,¹² onun istismar olunmağa razılıq verməsi ümumiyyətlə əhəmiyyət daşıyır, çünki uşağın istismar məqsədi ilə cəlb edilməsi, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya qəbul edilməsi, istifadə edilən təsir vasitələrindən asılı olmayaraq, insan alveri formasıdır.

12. İnsan alverinin bəzi qurbanları və ya potensial qurbanları 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndində yer alan "qaçqın" anlayışının meyarlarına uyğun gələ və buna görə də beynəlxalq himayə ilə təmin edilmək hüququna malik ola bilərlər. Belə imkan İnsan alveri haqqında Protokolun 14-cü maddəsində yer alan qeyd-şərt xarakterli müddəalarda nəzərdə tutulub, həmin maddədə deyilir:

---

⁹ Bu Rəhbər prinsiplərin məqsədləri üçün İnsan alveri haqqında Protokolda "insan alveri" termininə verilən anlayışdan istifadə edilir, çünki hazırda bu anlayış insan alverinin mənası ilə bağlı beynəlxalq aləmdə əldə edilmiş konsensusu əks etdirir. Protokolda istifadə edilmiş terminlərin hüquqi mənasını tam anlamaq üçün digər hüquqi sənədlərə, məsələn, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının bir sıra Konvensiyalarına, o cümlədən "Məcburi və ya icbari əmək haqqında" 1930-cu il tarixli 29 sayılı Konvensiyaya, "Məcburi əməyin ləğv edilməsi haqqında" 1957-ci il tarixli 105 sayılı Konvensiyaya, "Əməkçi miqrantlar haqqında" 1975-ci il tarixli 143 sayılı Konvensiyaya (Əlavə müddəalar) və "Uşaq əməyinin ən pis formaları haqqında" 1999-cu il tarixli 182 sayılı Konvensiyaya nəzər salmaq lazımdır. İnsan alveri, xüsusən qadın və uşaq alveri məsələləri üzrə xüsusi məruzəçi xanım Siqma Huda birinci məruzəsində bu Konvensiyalardan bəhs edib: E/CN.4/2005/71, 22 dekabr 2004-cü il, 22-ci bənd. Onun "Qadınların insan hüquqlarının və gender amilinin inteqrasiyası" başlıqlı ikinci məruzəsinin (E/CN.4/2006/62, 20 fevral 2006-cı il) 31-45-ci bəndlərində bu məsələ daha ətraflı nəzərdən keçirilib. Xüsusi məruzəçi İnsan Hüquqları Komissiyasının 60-cı sessiyası tərəfindən təsis edilmiş yeni mandata uyğun olaraq 2004-cü ildə bu vəzifəyə təyin olunub (2004/110 sayılı qətnamə).

¹⁰ İnsan alverinə qarşı tədbirlər haqqında Avropa Şurasının Konvensiyası 2005-ci ilin mayında imzalanmaq üçün açıq elan edilib, bu sənəddə milli sərhədlər daxilində baş verən insan alveri məsələsinə birbaşa toxunulur.

¹¹ İnsan alveri haqqında Protokolun 3-cü maddəsinin "b" bəndi. Həmçinin bax: İnsan alveri məsələləri üzrə xüsusi məruzəçinin 9-cu mətnaltı qeyddə göstərilən ikinci məruzəsi: "razılığın əhəmiyyət daşıymaması" məsələsinə aid olan 37-43-cü bəndlər.

¹² Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyasında "uşaq" termininə verilmiş anlayış İnsan alveri haqqında Protokolun 3-cü maddəsinin "c" bəndində istifadə edilib: "yaşı 18-dən aşağı olan istənilən şəxs".

"1. Bu Protokolda heç nə dövlətlərin və ayrı-ayrı şəxslərin beynəlxalq hüquqda, o cümlədən beynəlxalq humanitar hüquqda və insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquqda və konkret olaraq müvafiq hallarda Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasında və 1967-ci il Protokolunda nəzərdə tutulmuş hüquq, öhdəlik və vəzifələrinə, habelə bu sənədlərdə təsbit olunmuş müvafiq şəxslərin ölkədən çıxarılmaması prinsipinə təsir göstərmir.¹³

2. Bu Protokolda nəzərdə tutulmuş tədbirlər insan alverinin qurbanları olmaları səbəbindən qurbanlara qarşı ayrı-seçkilik xarakteri daşımayan tərzdə şərh və tətbiq edilir. Bu tədbirlərin şərh və tətbiqi beynəlxalq səviyyədə tanınan ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi prinsiplərinə uyğun olaraq həyata keçirilir".

13. İnsan alverinin qurbanı və ya potensial qurbanı tərəfindən beynəlxalq himayə üçün verilmiş vəsatət bir sıra müxtəlif hallara əsaslanıla bilər. Qurban xaricə aparıla, orada insan alverçilərindən qaçıb qurtula və ərazisində olduğu dövlətə himayə üçün müraciət edə bilər. Həmçinin qurban öz dövlətinin ərazisində insan alverinə məruz qala, orada insan alverçilərindən qurtula və beynəlxalq himayə üçün müraciət etməkdən ötrü xaricə qaça bilər. Ola bilər ki, müvafiq şəxs insan alverinin qurbanı deyil, amma insan alverinin qurbanı ola biləcəyindən ehtiyatlanıb və bu səbəbdən beynəlxalq himayə üçün müraciət etməkdən ötrü xaricə qaçıb. Bütün belə hallarda müvafiq şəxsin qaçqın kimi tanınması üçün Konvensiyada göstərilən səbəblərdən biri və ya bir neçəsi ilə əlaqədar "təqib qorxusu əsaslı" sayılmalıdır.

b) Əsaslı təqib qorxusu

14. Şəxsin təqibə məruz qalacağı ilə bağlı qorxusunun əsaslılığı hər bir ayrıca işin konkret hallarından asılıdır.¹⁴ Təqib insan hüquqlarının ciddi pozuntularını, o cümlədən şəxsin həyatına və ya azadlığına qarşı təhlükəni, habelə sığınacaq üçün müraciət edən şəxsin rəyi, hissələri və psixoloji durumu nöqtəy-nəzərindən digər ciddi ziyan növlərini və ya dözülməz iztirabları özündə ehtiva edə bilər.

15. Bu baxımdan beynəlxalq hüquqda gedən təkamül prosesi çərçivəsində insan alverinin cinayət əməli kimi müəyyən edilməsi qərarları qəbul edən əməkdaşlara insan alveri ilə əlaqədar olan bu və ya digər hərəkətlərin təqib xarakteri daşıyıb-daşmadığını müəyyənləşdirməkdə kömək edə bilər. Müvafiq olaraq, onlar insan

---

¹³ "Himayə Proqramı"nın (A/AC.96/965/Add.1, 2002-ci il) 2-ci məqsədinin 2-ci vəzifəsi çərçivəsində iştirakçı dövlətlərə çağırış edilir ki, özlərinin sığınacaq vermə sistemlərinin insan alverinin ayrı-ayrı qurbanları tərəfindən verilən vəsatətlərə açıq olmasını təmin etsinlər. 14-cü maddənin qeyd-şərt xarakterli müddələrinin dövlətlərin üzərinə insan alveri qurbanlarının beynəlxalq himayə tələbatlarını nəzərə almaq öhdəliyi qoyan bu cür şərh Avropa Şurasının Konvensiyasına əlavə olunmuş "İzahedic məruzə"nin 377-ci bəndi vasitəsilə daha da möhkəmləndirilir. Həmin məruzədə Konvensiyanın 40-cı maddəsi ilə bağlı deyilir:

"Şəxsin insan alverinin qurbanı olması faktı onun sığınacaq üçün müraciət etmək və sığınacaq almaq hüququna əngəl törədən bilməz və Tərəflər insan alveri qurbanlarının ədalətli və səmərəli sığınacaq prosedurlarına lazımı qaydada çıxış əldə etmələrini təmin etməlidirlər. Tərəflər həmçinin müvafiq şəxslərin ölkədən çıxarılmaması prinsipinə riayət edilməsini təmin etmək üçün bütün zəruri addımları atmalıdırlar".

Bundan əlavə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarının məruzəsinə əlavə qismində BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı (BMTİHAK) tərəfindən İqtisadi və Sosial Şuraya təqdim edilmiş "İnsan hüquqları və insan alveri məsələlərinə dair tövsiyə olunan prinsiplər və rəhbər müddəalar" adlı sənədin (E/2002/68/Add. 1, 20 may 2002-ci il, sayt: <http://www.ohchr.org/english/about/publications/docs/trafficking.doc>) 2.7-ci bəndində insan alverinin qurbanı olan şəxslərin (eləcə də qaçaqmalçıların qurbanı olan sığınacaq axtaran şəxslərin) sığınacaq üçün verilmiş vəsatətlərinə baxılması üçün müvafiq prosedurların və proseslərin təmin edilməsinin və müvafiq şəxslərin ölkədən çıxarılmaması prinsipinə daim riayət edilməsinin vacibliyi vurğulanır.

¹⁴ BMTQAK, *Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair təlimat* (bundan sonra "BMTQAK, *Təlimat*" adlandırılacaq), 1979-cu il, təkrar nəşri: 1992-ci il, 51-ci bənd.

alverinin qurbanları və ya potensial qurbanları tərəfindən sığınacaq üçün verilən vəsatətləri diqqətlə araşdırılmalıdırlar ki, insan alverinə məruz qalması nəticəsində və ya məruz qala biləcəkəyi ilə əlaqədar olaraq ərizəçinin ehtiyat etdiyi zərərin konkret halda təqib təşkil edib-etmədiyini müəyyənləşdirə bilsinlər. İnsan alveri üçün aşağıdakı amansız istismar formaları səciyyəvidir: adam oğurluğu, azadlıqdan məhrum etmə, zorlama, seksual köləlik, fahişəliyə məcbur etmə, məcburi əmək, orqanların çıxarılması, döymə, ac saxlama, tibbi yardımdan məhrum etmə. Belə hərəkətlər insan hüquqlarının ciddi pozuntularını təşkil edir və bir qayda olaraq təqibə bərabərdir.

16. Sığınacaq axtaran şəxsin insan alverinə məruz qaldığı hadisə keçmişdə baş verən və demək olar ki, təkrarlanması ehtimalı olmayan əlahiddə bir hal olsa belə, keçmişdəki bu təqib faktı ilə əlaqədar olaraq himayəni zəruri edən xüsusi hallar mövcuddursa, müvafiq şəxs qaçqın kimi tanına bilər, bu şərtlə ki, həmin şəxsin durumu qaçqın anlayışının digər qarşılıqlı əlaqəli meyarlarına uyğun olsun. Bu cür situasiyalara aşağıdakı halı misal göstərmək olar: ola bilər ki, keçmişdə baş vermiş insan alveri hadisəsi zamanı şəxsin məruz qaldığı təqib xüsusilə amansız xarakter daşıyıb və həmin şəxs başına gələnlərin travmatik psixoloji təsirlərini daim yaşayır ki, bu da onun mənşə ölkəsinə qayıdışını onun üçün dözülməz edə bilər. Başqa sözlə, bu durumda keçmiş təqibin həmin şəxsə təsirləri davam etməkdədir. Sığınacaq üçün müraciət edən şəxsin keçmişdə məruz qaldığı ziyanın xarakteri onun rəyinə, hissələrinə və psixoloji durumuna da təsir göstərə və beləliklə həmin şəxsin ehtiyat etdiyi hər hansı gələcək ziyanın və ya iztirabların konkret halda təqib təşkil edib-etmədiyinin qiymətləndirilməsinə təsir edə bilər.

17. İnsan alverinə məruz qalmış şəxslər təqibə məruz qalmaqla yanaşı, həm də tərk etdikləri və ya qanunsuz olaraq çıxarıldıqları əraziyə qayıdacaqları təqdirdə qisas aktları ilə üzləşə və (və ya) təkrarən insan alverinə məruz qala bilərlər.¹⁵ Məsələn, araşdırmalar zamanı qurbanın sığınacaq tapdığı ölkənin və ya mənşə ölkəsinin dövlət orqanları ilə əməkdaşlıq etməsi geri qayıdacağı təqdirdə onun insan alverçiləri tərəfindən ziyana məruz qalması riskini doğura bilər, bu sözlər xüsusən insan alverinin beynəlxalq insan alveri şəbəkəsi tərəfindən həyata keçirildiyi hallara aiddir. İnsan alverçiləri tərəfindən həyata keçirilən qisas aktları, bu aktların insan hüquqlarının ciddi pozuntusuna, yaxud digər ciddi ziyana və ya dözülməz iztirablara səbəb olub-olmamasından, habelə onların həmin şəxsə təsirlərinin qiymətləndirilməsinin nəticəsindən asılı olaraq, təqib təşkil edə bilər. İnsan alverçiləri tərəfindən həyata keçirilən qisas aktlarına qurbanın ailə üzvləri də məruz qala bilərlər ki, bu da qurbanın təqib qorxusunun, hətta qurbanın özü bilavasitə bu cür qisas aktına məruz qalmasa belə, əsaslı olduğu qənaətinə gəlməyə səbəb ola bilər. İnsan alveri əlaqədar olaraq insan hüquqlarının yuxarıda 15-ci bənddə qeyd edilən ciddi pozuntularının baş verdiyi nəzərə alınaraq, təkrarən insan alverinə məruz qalma adətən təqib hesab edilir.

18. Bundan əlavə, qurban geri qayıdıqdan sonra ailəsi və (və ya) icması tərəfindən, yaxud bəzi hallarda hakimiyyət orqanları tərəfindən təcrid olunacağından, ayrı-seçkiliyə məruz qalacağından və ya cəzalandırılacağından

¹⁵ Bax: "Özünün iyirmi doqquzuncu sessiyasında Kələliyin müasir formaları üzrə işçi qrupunun məruzəsi", E/CN.4/Sub.2/2004/36, 20 iyul 2004-cü il, VII bölmə, İyirmi doqquzuncu sessiyada qəbul edilmiş tövsiyələr, səh. 16, 29-cu bənd. Həmin bənddə "bütün dövlətlərə çağırış edilir ki, qurbanlar üçün himayə və dəstəyin insan alveri ilə mübarizəyə yönələn istənilən siyasətdə mərkəzi yer tutmasını və xüsusən aşağıdakıları təmin etsinlər: a) İnsan alverinin heç bir qurbanı, onun yenidən insan alverinin qurbanına çevriləcəyi və ya ziyanın digər ciddi formalarına məruz qalacağı ehtimalı əsaslıdırsa, ittiham orqanı ilə əməkdaşlıq etmək qərarına gəlib-gəlməməsindən asılı olmayaraq, sığındığı ölkədən çıxarılmasın".

ehtiyat edə bilər. Belə rəftar xüsusən şəxsin fahişəliyə cəlb olunma məqsədi ilə insan alverinə məruz qaldığı hallarda baş verir. Ayırı-ayrı hallarda ciddi təcrid, ayırı-seçkilik və ya cəza formaları, xüsusən insan alveri prosesində və bu prosesin nəticəsində şəxsin məruz qaldığı mənəvi travma bu halların daha da ağırlaşmasına səbəb olarsa, təqib səviyyəsinə çata bilər. Şəxs belə rəftardan ehtiyatlanırsa, onun bu cür təqib qorxusu insan alveri halları baş verərkən törədilən davamlı zorakılıq nəticəsində yaranan təqib qorxusundan fərqlənir, amma qiymətləndirmə aparılarkən ondan heç də az əhəmiyyətli daşımır. Hətta ailə və ya yerli icma nümayəndələri tərəfindən təcrid olunma və ya cəzalandırılma təqib səviyyəsinə çatmasa belə, şəxsin cəmiyyətin dəstəyindən məhrum olması və cəmiyyətdən təcrid edilməsi faktiki olaraq onun təkrarən insan alverinə və ya qisas aktına məruz qalması riskini artırır ki, bu da onda əsaslı təqib qorxusunun yaranması ilə nəticələnə bilər.

c) İnsan alverinin qurbanı olan qadınlar və uşaqlar

19. Qadın və uşaqların fahişəliyə məcbur edilmə və ya seksual istismar məqsədi ilə zorla və ya aldatma yolu ilə insan alveri qurbanına çevrilməsi gender əlamətinə əsaslanan zorakılıq formasıdır və təqib təşkil edə bilər.¹⁶ İnsan alverinə məruz qalmış qadın və uşaqlar qaçıb qurtulduqdan və (və ya) öz yurdlarına qayıtdıqdan sonra insan alverçilərinin ciddi qisas aktları qarşısında xüsusilə köməksiz vəziyyətdə ola bilərlər, eləcə də onların təkrarən insan alverinə, yaxud ailələri və (və ya) icmaları tərəfindən ciddi təcridə və ya ayırı-seçkiliyə məruz qalması ehtimalı real ola bilər.

20. Müəyyən hallarda müşayiətsiz olan və ya ailəsindən ayrı düşən uşaqlar¹⁷ insan alveri qarşısında daha çox köməksiz durumda olurlar.¹⁸ Belə uşaqlar qanunsuz övladlığa götürmə məqsədi ilə satıla bilərlər. Bu, uşağın valideynlərinin xəbəri və razılığı olmaqla və ya olmadan baş verə bilər. Həmçinin insan alverçiləri valideynlərini itirmiş uşaqları hədəf olaraq seçməyə üstünlük verə bilərlər. İnsan alverinin qurbanı olan uşaqların beynəlxalq himayə tələbatlarını qiymətləndirərkən uşağın maraqlarının üstün tutulması prinsipinə

---

¹⁶ Bax: BMTQAK, "Gender əlamətinə görə təqibə dair rəhbər prinsiplər", yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənəvi, 18-ci bənd. İnsan Hüquqları Komissiyası da bu cür zorakılığın "qaçqın" anlayışının məqsədləri üçün təqib təşkil edə biləcəyini təsdiq edib və dövlətlər çağırış edib ki, "bütün siyasət və proqramlarını, o cümlədən milli sığınacaq və immiqrasiya məsələlərinə dair siyasətlərini, normativ aktlarını və praktiki fəaliyyətlərini hazırlayarkən qadın və qızların hüquqlarının təşviqi və müdafiə üçün lazımi hallarda gender aspektini nəzərə alsınlar, o cümlədən qaçqın statusu və sığınacaq verilməsi üçün əsasları qiymətləndirərkən gender əlamətinə əsaslanan təqib və zorakılığın bu cür əsas kimi qəbul edilməsinə yönələn addımları nəzərdən keçirsinlər". Bax: 2005/41 sayılı qətnamə, Qadınlara qarşı zorakılığın aradan qaldırılması, 57-ci iclas, 19 aprel 2005-ci il, qüvvədə olan 22-ci bənd.

¹⁷ "Müşayiətsiz və ailəsindən ayrı düşmüş uşaqlarla bağlı qurumlararası rəhbər prinsiplər"də (2004-cü il) qeyd edilirdi ki, "ailəsindən ayrı düşmüş uşaqlar hər iki valideyndən, yaxud qanunla və ya adət hüququna görə əvvəllər himayəsində olduqları şəxsdən ayrı düşən, amma başqa qohumlarından ayrı düşməyən uşaqlardır", müşayiətsiz uşaqlar isə "hər iki valideyndən və digər qohumlarından ayrı düşən və qanunla və ya adət hüququna görə onların himayəsi üçün cavabdehlik daşıyan yetkin yaşlı şəxsin himayəsində olmayan uşaqlardır".

¹⁸ Bir sıra beynəlxalq sənədlər var ki, orada uşaqların tələbatları və hüquqları ilə bağlı konkret tövsiyələr təqdim edilir. İnsan alverinin qurbanı olmuş uşaqların vəsatətlərini qiymətləndirərkən onları nəzərə almaq lazımdır. Məsələn, bu sənədlərə bax: Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyası; həmin Konvensiyaya əlavə olunmuş Uşaq ticarəti, fahişəliyi və pornoqrafiyası haqqında 2000-ci il tarixli Fakultativ Protokol; Beynəlxalq uşaq oğurluğunun mülki hüquqi aspektləri haqqında 1980-ci il tarixli 28 sayılı Haaqa Konvensiyası; İnsan alveri haqqında 2000-ci il tarixli Protokol; və Uşaq əməyinin ən pis formalarının qadağan olunması haqqında Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) 1999-cu il tarixli 182 sayılı Konvensiyası. Həmçinin ümumən bu sənədə bax: Uşaq Hüquqları Komitəsi, "6 (2005) sayılı ümumi şərh: Müşayiətsiz və ailəsindən ayrı düşmüş uşaqlarla onların mənşə ölkəsi xaricində rəftar", CRC/CG/2005/6, 1 sentyabr 2005-ci il.

ciddi şəkildə riayət edilməlidir.¹⁹ Uşaq alverinin baş verdiyi bütün hallarda onun ailə üzvlərinin və ya himayəsində olduğu şəxslərin insan alverinə səbəb olmuş hərəkətlərdə iştirak edib-etmədiklərini ciddi surətdə araşdırmaq tələb olunur.

d) Təqibi həyata keçirən subyektlər

21. "Qaçqın" terminin anlayışı bu qənaətdə gəlməyə imkan verir ki, təqib həm dövlət, həm də qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən həyata keçirilə bilər. Baxmayaraq ki, təqib bir çox hallarda dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir, təqib aktlarına "hakimiyyət orqanları bilərəkdən dözümlü yanaşarlarsa, yaxud onlara qarşı səmərəli müdafiəni təmin etməkdən imtina edərlərsə və ya təmin etmək iqtidarında olmazlarsa", o halda təqib ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən də həyata keçirilə bilər.²⁰ İnsan alverinin qurbanları və ya potensial qurbanları ilə əlaqədar olan bir çox hallarda təqib aktları ayrı-ayrı şəxslər, yəni insan alverçiləri, yaxud cinayətkar qruplaşmalar, və yaxud bəzi hallarda ailə və ya icma üzvləri tərəfindən həyata keçirilir. Belə hallarda onu da araşdırmaq lazımdır ki, qurban və ya potensial qurban geri qayıdacağı təqdirdə mənşə ölkəsinin hakimiyyət orqanları onu müdafiə etmək iqtidarında və istəyində olacaqlarmı?

22. Mənşə ölkəsinin hakimiyyət orqanlarının insan alverinin qurbanlarını və ya potensial qurbanlarını müdafiə etmək iqtidarında olub-olmaması insan alverinin qarşısını almağa və onunla mübarizə aparmağa, habelə qurbanları himayə və yardımla təmin etməyə yönələn qanunverici və inzibati mexanizmlərin mövcudluğundan və bu mexanizmlərin praktikada nə dərəcədə səmərəli tətbiq edilməsindən asılıdır.²¹ İnsan alveri haqqında Protokolun II hissəsinin müddəaları insan alveri qurbanlarının himayəsi üçün dövlətlərin müəyyən tədbirlər görməsini tələb edir və onlar təqdim edilən himayə və yardımın yetərli olub-olmadığının qiymətləndirilməsində rəhbər tutula bilər. Belə tədbirlər təkcə insan alveri qurbanlarının kimliyinin və şəxsi həyatına aid məlumatların məxfi saxlanması ilə deyil, həm də onların fiziki, psixoloji və sosial reabilitasiyası ilə əlaqədardır.²² İnsan alveri haqqında Protokolun 8-ci maddəsi insan alverinin qurbanı olmuş vətəndaşlarının və ya ərazilərində daimi yaşayan şəxslərin qayıdışına kömək edən iştirakçı dövlətlərdən tələb edir ki, həmin şəxsləri qəbul edərkən onların təhlükəsizliyinə də lazımı diqqət yetirsinlər. İnsan alveri haqqında Protokolun II hissəsində nəzərdə tutulmuş himayə tədbirlərinin siyahısı tam deyil və onları nəzərdən keçirərkən insan hüquqlarına dair məcburi qüvvəyə malik olan və ya olmayan digər müvafiq sənədləri və rəhbər prinsipləri də nəzərdə almaq lazımdır.²³

¹⁹ Bax: *Uşağın üstün maraqlarının rəsmən müəyyənləşdirilməsinə dair BMTQAK-ın rəhbər prinsipləri*, ilkin buraxılış, aprel 2006-cı il; BMT-nin Uşaq Fondu (YUNİSEF), "İnsan alverinin qurbanı olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsinə dair rəhbər prinsiplər", may 2003-cü il, hazırda bu nəşrin yenilənməsi prosesi gedir.

²⁰ Bax: BMTQAK, *Təlimat*, yuxarıda 14-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 65-ci bənd; BMTQAK, "Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin şərhli" (bundan sonra "1-ci maddənin şərhli" adlandırılacaq), aprel 2001-ci il, 19-cu bənd; Gender əlamətinə görə təqibə dair BMTQAK-ın rəhbər prinsipləri, yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 19-cu bənd.

²¹ Bax: yuxarıda 8-ci mətnaltı qeyddə göstərilən İnsan alveri haqqında Protokolun II hissəsi.

²² Yəni eyni mənbəyə bax.

²³ Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının yuxarıdakı 13-cü mətnaltı qeyddə adı çəkilən "İnsan hüquqları və insan alveri məsələlərinə dair tövsiyə olunan prinsiplər və rəhbər müddəalar" adlı sənədinə bax; həmin sənəddəki 2-ci prinsipdə deyilir: "Dövlətlər beynəlxalq hüquqa əsasən insan alverinin qarşısını almaq, belə halları araşdırmaq və insan alverçilərini cəzalandırmaq və insan alverinə məruz qalmış şəxsləri yardım və himayə ilə təmin etmək üçün hər cür səy göstərməyə borcludurlar". Məcburi və qeyri-məcburi xarakter daşıyan çoxsaylı sənədlərdə dövlətlərin insan alveri qurbanlarının insan hüquqlarını müdafiə etmək öhdəliyi vurğulanır. Məsələn bax: Avropa Şurasının yuxarıda 10-cu mətnaltı qeyddə göstərilən Konvensiyası; Qadın və uşaqların fahişəliyə cəlb edilmək üçün insan alverinə məruz qalmasının qarşısının alınması və bu halla mübarizə aparılması haqqında Regional Əməkdaşlıq üzrə Cənubi Asiya Assosiasiyasının

23. Bir çox dövlətlər insan alverini cinayət əməli kimi müəyyən etmək (kriminallaşdırmaq) və onun qarşısını almaq və yaxud qurbanların tələbatlarını ödəmək istiqamətində kifayət qədər ciddi tədbirləri qəbul və ya tətbiq etmirlər. Dövlət insan alverinin qarşısını almaq və qurbanları səmərəli himayə və yardımla təmin etmək üçün səlahiyyətləri daxilində lazımı addımlar atmadıqda bu şəxslərin təqibə məruz qalma qorxusu böyük ehtimalla əsaslı olur. İnsan alverini qadağan edən qanunun sadəcə mövcud olması təqib ehtimalının istisna etmək üçün özü-özlüyündə kifayət deyil. Qanun mövcuddursa, amma praktikada tətbiq edilmirsə, yaxud qurbanların himayə və yardımla təmin edilməsi üzrə inzibati mexanizmlər mövcuddursa, amma müvafiq şəxs bu mexanizmlərə çıxış imkanına malik deyilsə, belə hesab etmək olar ki, dövlət insan alverinin qurbanını və ya potensial qurbanını himayə ilə təmin etmək iqtidarında deyil.

24. Həmçinin hakimiyyət orqanlarının faktiki olaraq insan alverinə dözümlülüklə yanaşdığı və ya göz yumduğu, yaxud hətta korrupsiyaya uğramış dövlət məmurları tərəfindən ona şərait yaradıldığı hallar da mövcud ola bilər. Belə hallarda dövlətin özü təqibi həyata keçirən subyekt ola və bu hallara görə birbaşa məsuliyyət daşıya, yaxud da yurisdiksiyası daxilində olan şəxsləri müdafiə etmədiyinə görə hərəkətsizliyi ilə əlaqədar məsuliyyət daşıya bilər. Dövlətin təqibi həyata keçirən subyekt hesab edilib-edilməməsi müvafiq məmurların oynadığı roldan və dövlət hakimiyyəti orqanlarının nümayəndəsi qismində deyil, fərdi qismində fəaliyyət göstərmələrindən, yaxud insan alverinə dəstək verərkən və ya göz yumarkən dövlət strukturlarında malik olduqları vəzifə səlahiyyətlərindən istifadə etmələrindən asılıdır. Sonuncu halda hesab etmək olar ki, təqib aktlarını həyata keçirən dövlətin özüdür.

e) Təqibin həyata keçirildiyi yer

25. 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin ona şamil olunması üçün ərizəçi öz mənşə ölkəsindən kənar olmalı, onun təqibə məruz qalma qorxusu əsaslı olmalı və o, həmin ölkənin himayəsindən istifadə etmək iqtidarında və ya istəyində olmamalıdır. Lakin öz ölkəsindən kənar olma tələbi o demək deyil ki, şəxs ölkəsini təqibə məruz qalacağı ilə bağlı əsaslı qorxu səbəbindən tərk etməlidir.²⁴ Belə qorxu şəxs mənşə ölkəsini tərk etdikdən sonra yaranarsa, şəxs "olduğu yerdə" ("*sur place*") qaçqına çevrilə bilər, bu şərtlə ki, onun durumu qaçqın anlayışının qalan meyarlarına cavab vermiş olsun. Beləliklə, insan alverinin qurbanları öz ölkələrini əsaslı təqib qorxusu səbəbindən tərk etməsələr belə, mənşə ölkəsini tərk etdikdən sonra onlarda bu cür qorxu yarana bilər. Belə hallarda qaçqın statusu üçün verilmiş vəsatətlərə məhz bu əsasa görə baxılmalıdır.

26. Təqibə məruz qalma qorxusunun şəxsin mənşə ölkəsini tərk etməsindən əvvəl və ya sonra yaranmasından asılı olmayaraq, təqibin həyata keçirildiyi yer insan alverinin qurbanı olan şəxslər tərəfindən sığınacaq üçün verilmiş vəsatətlərin düzgün qiymətləndirilməsinin mühüm aspektini təşkil edir. 1951-ci il Konvensiyasının tələbinə görə, şəxs sübut etməlidir ki, vətəndaşı olduğu və ya daimi yaşayış yerinin olduğu ölkədə təqibə məruz qalacağı ilə bağlı qorxusu əsaslıdır. Şəxs öz ölkəsinin ərazisində insan alverinə məruz qalarsa və ya məruz qalacağından ehtiyat edərsə və beynəlxalq himayə üçün müraciət etməkdən ötrü başqa ölkəyə qaçarsa, o halda təqib qorxusu, ölkədən qaçmanın motivləri və

(SAARC) 2002-ci il tarixli Konvensiyası; və Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT) İnsan alveri ilə mübarizə üzrə 2003-cü il tarixli Fəaliyyət Planı.

²⁴ Bax: BMTQAK, *Təlimat*, yuxarıda 14-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 94-cü bənd.

ölkəyə qayıtmaq istəyinin olmaması arasında qarşılıqlı əlaqə açıq-aydın göz önündədir və şəxsin beynəlxalq himayə tələbatları onun vətəndaşı olduğu ölkəyə və ya daimi yaşayış yerinin olduğu ölkəyə qayıdacağı təqdirdə məruz qala biləcəyi təhlükə nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir. Şəxsin mənşə ölkəsində təqibə məruz qalacağı ilə bağlı qorxusunun əsaslı olmadığı müəyyən edilərsə, sığınacaq üçün müraciət etdiyi dövlət ona qaçqın statusu verməkdən imtina edə bilər.

27. Ərizəçinin təqibə məruz qalma qorxusunun əsaslı olub-olmadığını qiymətləndirərkən əsas istinad nöqtəsi kimi onun mənşə ölkəsindəki və ya daimi yaşayış yerinin olduğu ölkədəki vəziyyət götürülür. Lakin insan alveri qurbanının məruz qaldığı istismar əsasən mənşə ölkəsi xaricində baş versə belə, bu onun öz ölkəsində təqibə məruzə qalacağı ilə bağlı qorxusunun əsaslılığını istisna etmir. İnsan alveri məqsədi ilə insanların qanunsuz yolla beynəlxalq sərhədlərdən keçirilməsi mürəkkəb situasiyaya səbəb olur ki, bu da qanunsuz daşıma zamanı müxtəlif məntəqələrdə baş vermiş müxtəlif ziyan formalarını nəzərə almaqla geniş təhlil aparılmasını tələb edir. İnsan alveri kontekstində bir sıra təqib aktlarının davamlı xarakter daşması və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olması yetərinə nəzərə alınmalıdır. Bundan başqa, insan alveri mənşə ölkəsində qurbanları cəlb edən şəxslərdən tutmuş daşımaları təşkil edənlərə və həyata keçirənlərə, qurbanları təhvil verənlərə və (və ya) satanlara və son "alıcılara" qədər bir sıra iştirakçıları özündə birləşdirən zənciri əhatə edir. Bu iştirakçıların hər birinin insan alveri fəaliyyətində öz marağı var və onların hər biri qurban üçün real təhlükə yarada bilər. İnsan alveri ilə məşğul olan şəbəkənin əhatə dairəsindən asılı olaraq, ərizəçilər bir sıra yerlərdə, o cümlədən daşınarkən ərazisindən keçdikləri ölkələrdə, sığınacaq üçün müraciət etdikləri dövlətdə və mənşə ölkəsində təqibə ilə bağlı qorxu hissi keçirmiş ola və keçirməkdə davam edə bilərlər. Belə hallarda təqib qorxusunun əsaslılığını qiymətləndirərkən istinad yeri kimi ərizəçinin mənşə ölkəsi götürülməlidir.

28. Bunlardan əlavə, qaçqın olduğu müəyyənləşdirilmiş insan alverinin qurbanı qisas və cəza aktlarından və ya təkrarən insan alverinə məruz qalmaqdan ehtiyat edə bilər. Əgər qaçqın sığınacaq aldığı ölkədə risk altındadırsa və ya xüsusi tələbatlarının həmin ölkədə təmin edilməsi mümkün deyilsə, onun üçüncü ölkəyə göndərilməsini nəzərdən keçirmək zərurəti yarana bilər.²⁵

f) Səbəb-nəticə əlaqəsi (Konvensiyada göstərilən səbəblərin təqib üçün əsas təşkil etməsi)

29. Qaçqın statusunun meyarlarına ərizəçinin uyğun gəlməsi üçün onun əsaslı təqib qorxusu Konvensiyada göstərilən bir və ya bir neçə səbəb ilə əlaqəli olmalıdır, yəni təqib üçün "əsas" onun irqi, dini, vətəndaşlığı, müəyyən sosial qrupa mənsubluğu və ya siyasi əqidəsi təşkil etməlidir. Konvensiyada nəzərdə tutulan səbəb şəxsə qarşı rəftarın təqib sayılması üçün əhəmiyyət daşıyan amil olmalıdır, amma onun yeganə və ya əsas amil olması vacib deyil. Bir çox ölkələrdə səbəb-nəticə əlaqəsinin (Konvensiyada göstərilən səbəblərin təqib üçün əsas təşkil etməsinin) birbaşa müəyyən edilməsi tələb olunur, digər dövlətlərdə isə təqib üçün səbəblər ayrıca təhlil predmeti olmur və bütövlükdə "qaçqın" termininin anlayışının təhlili çərçivəsində nəzərdən keçirilir.²⁶ İnsan alveri ilə əlaqədar olan sığınacaq vəsatətlərinə baxıldığı bir çox hallarda şəxsin

²⁵ BMTQAK, *Köçürülməyə dair təlimat*, noyabr 2004-cü il nəşri, 4.1-ci bölmə.

²⁶ Bax: Gender əlamətinə görə təqibə dair BMTQAK-ın rəhbər prinsipləri, yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 20-ci bənd.

təqibə məruz qalacağı ilə bağlı əsaslı qorxusunun məhz Konvensiyada göstərilən səbəblə əlaqədar olduğunu müəyyən etmək qərar qəbul edən şəxs üçün çətin ola bilər. Təqibi həyata keçirən subyekt ərizəçinin Konvensiyada göstərilən beş kateqoriyadan hər hansı birinə aid olduğunu hesab edirsə və ya hər hansı biri ilə əlaqəli olduğunu düşünürsə, bu, səbəb-nəticə əlaqəsinin mövcud olduğunu müəyyən etmək üçün kifayətdir.²⁷

30. Konvensiyada göstərilən bir və ya bir neçə səbəblə əlaqədar olaraq qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən təqibə məruz qalma riski mövcud olduqda Konvensiyada göstərilən səbəblərlə əlaqədar dövlət tərəfindən müdafiənin təmin edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq səbəb-nəticə əlaqəsi müəyyən edilmiş sayılır. Yaxud əksinə, qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən təqibə məruz qalma riski Konvensiyada göstərilən səbəblərlə əlaqədar deyilsə, amma dövlətin müdafiəni təmin etmək iqtidarında və ya istəyində olmaması Konvensiyada göstərilən səbəblərlə əlaqədardırsa, bu hal səbəb-nəticə əlaqəsinin müəyyən edilməsi üçün kifayətdir.

31. İnsan alveri elə bir kommersiya təşəbbüsüdür ki, onun əsas məqsədi şəxsi Konvensiyada göstərilən səbəblərə görə təqib etməkdən daha çox, mənfəət əldə etməkdir. Başqa sözlə, qurbanlar hər şeydən əvvəl kommersiya baxımından dəyərli olmaları ilə əlaqədar olaraq hədəfə alınirlar. Lakin üstünlük təşkil edən bu iqtisadi motiv insan alveri qurbanlarının hədəfə alınmasında və seçilməsində Konvensiyada nəzərdə tutulmuş səbəblərin də olmasını istisna etmir. İnsan alverinin çiçəklənməsi çox zaman potensial qurbanların məhz 1951-ci il Konvensiyasındakı "qaçqın" anlayışının meyarlarına uyğun gəlmələri səbəbindən insan alveri qarşısında köməksiz duruma düşdükləri hallarda baş verir. Məsələn, ciddi sosial dəyişikliklər və (və ya) iqtisadi keçid dövrünü yaşamış və ya silahlı münaqişəyə cəlb olunmuş və nəticədə qayda-qanunun mühafizəsi sistemi çökmüş dövlətlərdə mülki əhali arasında yoxsulluq səviyyəsinin artması, məhrumiyətlər və başqa yerlərə köçmə səciyyəvi hallardır. Belə hallarda mütəşəkkil cinayətkar dəstələr hüquq-mühafizə orqanlarının qayda-qanunu qorumaq, xüsusən də xüsusi tələbatları olan və ya həssas durumda olan qrupları müdafiə etmək iqtidarında və ya istəyində olmamasından yararlanmaq imkanı qazanmış olur.

32. Konkret ölkədə müəyyən irqə və ya etnik qrupa mənsub olan şəxslər insan alveri qarşısında xüsusilə köməksiz durumda ola bilərlər və (və ya) mənşə ölkəsinin hakimiyyət orqanları tərəfindən onların müdafiəsinin səmərəliliyi daha aşağı ola bilər. Qurbanlar etnik mənsubiyyətlərinə, vətəndaşlıqlarına, dini və ya siyasi əqidələrinə görə hədəf kimi seçilərkən onların mənsub olduğu konkret qrupların istismar və sui-istifadə halları qarşısında daha çox köməksiz durumda olması əhəmiyyət kəsb edə bilər. İnsanlar həmçinin müəyyən sosial qrupa mənsub olmaları səbəbindən hədəf kimi seçilə bilərlər. Məsələn, bütövlükdə cəmiyyətdəki uşaqların və qadınların arasında müəyyən uşaq və qadın qrupları olur ki, insan alveri qarşısında xüsusilə köməksiz vəziyyətdə olurlar və onlar "qaçqın" termininin anlayışında nəzərdə tutulan "sosial qrup" təşkil edə bilərlər. Beləliklə, şəxsin insan alverinə məruz qalması təkcə Konvensiyada göstərilən səbəbdən baş vermədikdə belə, Konvensiyada göstərilən bir və ya bir neçə səbəb insan alverçisi tərəfindən konkret qurbanın seçilməsində mühüm əhəmiyyət daşıyan amil ola bilər.

---

²⁷ Bax: BMTQAK, "1-ci maddənin şərhli", yuxarıda 20-ci mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 25-ci bənd.

g) Konvensiyada göstərilən səbəblər

33. Təqib aktı ilə istər Konvensiyada nəzərdə tutulmuş bir səbəb arasında, istərsə də kompleks halda bir neçə səbəb arasında səbəb-nəticə əlaqəsi mövcud ola bilər. Qaçqın statusu üçün verilmiş vəsatətin müsbət həlli üçün təqib aktı ilə tək-cə bir səbəb arasında səbəb-nəticə əlaqəsinin mövcud olduğunu müəyyənləşdirmək kifayət etsə də, çox zaman insan alverinə aid işlərin tam təhlili bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlayan bir sıra səbəblərin mövcudluğunu aşkara çıxara bilər.

İrqi

34. "Qaçqın" anlayışının məqsədləri üçün "irqi" termini "bütün növ etnik qrupları əhatə edir", bu, "onları bildirmək üçün hamılıqla istifadə edilən" termindir.²⁸ Silahlı münaqişə situasiyalarında bilərəkdən müəyyən irqi və ya etnik qrupların istismar edilməsinə və ya qurbana çevrilməsinə yönələn siyasət həyata keçirildiyi hallarda təqib aktı bu qrupun nümayəndələrinin insan alverinə məruz qalması formasında təzahür edə bilər. Qurbanların bu qaydada hədəfə alınmasına ilk növbədə maliyyə mənfəəti əldə etmək məqsədi daşıyan iqtisadi motivlər də əlavə oluna bilər. Həmçinin silahlı münaqişənin olmadığı situasiyalarda bir irqi qrupun nümayəndələri, əgər dövlət həmin qrupun nümayəndələrini müdafiə etmək iqtidarında və ya istəyində deyilsə, müxtəlif məqsədlərlə insan alverinin hədəfinə çevrilə bilərlər. İnsan alveri fahişəlikdən qazanc əldə etmək məqsədi ilə həyata keçirilirsə, bazarda müəyyən irqə (və ya millətə) mənsub olan qadınlara və qızlara olan tələbatın olması nəticəsində həmin irqdən (və ya millətdən) olan qadınlar və qızlar xüsusilə hədəfə alına bilərlər. İnsan alveri məsələləri üzrə xüsusi məruzəçinin qeyd etdiyi kimi, bu cür tələbat "çox zaman əlavə olaraq insanın irqinə, milliyyətinə, kastasına və dərşinin rənginə görə mövcud olan sosial fərqlərlə şərtlənir".²⁹

Din

35. Eləcə də insanlar müəyyən dini icmaya mənsub olmaları, yəni müəyyən hallarda dini inancları və ya əqidələri ilə əlaqədar olaraq həssas vəziyyətdə olan qrupun üzvü kimi tanınmaları səbəbindən insan alverçiləri tərəfindən hədəfə alına bilərlər, həmin müəyyən hallara dövlət orqanlarının müəyyən dini qrupları lazımı müdafiə ilə təmin etmədiyi hallar misal ola bilər. Qazanc əldə etmək motivi bu halda da aparıcı amil ola bilər, amma bu, qurbanların seçilməsini şərtləndirən amil kimi din amilinin əhəmiyyətini azaltmır. Yaxud əksinə, insan amili müəyyən dinə mənsub olan şəxslərin təqib edilməsinin üsulu kimi seçilə bilər.³⁰

Milliyyət

36. "Milliyyət" anlayışı "vətəndaşlıq" anlayışından daha genişdir. O eynilə həm müəyyən etnik və ya dil qrupuna mənsubluğu bildirə, həm də "irqi" termini ilə müəyyən dərəcədə üst-üstə düşə bilər.³¹ İnsan alveri dövlətin daxilində etnik münaqişənin mövcud olduğu və müəyyən qrupların daha az müdafiə ilə təmin edildiyi şəraitdə müəyyən milli qrupu təqib etmək üçün seçilmiş üsul ola bilər. İnsan alverçisinin əsas motivi mənfəət əldə etmək olsa da, hər hansı şəxsin milli mənsubiyyəti onu insan alveri qarşısında daha həssas vəziyyətə sala bilər.

²⁸ Bax: BMTQAK, *Təlimat*, 68-ci bənd.

²⁹ Bax: Xüsusi məruzəçinin məruzəsi, "Qadınlara insan hüquqlarının və gender amilinin inteqrasiyası", yuxarıda 9-cu mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 48 və 66-cı bəndlər.

³⁰ Ümumən bu mənbəyə bax: "Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 6: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) 1967-ci il Protokolu əsasında din amilinə əsaslanan qaçqın statusu üçün müraciətlər", HCR/GIP/04/06, 28 aprel 2004-cü il.

³¹ BMTQAK, *Təlimat*, 74-cü bənd.

Müəyyən sosial qrupa mənsubluq³²

37. İnsan alverinin qurbanları və potensial qurbanları, əgər müəyyən sosial qrupa mənsub olmaları səbəbindən təqibə məruz qaldıqları sübuta yetirilərsə, qaçqın statusunun meyarlarına uyğun gələ bilərlər. Təqibin bu səbəbdən baş verdiyini müəyyənləşdirərkən müəyyən sosial qrupun nümayəndələrinin bir-birini tanımaları və ya qrup olaraq bir-biri ilə əlaqəli olmaları vacib deyil.³³ Bununla belə, onların təqib riskindən savayı digər ümumi xüsusiyyətə malik olmaları və ya cəmiyyət tərəfindən qrup kimi qəbul edilmələri zəruridir. Həmin xüsusiyyət çox zaman anadangəlmə və daimi olur, yaxud hər hansı digər səbəblərdən şəxsin identikliyi, özünüdərk və ya hüquqlarını həyata keçirməsi üçün fundamental əhəmiyyət daşıyır.³⁴ Hər hansı qrupa qarşı təqib aktı həmin qrupun mövcudluğunun müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyət kəsb edə bilər, amma təqibə məruz qalma faktının özü qrupu müəyyənləşdirən xüsusiyyət təşkil etmir.³⁵ Konvensiyada göstərilən digər motivlərə görə təqib olunma hallarında olduğu kimi, 1-ci maddənin A(2) bəndində nəzərdə tutulan müəyyən sosial qrupun mövcudluğunun müəyyənləşdirilməsi üçün həmin qrupun nümayəndələrinin sayı əhəmiyyət daşıyır.³⁶ Ərizəçi müəyyən sosial qrupa mənsub olması səbəbindən təqibə məruz qalacağı ilə bağlı qorxusunun əsaslı olduğunu sübut etməli olsa da, qrupun mövcudluğunu sübuta yetirmək üçün qrupun bütün üzvlərinin təqib riski altında olduğunu sübut etməyə borclu deyil.³⁷

38. Qadınlar anadangəlmə və dəyişməz xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən və çox zaman kişilərə nisbətən fərqli rəftara məruz qalan sosial toplumun (yarımqrupun) əyani nümunəsi hesab edilə bilər. Bu xüsusiyyətlərinə görə onlar müəyyən sosial qrup təşkil edə bilərlər.³⁸ Qadınları insan alverçilərinin hədəfi kimi fərqləndirən amillər ümumən onların müəyyən sosial şəraitdə müdafiəsiz durumda olmaları ilə əlaqədardır; müvafiq olaraq, bu baxımdan qadınların bu cür sosial toplumu da müəyyən sosial qrup təşkil edə bilər. Kişilər və ya uşaqlar, yaxud bu qrupların tərkibindəki müəyyən sosial toplumlar (yarımqruplar) da müəyyən sosial qrup hesab edilə bilər. Vəziyyətdən asılı olaraq, qadınların və ya uşaqların sosial toplumlarına aşağıdakılar misal ola bilər: tənha qadınlar, dul qadınlar, boşanmış qadınlar, savadsız qadınlar, valideynlərindən ayrı düşən və ya müşayiətsiz olan uşaqlar, valideynlərini itirmiş uşaqlar və ya küçə uşaqları (səfil uşaqlar). Müəyyən sosial qrupa mənsub olma faktı insanların təqibə məruz qalması qorxusunu, məsələn, insan alverinə və ya insan alveri nəticəsində seksual istismara məruz qalma qorxusunu şərtləndirən amillərdən biri ola bilər.

39. İnsan alverinin keçmiş qurbanları da özlərinin dəyişməz və ümumi xüsusiyyətləri əsasında və vaxtı ilə insan alverinə məruz qalmaları faktı əsasında sosial qrup təşkil edən şəxslər hesab edilə bilərlər. Həmçinin situasiyadan asılı olaraq cəmiyyət insan alverinə məruz qalmış şəxsləri həmin cəmiyyətin daxilində mövcud olan qrup kimi qəbul edə bilər. Lakin müəyyən sosial qrup yalnız üzvlərinin hazırda məruz qaldığı təqib faktı əsasında və ya ümumən təqibə məruz

³² Ümumən bu mənbəyə bax: BMTQAK, "Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) 1967-ci il Protokolunun kontekstində müəyyən sosial qrupa mənsubluq", HCR/GIP/02/02, 7 may 2002-ci il.

³³ Eyni mənbə, 15-ci bənd.

³⁴ Eyni mənbə, 11-ci bənd.

³⁵ Eyni mənbə, 14-cü bənd.

³⁶ Eyni mənbə, 18-ci bənd.

³⁷ Eyni mənbə, 17-ci bənd.

³⁸ Eyni mənbə, 12-ci bənd. Həmçinin bax: "Gender əlamətinə görə təqibə dair BMTQAK-ın rəhbər prinsipləri", yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 30-cu bənd.

qalma qorxusu əsasında müəyyənləşdirilə bilməz.³⁹ Müvafiq olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, məhz keçmişdə insan alveri qurbanlarının başına gələnlər bu cür situasiyalarda qrupun elementlərini müəyyən edən amil təşkil edir, amma gələcəkdə baş verə biləcək təqiblə bağlı qorxu, məsələn, gələcəkdə cəmiyyətdən təcrid olunma, cəzalandırılma, qisasa və ya təkrarən insan alverinə məruz qalma qorxusu belə amil təşkil etmir. Beləliklə, bu cür situasiyalarda yalnız gələcəkdə baş verə biləcək təqiblə bağlı qorxu qrupu müəyyənləşdirən amil deyil.

Siyasi əqiddə

40. İnsanlar müəyyən siyasi əqiddəyə malik olmaları və ya bu cür qəbul edilmələri səbəbindən insan alverinə məruz qala bilərlər. Analoji mülahizələr Konvensiyada nəzərdə tutulmuş digər səbəblərə də aiddir, yəni insanlar, vəziyyətdən asılı olaraq, həqiqi və ya güman edilən siyasi əqidələri səbəbindən insan alverçilərinin hədəfi ola bilərlər ki, bu halda onlar köməksiz duruma düşür və onların dövlət tərəfindən səmərəli müdafiə ilə təmin edilməsi ehtimalı az olur.

III. VƏTƏNDAŞSIZLIQ VƏ İNSAN ALVERİ

41. Apatridlərin statusu haqqında 1954-cü il Konvensiyası və Vətəndaşsızlıq hallarının azaldılması haqqında 1961-ci il Konvensiyası vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqlarını və iştirakçı dövlətlərin vətəndaşsızlıq halları ilə nəticələnən hərəkətlərə yol verməmək öhdəliklərini müəyyən edən və vətəndaşsızlıq situasiyalarının həllini nəzərdə tutan hüquqi baza təşkil edir. 1954-cü il Konvensiyasının müddəaları "heç bir dövlət tərəfindən öz qanununa görə vətəndaş sayılmayan" istənilən şəxsə şamil olunur,⁴⁰ yəni heç bir dövlətin qanunlarına görə vətəndaş kimi tanınmayan bütün şəxslər onun müddəalarından yararlanı bilərlər. 1961-ci il Konvensiyası ümumən dövlətlərin vətəndaşsızlıq halları ilə nəticələnən hərəkətlərə yol verməməsinə tələb edir və vətəndaşsızlıqla nəticələne biləcək vətəndaşlıqdan məhrum etmə hallarını birbaşa qadağan edir.⁴¹ Onun müddəaları vətəndaşsızlıq hallarına səbəb ola biləcək addımları qadağan edir, habelə hərəkətsizlik və ya səhlənkarlıq ucbatından baş verə biləcək vətəndaşsızlıq hallarına yol verməmək öhdəliyini nəzərdə tutur. Bu qadağadan yeganə istisna hal vətəndaşlığın saxta yolla əldə edilməsidir.⁴²

42. İnsan alverinə məruz qalmış hər hansı şəxsin situasiyasını qiymətləndirərkən və həll edərkən vətəndaşsızlığın potensial nəticələrini dərk etmək vacibdir. Şəxsin insan alverinə məruz qalması faktı özü-özlüyündə onu vətəndaşsızlığı olmayan şəxsə çevirmir. İnsan alverinin qurbanları insan alverçilərinin nəzarəti altında düşənə qədər malik olduqları vətəndaşlıqlarını saxlayırlar. Lakin əksər hallarda baş verdiyi kimi, insan alverçiləri qurbanları üzərində nəzarəti bərqərar etmək və həyata keçirmək məqsədi ilə onların şəxsiyyət sənədlərini müsadirə ediblərsə, qurbanlar vətəndaşlıqlarını sübut etmək iqtidarında olmaya bilərlər.

³⁹ Bax: Müəyyən sosial qrupa mənsubluğa dair BMTQAK-ın rəhbər prinsipləri, yuxarıda 32-ci mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 14-cü bənd.

⁴⁰ 1954-cü il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin 1-ci bəndinə bax.

⁴¹ 1961-ci il Konvensiyasının 8-ci maddəsinin 1-ci bəndinə bax.

⁴² Vətəndaşsızlıq hallarına aid 1954 və 1961-ci il Konvensiyalarından əlavə, digər beynəlxalq və regional sənədlərdə də analoji prinsiplər müəyyən edilib. Məsələn bu sənədlərə bax: İrqi ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1965-ci il Konvensiyası; Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Pakt; Qadınlara qarşı ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1979-cu il Konvensiyası; Vətəndaşlıq haqqında 1997-ci il tarixli Avropa Konvensiyası; İnsan hüquqları haqqında 1969-cu il tarixli Amerika Konvensiyası; və Uşaq hüquqları və rifahı haqqında 1990-cı il tarixli Afrika Xartiyası.

Sənədlərinin olmaması və vətəndaşlıqlarının müvəqqəti olaraq müəyyənləşdirilə bilməməsi yalnız insan alveri qurbanlarına xas olan unikal hal deyil. Mənşə ölkəsinin hakimiyyət orqanlarının köməyi ilə bu məsələni asanlıqla həll etmək olar və bir çox hallarda məhz belə də olur.⁴³

43. Hər bir insan vətəninə qayıtmaq hüququna malikdir.⁴⁴ Dövlətlər xaricdəki vətəndaşlarını diplomatik müdafiə ilə təmin etməlidirlər. Buraya həmin vətəndaşların, o cümlədən xaricdə olan insan alveri qurbanlarının öz ölkələrinə qayıtmalarına yardım etmək də daxildir. Lakin dövlət bu cür yardımı göstərməkdən imtina edərsə və şəxsin qayıdışına imkan verən sənədləri ona verməzsə, bunun praktiki nəticələrindən biri ondan ibarət ola bilər ki, həmin şəxs faktiki olaraq vətəndaşlığı olmayan şəxs duruma düşə bilər.⁴⁵ Hətta əvvəllər bu və ya digər şəxslər vətəndaşı olduqları dövlət tərəfindən vətəndaşlığı olmayan şəxs hesab edilməsələr belə, elə situasiya yarana bilər ki, onlar həmin dövlətin himayəsindən istifadə etməyə cəhd göstərəkən faktiki olaraq onlarla vətəndaşlığı olmayan şəxs kimi rəftar edilə bilər.⁴⁶ BMTQAK-ın vətəndaşsızlıq halları ilə bağlı mandata sahib olması o deməkdir ki, bu təşkilat belə hallarda müvafiq şəxslərə yardım göstərmək üçün tədbirlər görməlidir.⁴⁷

44. Həmçinin elə situasiyalar yarana bilər ki, vətəndaşlığı olmayan şəxslər insan alveri məqsədi ilə daimi yaşadıqları ölkənin ərazisindən çıxarıla bilərlər. Bu şəxslərin sənədlərinin və üstəlik vətəndaşlığının olmaması onların daimi yaşadıqları ölkəyə qayıdışını qeyri-mümkün edə bilər. Təkcə bu hal şəxsin qaçqın sayılması üçün yetərli olmasa da, daimi yaşayış yerinin olduğu dövlət tərəfindən onun ölkəyə girişinə icazə verilməməsi Konvensiyada göstərilən səbəblərdən hər hansı biri ilə əlaqədardır və onun ölkəyə qayıda bilməməsi təqib sayıla biləcək dərəcədə ciddi ziyan, yaxud insan hüquqlarının ciddi pozuntusuna və ya pozuntularına səbəb ola bilərsə, həmin şəxs qaçqın statusu almaq üçün müvafiq meyarlara uyğun gələ bilər.

IV. PROSEDUR MƏSƏLƏLƏRİ

45. İnsan alveri hallarının aşkara çıxdığı və insan alveri qurbanlarının müəyyənləşdirilməsinin mümkün olduğu situasiyaların çoxsaylı olduğunu nəzərə alsaq, milli səviyyədə insan alveri qurbanlarının fiziki, psixoloji və sosial reabilitasiyasını təmin edən mexanizmlərin təşkil edilməsi vacibdir. İnsan alveri qurbanlarının yaşı, cinsi və xüsusi tələbatları nəzərə alınmaqla onların mənzillə, hüquqi məsləhətlərlə,

---

⁴³ Belə hallarda konfidensiallıq prinsiplərinə riayət etmək lazımdır. Bu, digər məsələlərlə yanaşı, mənşə ölkəsi ilə istənilən təmas zamanı şəxsin sığınacaq üçün müraciət etməsinin və ya insan alverinin qurbanı olmasının həmin ölkəyə açıqlanmamasını tələb edir.

⁴⁴ İnsan hüquqları haqqında 1948-ci il tarixli Ümumi Bəyannamə, 13-cü maddənin 2-ci bəndi. Həmçinin Mülki və siyasi hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsinin 4-cü bəndinə bax, həmin bənddə deyilir: "Heç kim öz ölkəsinə gəlmək hüququndan özbaşınalıqla məhrum edilə bilməz".

⁴⁵ Bax: İcra Komitəsinin 90 (LII) sayılı rəyi (2001), "s" bəndi; həmin bənddə BMTQAK-ın İcra Komitəsi insan alveri qurbanlarının çoxunun şəxsiyyətlərini və vətəndaşlıq statusunu müəyyənləşdirməyin mümkünsüzlüyü nəticəsində vətəndaşlığı olmayan şəxsə çevrilmələri ilə bağlı narahatlığını ifadə edib.

⁴⁶ İnsan alveri haqqında Protokolun 8-ci maddəsində nəzərdə tutulanlardan əlavə, həmçinin Vətəndaşsızlıq hallarının azaldılması haqqında 1961-ci il Konvensiyasında dövlətlərin müvafiq öhdəliklərinin nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, belə hallar mövcuddur.

⁴⁷ Vətəndaşsızlıq hallarının azaldılması haqqında 1961-ci il Konvensiyası qüvvəyə mindikdən sonra BMT-nin Baş Assambleyası BMTQAK-ı vətəndaşlığı olmayan şəxslərin maraqlarını qoruyan BMT orqanı qismində müəyyən etdi. 1975-ci ildən bəri Baş Assambleya tərəfindən qəbul edilmiş qətnamələrdə BMTQAK-ın vətəndaşsızlıq hallarının qarşısının alınması və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin himayəsi ilə bağlı vəzifələri ətrafı şəkildə əks olunub.

məlumatlarla, tibbi, psixoloji və maddi yardımla təmin edilməsi, habelə iş, təhsil və peşə təlimi imkanlarının yaradılması bu mexanizmlərə daxildir.⁴⁸ Həmçinin vəziyyətdən asılı olaraq insan alveri qurbanlarının ədalətli və səmərəli sığınacaq prosedurlarına buraxılması⁴⁹ və bununla bağlı hüquqi məsləhətlərlə təmin edilməsi zəruridir ki, onlar sığınacaq üçün real olaraq müraciət edə bilsinlər. İnsan alverinin qurbanları və ya potensial qurbanları tərəfindən sığınacaq üçün verilən vəsatətlərlə əlaqədar mürəkkəblikləri nəzərə alsaq, bir qayda olaraq belə vəsatətlərə ümumi qaydada mahiyyəti üzrə baxılması tələb olunur.

46. İnsan alverinin qurbanı olduqlarını iddia edən ərizəçilərin vəsatətlərini qəbul edərkən və belə şəxslərlə müsahibə apararkən elə əlverişli şəraitin yaradılması tələb olunur ki, onlar deyəcəklərinin konfidensial saxlanılacağına əmin olsunlar. Bu baxımdan müsahibənin ərizəçi ilə eyni cinsdən olan şəxs tərəfindən aparılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edə bilər. Müsahibə apararıq əməkdaşlar həmçinin nəzərə almalıdırlar ki, insan alverçilərindən qaçıb qurtulmuş qurbanlar məruz qaldıqları təqib barədə danışmaqdan çəkinə bilərlər. Bəzi qurbanlar psixoloji travmaya məruz qala və xüsusi tibbi və (və ya) psixososial yardıma, habelə mütəxəssis məsləhətlərinə ehtiyac duya bilərlər.

47. Qurbanlara bu cür yardım onların yaşı və cinsi nəzərə alınmaqla göstərməlidir. Bir çox insan alveri halları, xüsusən digər şəxsləri fahişəliyə cəlb etməklə istismar etmə və ya digər seksual istismar formaları, yəqin ki, qadınlara və uşaqlara müstəsna dərəcədə ciddi təsir göstərmiş olur. Belə şəxsləri tamamilə haqlı olaraq gender əlaməti əsasında təqib qurbanı saymaq olar. Bir çox hallarda, bəlkə də əksər hallarda onların əsas insan hüquqları pozulmuş olur, o cümlədən onlar qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara, bəzi hallarda isə işgəncələrə məruz qalırlar.

48. Konkret olaraq, qadınlar başlarına gələnlərdən xəcalət hissi keçirə və ya seksual sui-istifadə və zorakılıq hallarının, habelə insan alverçilərindən qaçmaları ilə əlaqədar halların doğurduğu psixoloji travmadan əziyyət çəkə bilərlər. Belə vəziyyətlərdə insan alverçiləri qarşısında onların qorxusu tamamilə real ola bilər. Bundan əlavə, onlar ailələri və (və ya) icmaları tərəfindən təcrid olunacaqlarından və (və ya) qisasa məruz qalacaqlarından ehtiyat edə bilərlər ki, bu da onların vəsatətlərinə baxılarkən nəzərə alınmalıdır. Yuxarıda qeyd edilənlərlə əlaqədar olaraq, habelə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesində insan alverinin qurbanı olan qadınların vəsatətlərinə lazımi qaydada baxılmasını təmin etmək üçün BMTQAK-ın gender əlamətinə görə təqiblə bağlı beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplərinin III hissəsində qeyd edilən bir sıra tədbirləri nəzərə almaq lazımdır, həmin tədbirlər insan alveri ilə əlaqədar olaraq sığınacaq üçün verilmiş vəsatətlərə də eynilə şamil olunur.⁵⁰

49. Uşaqlara da himayə baxımından, habelə sığınacaq üçün müraciət etmələrinə yardım göstərilməsi baxımından xüsusi diqqət tələb olunur. Bu kontekstdə insan alverinin qurbanı olan uşaqların şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsi üçün

⁴⁸ İnsan alveri haqqında Protokolun II hissəsindəki 6-cı maddəyə bax.

⁴⁹ Bax: "Himayə Proqramı", 2-ci məqsəd, 2-ci vəzifə; BMTİHAK, "İnsan hüquqları və insan alveri məsələlərinə dair tövsiyə olunan prinsiplər və rəhbər müddəalar", yuxarıda 13-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbə, 2.7-ci bənd; və Avropa Şurasının Konvensiyasına əlavə olunmuş "İzahedici məruzə", 377-ci bənd.

⁵⁰ Bax: Gender əlamətinə görə təqibə dair BMTQAK-ın rəhbər prinsipləri, yuxarıda 4-cü mətnaltı qeyddə göstərilən mənbəyə bax. Əlavə məlumatları bu mənbədə tapmaq olar: Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST), London Gigiyena və Tropik Təbabət Məktəbi və Avropa Komissiyasının "Daphne" proqramı, *İnsan alverinin qurbanı olmuş qadınlarla müsahibə zamanı etika və təhlükəsizlik məsələləri barədə ÜST-nin tövsiyələri*, sayt: <http://www.who.int/gender/documents/en/final%20recommendations%2023%20oct.pdf>.

tezlaşdırilmiş prosedurlar təsis edilməli, habelə insan alverinin qurbanı olan uşaqların müdafiə və dəstəklə təmin edilməsi üçün xüsusi proqramlar hazırlanmalı, o cümlədən onlara qəyyum təyin edilməli, yaşlarına uyğun məsləhətlər verilməli, qohumları axtarılmalı və bu zaman konfidensiallığın qorunmasının və uşaqlar üçün əlverişli mühitin yaradılmasının zəruriliyi nəzərə alınmalıdır. İnsan alverinin qurbanı olan uşaqların vəsatətlərinə lazımı qaydada baxılması barədə əlavə məlumatları bu mənbələrdən tapmaq olar: BMT-nin Uşaq Fondu (YUNİSEF), "İnsan alverinin qurbanı olan uşaqların hüquqlarının müdafiəsinə dair rəhbər prinsiplər";⁵¹ BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı, "İnsan hüquqları və insan alveri məsələlərinə dair tövsiyə olunan prinsiplər və rəhbər müddəalar";⁵² və Uşaq Hüquqları Komitəsinin 6 sayılı ümumi şərh.⁵³

50. Əlavə olaraq, sığınacaq üçün verilmiş vəsatətin mahiyyəti üzrə qiymətləndirilməsi proseduru ilə insan alverçilərinin işi üzrə məhkəmə araşdırmasında qurbanın onların əleyhinə könüllü ifadə verməsi prosedurunun birbaşa və ya dolayısı ilə bir-biri ilə əlaqələndirilməməsinin vacibliyinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. İnsan alverçilərinin müəyyənləşdirilməsinə və barələrində cinayət təqibinin aparılmasına kömək etmək üçün ifadə verilməsi kontekstində şahidlərin müdafiəsi ilə bağlı konkret məsələlər meydana çıxıb bilər ki, bunlar da şahidlərin müdafiəsinə yönələn xüsusi proqramlar çərçivəsində həll edilməlidir. Şəxsin belə ifadə verməyə razılıq verməsi hökmən onun qaçqına çevrilməsi demək deyil, amma bundan irəli gələn və şəxsə qorxu yaradan nəticələr mənşə ölkəsinə qayıdacağı təqdirdə təqib səviyyəsinə çatarsa və həmin təqib Konvensiyada göstərilən səbəblərdən hər hansı biri ilə əlaqədar olarsa, belə hallar istisna təşkil edir. Yaxud əksinə, insan alverinin qurbanı olan şəxsin ifadə verməkdən imtina etməsi onun sığınacaq üçün verdiyi vəsatətin həllinə münasibətdə mənfi nəticəyə səbəb olmamalıdır.

---

⁵¹ Yuxarıda 19-cü mətənlə qeyd bax.

⁵² Yuxarıda 13-cü mətənlə qeyddə göstərilən mənbəyə bax. Həmin mənbənin 8-ci bəndində insan alverinin qurbanı olan uşaqlara himayə və dəstək göstərilməsinə yönələn tədbirlərdən bəhs olunur.

⁵³ Yuxarıda 18-ci mətənlə qeyd, xüsusən 64-78-ci bəndlərə bax.

BEYNƏLXALQ HİMAYƏYƏ DAİR RƏHBƏR PRİNSİPLƏR № 8

Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) və F bəndləri və (və ya) onun 1967-ci il Protokolu əsasında uşaqların sığınacaq üçün müraciətləri

BMTQAK *Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının 1950-ci il tarixli Nizamnaməsində*, habelə *Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 35-ci maddəsində* və (və ya) onun *1967-ci il Protokolunun II maddəsində* yer alan mandatına uyğun olaraq bu Rəhbər prinsipləri dərc edir. Bu Rəhbər prinsiplər "*1951-ci il Konvensiyası və 1967-ci il Protokolu əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair BMTQAK-ın təlimatı*"nı (təkrar nəşr, Cenevrə, yanvar 1992-ci il) tamamlayır.

Bu Rəhbər prinsiplərin məqsədi hökumət orqanlarına, hüquqşünaslara, qərarları qəbul edən əməkdaşlara və məhkəmə orqanlarının nümayəndələrinə, eləcə də yerlərdə qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsini həyata keçirən BMTQAK-ın əməkdaşları üçün hüquqi prinsipləri izah etməkdir.

I. GİRİŞ

1. Bu Rəhbər prinsiplər uşaqların maraqları nəzərə alınmaqla qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsinə dair substantiv və prosessual tövsiyələri özündə əks etdirir. Burada sığınacaq prosedurlarında uşaqların xüsusi hüquqları və himayə tələbatları vurğulanır. 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndində və onun 1967-ci il Protokolunda (bundan sonra "1951-ci il Konvensiyası" və "1967-ci il Protokolu" adlandırılacaq) yer alan "qaçqın" anlayışı yaşlarından asılı olmayaraq bütün şəxslərə şamil olursa da, ənənəvi olaraq bu anlayış altında yetkinlik yaşına çatmış şəxslər başa düşülür. Bu o deməkdir ki, uşaqların qaçqın statusu almaq üçün müraciətlərinin çoxuna düzgün baxılmır və ya ümumiyyətlə əhəmiyyət verilmir.¹

2. Qaçqın statusu almaq üçün fərdi qaydada müraciət etmiş sığınacaq axtaran uşaqların üzleşdikləri xüsusi hallar bir qayda olaraq yetərinə başa düşülmür. Çox zaman uşaqlara öz hüquqları və maraqları olan ayrıca fərd kimi deyil, ailənin tərkib hissəsi kimi baxılır. Bu, qismən uşaqların dünyadakı bir çox cəmiyyətlərdə qəbul edilmiş asılı rolu, mövqeyi və statusu ilə izah olunur. Ailələri tərəfindən müşayiət olunan uşaqlarla müqayisədə böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan uşaqların ərizələrinə fərdi qaydada baxılması ehtimalı daha yüksək olur. Hətta bu halda da yaşları, yetkinlik və inkişaf səviyyələri, böyüklərdən asılı olmaları ucbatından onların təqiblə bağlı yaşantıları heç də həmişə nəzərə alınmır. Uşaqlar bəzən qaçqın statusu almaq üçün ərizələrini böyüklər kimi tərtib edə bilmirlər və buna görə də xüsusi yardıma ehtiyacları ola bilər.

3. Bütün dünyada uşaqların məruz qaldığı zorakılıq, sui-istifadə və ayrı-seçkilik barəsində məlumatlılıq səviyyəsi artır² və bu məsələ insan hüquqlarına dair beynəlxalq və regional standartlarda öz əksini tapır. Bu hallar qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi prosesinə hələ tam daxil edilməsə də, sığınacaq məsələlərinə baxan bir çox milli hakimiyyət orqanları uşaqların qaçqın statusu üçün öz adlarından ərizə vermək hüququnu getdikcə daha çox qəbul edirlər. "Risk altında olan uşaqlara dair rəy"ində (2007) BMTQAK-ın İcra Komitəsi beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq uşaqların "aktiv hüquq subyektləri" kimi qəbul edilməsinin zəruriliyini vurğulayıb. İcra Komitəsi həmçinin qəbul edib ki, uşaqlar xüsusi olaraq onlara xas olan təqib formalarına və təzahürlərinə məruz qala bilərlər.³

4. Əlbəttə, 1951-ci il Konvensiyasının uşaqların maraqları nəzərə alınmaqla şərh olunması o demək deyil ki, sığınacaq üçün müraciət edən uşaq avtomatik olaraq

---

¹ BMTQAK, *Sığınacaq axtaran, böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan uşaqların işlərinə baxılması ilə əlaqədar siyasət və prosedurlara dair rəhbər prinsiplər*, Cenevrə, 1997-ci il (bundan sonra "Sığınacaq axtaran, böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan uşaqlarla əlaqədar rəhbər prinsiplər" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3360.html>, konkret olaraq 8-ci hissəyə bax.

² İcra Komitəsi, "Risk altında olan uşaqlara dair rəy", 5 oktyabr 2007-ci il, № 107 (LVIII) - 2007, (bundan sonra "İcra Komitəsinin 107 sayılı rəyi" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/471897232.html>, b(x) və g(viii) bəndləri.

³ Məsəl üçün bax: BMT-nin Baş Assambleyası, Uşaq hüquqları: Baş katibin qeydləri, A/61/299, 29 avqust 2006-cı il (bundan sonra "BMT-nin uşaqlara qarşı zorakılıqla əlaqədar araşdırması" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/453780fe0.html>; Qadınların statusu üzrə BMT Komissiyası, Qızlara qarşı ayrı-seçkiliyin və zorakılığın bütün formalarının ləğv edilməsi, E/CN.6/2007/2, 12 dekabr 2006-cı il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/46e5b330e0.html>; BMT-nin Baş Assambleyası, Silahlı münaqişənin uşaqlara təsiri: Baş katibin qeydləri ("Məşəlin araşdırması"), A/51/306, 26 avqust 1996-cı il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f2d30.html>; və Məşəlin araşdırmasınının 10 illik yubileyinə həsr olunmuş strateji icmal, BMT-nin Baş Assambleyası, Baş katibin uşaqlar və silahlı münaqişə məsələsi üzrə xüsusi nümayəndəsinin məruzəsi, A/62/228, 13 avqust 2007-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/47316f602.html>.

qaçqın statusu almaq hüququna malik olur. Ərizəçi uşaq sübut etməlidir ki, irqinə, dini, milli mənsubiyyətinə, müəyyən sosial qrupa mənsub olmasına və ya siyasi əqidəsinə görə təqib olunmaq qorxusu əsaslıdır. Cinsi mənsubiyyət amili kimi yaş amili də bütövlükdə qaçqın anlayışı üçün əhəmiyyətli meyarlar sırasına daxildir.⁴ BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsinin qeyd etdiyi kimi, "qaçqın" termininin şərhində:

*... yaş və cinsi mənsubiyyət amillərinə diqqət yetirilməli, habelə uşaqların məruz qaldığı təqibin xüsusi motivləri, forma və təzahürləri nəzərə alınmalıdır. Qohumlar tərəfindən təqib; fahişəlik məqsədləri üçün həyata keçirilən uşaq alveri; seksual istismar və ya qadınların cinsi orqanlarına zədə yetirilməsi uşaqların təqib olunmasının forma və təzahürlərindən bəziləridir və belə hərəkətlər 1951-ci il Konvensiyasında göstərilən əsaslardan hər hansı biri ilə əlaqədar olarsa, qaçqın statusunun verilməsi üçün əsas təşkil edə bilər. Buna görə də qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üzrə milli prosedurlar çərçivəsində dövlətlər uşaqlara qarşı təqibin bu cür forma və təzahürlərinə, habelə cinsi mənsubiyyətə əsaslanan zorakılığa xüsusi diqqət yetirməlidirlər.*⁵

Qaçqın statusunun verilməsi meyarlarının lazımı qaydada tətbiqini təmin etmək üçün yaş amili ilə yanaşı həm də uşaqların hüquqları, uşağın inkişaf səviyyəsi, mənşə ölkəsində baş verənlərin uşaq tərəfindən dərk olunması və yaddaşında qalması, onun əlverişsiz vəziyyətdə olması kimi amillər nəzərə alınmalıdır.⁶

5. Qaçqın termininin tətbiqində uşaqların maraqlarının nəzərə alınması həm də Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyasına (bundan sonra "UHK" adlandırılacaq) uyğun olardı.⁷ Uşaq Hüquqları Komitəsi UHK-nin aşağıdakı dörd maddəni bu Konvensiyanın tətbiqinin ümumi prinsiplərini özündə əks etdirən maddələr kimi müəyyən edib:⁸ dövlətlərin yurisdiksiyaları daxilində olan hər bir uşaq üçün Konvensiyada nəzərdə tutulan bütün hüquqlara hörmət etmək və onları təmin etmək öhdəliyini nəzərdə tutan 2-ci maddə;⁹ uşaqlar barəsində bütün tədbirlərdə əsas diqqətin uşaq mənafələrinin daha yaxşı təmin edilməsinə yönəldilməsini nəzərdə tutan 3-cü maddənin 1-ci bəndi;¹⁰ hər bir uşağın

⁴ BMTQAK, *Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər №1: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) onun 1967-ci il Protokolu kontekstində cinsi mənsubiyyətə əlaqədar təqib, 7 may 2002-ci il* (bundan sonra "BMRQAK, *Cinsi mənsubiyyətə əlaqədar təqibə dair rəhbər prinsiplər*" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3d36f1c64.html>, 2, 4-cü bəndlər.

⁵ BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi, *6 (2005) sayılı ümumi şərh: Mənşə ölkəsi xaricində böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan və valideynlərindən ayrı düşən uşaqlarla rəftar*, CRC/GC/2005/6, sentyabr 2005-ci il (bundan sonra "UHK, 6 sayılı ümumi şərh" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/42dd174b4.html>, 73-cü bənd.

⁶ BMTQAK, *Sığınacaq axtaran, böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan uşaqlara dair rəhbər prinsiplər*, yuxarıda qeyd edilən mənbə, səh. 10.

⁷ Az qala bütün ölkələr tərəfindən ratifikasiya olunmuş UHK insan hüquqlarına dair müqavilələr arasında ən çox ratifikasiya olunmuş müqavilədir, bu sayta bax: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b38f0.html>. Orada yer alan hüquqlar dövlətin yurisdiksiyasında olan bütün uşaqlara şamil olunur. UHK-nin müddələrinin ətraflı təhlili üçün bax: YUNİSEF, *Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın tətbiqinə dair təlimat*, tam yenilənmiş üçüncü nəşri, sentyabr 2007-ci il (bundan sonra "YUNİSEF, *Konvensiyanın tətbiqinə dair təlimat*" adlandırılacaq). Onu bu saytda sifariş etmək olar: http://www.unicef.org/publications/index_43110.html.

⁸ UHK, 5 (2003) sayılı ümumi şərh: *Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın tətbiqi üzrə ümumi tədbirlər, 4 və 42-ci maddələr, 44-cü maddənin 6-cı bəndi*, CRC/GC/2003/5, 3 oktyabr 2003-cü il (bundan sonra "UHK, 5 (2003) sayılı ümumi şərh" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4538834f1.html>, 12-ci bənd.

⁹ UHK, 6 sayılı ümumi şərh, 18-ci bənd.

¹⁰ Yenə orada, 19-22-ci bəndlər. Həmçinin bax: İcra Komitəsi, *107 sayılı rəy*, b(5) bəndi; eləcə də uşağın "üstün maraqlarını" necə qiymətləndirilməsi və bu barədə qərar çıxarılması ilə bağlı bu mənbəyə bax: BMTQAK, *Uşağın üstün maraqlarının müəyyənləşdirilməsinə dair rəhbər prinsiplər*, Cenevrə, may 2008-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/48480c342.html>.

yaşamaq üçün ayrılmaz hüququnun olduğunu və iştirakçı dövlətlərin uşağın sağ qalmasını və sağlam inkişaf etməsini maksimum mümkün olan dərəcədə təmin etmək öhdəliyini nəzərdə tutan 6-cı maddə;¹¹ və uşağın "özünə aid bütün məsələlər" barəsində baxışlarını sərbəst ifadə etmək hüququnu və həmin baxışlara lazımi diqqət yetirilməsini nəzərdə tutan 12-ci maddə.¹² Bu prinsiplər uşaqların qaçqın statusu üçün müraciətlərinin həll olunmasının istər maddi-hüquqi, istərsə də prosessual aspektlərini təşkil edir.

II. TERMİNOLOJİ MƏSƏLƏLƏR

6. Bu Rəhbər prinsiplər qaçqın statusu üçün fərdi qaydada müraciət edən bütün sığınacaq axtaran uşaqlara, istər böyüklər tərəfindən müşayiət olunanlara və olunmayanlara, istərsə də valideynlərindən ayrı düşənlərə şamil olunur. Hər bir uşaq böyüklər tərəfindən müşayiət olunub-olunmamasından asılı olmayaraq qaçqın statusu üçün müstəqil surətdə müraciət etmək hüququna malikdir. "Valideynlərindən ayrı düşmüş uşaqlar" hər iki valideynlərindən, yaxud qanuni qəyyumlarından və ya öz təşəbbüsü ilə ona qəyyumluq edənlərdən ayrı düşən uşaqlardır, amma onlar digər qohumlarından ayrı düşməyə də bilirlər. Əksinə, "böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan uşaqlar" isə həm valideynlərindən, həm də digər qohumlarından ayrı düşən və qanun əsasında və ya öz təşəbbüsü ilə onu himayəsinə götürə biləcək hər hansı yetkinlik yaşına çatmış şəxsin himayəsi altında olmayan uşaqlardır.¹³

7. Bu Rəhbər prinsiplərin məqsədləri üçün "uşaqlar" termini yaşı 18-dən aşağı olan bütün şəxsləri bildirir.¹⁴ Sığınacaq üçün müraciət etmiş əsas ərizəçi olan yaşı 18-ə çatmayan istənilən şəxs uşaq maraqlarını nəzərə alan prosessual təminatların ona şamil olunması hüququna malikdir. Sığınacaq verilməsi proseduru çərçivəsində uşaqları böyüklərlə eyniləşdirmək üçün uşaq hesab edilmə yaşının yuxarı həddini azaltmaq və ya yaşın müəyyənləşdirilməsinə məhdudlaşdırıcı yanaşmalar tətbiq etmək onların insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulmuş hüquqlarının pozulması ilə nəticələnmə bilər. Şəxsin erkən gənclik yaşlarında və əlverişsiz vəziyyətdə olması onu təqiblərə qarşı xüsusilə müdafiəsiz duruma sala bilər. Buna görə də

¹¹ UHK, 6 sayılı ümumi şərh, 23-24-cü bəndlər.

¹² Yəni orada, 25-ci bənd. Həmçinin bax: UHK, 12 (2009) sayılı ümumi şərh: *Uşağın dirlənilmək hüququ*, CRC/C/GC/12, 20 iyul 2009-cu il (bundan sonra "UHK, 12 sayılı ümumi şərh" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4ae562c52.html>.

¹³ UHK, 6 sayılı ümumi şərh, 7-8-ci bəndlər. Həmçinin bax: BMTQAK, *Sığınacaq axtaran, böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan uşaqlara dair rəhbər prinsiplər*, yuxarıda qeyd edilən mənbə, səh. 5, 3.1-3.2-ci bəndlər. Həmçinin bax: YUNİSEF və digər qurumlar, *Böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan və valideynlərindən ayrı düşmüş uşaqlar barəsində qurumlararası rəhbər prinsiplər*, Cenevrə, 2004-cü il (bundan sonra "*Qurumlararası rəhbər prinsiplər*" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4113abc14.html>, səh. 13.

¹⁴ UHK-nın 1-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki, "hər bir insan 18 yaşına çatanadək uşaq sayılır, bir şərtlə ki, həmin uşaq barəsində tətbiq edilən qanuna görə o, yetkinlik yaşına daha əvvəl çatmış olmasın". Bundan əlavə, "Yaşı 18-dən aşağı olan üçüncü ölkə vətəndaşlarının və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərin qaçqın kimi, yaxud digər formada beynəlxalq himayəyə ehtiyacı olan şəxs kimi müəyyənləşdirilməsinə və onlara bu statusun verilməsinə dair minimal standartlar və təqdim edilən himayənin məzmunu" haqqında Avropa İttifaqı Şurasının 29 aprel 2004-cü il tarixli 2004/83/EC sayılı direktivində (19 may 2004-cü il, 2004/83/EC, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4157e75e4.html>) nəzərdə tutulur ki, "'böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan yetkinlik yaşına çatmayanlar" termini yaşı 18-dən aşağı olan, qanunla və ya öz istəkləri əsasında onlara görə məsuliyyət daşıyan yetkinlik yaşına çatmış şəxslər tərəfindən müşayiət olunmadan üzv dövlətlərin ərazisinə gələn üçüncü ölkə vətəndaşlarını və ya vətəndaşlığı olmayan şəxsləri bildirir və onlar faktiki olaraq həmin şəxslərin himayəsi altına alınmayan qədər onların bu statusu qüvvədə olur və üzv dövlətlərin ərazisinə daxil olduqdan sonra müşayiətsiz buraxılmış yetkinlik yaşına çatmayanlar da buraya aiddir", maddə 2 (i).

müstəsna hallarda hətta ərizəçinin yaşı 18 və ya bir az artıq olsa belə, bu Rəhbər prinsiplər ona şamil oluna bilər. Məsələn, təqib nəticəsində ərizəçinin inkişafında ləngimə baş verərsə və onun psixoloji yetkinlik səviyyəsi uşaqlarınkı ilə müqayisə oluna bilərsə, belə yanaşma tətbiq edilə bilər.¹⁵

8. Hətta uşaq yeniyetmə yaşlarında olsa belə, sığınacaq üçün müraciət edən əsas ərizəçi sayıla bilər.¹⁶ Valideyn, qəyyum və ya uşağın maraqlarını təmsil edən digər şəxs uşağın ərizəsində uşağın müraciətinin bütün müvafiq aspektlərinin əks olunmasını təmin etmək üçün daha aktiv rola malik olmalıdırlar.¹⁷ Lakin eyni zamanda nəzərə alınmalıdır ki, uşaq ona aid bütün məsələlər barədə fikirlərini ifadə etmək, o cümlədən istənilən məhkəmə icraatında və ya inzibati icraatda dinlənilmək hüququna malikdir.¹⁸ Valideynləri, yaxud qanunla və ya öz təşəbbüsləri ilə uşağa himayədarlıq edən qohumları və ya icmasının nümayəndələri tərəfindən müşayiət olunan ərizəçi uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsində onlardan müvafiq tövsiyə və məsləhətlər almaq hüququna malikdir və tövsiyə və məsləhətlər onun formalaşmış qabiliyyətlərinin səviyyəsinə uyğun olmalıdır.¹⁹ Uşaq sığınacaq axtaran əsas ərizəçidirsə, onun yaşı, habelə dolayısı ilə yetkinlik və psixoloji inkişaf səviyyəsi və müəyyən baxışları və ya rəyləri ifadə etmək bacarığı qərarın qəbulunda mühüm amil təşkil edir.

9. Valideynlər və ya qəyyum uşağa qarşı təqib qorxusu səbəbindən sığınacaq axtarırlarsa, belə hallarda adətən uşaq, hətta valideynləri tərəfindən müşayiət olunsaydı belə, əsas ərizəçi sayılır. Valideynləri qaçqın qismində tanıdıqda uşaq da qaçqın statusu əldə etdiyi kimi, bu cür hallarda da uşağın qaçqın statusu əldə etməsi əsasında valideynlərinə müvafiq düzəlişlərlə qaçqın statusu verilə bilər.²⁰ Həm valideynin (valideynlərin), həm də uşağın qaçqın statusu üçün müraciət etməkdən ötrü öz ayrıca səbəbləri varsa, hər bir müraciətin ayrıca qiymətləndirilməsi daha yaxşı olar. Aşağıda IV hissədə sadalanan prosedur və sübutetmə tədbirlərinin bir çoxunun tətbiqi öz ailə üzvləri arasında əsas ərizəçi sayıla biləcək uşaqları müəyyən etmək imkanlarını artırır. Digər tərəfdən, uşağın yaşantıları ayrıca deyil, ərizədə göstərilmiş valideynin yaşantılarının tərkib hissəsi qismində nəzərdən keçirilərsə, sığınacaq müraciətini uşağın mövqeyi baxımından da nəzərdən keçirmək lazımdır.²¹

---

¹⁵ Birləşmiş Krallığın immiqrasiya məsələləri üzrə apellyasiya məhkəməsi (indiki "Sığınacaq və immiqrasiya məsələləri üzrə məhkəmə") bildiriş ki, "bu məsələdə hər hansı qeyri-mütəhərrik yanaşmanı qəbul etmək, bizim rəyimizə görə, belə bir faktı qəbul etməmək deməkdir ki, hətta bu gün də dünyanın bir çox yerlərində daqiq yaş və doğum tarixini müəyyənləşdirmək mümkün olmur. İndiki halda daha humanist yönümdə səhvə yol vermək daha yaxşı olar"; *"Sarcoy Yakıtay Birləşmiş Krallığın daxili işlər nazirinə qarşı"* məhkəmə işi, apellyasiya şikayəti № 12658 (dərc olunmayıb), U.K. IAT, 15 noyabr 1995-ci il. Həmçinin bax: *Qərar № VA0-02635, VA0-02635*, Kanada, İmmiqrasiya və qaçqınların məsələləri üzrə şura (bundan sonra "İQS" adlandırılacaq), 22 mart 2001-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b18dec82.html>.

¹⁶ Məsələn bax: *"Çen Şi Hay immiqrasiya və beynəlxalq məsələlər nazirinə qarşı"* məhkəmə işi, [2000] HCA 19, Avstraliya, Yüksək Məhkəmə, 13 aprel 2000-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b6df4.html>. 3 yaş yarım oğlan uşağı ilə əlaqədar olan bu işdə müəyyən edildi ki, "Avstraliya qanunvericiliyinə əsasən, uşaq həmin qanunvericilikdə müəyyən edilmiş ayrıca hüquqlara malikdir. Valideynlərinin identikliyi və qanuni hüquqları heç də bütün hallarda ona şamil olunmur", 78-ci bənd.

¹⁷ Həmçinin bax: BMTQAK, *Qaçqın uşaqlar: himayə və qayğıya dair rəhbər prinsiplər*, Cenevrə, 1994-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3470.html>, səh. 97-103.

¹⁸ UHK, maddə 12(2); UHK, *12 sayılı ümumi şərh*, 32, 67, 123-cü bəndlər.

¹⁹ 2020 UHK, maddə 5.

²⁰ UHK, maddə 5.

²¹ Məsələn bax: *"Livan vətəndaşı EM (şikayətçi) Daxili İşlər Nazirliyinə (cavabdeh) qarşı"* məhkəmə işi, Birləşmiş Krallıq, Lordlar Palatası, 22 oktyabr 2008-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/490058699.html>; *Qaçqınların apellyasiya şikayətləri № 76350 və 76251*,

III. MƏSƏLƏNİN MAHIYYƏT ÜZRƏ TƏHLİLİ

a) Əsaslı təqib qorxusu

10. 1951-ci il Konvensiyasında "təqib" termininə birbaşa anlayış verilməsə də, onu insan hüquqlarının ciddi pozuntusu, o cümlədən həyat və ya azadlığa qarşı təhlükə yaradılması kimi, habelə ərizəçinin yaşına, baxışlarına, hisslərinə və psixoloji rifahına münasibətdə digər ciddi pozuntu növləri və ya dözülməz vəziyyətlər kimi şərh etmək olar.²² Müəyyən hallarda ayrı-seçkilik təqibə bərabər hesab oluna bilər, məsələn, ərizəçinin ehtiyatlandığı və ya məruz qaldığı rəftarın açıq-aşkar müvafiq uşağa ziyan yetirən nəticələrə gətirib çıxara biləcəyi hallar buna misal ola bilər.²³ Uşağın maraqlarının üstün tutulması prinsipi mümkün ziyanın uşağın mənafeyi nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirilməsini tələb edir. Bu məsələ ziyanın uşağın hüquqlarına və ya maraqlarına göstərdiyi və ya göstərə biləcəyi təsirin təhlilini özündə ehtiva edir. Böyüklərə münasibətdə hüquqa zidd rəftar təqib səviyyəsinə çatmayan rəftar hesab edilərsə belə, uşağa münasibətdə təqib sayıla bilər.²⁴

11. Ərizəçi uşağın təqib qorxusunun əsaslı olub-olmadığının müəyyənləşdirilməsində həm obyektiv, həm də subyektiv amillər əhəmiyyət daşıyır.²⁵ Dəqiq qiymətləndirmə uşağın düşdüyü situasiya barəsində, o cümlədən uşaqların müdafiəsini həyata keçirən xidmətlərin mövcudluğu haqqında məlumatlara malik olmağı və həmin situasiyanı yenilənən məlumatlar əsasında təhlil etməyi tələb edir. Pozuntu törədənlərin uşağın onların əleyhinə olan baxışlarını ciddi qəbul etməyəcəklərini və ya özlərinə qarşı real təhlükə hesab etməyəcəklərini güman edərək sığınacaq ərizəsini rədd etmək yanlış addım olardı. Bəzən uşaq məhz ondan gözlənilən məqamda qorxusunu ifadə etmək iqtidarında olmur, yaxud da əksinə, qorxusunu şişirdir. Belə hallarda qərar çıxaranlar uşağın üzləşə biləcəyi riski onun duyduğu qorxudan asılı olmayaraq obyektiv surətdə qiymətləndir-məlidirlər.²⁶ Bu, uşağın mənşə ölkəsi barəsində məlumatlar da daxil olmaqla geniş

Yeni Zelandiya, Qaçqın statusu ilə bağlı apellyasiya şikayətlərinə baxan orqan (bundan sonra "RSAA" adlandırılacaq), 1 dekabr 2008-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/494f64952.html>.

²² Bax: BMTQAK, "1951-ci il Konvensiyası və onun 1967-ci il Protokolu əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosedurlara və meyarlara dair təlimat", 1979-cu il, təkrar nəşr, Cenevrə, yanvar 1992-ci il (bundan sonra "BMTQAK-in təlimatı" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3314.html>, 51-52-ci bəndlər; BMTQAK, *Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 8: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndinin və (və ya) onun 1967-ci il Protokolunun insan alveri qurbanlarına və insan alverinə məruz qalma riski altında olan şəxslərə tətbiqi*, 7 aprel 2006-cı il (bundan sonra "BMTQAK, İnsan alverinin qurbanlarına dair rəhbər prinsiplər" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/443679fa4.html>, 14-cü bənd.

²³ BMTQAK, *Təlimat*, 54-55-ci bəndlər.

²⁴ Misal üçün bax: Birləşmiş Ştatların vətəndaşlıq və immiqrasiya məsələləri bürosu, *Uşaqların sığınacaq üçün müraciətlərinə dair rəhbər prinsiplər*, 10 dekabr 1998-ci il (bundan sonra "ABŞ, Uşaqların sığınacaq üçün müraciətlərinə dair rəhbər prinsiplər" adlandırılacaq) <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f8ec0574.html> – bu sənəddə qeyd edilmiş ki, "uşağın ehtiyat etdiyi və ya məruz qaldığı ziyan böyüyün məruz qaldığı ziyanla müqayisədə az ola, amma bununla belə, təqib hesab edilə bilər". Həmçinin Çin Şi Hayın yuxarıda qeyd edilən işi üzrə qərara bax: həmin işdə Məhkəmə müəyyən etdi ki, "hamıya şamil olunan qanunların və proqramların valideynlərə münasibətdə məcburi tətbiqi qəbul edilən sayılsa belə, uşaqlara münasibətdə onların tətbiqi təqib hesab oluna bilər", 79-cu bənd.

²⁵ BMTQAK, *Təlimat*, 40-43-cü bəndlər.

²⁶ Bax: BMTQAK, *Təlimat*, 217-219-cü bəndlər. Həmçinin bax: "Yusif Kanadaya (Məşğulluq və immiqrasiya məsələləri üzrə nazirə) qarşı" məhkəmə işi, [1992] 1 F.C. 629; F.C.J. 1049, Kanada, Federal Məhkəmə, 24 oktyabr 1991-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/403e24e84.html>. Bu işdə Məhkəmə bu nəticəyə gəldi: "Mən belə düşünmək istəmirəm ki, qaçqın statusu üçün ərizəni yalnız bu əsasə görə rədd etmək olar ki, ərizəçi yeniyetmə uşaq və ya ruhi çatışmazlıqdan əziyyət çəkən şəxs olduğu üçün obyektiv cəhətdən açıq-aydın mövcud olan səbəblərə görə qorxu hissi keçirə bilməz", 5-ci bənd.

çeşidli mənbələrdən əldə edilən sübutların nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Uşağın valideyninin və ya qəyyumunun uşağın təqibə məruz qalacağı ilə bağlı qorxusu əsaslıdırsa, güman etmək olar ki, hətta uşaq qorxu hissini ifadə etməsə belə, özü də bu cür qorxu keçirir.²⁷

12. Uşağın yaşı ilə yanaşı, həm də digər iqtisadi və sosial xarakteristikaları, məsələn, ailə mənşəyi, sinfi mənsubiyyəti, sağlamlıq durumu, təhsil səviyyəsi və gəlirləri ziyan riskini artırır, uşağın məruz qaldığı təqibin növünə təsir göstərə və uşağın üzləşdiyi ziyanın nəticələrini ağırlaşdırır bilər. Məsələn, evsiz, atılmış və ya digər formada valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların seksual zorakılığa və istismara məruz qalması riski, yaxud da silahlı qüvvələr (qruplar) və ya cinayətkar dəstə tərəfindən onların sırasına cəlb olunması və onlar tərəfindən istifadə edilməsi riski yüksək ola bilər. Xüsusən küçə uşaqlarını bir yerə toplaya və alçaldıcı şəraitdə saxlaya və ya digər zorakılıq formalarına məruz qoya, o cümlədən "sosial təmizləmə"²⁸ məqsədləri üçün öldürə bilərlər. Əlil uşaqlar ixtisaslı və ya adi tibbi yardım almaq imkanından məhrum edilə, yaxud ailələrindən və ya icmalarından kənarlaşdırıla bilərlər. Qeyri-ənənəvi ailə situasiyasına düşən, məsələn, nikahdankənar doğulan, məcburi ailə dəyərləri pozulmaqla dünyaya gətirilən,²⁹ yaxud zorlama nəticəsində doğulan uşaqlar zorakılıqla və ya ciddi ayrı-seçkiliklə üzləşə bilərlər. Hamilə qızlar ailələri tərəfindən rədd edilə və təhdidlərə, zorakılığa məruz qala, fahişəliyə məcbur edilə və ya digər alçaldıcı işlərdə istifadə edilə bilərlər.³⁰

Uşaq hüquqları

13. Uşağın maraqları baxımından "təqib" termininin müasir anlayışı uşaq hüquqlarının pozuntuları da daxil olmaqla insan hüquqlarının pozuntularının bir çox növlərini əhatə edir. Uşağa qarşı yönələn hər hansı hərəkətin təqib xarakterli olub-olmadığını müəyyənləşdirərkən UHK-nın və insan hüquqlarına dair digər beynəlxalq sənədlərin uşaqlara şamil olunan standartlarını təhlil etmək önəmlidir.³¹ UHK-da uşaqların malik olduqları bir sıra hüquqlar təsbit olunub və bu zaman onların yaşı və böyüklərdən asılılığı nəzərə alınmış və bu hüquqlar onların müdafiəsi, inkişafı və salamatlığı üçün fundamental xarakter daşıyır. Bu hüquqlar aşağıdakıları özündə ehtiva edir, amma onlarla məhdudlaşmır: valideynlərindən ayrı düşməmək (9-cu maddə); fiziki və ya psixoloji zorakılığın, sui-istifadənin, etinasız münasibətin və istismarın hər cür formalarından müdafiə edilmək (19-cu maddə); sağlamlığına

²⁷ Məisal üçün bax: "Kanada (Vətəndaşlıq və immiqrasiya məsələləri üzrə nazir) Patelə qarşı" məhkəmə işi, 2008 FC 747, [2009] 2 F.C.R. 196, Kanada, Federal Məhkəmə, 17 iyun 2008-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4a6438952.html>, 32-33-cü bəndlər.

²⁸ "Sosial təmizləmə" termini arzuolunmaz qrupun ərazidən kənarlaşdırılmasını bildirir və qətlə yetirilmə, yoxa çıxma, zorakılıq və digər qəddar rəftar hallarını özündə ehtiva edə bilər. Bax: YUNISEF, *Konvensiyanın tətbiqinə dair təlimat*, səh. 89, 91, 287. Həmçinin bax: "Küçə uşaqları (Villaqran-Morales və başqaları) Qvatemalaya qarşı" məhkəmə işi, İnter-Amerika İnsan Hüquqları Məhkəməsi (bundan sonra "İAİHM" adlandırılacaq), 19 noyabr 1999-cu il tarixli qərar, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b17bc442.html>, 190-191-ci bəndlər. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, Qvatemalada küçə uşaqlarına qarşı zorakılıq halları geniş yayılıb. İnsan hüquqları haqqında 1969-cu il tarixli Amerika Konvensiyasının (bundan sonra "İHAK" adlandırılacaq) (bu Konvensiya həm də San-Xose (Kosta-Rika) Paktı adlandırılır) 19-cu maddəsini şərh edərkən UHK-ya istinad edən məhkəmə qeyd etdi ki, dövlət onların fiziki, psixi və mənəvi toxunulmazlıq hüququnu, habelə yaşamaq hüququnu pozub, onların məhrumiyyətli həyat şəraitində yaşamaqlarının qarşısını almaq üçün tədbirlər görməyib və bununla da onları minimal səviyyədə layiqli həyat şəraitindən məhrum etmiş olub.

²⁹ Əlavə olaraq bu mənbəyə bax: BMTQAK, *Qaçqınların məcburi ailə planlaşdırılması haqqında qanunvericilik və ya siyasətə əlaqədar müirciətlərinə dair qeydlər*, avqust 2005-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4301a9184.html>.

³⁰ BMRQAK, *Cinsi mənsubiyyətə əlaqədar təqibə dair rəhbər prinsiplər*", yuxarıda qeyd edilən mənbə, 18-ci bənd.

³¹ Afrika kontekstində Uşaq hüquqları və rifahı haqqında Afrika Xartiyasını da (bundan sonra "Afrika Xartiyası" adlandırılacaq) nəzərdən keçirmək lazımdır, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b38c18.html>.

mənfi təsir göstərən ənənəvi praktikadan müdafiə edilmək (24-cü maddə); uşağın inkişafı üçün lazım olan həyat səviyyəsinə malik olmaq (27-ci maddə); qanunsuz və ya özbaşına azadlıqdan məhrum edilməmək və həbs tədbirinə yalnız son vasitə qismində məruz qalmaq (37-ci maddə); və yetkinlik yaşına çatmamış orduya cəlb olunmamaq (38-ci maddə) hüququ. UHK-da (22-ci maddə) həmçinin qaçqın uşaqların və qaçqın statusu almaq üçün müraciət edən uşaqların öz hüquqlarını həyata keçirərkən UHK-da və insan hüquqlarına və humanitar məsələlərə dair digər beynəlxalq sənədlərdə müəyyən edilmiş müvafiq müdafiə və humanitar yardımla təmin edilmək hüququ tanınır.

14. Xüsusən uşaqların böyüklərdən asılı olmaları və inkişaf tələbatlarının unikal olması səbəbindən çox zaman onların sosial-iqtisadi tələbatlarının ödənilməsi böyüklərinkinə nisbətən daha önəmli olur. Buna görə də uşağın ərizəsinin qiymətləndirilməsi zamanı mülki və siyasi hüquqlar kimi iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan məhrum edilmə də əhəmiyyətli amil ola bilər. Bir pozuntunu avtomatik olaraq digərindən daha önəmli hesab etməkdənsə, bütövlükdə ziyanın uşağa təsirini qiymətləndirmək daha önəmlidir. Bir hüququn pozulması çox zaman uşağı digər pozuntulara məruz qoyur; məsələn, təhsil hüququndan və ya lazımı həyat səviyyəsinə malik olmaq hüququndan məhrum edilmə ziyanın digər formalarının, o cümlədən zorakılığın və qəddar rəftarın baş verməsi riskinin artmasına gətirib çıxara bilər.³² Bundan başqa, uşaqların və ya valideynlərin müəyyən qrupu iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarını həyata keçirərkən siyasi, irqi, cinsi və ya dini motivlərdən və ya məqsədlərdən qaynaqlanan ayrı-seçkilik tədbirlərinə məruz qala bilərlər. BMT-nin İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar komitəsinin qeyd etdiyi kimi:

Uşaqların təhsil almaq imkanlarının olmaması çox vaxt onların digər insan hüquqlarının da pozulmasına gətirib çıxarır. Məsələn, yoxsulluq içində yaşayan və qeyri-sağlam həyat tərzini sürən uşaqlar çox zaman məcburi əməyin və digər istismar formalarının qurbanı olurlar. Bundan başqa, məsələn, qızların ibtidai məktəblərə qəbul edilməsinin səviyyəsi ilə erkən nikahların əhəmiyyətli dərəcədə azalması arasında birbaşa əlaqə mövcuddur.³³

Uşaqlara qarşı təqibin təzahürləri

15. Baxmayaraq ki, uşaqların qarşılaşdığı ziyan böyüklərinki ilə oxşar və ya eyni ola bilər, uşaqlar onu fərqli şəkildə qəbul edə bilərlər. Böyüklərə qarşı yönələn, təqib səviyyəsinə çatmayan hərəkətlər və ya təhdidlər uşağa qarşı təqib sayıla bilər, sadəcə olaraq ona görə ki, o hələ uşaqdır. Uşağın tam yetkinləşməməsi, əlverişsiz vəziyyətdə olması, özünümüdafiə mexanizmlərinin tam formalaşmaması və böyüklərdən asılılığı, eləcə də fərqli inkişaf mərhələlərində olması və məhdud imkanları onun ziyanı nə dərəcədə qavraması və ya ondan nə dərəcədə qorxması ilə birbaşa əlaqəli ola bilər.³⁴ Məsələn, baş vermiş və ya baş verə biləcək ziyanın dərəcəsi həyata və ya azadlığa qarşı təhlükənin dərəcəsi ilə az, amma adi təhdidin dərəcəsi ilə çoxdursa, uşağın fərdi

³² UHK, 5 sayılı ümumi şərh, yuxarıda qeyd edilən mənbə, 6-7-ci bəndlər. Həmçinin aşağıda verilmiş bu bölməyə də bax: "v. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozuntuları".

³³ BMT-nin İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar komitəsi (bundan sonra "İSMHK" adlandırılacaq), 11 sayılı ümumi şərh: *İlkin təhsilə dair fəaliyyət planları (Paktın 14-cü maddəsi)*, E/1992/23, 10 may 1999-cu il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4538838c0.html>, 4-cü bənd.

³⁴ Əlavə olaraq bax: "Uşaqları xilas edək" təşkilatı və YUNİSEF, *Uşağın inkişaf edən qabiliyyətləri*, 2005-ci il, <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/evolving-eng.pdf>.

xüsusiyyətləri, o cümlədən yaşı həmin ziyanı təqib hesab edib-etməmək barədə qərar verilərkən mühüm amil ola bilər. Hərəkətlərin qəddarlıq dərəcəsini və uşağa təsirini dəqiq qiymətləndirmək üçün hər bir işin təfsilatlarını öyrənmək və təqib səviyyəsini konkret uşağın işinin hallarına uyğunlaşdırmaq zəruridir.

16. Ərizəçi uşaqdırsa, o halda psixoloji ziyan amilinin nəzərdən keçirilməsi xüsusilə əhəmiyyətli ola bilər. Uşaqlar düşmənçilik mühitində özlərini daha çox itirir, qeyri-real təhdidlərə inanır, yaxud naməlum şəraitə düşdükdə emosional baxımdan əziyyət çəkirlər. Travmatik hadisələr barədə xatirələr uşağın şüurunda həkk olunub qala və onun gələcəkdə ziyana məruz qalması riskini artırır.

17. Uşaqlar həm də yaxın qohumlarına qarşı yönələn hərəkətlərə qarşı daha həssas olurlar. Uşağın ailə üzvlərinə yetirilən ziyan onda tamamilə əsaslı qorxu yarada bilər. Məsələn, valideyninin və ya himayəsində olduğu digər şəxsin zorakılığa məruz qalmasının, yoxa çıxmasının və ya qətlə yetirilməsinin şahidi olmuş uşaq, hətta bu hərəkətlər birbaşa ona qarşı yönəlməyə belə, əsaslı təqib qorxusu keçirə bilər.³⁵ Misal üçün, müəyyən situasiyalarda qəyyumluq haqqında ayrı-seçkilik xarakterli qanunvericiliyin mövcudluğu səbəbindən və ya valideynlərindən birinin və ya hər ikisinin həbsə alınması ucbatından uşağın məcburi qaydada valideynlərindən ayrı düşməsi təqibə bərabər hesab edilə bilər.³⁶

Uşaqlara qarşı təqibin formaları

18. Uşaqlar yaşları, yetkinlik səviyyəsinə çatmamaları və ya əlverişsiz vəziyyətdə olmaları ilə əlaqədar olaraq xüsusi təqib formalarına məruz qala bilərlər. Sığınacaq üçün müraciət edənin uşaq olması faktı baş vermiş və ya baş verə biləcək ziyanın qiymətləndirilməsində başlıca amil ola bilər. Bu o hallarda baş verə bilər ki, iddia edilən təqib yalnız uşaqlara qarşı yönəlmiş olsun və ya onlara qeyri-mütənəsb dərəcədə ciddi zərər yetirmiş olsun, yaxud da uşağın xüsusi hüquqlarını pozmağa qadir olsun. BMTQAK-ın İcra Komitəsi qəbul edib ki, təqibin uşaqlara qarşı yönələn formaları yetkinlik yaşına çatmayanların silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunmasını, uşaq alverini və qızların cinsi orqanlarına zədə yetirməni (bundan sonra "QCZY" adlandırılacaq) özündə ehtiva edə bilər.³⁷ Digər nümunələr aşağıdakıları özündə ehtiva edir, amma onlarla məhdudlaşmır: ailədaxili və məişət zorakılığı, məcburi nikah və ya azyaşlıların nikahı,³⁸ borc müqabilində və ya sağlamlıq üçün zərərli şəraitdə uşaq əməyindən istifadə edilməsi və məcburi uşaq əməyi,³⁹ məcburi fahişəlik və uşaq pornoqrafiyası.⁴⁰

³⁵ Misal üçün bax: "Çiçək Türkiyəyə qarşı" məhkəmə işi, ərizə № 67124/01, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (bundan sonra "AİHM" adlandırılacaq), 18 yanvar 2005-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/42d3e7ea4.html>, 173-174-cü bəndlər; "Bazorkina Rusiyaya qarşı" məhkəmə işi, ərizə № 69481/01, AİHM, 27 iyul 2006-cı il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/44cdf4ef4.html>, 140-141-ci bəndlər.

³⁶ Bax: "Livan vətəndaşı EM (şikayətçi) Daxili İşlər Nazirliyinə (cavabdeh) qarşı" məhkəmə işi, yuxarıda qeyd edilən mənbə, qaçqın statusu ilə bağlı apellyasiya ərizələri № 76226 və 76227, Yeni Zelandiya, RSAA, 12 yanvar 2009-cu il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/49a6ac0e2.html>, 112-113-cü bəndlər.

³⁷ İcra Komitəsi, 107 sayılı rəy, (g)(viii) bəndi.

³⁸ UHK, maddə 24(3); Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (bundan sonra "MSHBP" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3aa0.html>, maddə 23; İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b36c0.html>, maddə 10; Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3970.html>, maddə 16.

³⁹ UHK, 32-36-cı maddələr; Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, Uşaq əməyinin ən pis formaları haqqında Konvensiya, C182 (bundan sonra "Uşaq əməyinin ən pis formaları haqqında BƏT Konvensiyası" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ddb6e0c4.html>; Minimal yaş həddi haqqında Konvensiya, C 138 (bundan sonra "Minimal yaş həddi haqqında BƏT Konvensiyası" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/421216a34.html>, maddələr 2 (3), 2(4).

Bu cür təqib formaları həmçinin sağ qalmaq və inkişaf etmək hüquqlarının pozuntularını, habelə sərt ailə planlaşdırılması normalarından kənar doğulmuş uşaqlara⁴¹ və vətəndaşlıq hüququnu və onunla əlaqəli hüquqları itirmiş uşaqlara qarşı ciddi ayrı-seçkilik hallarını əhatə edir. Uşaqlara qarşı yönələn və sığınacaq üçün ərizələrdə tez-tez göstərilən ayrı-seçkiliyin ən geniş yayılmış bəzi formaları aşağıda daha ətraflı təsvir edilir.

i. Yetkinlik yaşına çatmayanların silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunması

19. Hazırda yaşı 18-dən aşağı olan uşaqların silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunmasının və silahlı münaqişələrdə uşaqlardan istifadənin qadağan edilməsi ilə bağlı fikir birliyi artmaqdadır.⁴² Beynəlxalq humanitar hüquq yaşı 15-dən aşağı olan uşaqların silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunmasını və istər beynəlxalq,⁴³ istərsə də qeyri-beynəlxalq⁴⁴ münaqişələrdə iştirakını qadağan edir. UHK-nın 38-ci maddəsində iştirakçı dövlətlərin beynəlxalq humanitar hüquq üzrə öhdəlikləri öz əksini tapıb. Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutunda silahlı münaqişə zamanı yaşı 15-dən aşağı olan uşaqların hərbi səfərbərliyə alınması və silahlı qüvvələrdə istifadəsi hərbi cinayət kimi təsvif olunur.⁴⁵ Syerra-Leone üzrə Xüsusi Məhkəmə bu nəticəyə gəlib ki, yaşı 15-dən aşağı olan uşaqların silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunması beynəlxalq ümumi hüquqa əsasən cinayət əməli təşkil edir.⁴⁶

20. UHK-ya əlavə olunmuş Uşaqların silahlı münaqişələrdə iştirakına dair Fakultativ Protokolda nəzərdə tutulur ki, iştirakçı dövlətlər silahlı qüvvələrinin yaşı 18-dən aşağı olan bütün üzvlərinin döyüş əməliyyatlarında iştirak etməməsini və silahlı qüvvələr sırasına məcburi qaydada çağırılmamasını təmin etmək üçün mümkün olan bütün tədbirləri görməlidirlər.⁴⁷ Fakultativ Protokol

---

⁴⁰ UHK, maddə 34; Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın "Uşaq ticarətinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair Fakultativ Protokolu", <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b38bc.html>.

⁴¹ Məsəl üçün bax: "Ksu Yun Jenq Qonzalesə qarşı" məhkəmə işi № 01-71623, ABŞ-in 9-cu dairə apellyasiya məhkəməsi, 26 may 2005-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b17c7082.html>; həmçinin *Çen Şi Hayın işi* üzrə yuxarıda qeyd edilən qərara bax.

⁴² Bax: YUNİSEF, Silahlı qüvvələrə və ya silahlı qruplaşmalara cəlb olunmuş uşaqlarla bağlı Paris prinsipləri və tövsiyələri, fevral 2016-cı il (bundan sonra "Paris prinsipləri" adlandırılacaq). Bu sənəd məcburi qüvvəyə malik olmasa da, yetkinlik yaşına çatmayanların silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunmasının tamamilə qadağan edilməsi istiqamətində ciddi tendensiyanı özündə əks etdirir. Həmçinin bax: BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1612 (2005) sayılı qətnaməsi (silahlı münaqişələrdə iştirak edən uşaqlar haqqında), 26 iyul 2005-ci il, S/RES/1612, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/43f308d6c.html>, 1-ci bənd; Silahlı münaqişədən zərər çəkən uşaqların müdafiəsinə dair 1549 sayılı qətnamə, S/RES/1539, 22 aprel 2004-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/411236fd4.html>.

⁴³ 12 avqust 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyalarına əlavə olunmuş Beynəlxalq silahlı münaqişələrin qurbanlarının müdafiəsinə dair Protokol (I Protokol), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b36b4.html>, maddə 77(2).

⁴⁴ 12 avqust 1949-cu il tarixli Cenevrə Konvensiyalarına əlavə olunmuş Qeyri-beynəlxalq silahlı münaqişələrin qurbanlarının müdafiəsinə dair Protokol (II Protokol), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b37f40.html>, maddə 4(3).

⁴⁵ BMT Baş Assambleyası, *Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutu*, A/CONF. 183/9, 17 iyul 1998-ci il (bundan sonra "BCM-in Statutu" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3a84.html>, maddə 8 (2) (b) [xxvi] və (e)[vii].

⁴⁶ Bax: "Prokuror Sem Hinqa Normana qarşı" məhkəmə işi № SCSL-2004-14-AR72(E), Yurisdiksiyanın mövcud olmaması ilə bağlı ilkin vəsatət (uşaqların silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunması), 31 may 2004-cü il, 52-53-cü bəndlər; BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası, Syerra-Leone üzrə xüsusi məhkəmənin yaradılması barədə Baş katibin məruzəsi, 4 oktyabr 2000-ci il, S/2000/915, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6afb4.html>, 17-ci bənd – bu məruzədə uşaqların silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunmasına qoyulmuş qadağanın adət hüququ norması xarakteri daşdığı təsdiq edilib.

⁴⁷ Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın Uşaqların silahlı münaqişələrdə iştirakına dair Fakultativ Protokolu, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/47fdfb180.html>, 1-2-ci maddələr. Hazırda 127 dövlət Fakultativ Protokolun iştirakçısıdır. Həmçinin silahlı qüvvələr sırasına məcburi cəlb edilmək üçün minimal yaş həddi qismində 18 yaşı müəyyən etmiş Afrika Xartiyasına (maddələr 2 və 22.2) və yaşı 18-dən aşağı olan

dövlətin silahlı qüvvələrinə aid olmayan silahlı qruplar tərəfindən yaşı 18-dən aşağı olan uşaqların öz sıralarına cəlb olunmasına və döyüş əməliyyatlarında iştirakına bütün hallarda tam qadağa qoyur.⁴⁸ Protokol vasitəsilə həmçinin UHK-nın 38-ci maddəsində dəyişiklik edilərək silahlı qüvvələr sırasına könüllü qoşulmanın minimal yaş həddi artırılıb.⁴⁹ Dövlətlər həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların dövlətin silahlı qüvvələrinə aid olmayan silahlı qruplar tərəfindən öz sıralarına cəlb olunmasını və döyüşçü kimi istifadəsini qadağan etmək və cinayət əməli kimi müəyyən etmək üçün mümkün olan bütün tədbirləri görməyi öhdələrinə götürüblər.⁵⁰ Uşaq Hüquqları Komitəsi vurğulayıb ki:

... yetkinlik yaşına çatmayanların silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunması (o cümlədən seksual xidmətlər göstərmək və hərbiçilərlə məcburi nikaha girmək üçün qızların cəlb olunması) və hərbi əməliyyatlarda birbaşa və ya dolayı iştirakı insan hüquqlarının ciddi pozuntusunu təşkil edir və buna görə də təqib sayılır və silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunma və döyüş əməliyyatlarında iştirak etmə qorxusu əsaslıdırsa və bu cür cəlb olunma "irqi, dini mənsubiyyətə, vətəndaşlığa, yaxud müəyyən sosial qrupa mənsubluğa və ya siyasi əqidəyə" əsaslanırsa (Qaçqınların statusu haqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi), belə hallar qaçqın statusunun verilməsi ilə nəticələnməlidir.⁵¹

21. BMTQAK-ın rəyinə görə, hərbi əməliyyatlarda birbaşa iştirak üçün yaşı 18-dən aşağı olan uşaqların məcburi qaydada dövlətin silahlı qüvvələri sırasına cəlb olunması təqibə bərabər sayılır. Eyni sözlər uşağın silahlı qüvvələr sırasına məcburi cəlb olunma təhlükəsi və ya bu cür məcburi cəlb olunmadan yayınmağa və ya dövlətin silahlı qüvvələrindən fərariilik etməyə görə cəzalandırılma təhlükəsi altında olduğu hallara da aiddir. Silahlı qeyri-dövlət qrupunun yaşı 18-dən aşağı olan hər hansı uşağı öz sıralarına cəlb etməsi də eynilə təqib sayılır.

22. UHK-nın Uşaqların silahlı münaqişələrdə iştirakına dair Fakultativ Protokoluna əsasən, dövlətlərin yaşı 16-dan yuxarı olan uşaqları silahlı qüvvələr sırasına cəlb etmələrinə icazə verilir.⁵² Lakin bunu edən dövlətlərin hakimiyyət orqanları bu cəlbətmənin könüllü olmasını təmin etmək üçün müvafiq təminatlar müəyyən etməlidirlər, yəni bu cür cəlbətmə valideynlərin məlumatlı razılığı əsasında olmalıdır, silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunan uşaqlar isə cəlb edildikləri anadək yaşlarını sübut edən sənədləri təqdim etməlidirlər. Belə hallarda silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunmanın həqiqətən könüllü olub-olmadığının qiymətləndirmək önəmlidir və bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, uşaqlar oğurlanma, manipulyasiya və məcbur edilmə halları qarşısında xüsusilə müdafiəsiz durumda olurlar və onların silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunmağa müqavimət göstərmək imkanları daha az olur. Onlar silahlı qüvvələr sırasına məcburi cəlb olunmağa özünümüdafiə üçün, ailələrinə ziyan dəyməsinə yol verməmək üçün, arzuolunmaz nikahdan və ya evlərindəki seksual zorakılıqdan müdafiə olunmaq üçün, yaxud da qida və sığınacaq kimi zəruri yaşayış vasitələri əldə etmək üçün

---

uşaqların silahlı qüvvələr sırasına məcburi cəlb edilməsini uşaq əməyinin ən pis formaları sırasına daxil edən Uşaq əməyinin ən pis formaları haqqında BƏT Konvensiyasına (maddələr 2 və 3(a)) bax.

⁴⁸ UHK-nın Uşaqların silahlı münaqişələrdə iştirakına dair Fakultativ Protokolu, maddə 4.

⁴⁹ Yəni orada, maddə 3.

⁵⁰ Yəni orada, maddə 4.

⁵¹ UHK, 6 sayılı ümumi şərh, 59-cu bənd. Həmçinin 58-ci bəndə bax.

⁵² UHK-nın Uşaqların silahlı münaqişələrdə iştirakına dair Fakultativ Protokolu, maddə 3. İştirakçı dövlətlərdən tələb olunur ki, silahlı qüvvələr sırasına könüllü cəlb edilmək üçün UHK-nın 38-ci maddəsinin 3-cü bəndində müəyyən edilmiş minimal yaş həddini artırıb 15-dən 16-ya çatdırsınlar.

razılıq verə bilirlər. Həmçinin bu uşaqların ailələri də, risklərə və təhlükələrə baxmayaraq, onları silahlı münaqişədə iştiraka sövq edə bilirlər.

23. Bundan əlavə, uşaqlarda əsaslı təqib qorxusu silahlı qüvvələrin və ya hərbi qruplaşmaların üzvləri tərəfindən məruz qaldıqları rəftarla və (və ya) onlardan tələb olunan hərəkətlərlə əlaqədar yarana bilər. Silahlı qüvvələrdəki qızlardan və oğlanlardan əşpaz, yükdaşıyan, kuryer, casus kimi xidmət etmək, habelə döyüşlərdə birbaşa iştirak etmək tələb oluna bilər. Konkret olaraq qızları hərbiçilərlə cinsi əlaqədə olmağa məcbur edə bilirlər.⁵³ Onu da nəzərə almaq önəmlidir ki, silahlı qüvvələrdən və ya qruplardan tərxis olunmuş uşaqlar öz ölkələrinə və icmalarına qayıtdıqdan sonra təhdid edilə, yenidən silahlı qüvvələr sırasına cəlb oluna və ya cəzalandırıla, o cümlədən həbsə alına və ya məhkəməsiz edam edilə bilirlər.

ii. Uşaq alveri və uşaq əməyi

24. Bəzi ölkələrdə qəbul edilir ki, insan alverinin qurbanı olan və ya qurbanı olacağından qorxan uşaqların qaçqın statusu üçün müraciət etməkdən ötrü əsaslı səbəbləri var.⁵⁴ BMTQAK-ın "İnsan alveri qurbanlarına və insan alverinə məruz qalma riski altında olan şəxslərə dair rəhbər prinsipləri" sığınacaq üçün müraciət etmiş uşaqlara da eynilə şamil olunur. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, insan alveri uşağa xüsusi təsir göstərir və onun nəticəsində uşaq hüquqları pozulmuş olur.⁵⁵

25. Uşaq alveri müxtəlif səbəblərdən baş verir, amma bu hərəkətlərin hamısının ümumi məqsədi olur: insanları istismar etmək vasitəsilə gəlir əldə etmək.⁵⁶ Bu baxımdan nəzərə almaq önəmlidir ki, istismar məqsədi ilə uşaqların insan alverinə cəlb olunması, daşınması, təhvil verilməsi, gizlədilməsi və ya qəbul edilməsi tətbiq edilmiş vasitələrdən asılı olmayaraq insan alverinin bir formasıdır. Buna görə də bu hərəkətlərə uşağın razılıq verib-verməməsi əhəmiyyət daşıyır.⁵⁷

26. Uşaq alveri bir sıra təməl hüquqların ciddi pozuntusudur və buna görə də təqib sayılır. Bu hüquqlara aşağıdakılar daxildir: yaşamaq, sağ qalmaq və inkişaf etmək hüququ; seksual istismar və qəddar rəftar da daxil olmaqla zorakılığın bütün formalarından müdafiə edilmək hüququ; uşaq əməyindən müdafiə edilmək hüququ;

---

⁵³ "Paris prinsipləri"ndə "silahlı qüvvələrdə və ya qruplarda iştirak edən uşaqlar" termininin anlayışı aşağıdakı kimi verilir: "silahlı qüvvələrdə və ya qruplarda iştirak edən, yaşı 18-dən aşağı olan, silahlı qüvvələr və ya qruplar sırasına cəlb olunan və hər hansı qismində, o cümlədən döyüşçü, əşpaz, yükdaşıyan, kuryer, casus qismində və ya seksual məqsədlər üçün istifadə edilən istənilən qız və ya oğlan uşağı. Bu anlayış təkcə hərbi əməliyyatlarda birbaşa iştirak edən uşaqları əhatə etmir", maddə 2.1.

⁵⁴ Məsəl üçün bax: "Oqbeydə daxili işlər nazirinə qarşı" məhkəmə işi № HX/08391/2002, U.K. IAT, 10 may 2001-ci il (dərc olunmayıb); "Li və başqaları vətəndaşlıq və immiqrasiya məsələləri üzrə nazirə qarşı" məhkəmə işi № IMM-932-00, Kanada, Federal Məhkəmə, 11 dekabr 2000-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b18d3682.html>.

⁵⁵ Bax: BMTQAK, *İnsan alverinin qurbanlarına dair rəhbər prinsiplər*. Həmçinin bax: YUNISEF, *İnsan alverinin qurbanı olan uşaqların müdafiəsinə dair rəhbər prinsiplər*, oktyabr 2006-cı il, http://www.unicef.org/ceecis/0610-Unicef_Victims_Guidelines_en.pdf – bu sənəddə insan alverinə məruz qalmış uşaqların qaçqın statusu almaq hüququ qeyd edilir.

⁵⁶ Bu səbəblər aşağıdakıları özündə ehtiva edir, amma onlarla məhdudlaşmır: məcburi uşaq əməyi, borcun qaytarılması üçün işlətmə, seksual istismar, silahlı qüvvələr və ya qruplar sırasına cəlb edilmə və qanunsuz övladlığa götürmə. Konkret olaraq qızlar seksual istismar üçün və ya müəyyən niyyətlər güdən evlilik üçün, oğlanlar isə məcburi əməyin müxtəlif formalarının tətbiqi üçün insan alverinə məruz qala bilərlər.

⁵⁷ "İnsan alveri" termininin anlayışı üçün aşağıdakı beynəlxalq və regional sənədlərə bax: BMT-nin Beynəlxalq Mütəşəkkil Cəmiyyətə Aidiyən Konvensiyasına əlavə olaraq qəbul edilmiş İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, cəzalandırılması və kökünün kəsilməsinə dair Protokol, 15 noyabr 2000-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4720706c0.html>, konkret olaraq 3-cü maddə; İnsan alverinə qarşı tədbirlər haqqında Avropa Şurasının Konvensiyası, Avropa Şurasının müqavilələr seriyası № 197, 3 may 2005-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/43fded544.html>.

və UHK-nın 35-ci maddəsində xüsusi olaraq nəzərdə tutulduğu kimi, uşaq oğurluğundan, uşaq ticarətindən və qaçaqmalçılığından müdafiə edilmək hüququ.⁵⁸

27. İnsan alverinin qurbanı olmuş və sonra öz mənşə ölkəsinə qayıtmış uşağa qarşı insan alveri şəkəsinin üzvlərinin qisasçı hərəkətlərinin, onun sosial təcrid halına düşməsinin, cəmiyyətdən kənarlaşdırılmasının və ayrı-seçkiliyə məruz qalmasının⁵⁹ uşağa təsirləri uşağın maraqları nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir. Məsələn, seksual istismar məqsədi ilə insan alverinə məruz qalmış qız geri qayıtdıqdan sonra ailəsi ondan imtina edə və o öz icmasında hamı tərəfindən tərkd edilmiş insana çevrilər bilər. Eləcə də oxuması, işləməsi və ailəsinə pul göndərməsi ümidi ilə oğlan uşağın xaricə göndərmiş valideynləri onun insan alverinin qurbanı olaraq məcburi əməyə cəlb olunduğunu öyrəndikləri təqdirdə onu ailə üzvləri sırasından çıxara bilərlər. İnsan alverinin qurbanı olan bu cür uşaqlar evə qayıtdıqları təqdirdə onların hüquqları, o cümlədən sağ qalma hüququ onlar üçün əlçatmaz ola və həmin hüquqlardan istifadə etmək imkanları çox məhdud ola bilər.

28. İnsan alverinin qurbanı olan uşaqların sığınacaq işləri ilə bağlı qərar qəbul edənlər insan alverinin təşkilində və buna razılıq verilməsində uşağın valideynlərinin və digər ailə üzvlərinin və ya qəyyumlarının mümkün iştirakının əlamətlərinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Belə hallarda dövlətin uşağı müdafiə etmək iqtidarında və istəyində olub-olmadığını diqqətlə qiymətləndirmək lazımdır. İnsan alverinə (təkrar insan alverinə) və ya ciddi qisas aktlarına məruz qalma təhlükəsi altında olan uşaqların "qaçqın" termininin anlayışında nəzərdə tutulmuş təqibə məruz qalma qorxusu əsaslı hesab edilməlidir.

29. Beynəlxalq hüquqda insan alverindən əlavə həm də ağır əmək formaları, məsələn, kölə halına salma, borc müqabilində işlətmə, eləcə də uşaqların fahişəlikdə, pornoqrafiyada və qanunsuz fəaliyyətlərdə (məsələn, narkotik alverində) istifadəsi qadağan olunur.⁶⁰ Belə praktikalar insan hüquqlarının ciddi pozuntusunu təşkil edir və buna görə də, istər ayrıca, istərsə də insan alveri çərçivəsində həyata keçirilmələrindən asılı olmayaraq, təqibə hesab olunurlar.

30. Uşağın sağlamlığına, təhlükəsizliyinə və mənəviyyatına ziyan yetirə bilən, "təhlükəli əmək" kimi tanınan iş növləri də beynəlxalq hüquqda qadağan olunur.⁶¹ Əməyin təhlükəli olub-olmadığını müəyyənləşdirərkən iş şəraitinə aid aşağıdakı amillər nəzərdən keçirilməlidir: iş uşağı fiziki və ya psixi zorakılığa məruz qoyurmu; iş yerində, su altında, təhlükəli hündürlüklərdə və ya qapalı məkanlarda yerinə yetirilirmi; iş təhlükəli avadanlıqlarla və ya ağır yüklərin əllə daşınması yolu ilə yerinə yetirilirmi; iş saatları həddən artıq uzundurmu və iş qeyri-sağlam şəraitdə yerinə yetirilirmi?⁶² İşə qəbul üçün müəyyən edilmiş minimal yaş həddinə çatmayan uşağın təhsilinə və dolğun inkişafına mane ola bilən müəyyən iş növləri də beynəlxalq normalarla qadağan olunur.⁶³ Konkret uşağın yaşantıları, yaşı və digər hallar nəzərə alınmaqla əməyin bu cür formaları təqibə bərabər hesab oluna bilər. Məsələn, uşaq onun fiziki və ya psixi

⁵⁸ Uşaq alveri ilə əlaqədar insan hüquqlarının müdafiəsi sisteminin ətraflı təhlili üçün bax: YUNİSEF, *Konvensiyanın tətbiqinə dair təlimat*, yuxarıda qeyd edilən mənbə, konkret olaraq 531-542-ci səhifələr.

⁵⁹ BMTQAK, *İnsan alverinin qurbanlarına dair rəhbər prinsiplər*, yuxarıda qeyd edilən mənbə, 17-18-ci bəndlər.

⁶⁰ Uşaq əməyinin ən pis formaları haqqında BƏT Konvensiyası, maddə 3 (a-c).

⁶¹ Yenə orada, maddə 3(d).

⁶² Yenə orada, maddə 4, eləcə də Uşaq əməyinin ən pis formaları haqqında BƏT-in Təvsiyəsi, 1999-cu il, R190, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ddb6ef34.html>, 3 və 4-cü bəndlər.

⁶³ Minimal yaş həddi haqqında BƏT Konvensiyası, maddə 2.

sağlamlığına və inkişafına ziyan yetirə biləcək zərərli işi yerinə yetirməyə məcbur edilərsə, buna təqib kimi baxmaq olar.

iii. Qadın cinsi orqanlarına zədə yetirilməsi

31. QCZY-nin bütün formaları⁶⁴ beynəlxalq və milli məhkəmə praktikasına və hüquq doktrinasına əsasən zərərli hesab olunur və bir sıra insan hüquqlarını pozur.⁶⁵ Bir çox ölkələr etiraf ediblər ki, QCZY sağlamlığa ağır ziyan yetirir ki, bu da təqibə bərabər sayıla bilər.⁶⁶ Bu praktikaya əsas etibar ilə azyaşlı qızlar məruz qaldığına görə,⁶⁷ onu uşaqlara qarşı yönələn təqib forması hesab etmək olar. Qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi kontekstində QCZY barəsində əlavə məlumat üçün bu mənbəyə bax: BMTQAK, *Qadın cinsi orqanlarına zədə yetirilməsi ilə bağlı qaçqın statusunun verilməsinə dair rəhbər prinsiplər*.⁶⁸

iv. Uşaqlara qarşı məişət zorakılığı

32. UHK uşaqlara qarşı valideynləri və ya digər şəxslər tərəfindən törədilən zorakılığın bütün formalarını, o cümlədən fiziki, psixoloji və seksual zorakılığı qadağan edir.⁶⁹ Uşaqlara qarşı zorakılıq onlarla qan qohumluğu olan, yaxından bağlılığı olan və ya qanun əsasında onlarla əlaqəli olan şəxslər tərəfindən şəxsi zəmində törədilə bilər.⁷⁰ Baxmayaraq ki, zorakılıq çox zaman intizam məqsədləri üçün tətbiq edilir, yadda saxlamaq vacibdir ki, uşaqlara münasibətdə valideynlik və ya qəyyumluq vəzifələrinin yerinə yetirilməsi çox vaxt uşağın müdafiəsi üçün fiziki tədbirlər və ya müdaxilələr tələb etsə də, bunlar bilərəkdən uşağı incitmə və ya alçaltma məqsədi ilə güc tətbiqindən tamamilə fərqli məsələlərdir.⁷¹ Zorakılığın müəyyən formaları, xüsusən çox kiçik yaşlı uşaqlara tətbiq edilənlər onlara daimi xarakterli ziyan yetirə və hətta ölümlərinə səbəb ola bilər, hərçənd ki, zorakılığı törədənlər bu cür ziyan yetirmək niyyətində olmaya bilərlər.⁷² Ailədə törədilən zorakılıq uşaqlara xüsusilə güclü təsir göstərə bilər, çünki çox vaxt onların kənardan dəstəkləri olmur.⁷³

⁶⁴ QCZY qadının xarici cinsi orqanlarının qismən və ya bütünlüklə kəsilib götürülməsinə və ya qadının cinsi orqanlarına qeyri-tibbi məqsədlərlə zədə yetirilməsinə yönələn bütün hərəkətləri özündə ehtiva edir. Əlavə olaraq bax: BMT-nin İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı (BMTİHAK), BMT-nin İV/QİÇS üzrə Birgə Proqramı (UNAIDS) və digər qurumlar, *Qadın cinsi orqanlarına zədə yetirilməsinin kökünün kəsilməsi*, fevral 2008-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/47c6aa6e2.html>.

⁶⁵ Bu hüquqlara aşağıdakılar daxildir: yaşamaq hüququ, işgəncələrdən və qaddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftardan müdafiə edilmək hüququ, fiziki və psixoloji zorakılıqdan müdafiə edilmək hüququ və mümkün olan ən yüksək sağlamlıq səviyyəsinin təmin edilməsi hüququ.

⁶⁶ Məsəl üçün bax: *Madmuazel Diop Amunatanın işi*, 164078, Qaçqınların işləri üzə komitə (bundan sonra "QİK" adlandırılacaq), Fransa, 17 iyul 1991-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b7294.html>; *Xadra Hassan Fərəh, Maqa Dahir Buraleh və Hodan Dahir Buralehin işi*, Kanada, İQS, 10 may 1994-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b70618.html>; *Fauziya Kasiqanın işi*, 3278, ABŞ-ın immiqrasiya şikayətləri üzrə şurası (bundan sonra "İŞS" adlandırılacaq), 13 iyun 1996-cı il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/47bb00782.html>.

⁶⁷ QCZY praktikası çox zaman 15 yaşına çatmayan qızlara tətbiq edilir, hərçənd, daha yuxarı yaşlı qızlar və qadınlar da bu praktikaya məruz qala bilərlər.

⁶⁸ BMTQAK, *QCZY-yə dair rəhbər prinsiplər*, yuxarıda qeyd edilən mənbə.

⁶⁹ UHK, 19 və 37-ci maddələr.

⁷⁰ Qadınlara qarşı zorakılığın kökünün kəsilməsi haqqında Bəyannamə, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f25d2c.html>, maddə 2(a).

⁷¹ Bax: UHK, 8 (2006) sayılı ümumi şərh: *Uşağın fiziki cəzadan və digər qəddar və ya ləyaqəti alçaldan cəza formalarından müdafiə edilmək hüququ (19-cu maddə; 28-ci maddənin 2-ci bəndi; və 37-ci maddə)*, CRC/C/GC/8, 2 mart 2007-ci il (bundan sonra "UHK, 8 sayılı ümumi şərh" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/460bc7772.html>, 13-14, 26-cı bəndlər.

⁷² BMT-nin uşaqlara qarşı zorakılıqla əlaqədar araşdırması, yuxarıda qeyd edilən mənbə, 40-cı bənd.

⁷³ Əlavə olaraq bax: YUNİSEF, *Qadınlara və qızlara qarşı məişət zorakılığı*, 6 sayılı icmal (*Innocenti Digest*), 2000-ci il, <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/digest6e.pdf>.

33. Bəzi ölkələr etiraf ediblər ki, fiziki, seksual və psixi xarakterli müəyyən məişət zorakılığı aktları təqib sayıla bilər.⁷⁴ Belə aktlara aşağıdakılar misal ola bilər: döymə, ailə daxilində seksual zorakılıq, qan qohumu ilə cinsi əlaqə, ənənəvi zərərli praktikalar, namus üstündə törədilən cinayətlər, erkən və məcburi nikahlar, zorlama, habelə varlanma məqsədi ilə törədilən seksual istismarla bağlı zorakılıq.⁷⁵ Bəzi hallarda psixoloji zorakılıq qurbana fiziki zorakılıq qədər zərər yetirə və təqibə bərabər hesab oluna bilər. Belə zorakılıq alçaltmanın ciddi formalarını, təhdidləri, təhqirləri, təzyiqlərin təsirlərini, habelə psixoloji ziyan yetirə və ya bu cür ziyanla nəticələnə bilən digər praktikaları özündə ehtiva edə bilər.⁷⁶ Məişət zorakılığı həmçinin işgəncələrin və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza formalarının tərkib hissəsi qismində baş verə bilər.⁷⁷ Hərəkətlərin təqib hesab olunması üçün onun minimal qəddarlıq səviyyəsinə çatması tələb olunur. Zərərin minimal qəddarlıq səviyyəsinə çatıb-çatmadığını qiymətləndirərkən bir sıra amillər, məsələn, hərəkətlərin mütəmadiyi, işlədilən metodlar, hərəkətlərin müddəti və konkret uşağa təsiri nəzərə alınmalıdır. Həmçinin uşağın yaşını və hüquqpozandan asılı olub-olmadığını, habelə hərəkətlərin onun fiziki və psixoloji inkişafına və rifahına uzunmüddətli təsirlərini nəzərə almaq lazımdır.

v. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozuntuları

34. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsi uşağın sağ qalması və inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.⁷⁸ BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi bildirib ki:

*... sağ qalmaq və inkişaf etmək hüququ yalnız hərtərəfli yanaşma sayəsində reallaşdırıla bilər ki, bunu da Konvensiyanın bütün digər müddələrinin yerinə yetirilməsi yolu ilə, o cümlədən sağlamlıq, normal qidalanma, sosial təminat, adekvat yaşayış şəraiti, sağlam və təhlükəsiz ətraf mühit və təhsil hüquqlarından istifadənin və həmyaşıdlarla oyunların vasitəsilə həyata keçirmək olar.*⁷⁹

UHK-da və İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktda iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tədricən həyata keçirilməsi nəzərdə tutulsa da, bu sənədlər iştirakçı dövlətlərin üzərinə dərhal qüvvəyə minən müəyyən öhdəliklər qoyur.⁸⁰ Bu öhdəliklərə repressiv tədbirlərdən imtina edilməsi, hər bir hüququn ən azı minimal səviyyədə təmin olunması, habelə bu hüquqlardan istifadə zamanı ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinin təmin olunması daxildir.⁸¹

⁷⁴ BMTQAK, *Qadınların və qızların müdafiəsinə dair təlimat*, fevral 2008-ci il,

<http://www.unhcr.org/refworld/docid/47cfc2962.html>, səh. 142-144. Misal üçün bu mənbəyə də bax: *Mariya Esperansa Kastilyo kimi tanınan Rozalba Agirre Servantes İmmiqrasiya və Naturalizasiya Xidmətinə qarşı*, ABS, 9-cu dairə apellyasiya məhkəməsi, 21 mart 2001-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f37adc24.html>.

⁷⁵ BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası, İnsan hüquqlarına dair qətnamə № 2005/41: Qadınlara qarşı zorakılığın kökünü kəsilməsi, E/CN.4/RES/2005/41, 19 aprel 2005-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/45377c59c.html>, 5-ci bənd.

⁷⁶ UHK, *8 sayılı ümumi şərh*, yuxarıda qeyd edilən mənbə, 11-ci bənd. Həmçinin bax: BMT-nin uşaqlara qarşı zorakılıqla əlaqədar araşdırması, yuxarıda qeyd edilən mənbə, 42-ci bənd; YUNİSEF, *Qadınlara və qızlara qarşı məişət zorakılığı*, yuxarıda qeyd edilən mənbə, səh. 2-4.

⁷⁷ UHK, *8 sayılı ümumi şərh*, yuxarıda qeyd edilən mənbə, 12-ci bənd; İnsan Hüquqları Şurası, İşgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növləri üzrə xüsusi məruzəçinin məruzəsi, A/HRC/7/3, 15 yanvar 2008-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/47c2c5452.html>, 45-49-cu bəndlər.

⁷⁸ UHK, maddə 6.2.

⁷⁹ UHK, *7 sayılı ümumi şərh*: *Erkən uşaqlıq dövründə uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsi*, CRC/C/GC/7/Rev.1, 20 sentyabr 2006-cı il (bundan sonra "UHK, 7 sayılı ümumi şərh" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/460bc5a62.html>, 10-cu bənd.

⁸⁰ Bax: İSMHK, *3 sayılı ümumi şərh*: *İştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin xarakteri (Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndi)*, E/1991/23, 14 dekabr 1990-cı il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4538838e10.html>, 1-ci bənd; UHK, *5 sayılı ümumi şərh*, 6-cı bənd.

⁸¹ Bax: BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası, Niderlandın BMT-nin Cenevrədəki mənzil-qərarəhəndəki daimi missiyasının İnsan Hüquqları Mərkəzinə ünvanlanmış 05.12.86 tarixli verbal notası ("Limburq prinsipləri"), 8 yanvar

35. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması, əgər həmin hüquq ən azı minimal səviyyədə təmin olunmayıbsa, təqib hesab oluna bilər. Məsələn, küçə uşaqlarının adekvat yaşayış şəraiti (o cümlədən ərzaq, su və mənzil təminatı) hüququndan məhrum edilməsi uşağın inkişafına və sağ qalmasına təhlükə yaradan dözülməz çətinliklərə gətirib çıxara bilər. Eynilə, tibbi yardımdan məhrum edilmə, xüsusən uşaq həyat üçün təhlükəli xəstəliklərdən əziyyət çəkdiyi hallarda, təqibə bərabər hesab oluna bilər.⁸² Həmçinin bir sıra az ağır pozuntuların məcmu halında baş verməsi də təqib sayıla bilər.⁸³ Məsələn, əlil və vətəndaşlığı olmayan uşaqların doğumlarının qeydiyyatına imkan verilməməsi və nəticədə onların təhsildən, səhiyyə xidmətlərindən və digər xidmətlərdən kənar qalması buna misal ola bilər.⁸⁴

36. Ayırı-seçkilik xarakterli tədbirlər konkret uşaq üçün xeyli dərəcədə zərərli nəticələrə gətirib çıxararsa, təqib hesab oluna bilər.⁸⁵ Xüsusən belə ayırı-seçkilik formalarına böyüklərin qayğı və dəstəyindən məhrum olan, valideynlərini itirən, valideynləri tərəfindən atılan və ya qəbul edilməyən, evlərindəki zorakılıqdan qaçan uşaqlar məruz qala bilərlər. Baxmayaraq ki, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan məhrum edilməyə gətirib çıxaran ayırı-seçkilik xarakterli hərəkətlərin heç də hamısı təqibə bərabər sayılmır, konkret uşaq üçün bu cür hərəkətlərin hazırda doğurduğu və gələcəkdə doğura biləcəyi nəticələri qiymətləndirmək vacibdir. Məsələn, təhsilin fundamental əhəmiyyətini və bu hüquqdan məhrum edilmənin uşağın gələcəyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdiyini nəzərə alsaq, uşağı təhsil sistemində buraxmaqdan imtina edilməsi onu ağır ziyanə məruz qoya bilər.⁸⁶ Cəmiyyət qızların təhsilinə dözümsüzlüklə yanaşa bilər,⁸⁷ yaxud da irqi və ya etnik zəmində məruz qaldığı ziyanın ucbatından uşağın məktəbə getməsi onun üçün dözülməz ola bilər.⁸⁸

1987-ci il, E/CN.4/1987/17, B.16, 21-22, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/48abd5790.html>; Beynəlxalq Hüquqşünaslar Komissiyası, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozuntuları ilə əlaqədar Maastrixt rəhbər prinsipləri, 26 yanvar 1997-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/48abd5730.html>, II.9 və 11.

⁸² Misal üçün bax: *QYBM, iş № N94/04178, N94/04178*, Avstraliya, Qaçqınların işlərinə yenidən baxılması üzrə məhkəmə (QYBM), 10 iyun 1994-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b6300.html>.

⁸³ BMTQAK, *Təlimat*, 53-cü bənd. Həmçinin bax: "*Kanada (Vətəndaşlıq və İmmiqrasiya Nazirliyi) Oha qarşı*" məhkəmə işi, 2009 FC 506, Kanada, Federal Məhkəmə, 22 may 2009-cu il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4a897a1c2.html>, 10-cu bənd.

⁸⁴ Bax: "*Azyaşlı uşaqlar Yin və Bosiko Dominikan Respublikasına qarşı*" məhkəmə işi, İAİHM, 9 sentyabr 2005-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/44e497d94.html>. Bu işdə Haiti mənşəli iki qızın vətəndaşlıq və təhsil hüququ, digər səbəblərlə yanaşı, ona görə rədd edilmişdi ki, onların doğum şəhadətnaməsi yox idi; "*Yeniyyətələri yenidən tərbiyyəsi institutu Paraqvaya qarşı*" məhkəmə işi, İAİHM, 2 sentyabr 2004-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b17bab62.html>. Bu işdə Məhkəmə müəyyən etdi ki, ən əlverişsiz vəziyyətdə olan qruplara zəruri tibbi yardım göstərməkdən imtina edilməsi İHAK-da nəzərdə tutulmuş yaşamaq hüququnun pozuntusunu təşkil edir. Həmçinin bax: UHK, 7 sayılı ümumi şərh, 25-ci bənd; UHK, 9 (2006) sayılı ümumi şərh: Əlil uşaqların hüquqları, CRC/C/GC/9, 27 fevral 2007-ci il (bundan sonra "UHK, 9 sayılı ümumi şərh" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/461b93f72.html>, 35-36-cı bəndlər.

⁸⁵ BMTQAK, *Təlimat*, 53-cü bənd.

⁸⁶ *QYBM, iş № V95/03256*, [1995] RRTA 2263, Avstraliya, QYBM, 9 oktyabr 1995-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b17c13a2.html> – bu işdə məhkəmə müəyyən etdi ki: "şəxsin ayırı-seçkilik səbəbindən ibtidai təhsilə buraxılmaması əsas insan hüququnun təqibə bərabər sayılan pozuntusudur", 47-ci bənd.

⁸⁷ Bax: "*Əli Vətəndaşlıq və immiqrasiya nazirinə qarşı*" məhkəmə işi, IMM-3404-95, Kanada, İQS, 23 sentyabr 1996-cı il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b18e21b2.html> – bu iş Əfqanıstandan olan 9 yaşlı qızla əlaqədar idi. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki: "Təhsil əsas insan hüququdur və mən Şuraya göstəriş verirəm ki, bu qızın Konvensiyada nəzərdə tutulmuş qaçqın hesab edilməsinə dair qərar çıxarsın".

⁸⁸ Kanada və Avstraliya məhkəmələri qəbul ediblər ki, məktəblilərin hədələrə və təzyiqlərə məruz qalması təqibə bərabər hesab edilə bilər. Misal üçün bax: *VAI-02828, VAI-02826, VAI-02827 və VAI-02829, VAI-02828, VAI-02826, VAI-02827 və VAI-02829 sayılı qərarlar*, Kanada, İQS, 27 fevral 2003-cü il,

b) Təqibi həyata keçirənlər

37. Uşaqların sığınacaq üçün ərizələrində təqibi həyata keçirənlər kimi çox zaman qeyri-dövlət nümayəndələri göstərilir. Bunlar hərbişdirilmiş qruplar, cinayətkar dəstələr, valideynlər və digər qəyyumlar, icma liderləri və dini rəhbərlər ola bilər. Belə vəziyyətlərdə qorxunun əsaslılığının qiymətləndirilməsi dövlətin qurbanı müdafiə etmək imkanında və ya istəyində olub-olmadığının təhlilini özündə ehtiva etməlidir.⁸⁹ Hər bir ayrıca işdə dövlətin və ya onun nümayəndələrinin uşağın müdafiəsi üçün yetərli tədbirlər görüb-görmədikləri nəzərdən keçirilməlidir.

38. Bu qiymətləndirmə təkcə təqib sayılan hərəkətlərə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edən və cəza sanksiyaları nəzərdə tutan hüquq sisteminin mövcudluğundan asılı deyil. O həm də dövlət orqanları tərəfindən bu cür halların səmərəli şəkildə araşdırılmasının, təqsirkarların müəyyənləşdirilməsinin və müvafiq qaydada cəzalandırılmasının təmin edilib-edilməməsindən asılıdır.⁹⁰ Buna görə də uşağın qaçqın statusu almaq üçün verdiyi ərizənin rədd edilməsi üçün uşaqlara qarşı yönələn konkret təqib praktikasını qadağan edən və ya qanuna zidd elan edən qanunvericiliyin mövcud olması təkliddə yetərli deyil.⁹¹

39. Dövlətin təmin etdiyi müdafiənin uşaq üçün əlçatan olması həmçinin uşağın valideynlərinin, digər əsas qəyyumunun və ya himayəçisinin uşağın adından onun hüquqlarını həyata keçirmək və uşağın müdafiəsinə nail olmaq imkanında və istəyində olmalarından asılıdır. Bu məsələ polis orqanlarına, inzibati orqanlara və ya dövlət qurumlarına ərizə verilməsinə özündə ehtiva edə bilər. Lakin heç də bütün uşaqların sərəncamında onları təmsil edəcək böyük olmur, məsələn, uşaq böyük tərfindən müşayiət olunmaya bilər və ya valideynlərini itirə bilər, yaxud da təqibi həyata keçirən şəxs valideynin, qəyyumun və ya himayəçinin özü ola bilər. Yadda saxlamaq önəmlidir ki, azyaşlı olmaları ilə əlaqədar olaraq bəzən uşaqlar hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarına müraciət edə, yaxud qorxularını və ya şikayətlərini böyük kimi ifadə edə bilmirlər. Müvafiq əməkdaşlar çox zaman uşaqları dinləməkdən imtina edir, yaxud sadəcə olaraq onları ciddi qəbul etmirlər; həmçinin həmin əməkdaşların özlərinin uşaqlarla söhbət etmək və onları dinləmək üçün yetərincə bilik və bacarıqları olmaya bilər.

c) 1951-ci il Konvensiyasında nəzərdə tutulmuş əsaslar

40. Sığınacaq üçün böyüklərin ərizə verdiyi hallarda olduğu kimi, uşağın da əsaslı təqib qorxusunun 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndində sadalanan beş əlamətdən biri və ya bir neçəsi ilə bağlı olub-olmadığını

<http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b18e03d2.html>, 36-cı bənd; QYBM, iş № N03/46534, [2003] RRTA 670, Avstraliya, QYBM, 17 iyul 2003-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b17bfd62.html>.

⁸⁹ Bax: UHK, maddə 3 – bu maddə iştirakçı dövlətlərin üzərinə istər dövlətin, istərsə də fiziki şəxslərin hərəkətləri ilə əlaqədar olaraq uşaqları müdafiə və qayğı ilə təmin etmək öhdəliyini qoyur. İHAK, 17 və 19-cu maddələr; Afrika Xartiyası, maddələr 1(3), 81. Həmçinin bax: BMTQAK, *Cinsi mənsubiyyətlə əlaqədar təqibə dair rəhbər prinsiplər*, 19-cu bənd; *Uşağın hüquqi vəziyyətinə və insan hüquqlarına dair məsləhət rəyi № OC-17/02*, İAİHM, 28 avqust 2002-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4268c57c4.html>.

⁹⁰ Məsəl üçün bax: *Velakskes Rodriguesin işi*, C seriyaları, № 4, İAİHM, 29 iyul 1988-ci il, 174-cü bənd, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/40279a9e4.html>; "M.C. Bolqarıstan qarşı" məhkəmə işi, ərizə № 39272/98, AİHM, 3 dekabr 2003-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/47b19f492.html>. Həmçinin bax: Qadınlara qarşı ayrı-seçkililiyin kökünün kəsilməsi üzrə BMT Komitəsi, 11-ci sessiyada qəbul edilmiş 19 və 20 sayılı ümumi tövsiyələr, 1992-ci il (bu tövsiyələr A/47/38 sayılı sənəddə yer alıb), A/47/38, 1992-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/453882a422.html>, 9-cu bənd; BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyası, Lazımı sayların göstərilməsi qadınlara qarşı zorakılığın kökünün kəsilməsi üçün müəyyən edilmiş standart qismində: Qadınlara qarşı zorakılıq, onun səbəbləri və nəticələri üzrə xüsusi məruzəçinin məruzəsi, Yakin Ertürk, E/CN.4/2006/61, 20 yanvar 2006-cı il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/45377afb0.html>.

⁹¹ BMTQAK, *Cinsi mənsubiyyətlə əlaqədar təqibə dair rəhbər prinsiplər*, 11-ci bənd.

müəyyənləşdirmək lazımdır. Konvensiyada nəzərdə tutulmuş amilin təqibin səbəbi ilə əlaqəli olması yetərlidir, amma onun yeganə və ya hətta əsas səbəb olması vacib deyil.

İrqi mənsubiyyət, vətəndaşlıq və ya etnik mənsubiyyət

41. Bir çox situasiyalarda irqi mənsubiyyət, vətəndaşlıq və ya etnik mənsubiyyət uşağın sığınacaq üçün müraciət etməsinin əsasını təşkil edir. Uşağın konkret irqi və ya etnik mənsubiyyətini, vətəndaşlıq hüququnu, yaxud doğumunun qeydiyyatına alınması hüququnu rədd edən,⁹² yaxud müəyyən etnik qrupa mənsub olan uşaqları təhsil və ya tibbi yardım hüququndan məhrum edən siyasətlər bu kateqoriyaya aiddir. Konvensiyada nəzərdə tutulmuş bu əsas eynilə uşaqların müəyyən irqi, etnik və ya aborigen qrupa mənsub olmaları səbəbindən valideynlərindən alınmasına yönələn siyasətlərə də aiddir. Etnik azlıqlara mənsub olan qızların sistemativ olaraq zorlamanın, insan alverinin hədəfinə çevrilməsi, yaxud silahlı qüvvələr və ya qruplar sırasına cəlb olunması da Konvensiyada nəzərdə tutulmuş bu əsas baxımından təhlil oluna bilər.

Din

42. Böyüklərdə olduğu kimi uşağın da dini əqidəyə sahib olması və ya ondan imtina etməsi onu təqib təhlükəsi altında qoya bilər. Konvensiyada nəzərdə tutulmuş bu əsasın mövcudluğunun sübut olunması üçün uşağın dini ayinləri aktiv icra etməsi vacib deyil. Təqib faktını müəyyənləşdirmək üçün sadəcə olaraq uşağın müəyyən dini əqidənin daşıyıcısı kimi, yaxud da, məsələn, valideynlərinin dini əqidəsi ilə əlaqədar olaraq müəyyən təriqətə və ya dini qrupa mənsub olan şəxs kimi qəbul edilməsi kifayətdir.⁹³

43. Mənsub olduqları və ya ayinlərini icra etdikləri dinin seçilməsinə uşaqların təsiri varsa da çox məhduddur və müəyyən dinə mənsubluq əslində etnik və ya irqi mənsubiyyət kimi doğum anından mövcud olan faktdır. Bəzi ölkələrdə din uşaqlar üçün xüsusi rol və ya davranış tərzini müəyyən edir. Nəticədə əgər uşaq müəyyən edilmiş rolunu yerinə yetirmirsə və ya dini davranış qaydalarına əməl etmirsə nəticə etibarlı ilə cəzalandırılır, buna görə də onun dini əqidəsinə görə təqib olunmaq qorxusu əsaslı ola bilər.

44. Uşağın cinslər üçün müəyyən edilmiş rolları qəbul etməkdən imtina etməsinin təqib üçün əsas təşkil etdiyi hallar da bu baxımdan təhlil edilə bilər. Məsələn, qızlar dini qaydalar əsasında təqiblərə məruz qala bilərlər. Yetkinlik yaşına çatmayan qızlardan ənənəvi kölə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi və ya seksual xidmətlər göstərilməsi tələb oluna bilər. Həmçinin onlar din adından QCZY-yə məruz qala və ya "namus cinayətlərinə" görə cəzalandırıla bilərlər.⁹⁴ Digər hallarda uşaqlar (həm oğlanlar, həm də qızlar) dini ideologiya və ya dinlə bağlı digər ideologiyalar naminə dövlətin silahlı qüvvələrinə cəlb olunmaq üçün təqib hədəfinə çevrilə bilərlər.

⁹² İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b3712c.html>, 15-ci maddə; MSHBP, 24-cü maddənin 2 və 3-cü bəndləri; UHK, 7-ci maddə.

⁹³ BMTQAK, *Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 6: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) onun 1967-ci il tarixli Protokolu əsasında dini əqidəyə əsaslanan qaçqın statusu üçün müraciətlər*, HCR/GIP/04/06, 28 aprel 2004-cü il (bundan sonra "BMTQAK, *Dini əqidəyə əsaslanan təqibə dair rəhbər prinsiplər*" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4090f9794.html>.

⁹⁴ Yəni orada, 24-cü bənd.

Siyasi əqidə

45. Konvensiyada nəzərdə tutulmuş əsas qismində "siyasi əqidənin" tətbiqi yetkinlik yaşına çatmış ərizəçilərin sığınacaq üçün müraciətləri ilə məhdudlaşmır. Ərizəçinin sığınacaq üçün müraciətinin səbəbi kimi siyasi əqidənin göstərilməsi o deməkdir ki, ərizəçinin əqidəsi və ya sahib olduğu güman edilən baxışları dövlət orqanları və ya cəmiyyət tərəfindən dözümsüzlüklə qarşılır və cəmiyyətin qəbul etdiyi siyasət, ənənə və metodlara münasibətdə tənqidi xarakter daşıyır. Uşağın siyasi əqidəyə sahib olmaq iqtidarında olub-olmaması işin faktlarına aid məsələdir və bunu uşağın yetkinlik, inkişaf və təhsil səviyyəsini, baxışlarını ifadə etmək qabiliyyətini qiymətləndirməklə müəyyənləşdirmək lazımdır. Etiraf etmək önəmlidir ki, uşaqlar siyasi cəhətdən aktiv ola, böyüklərdən asılı olmadan siyasi baxışlara sahib ola və bu səbəbdən təqib olunmaqdan ehtiyatlana bilərlər. Məktəblilər də daxil olmaqla tələbə fəallar bir çox milli azadlıq və ya etiraz hərəkatlarının hərəkatverici qüvvələridirlər. Məsələn, uşaqlar vərəqələrin yayılmasına cəlb oluna, nümayişlərdə iştirak edə, kuryer kimi fəaliyyət göstərə və ya digər yardımçı funksiyaları yerinə yetirə bilərlər.

46. Bundan başqa, dövlət orqanları və ya qeyri-dövlət nümayəndələri belə hesab edə bilərlər ki, uşaqlar da böyüklərin, məsələn, valideynlərinin əqidələrinin və ya baxışlarının daşıyıcılarıdır.⁹⁵ Bu, hətta uşaq öz baxışlarını ifadə etmək və ya valideyninin fəaliyyətini dəstəkləmək iqtidarında olmadığı hallarda, o cümlədən valideynin uşağını qorumaq üçün bilərəkdən bu barədə məlumatları ondan gizlətdiyi hallarda belə, baş verə bilər. Belə hallarda bu cür işləri tək cəmiyyətə siyasi əqidə amili əsasında deyil, həm də müəyyən sosial qrupa (indiki halda "ailəyə") mənsubluq amili əsasında təhlil etmək lazımdır.

47. Uşağın sığınacaq üçün ərizəsində onun sahib olduğu (və ya ehtimal olunan) siyasi əqidəsi ilə dini əqidəsi təqib üçün birgə səbəb kimi göstərilə bilər. Müəyyən cəmiyyətlərdə qadınlara və qızlara ayrılan rol dövlətin və ya rəsmi dinin tələbləri ilə müəyyənləşdirilə bilər. Dövlət orqanları və ya təqibi həyata keçirən digər şəxslər qızın bu rolu yerinə yetirməməsini müəyyən dini qaydalara riayət etməməyin və ya dini əqidələrdən imtinanın təzahürü kimi qəbul edə bilərlər. Eyni zamanda, dini qaydalara riayət edilməməsi hakimiyyətin təməl strukturlarına təhlükə yaradan qəbulolunmaz siyasi baxışlara sahib olma kimi yozula bilər. Bu, xüsusən dini və dövlət təsisatlarını, dinin və dövlətin qanun və doktrinalarını bir-birindən ayıran bölgünün zəif olduğu cəmiyyətlərdə baş verə bilər.⁹⁶

Müəyyən sosial qrupa mənsubluq

48. Uşaqların qaçqın statusu üçün ərizələri çox zaman Konvensiyada nəzərdə tutulmuş "müəyyən sosial qrupa mənsubluq" amili kontekstində təhlil edilir, hərçənd ki, belə hallarda Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hər hansı digər əsas da tətbiq edilə bilər. BMTQAK-ın Rəhbər prinsiplərində qeyd edilmiş kimi:

müəyyən sosial qrup elə şəxslər qrupudur ki, məruz qaldıqları təqib riskindən fərqli olan ümumi xarakteristikaya sahibdirlər, yaxud cəmiyyət tərəfindən qrup kimi qəbul edirlər. Bu xarakteristika çox zaman insan

⁹⁵ Bax: *Timnit Daniyel və Simret Daniyelin işi*, A70 483 789 & A70 483 774, ABŞ, İŞS, 31 yanvar 2002-ci il, qeyri-presedent xarakterli qərar (dərç olunmayıb). Bu işdə məhkəmə müəyyən etdi ki, "faktiki siyasi baxışlara malik olmaq baxımından cavabdehlərin azyaşlı olması əhəmiyyət kəsb etmir; məsul şəxslərin onların Eritreya Xalqının Azadlıq Cəbhəsini (EXAC) dəstəklədikləri qənaətinə olmaları kifayətdir".

⁹⁶ BMTQAK, *Cinsi mənsubiyyətə əsaslanan təqibə dair rəhbər prinsiplər*", yuxarıda qeyd edilən mənbə, 26-cı bənd.

*doğulduğu andan mövcud olur, dəyişməz qalır, yaxud hər hansı digər səbəbdən insanın şəxsiyyəti, vicdanı və ya öz insan hüquqlarını həyata keçirməsi üçün fundamental əhəmiyyət daşıyır.*⁹⁷

49. İnsanın yaşı daim dəyişdiyi üçün sözün əsil mənasında anadangəlmə və ya daimi kateqoriya olmasa da, insanın uşaq olması faktı əslində konkret zaman kəsimində onun dəyişməz xarakteristikasını təşkil edir. Şübhəsiz ki, uşaq ehtiyat etdiyi təqibdən yaxa qurtarmaq üçün uşaq yaşında olması faktını dəyişə bilməz.⁹⁸ Uşağın əvvəl-axır gələcəkdə böyüməsinin labüdlüyü faktı müəyyən sosial qrupa mənsubluğun müəyyənləşdirilməsi üçün əhəmiyyət daşıyır, belə ki, bu, sığınacaq ərizəsində göstərilən faktlara əsaslanır. Şəxsin uşaq olması faktı istər cəmiyyətin nəzərində, istərsə də uşağın öz perspektivi baxımından onun şəxsiyyəti ilə birbaşa əlaqədar olan amildir. Dövlətin bir çox siyasətləri yaşa əsaslanır və ya yaşla əlaqədardır, məsələn, hərbi xidmətə çağırış yaşı, könüllü cinsi əlaqəyə razılıq üçün müəyyən edilən yetkinlik yaşı, nikah yaşı, yaxud məktəbə daxil olmaq və məktəbi bitirmək yaşı buna misal ola bilər. Eləcə də uşaqlar bir sıra ümumi xarakteristikalara malikdirlər, buna misal olaraq onların saflığını, nisbətən qeyri-yetkinliyini, həssaslığını və qabiliyyətlərinin inkişaf etməkdə olmasını göstərmək olar. Bir çox cəmiyyətlərdə uşaqlara yanaşma böyüklərindən fərqlidir, çünki belə hesab edilir ki, onlar xüsusi diqqət və qayğı tələb edirlər, həmçinin onların identifikasiyası və ya adlandırılması üçün bir sıra ifadələrdən istifadə edilir, məsələn, "yeniyetmə", "körpə", "uşaq", "oğlan", "qız" və ya "yetknlük yaşına çatmayan şəxs". Sosial qrupların müəyyənləşdirilməsini həmçinin bu fakt əsasında da təyin etmək olar ki, uşaqlar sosial xarakterli ümumi yaşantıları paylaşır, məsələn, zorakılığa məruz qalır, tərک edilir, məhrumiyətlərə düşər olur və ya məcburi köçkünə çevrilirlər.

50. Beləliklə, uşaqların bir sıra qruplarının "müəyyən sosial qrupa mənsubluq" amili əsasında qaçqın statusu almaq üçün əsasları ola bilər. Bəzi ölkələrdə qadınlar "müəyyən sosial qrup" qismində tanındıqları kimi, bütövlükdə "uşaqlar" və ya uşaqların daha kiçik bir qrupu da "müəyyən sosial qrup" təşkil edə bilər.⁹⁹ Belə qruplar yaş və digər xarakteristikalar əsasında aşağıdakılardan ibarət ola bilər: "atılmış uşaqlar",¹⁰⁰ "əlil uşaqlar", "valideynlərinin itirmiş uşaqlar", yaxud

⁹⁷ BMTQAK, *Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 2: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) onun 1967-ci il tarixli Protokolu kontekstində "müəyyən sosial qrupa mənsubluq"*, HCR/GIP/02/02, 7 may 2002-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3d36f23f4.html>, 11-ci bənd.

⁹⁸ Bax: *S-E-G və başqalarının işi*, 24 I&N Dec. 579 (BIA 2008), ABŞ, QŞŞ, 30 iyul 2008-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4891da5b2.html> – bu işdə qeyd edildi ki, "biz qəbul edirik ki, yaş amilinin dəyişkənliyi şəxsin nəzarəti daxilində deyil və əgər şəxs yaşı ilə əlaqədar müəyyən sosial qrupa mənsubluğu səbəbindən keçmişdə təqib olunubsa və ya yaşı onun müəyyən sosial qrupa aid edilməsinə imkan verdiyi dövrdə təqib təhlükəsi altındadırsa, o halda sığınacaq üçün müraciəti anlaşılan hesab etmək olar" (səh. 583); *Yaş məsələsi (dəyişməz xarakteristika)*, "Çifanistan Birləşmiş Krallığın daxili işlər nazirinə qarşı" məhkəmə işi, [2008] U.K. AIT 00005, 15 mart 2007-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/47a04ac32.html> – bu işdə məhkəmə müəyyən etdi ki, "baxmayaraq ki, ərizəçi sağ qalacağı təqdirdə daha uşaq yaşında olmayacaqdı, təqib baş verdiyi anda o hələ uşaq idi", 6-cı bənd; *qərar № V99-02929, V99-02929*, Kanada, İmmiqrasiya və qaçqınların məsələləri üzrə şura (İQS), 21 fevral 2000-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b18e5592.html> – bu işdə İQS müəyyən etdi ki, "uşaq azyaşlı olması nəticəsində həssas vəziyyətdə olur. Azyaşlı qismində uşağın həssas durumu onun ayrılmaq və dəyişməz xüsusiyyəti sayılır, baxmayaraq ki, zaman keçdikcə uşaq böyüyərək yetkin yaşa çatır".

⁹⁹ *Fauziya Kasinqanın işində* (yuxarıda qeyd edilən mənbə) qərara alındı ki, "gənc qadınlar" müəyyən sosial qrup hesab edilə bilərlər.

¹⁰⁰ *Qərar № V97-03500*, Kanada, Konvensiya əsasında qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi bölməsi, 31 may 1999-cu il – bu qərarda təsdiq edildi ki, Meksikada tərک edilmiş uşaqlar "müəyyən sosial qrup" sayıla bilərlər. Qərarın icmalı üçün bax: http://www2.irb-cisr.gc.ca/en/decisions/reflex/index_e.htm?action=article.view&id=1749. Həmçinin bax: *QYBM, iş № 0805331*, [2009] RRTA 347, Avstraliya, QYBM, 30 aprel 2009-cu il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4a2681692.html> – bu işdə məhkəmə qərara aldı ki, ərizəçinin (iki yaşlı uşağın) mənsub olduğu müəyyən sosial qrup "təqib olunan dissidentlərin uşaqları" qrupudur.

məcburi ailə planlaşdırılması siyasətindən kənar və ya nikahdankənar doğulan, "qara uşaqlar" adlandırılan uşaqlar.¹⁰¹ Həmçinin ərizəçinin ailəsi də "müəyyən sosial qrup" təşkil edə bilər.¹⁰²

51. Ərizəçinin uşaqlıq dövrünü başa vurub yetkinlik yaşına çatması hökmən o demək deyil ki, onun uşaqlardan ibarət müəyyən sosial qrupa mənsubluğu da başa çatır. Əvvəllər müəyyən sosial qrupa mənsub olmanın əsas amili olmuş hal (yəni ərizəçinin yaşı) qüvvəsini itirmiş olsa belə, həmin mənsubluğun doğurduğu nəticələr davam edə bilər. Məsələn, keçmişdə yaşananlar daimi və dəyişməz xarakteristikaya çevrilə və gələcək təqibin məqsədləri üçün şəxsin "keçmiş uşaq əsgər"¹⁰³ və ya "insan alverinə məruz qalmış uşaq"¹⁰⁴ kimi qruplara aid edilməsinə şərait yarada bilər.

52. Daha çox təsadüf edilən bəzi sosial qruplara aşağıdakılar daxildir:

- i. **Küçə uşaqları** müəyyən sosial qrup hesab edilə bilərlər. Küçələrdə yaşayan və (və ya) işləyən uşaqlar bütün uşaqlar arasında ən çox nəzərə çarpan və çox zaman cəmiyyət tərəfindən sosial tör-töküntü kimi qəbul edilən uşaqlardır. Onların ümumi xarakteristikaları uşaq yaşında olmaları, küçədə yaşamaları və (və ya) dolanacaq mənbələrini küçədə axtarmalarıdır. Bu cür şəraitdə böyüyən uşaqlar üçün belə həyat tərzı adı bir şeydir və bu faktı dəyişmək çox zaman çətin olur. Bu uşaqların çoxu "küçə uşaqları" terminini qəbul edirlər, çünki bu onlara identiklik və müəyyən topluma mənsubluq hissi verir, baxmayaraq ki, onların küçədə yaşamalarının və (və ya) işləmələrinin səbəbləri müxtəlif ola bilər. Onlar həmçinin eyni keçmiş yaşantılara malik ola, məsələn, keçmişdə məişət zorakılığına, seksual zorakılığa, istismara məruz qala, valideynlərini itirə və ya onlar tərəfindən tərk edilə bilərlər.¹⁰⁵
- ii. **İİV-ə/QİQS-ə yoluxmuş uşaqlar**, o cümlədən valideynləri və ya digər qohumları İİV-ə/ QİQS-ə yoluxmuş uşaqlar da müəyyən sosial qrup hesab edilə bilərlər. Onların İİV-ə yoluxmaları faktı İİV daşıyıcıları olmaları ilə əlaqədar məruz qala biləcəkləri təqibdən asılı olmayaraq mövcud olur. Özlərinin və ya ailələrinin bu durumu onları başqalarından təcrid edə bilər və hətta bu

¹⁰¹ Bu, Avstraliyada qəbul edilmiş bir neçə qərarla təsdiqləndi. Məsələn üçün bax: *Çen Şi Hayın işi*, yuxarıda edilən mənbə; və *QYBM tərəfindən baxılmış son dövrlərə aid iş № 0901642*, [2009] RRTA 502, Avstraliya, QYBM, 3 iyun 2009-cu il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4a76ddb2.html>.

¹⁰² Bax: *Agirre-Servantesin işi*, yuxarıda qeyd edilən mənbə – bu işdə məhkəmə müəyyən etdi ki, "şəxsin müəyyən ailəyə mənsub olması, şübhəsiz ki, onun identikliyi üçün fundamental əhəmiyyət daşıyan ayrılmaz xarakteristikadır" və həmçinin qeyd etdi ki, "təzibolunmaz sübutlar göstərir ki, cənab Agirrenin məqsədi ailəsində hökmranlıq etmək və ailə üzvlərini təqib etmək idi".

¹⁰³ "Lukvaqo baş prokuror Eşkröfta qarşı" məhkəmə işi, 02-1812, ABŞ, 3-cü dairə apellyasiya məhkəməsi, 14 may 2003-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/47a7078c3.html> – bu işdə məhkəmə müəyyən etdi ki, "Tanrının Müqavimət Ordusunun (TMO) əsirliyindən qaçıb qurtulmuş keçmiş əsgər uşaqlar qrupuna mənsubluq faktı, İQS-in özünün daqiq şəkildə etiraf etdiyi kimi, ümumi keçmiş yaşantıları ilə əlaqədar olaraq bu qrupun üzvlərini "müəyyən sosial qrup" üzvləri hesab etmək üçün yetərli sayıla bilər".

¹⁰⁴ BMTQAK, *İnsan alverinin qurbanlarına dair rəhbər prinsiplər*, 39-cu bənd. Həmçinin bax: *QYBM tərəfindən baxılmış iş № N02/42226*, [2003] RRTA 615, Avstraliya, QYBM, 30 iyun 2003-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b17c2b02.html> – bu iş Özbəkistandan olan gənc qadınlara əlaqədar idi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, bu qadınlara "xaricdə fahişəliyə məcbur edilən, ictimai məənəviyyət normalarını pozmuş sayılan özbəkistanlı qadınlara qrupu" hesab edilə bilərlər.

¹⁰⁵ Məsələn üçün bax: *B-F-O-nun işi*, A78 677 043, ABŞ, İŞŞ, 6 noyabr 2001-ci il, qeyri-presedent xarakterli qərar (dərç olunmayıb). Məhkəmə müəyyən etdi ki, atılmış küçə uşağı olan ərizəçinin müəyyən sosial qrupa mənsubluğu səbəbindən təqib olunmaq qorxusu əsaslıdır. Həmçinin bax: *Yaş məsələsi (dəyişməz xarakteristika)*, "Əfqanıstan Birləşmiş Krallığın daxili işlər nazirinə qarşı" məhkəmə işi, yuxarıda qeyd edilən mənbə. Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçinin valideynlərini itirmiş şəxs kimi ziyanə məruz qalma qorxusu "onun ayrılmaz xarakteristikaları paylaşan qrupa mənsub olmasının noticəsi sayıla və həmin qrup Qaçqınların statusu haqqında Konvensiyanın məqsədləri üçün "müəyyən sosial qrup" hesab edilə bilər", 5-ci bənd.

xəstəliyin nəzarətdə saxlanması və (və ya) müalicəsi mümkün olsa belə, onların bu durumu əsas etibarlı ilə dəyişməz qalır.¹⁰⁶

- iii. Uşaqların **silahlı qüvvələr və ya qruplar tərəfindən öz sıralarına cəlb edilməsi və ya istifadə edilməsi** fərdi qaydada baş versə də, onlar yaşlarının insan şəxsiyyətindən ayrılmaz və dəyişməz xarakter daşması, habelə yaşadıkları cəmiyyət tərəfindən qrup kimi qəbul edilmələri səbəbindən müəyyən sosial qrup təşkil edə bilirlər. Orduya çağırışdan yayınan, fərarilik edən və ya silahlı qüvvələr sırasına qatılmaqdan hər hansı digər formada imtina edən uşaq da böyük kimi müəyyən siyasi əqidənin daşıyıcısı sayıla bilər və bu halda onun işində Konvensiyada nəzərdə tutulmuş siyasi əqidə amilinin olduğu müəyyən edilə bilər.¹⁰⁷

d) Alternativ variant qismində ölkə daxilində "köçürülmə" və ya "yerdəyişmə"

53. Alternativ variant qismində ölkə daxilində köçürülmə məsələsinin qiymətləndirilməsi iki hissədən ibarətdir: bu məsələnin məqsəduyğunluğunun araşdırılması və ölkə daxilində köçürülmə üçün təklif olunan ərazinin rasionallığı.¹⁰⁸ İstər məqsəduyğunluğun, istərsə də rasionallığın qiymətləndirilməsinin əsasında uşağın üstün maraqları dayanmalıdır.

54. Böyükərin nümunəsində olduğu kimi, uşaqların da ölkə daxilində köçürülməsi yalnız o halda **məqsəduyğun** sayıla bilər ki, ərizəçinin köçəcəyi yerə gedib çıxması real, təhlükəsiz və qanuni olsun.¹⁰⁹ Konkret olaraq cinsi mənsubiyyətə əsaslanan, adətən fiziki şəxslər tərəfindən həyata keçirilən təqiblə, məsələn, məişət zorakılığı və QCZY ilə bağlı ölkənin bir hissəsində dövlət tərəfindən səmərəli müdafiənin təmin edilməməsi onun əlaməti sayıla bilər ki, dövlət ölkənin digər hissəsində də uşağı müdafiə etmək imkanında və ya istəyində olmaya bilər.¹¹⁰ Misal üçün, uşaq kənd yerindən şəhər yerinə köçürülmədirsə, köçürüləcəyi yerdə onun müdafiəsi ilə bağlı risklər diqqətlə qiymətləndirilməli və bu zaman uşağın yaşı və problemlərin öhdəsindən gəlmək qabiliyyəti nəzərə alınmalıdır.

55. Alternativ variant qismində ölkə daxilində köçürülmə və ya yerdəyişmə məqsəduyğun sayıldığı hallarda köçürülmə üçün təklif olunan yer böyükə üçün **rasional** (yararlı) olsa da, uşaq üçün rasional olmaya bilər. "Rasionallıq" meyarı hər bir ərizəçiyə münasibətdə fərdir və buna görə də hamıya şamil oluna bilən "hipotetik rasionallıq" ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Uşağın yaşı və üstün maraqlarının nəzərə alınması ölkə daxilində köçürülmə üçün təklif olunan yerin yararlılığının qiymətləndirilməsində nəzərə alınmalı olan amillər sırasındadır.¹¹¹

56. Uşaq böyükə tərəfindən müşayiət olunmursa və buna görə də mənşə ölkəsinə öz ailə üzvləri və ya himayəsində olduğu digər yetkin yaşlı şəxslərlə birlikdə qayıda

¹⁰⁶ Əlavə olaraq bax: UHK, 3 sayılı ümumi şərh: *İV/QİÇS və uşaq hüquqları*, 17 mart 2003-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4538834e15.html>.

¹⁰⁷ BMTQAK, *Təlimat*, 169-171-ci bəndlər; BMTQAK, *Dini əqidəyə əsaslanan təqibə dair rəhbər prinsiplər*, 25-26-cı bəndlər.

¹⁰⁸ BMTQAK, *Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 4: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin A(2) bəndi və (və ya) onun 1967-ci il Protokolu kontekstində "alternativ variant qismində ölkə daxilində köçürülmə və ya yerdəyişmə"*, HCR/GIP/03/04, 23 iyul 2003-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f2791a44.html>.

¹⁰⁹ Yenə orada, 7-ci bənd.

¹¹⁰ Yenə orada, 15-ci bənd.

¹¹¹ Yenə orada, 25-ci bənd. Digər amillər üçün bu mənbəyə bax: UHK, 6 sayılı ümumi şərh, 84-cü bənd (mənsə ölkəsinə qayıdış barəsində). Bu amillər fərqli vəziyyətləri nəzərdə tutular da, alternativ variant qismində ölkə daxilində köçürülmənin və ya yerdəyişmənin qiymətləndirilməsində eyni dərəcədə əhəmiyyət kəsb edirlər.

bilmirsə, belə halda köçürülmənin rəşional olub-olmamasına xüsusi diqqətlə yanaşmaq lazımdır. Məsələn, böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan uşağın mənşə ölkəsində yaşayan və ona yardım göstərmək və onun qayğısına qalmaq istəyən tanıdığı qohumları yoxdursa və uşağın köçürülməsinin dövlət tərəfindən lazımi himayə və yardım olmadan öz hesabına həyata keçirilməsi təklif olunursa, belə halda alternativ variant qismində ölkə daxilində köçürülmə və ya yerdəyişmə məqsədəuyğun sayılır. Böyüklər üçün sadəcə rahatlıqla yarıdan situasiya xüsusən yanında hər hansı dostu və ya qohumu olmadığı hallarda uşağa çox böyük əzab yetirə bilər.¹¹² Belə köçürülmə uşağın insan hüquqlarından olan yaşamaq, sağ qalmaq və inkişaf etmək hüququnu, uşağın maraqlarının üstün tutulması prinsipini və qeyri-insani rəftara məruz qalmamaq hüququnu poza bilər.¹¹³

57. Köçürülmənin yeganə mümkün variantı uşağı xüsusi uşaq müəssisəsinə verməkdirsə, həmin müəssisədə uşağa göstəriləcək qayğının, təqdim ediləcək tibbi yardım və təhsil imkanlarının lazımi qaydada qiymətləndirilməsi zəruridir və uşağın həmin müəssisəyə yerləşdirilməsinin gələcəkdə yetkinlik yaşına çatacaq şəxs qismində onun həyatı üçün uzunmüddətli perspektivləri nəzərə alınmalıdır.¹¹⁴ Uşaq müəssisələrinə yerləşdirilən valideynlərini itirmiş uşaqlarla və digər uşaqlarla rəftar, habelə onların sosial və mədəni mühit tərəfindən necə qəbul edilməsi diqqətlə qiymətləndirilməlidir, belə ki, bu cür uşaqlar mənfi sosial münasibətə, qərəzliliyə və ya sui-istifadə hallarına məruz qala bilərlər və bu səbəbdən müəyyən situasiyalarda təklif olunan köçürülmə yeri qeyri-rəşional ola bilər.

e) İstisnaedici müddəaların uşaqlara tətbiqi

58. 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin "F" bəndində yer alan istisnaedici müddələrdə nəzərdə tutulur ki, müəyyən hərəkətlər o dərəcədə ağır əməllərdir ki, onları törətmiş şəxslər qaçqın qismində beynəlxalq himayə altına alınmağa layiq deyillər.¹¹⁵ 1-ci maddənin "F" bəndi sığınacaq vermənin dürüstlüyünü təmin etmək məqsədi daşdığına görə olduqca "diqqətlə" tətbiq edilməlidir. İnsan hüquqlarının təminatları ilə əlaqədar istisnalarda olduğu kimi, bu istisnaedici müddələrin də dar çərçivəli şərhli tələb olunur, belə ki, şəxsin himayə ilə təmin

¹¹² Misal üçün bax: "Elmi Vətəndaşlıq və immiqrasiya nazirinə qarşı" məhkəmə işi, Kanada, Federal Məhkəmə, № IMM-580-98, 12 mart 1999-cu il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b17c5932.html>.

¹¹³ UHK, 3, 6 və 37-ci maddələr. Həmçinin bax: "Mubilanziya Mayeka və Kaniki Mitunqa Belçikaya qarşı" məhkəmə işi, ərizə № 13178/03, AİHM, 12 oktyabr 2006-cı il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/45d5cef72.html> – bu iş böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan beş yaşlı qızın geri qayıdışı ilə əlaqədar idi (ölkə daxilində köçürülmə ilə əlaqədar deyildi). Məhkəmə "onun deportasiyası üçün zəruri hazırlıq, nəzarət və təminat işlərinin görülməməsindən heyrətə gəldi" və daha sonra qeyd etdi ki, belə "vəziyyət qızda güclü təşviş doğurursa bilməz və böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan yetkinlik yaşına çatmamış şəxs olan bu yaşda uşaqla elə bir qeyri-humanist rəftarı nümayişdir ki, [İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 3-cü maddəsinin pozuntusu olaraq] qeyri-insani rəftara bərabər sayıla bilər", 66 və 69-cu bəndlər.

¹¹⁴ Bax: UHK, 6 sayılı ümumi şərh, 85-ci bənd. Həmçinin bax: *Qurumlararası rəhbər prinsiplər*, yuxarıda qeyd edilən mənba – bu sənəddə qeyd edilir ki, uşaq müəssisəsinə yerləşdirilmə ən son vasitə qismində istifadə edilməlidir, belə ki, "uşaq müəssisələri uşağın inkişafı üçün tələb olunan qayğı və dəstəyi nadir hallarda təmin edirlər və çox zaman həтта ağlabatan dərəcədə müdafiə standartını da təmin edə bilmirlər", 46-cı bənd.

¹¹⁵ 1-ci maddənin "F" bəndinin tətbiqinin maddi-hüquqi və prosessual standartları ilə bağlı BMTQAK-ın hüquqi şərhli bu mənəbdə təqdim edilib: BMTQAK, *Beynəlxalq himayəyə dair rəhbər prinsiplər № 5: İstisnaedici müddələrin tətbiqi: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin "F" bəndi*, HCR/GIP/03/05, 4 sentyabr 2003-cü il (bundan sonra "BMTQAK, İstisnaedici müddələrə dair rəhbər prinsiplər" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f5857684.html>; "BMTQAK, İstisnaedici müddələrin tətbiqinə dair məlumatlandırıcı qeydlər: Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin "F" bəndi, 4 sentyabr 2003-cü il (bundan sonra "BMTQAK, İstisnaedici müddələrə dair məlumatlandırıcı qeydlər" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3f5857d24.html>; BMTQAK, *1951-ci il Konvensiyasının 1-ci maddəsinin "F" bəndinə dair bəyanat*, iyul 2009-cu il (bundan sonra "BMTQAK, 1-ci maddənin "F" bəndinə dair bəyanat" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4a5de2992.html>; və BMTQAK, *Təlimat*, 140-163-cü bəndlər.

olunmasının istisna edilməsi onun üçün ciddi nəticələrə gətirib çıxara bilər.¹¹⁶ İstisnaedici müddəaların 1-ci maddənin "F" bəndində sadalanan siyahısı tam siyahıdır və bununla bağlı heç bir qeyd-şərtə yol verilmir.¹¹⁷

59. Uşaqların xüsusi durumu və həssas vəziyyəti nəzərə alınaraq, istisnaedici müddəaların uşaqlara tətbiqinin həmişə olduqca ehtiyatla həyata keçirilməsi tələb olunur. Söhbət azyaşlı uşaqlardan gedirsə, istisnaedici müddəalar ümumiyyətlə onlara tətbiq edilməyə bilər. Uşaqların cinayət əməlini hüquqları pozulduğu zaman (məsələn, silahlı qüvvələrə və ya qruplara cəlb edildikləri zaman) törətdikləri iddia edilirsə, nəzərə almaq önəmlidir ki, onlar beynəlxalq hüquq əleyhinə cinayətləri törədənlər deyil, həmin cinayətlərin qurbanı ola bilərlər.¹¹⁸

60. 1-ci maddənin "F" bəndinin istisnaedici müddəalarında böyüklerle uşaqlar arasında fərq qoyulmasa da, 1-ci maddənin "F" bəndi uşağa yalnız o halda tətbiq edilə bilər ki, o, istisnaedici hərəkəti törətdiyi anda beynəlxalq və (və ya) milli hüquqda müəyyən edilmiş cinayət məsuliyyəti yaşına çatmış olsun.¹¹⁹ Belə ki, yaşı həmin minimal yaş həddindən aşağı olan uşaq istisnaedici hərəkətə görə məsuliyyətə cəlb edilməli şəxs hesab oluna bilməz.¹²⁰ UHK-nın 40-cı maddəsi dövlətlərdən tələb edir ki, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmənin minimal yaş həddini müəyyən etsinlər, amma bu sahədə bütün dünyada qəbul edilmiş vahid bir yaş həddi yoxdur.¹²¹ Ayırı-ayrı ölkələrdə minimal yaş həddi 7 və daha yuxarı, məsələn, 16 və ya 18 olduğu halda, Syerra-Leone üzrə Xüsusi Məhkəmənin Nizamnaməsində¹²² və Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunda,¹²³ müvafiq olaraq, 15 və 18 yaş həddi müəyyən edilib.

---

¹¹⁶ BMTQAK, *İstisnaedici müddəalara dair rəhbər prinsiplər*, 2-ci bənd; BMTQAK, *İstisnaedici müddəalara dair məlumatlandırıcı qeydlər*, 4-cü bənd; BMTQAK, *Təlimat*, 149-cu bənd. Həmçinin bax: İcra Komitəsi, 82 (XLVIII) sayılı rəy, *Sığınacaqın təmin edilməsi*, 17 oktyabr 1997-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae68c958.html>, (v) bəndi; 102 (LVI) 2005 sayılı rəy, *Beynəlxalq himayəyə dair ümumi rəy*, 7 oktyabr 2005-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/43575ce3e.html>; (i) bəndi; 103 (LVI) sayılı rəy, *Himayənin əlavə formaları da daxil olmaqla beynəlxalq himayənin təmin edilməsinə dair rəy*, 7 oktyabr 2005-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/43576e292.html>, (d) bəndi.

¹¹⁷ BMTQAK, *İstisnaedici müddəalara dair rəhbər prinsiplər*, 3-cü bənd; BMTQAK, *İstisnaedici müddəalara dair məlumatlandırıcı qeydlər*, 7-ci bənd.

¹¹⁸ Paris Prinsiplərində deyilir: "Beynəlxalq hüquqa əsasən silahlı qüvvələrin və ya qrupların tərkibində olduqları zaman törətdikləri güman edilən cinayət əməllərinə görə ittiham olunan uşaqlara təkcə beynəlxalq hüquq əleyhinə cinayətləri törədənlər kimi deyil, ilk növbədə bu cinayətlərin qurbanları kimi baxmaq lazımdır. Onlar barəsində tədbirlər beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq bərpəedici ədalət mühakiməsi və sosial reabilitasiya çərçivəsində görülməlidir", 3.6-cı bənd. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, Syerra-Leone üzrə Xüsusi Məhkəmə (SLXM) yaşı 15-dən 18-dək olan uşaqları cinayət məsuliyyətinə cəlb etməməyi qərara alıb, çünki onlar özləri beynəlxalq cinayətlərin qurbanlarıdır.

¹¹⁹ BMTQAK, *İstisnaedici müddəalara dair rəhbər prinsiplər*, 28-ci bənd.

¹²⁰ BMTQAK, *İstisnaedici müddəalara dair rəhbər prinsiplər*, 91-ci bənd; BMTQAK, *İstisnaedici müddəalara dair məlumatlandırıcı qeydlər*, 7-ci bənd. Mənşə ölkəsində cinayət məsuliyyəti üçün müəyyən edilmiş yaş həddi qəbulədiyi ölkədə olduğundan yuxarıdırsa, bu məsələ uşağın xeyrinə həll olunmalıdır.

¹²¹ Uşaq Hüquqları Komitəsi dövlətləri minimal yaş həddini 12-yə endirməməyə çağırıb və qeyd edib ki, daha yuxarı yaş həddinin, məsələn, 14 və ya 16 yaşın təyin edilməsi "qanunla problemləri olan uşaqların işlərinə baxan yuvenal ədliyyə sistemi çərçivəsində bu cür işlərin məhkəmə prosesləri keçirilmədən həll edilməsinə şərait yaratmış olar"; bax: UHK, 10 (2007) sayılı ümumi şərh: *Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ədalət mühakiməsi sisteminin uşaqların hüquqları*, CRC/C/GC/10, 25 aprel 2007-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4670fca12.html>, 33-cü bənd. Həmçinin bax: BMT-nin Baş Assambleyası, Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ədalət mühakiməsi sisteminin idarə olunması üçün standart minimal qaydalar ("Pekin qaydaları"), A/RES/40/33, 29 noyabr 1985-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3b00f2203c.html> – bu sənəddə nəzərdə tutulur ki, "bu yaşın başlanğıc həddi həddindən artıq aşağı olmamalı və emosional, psixi və intellektual yetkinlik faktları nəzərə alınmalıdır", maddə 4.1.

¹²² BMT-nin Baş Assambleyası, Syerra-Leone üzrə Xüsusi Məhkəmənin Nizamnaməsi, 16 yanvar 2002-ci il, maddə 7.

61. Cinayət məsuliyyəti üçün dövlətlər və müxtəlif ərazi vahidləri tərəfindən müəyyən edilmiş minimal yaş həddindəki fərqləri nəzərə alaraq, yaşı cinayət məsuliyyətinə görə müəyyən edilmiş müvafiq milli yaş həddindən yuxarı olan uşağın emosional və psixi durumunu və yetkinlik səviyyəsini qiymətləndirmək lazımdır ki, onun 1-ci maddənin "F" bəndinin tətbiq dairəsinə düşən cinayət əməlinə görə məsuliyyətə cəlb edilmək üçün yetərlincə anlaşıqlı olub-olmadığını müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu cür qiymətləndirmə xüsusi yaş həddinin aşağı olduğu hallarda önəmlidir, lakin həm də yaşı təsdiq edən sübutların olmadığı və uşağın yaşının cinayət məsuliyyəti üçün müəyyən edilmiş yaş həddindən aşağı və ya yuxarı olduğunu təyin etməyin mümkünsüz olduğu hallarda da əhəmiyyət daşıyır. Uşağın yaşı nə qədər az olarsa, araşdırılan dövrdə onun zəruri anlaşıqlıq səviyyəsinə malik olmaması ehtimalı bir o qədər yüksək olar.

62. Hər bir istisnaedici halın təhlilində olduğu kimi, uşağın istisnaedici müddəanın tətbiqinə səbəb ola biləcək hərəkətlərdə iştirakının əlamətlərinin olub-olmadığını təyin etmək üçün də üç mərhələli təhlil aparmaq lazımdır.¹²⁴ Belə təhlil aşağıdakıların həyata keçirilməsini tələb edir: 1) araşdırılan hərəkətləri istisnaedici əsaslar baxımından qiymətləndirmək və bu zaman hərəkətlərin xarakterini, habelə hansı şəraitdə törədildiyini və işin bütün konkret hallarını nəzərə almaq; 2) hər bir halda uşağın 1-ci maddənin "F" bəndinin yarım bəndlərindən hər hansı birində nəzərdə tutulmuş cinayəti törədib-törətmədiyini, yaxud həmin cinayətin törədilməsində qüvvədə olan beynəlxalq normalara uyğun olaraq cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməyə əsas verən üsulla iştirak edib-etmədiyini müəyyənləşdirmək; və 3) uşağın fərdi məsuliyyəti sübuta yetirildiyi hallarda qaçqın statusunun verilməsindən imtinanın törədilmiş əməlin ağırlıq dərəcəsinə mütənəsib olub-olmadığını müəyyənləşdirmək.¹²⁵

63. Hər bir işin bütün hallarını hərtərəfli və fərdi qaydada təhlil etmək önəmlidir. Söhbət uşaqdan gedirsə, istisnaedici halları təhlil edərkən tək-cə istisnaedici halların tətbiqinin ümumi prinsiplərini deyil, həm də beynəlxalq və milli hüquqda nəzərdə tutulmuş uşağın xüsusi statusuna, hüquqlarına və müdafiə təminatlarına dair norma və prinsipləri sığınacaq prosedurunun bütün mərhələlərində nəzərə almaq lazımdır. Xüsusən uşağın üstün maraqlarına, anlaşıqlıq səviyyəsinə, ondan tələb olunan və ya ona tapşırılan hərəkətləri dərk etmək və bu hərəkətlərə razılıq vermək qabiliyyətinə aid prinsiplər nəzərə alınmalıdır. Həmçinin istisnaedici hallarla bağlı hüquq normalarının və prosessual standartların diqqətlə tətbiq edilməsi də önəmlidir.¹²⁶

64. Yuxarıdakıları nəzərə alaraq, uşaqlar tərəfindən törədilmiş hərəkətlərə istisnaedici müddəaların tətbiqi zamanı aşağıdakı məsələlər mühüm əhəmiyyət daşıyır:

i. istisnanın şamil olduğu hərəkətlərə görə fərdi məsuliyyəti müəyyənləşdirmək üçün aparılan təhlilin başlıca amili onu təyin etməkdən ibarətdir ki, uşaq müvafiq **psixi durumda** olubmu (yaxud anlaşıqlı olubmu), yəni hərəkətlərini

¹²³ BCM-n Statutu, maddə 26.

¹²⁴ Əsgər uşaqlarla bağlı istisnaedici hallara dair əlavə məlumat üçün bax: BMTQAK, *Qaçqın statusu verilməsindən istisnaların əsgər uşaqlara tətbiq edilməsi ilə bağlı beynəlxalq standartlara dair Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının (BMTQAK) məsləhət rəyi*, 12 sentyabr 2005-ci il (bundan sonra "*Istisnaedici müddəaların əsgər uşaqlara tətbiq edilməsi ilə bağlı məsləhət rəyi*" adlandırılacaq), <http://www.unhcr.org/refworld/docid/440eda694.html>.

¹²⁵ BMTQAK, *1-ci maddənin "F" bəndinə dair bəyanat*, 7-ci bənd.

¹²⁶ İstisnaedici hallarla bağlı prosessual məsələlərin ətrafı təhlili üçün bax: BMTQAK, *Istisnaedici müddəalara dair rəhbər prinsiplər*, 31-36-cı bəndlər; və BMTQAK, *Istisnaedici müddəalara dair məlumatlandırıcı qeydlər*, 98-113-cü bəndlər.

dərk edə-edə və istisnaedici hərəkətə görə fərdi məsuliyyət daşıyacağını bilə-bilə bu hərəkəti edibmi? Bunu qiymətləndirərkən uşağın emosional, psixi və intellektual inkişaf səviyyəsi kimi elementləri nəzərə almaq lazımdır. Onu da müəyyənləşdirmək önəmlidir ki, uşaq öz davranışının xarakterini və nəticələrini anlamaq və beləliklə cinayəti törətmə və ya cinayətin törədilməsində iştirak etmə qərarı vermək üçün kifayət qədər yetkinlik səviyyəsinə malik olubmu? Uşağın təqsirini istisna edən hallar sırasına, məsələn, bunlar aiddir: ciddi psixi pozuntu, məcburi intoksikasiya durumu və ya lazımı yetkinlik səviyyəsinin olmaması.

- ii. Uşağın anlaşıqlı olduğu müəyyən edilərsə, **fərdi məsuliyyəti istisna edən** digər əsaslar, yeni onun təzyiqlik altında, məcbur edilmə nəticəsində, yaxud özünü və ya başqalarını müdafiə etmək üçün hərəkət edib-etmədiyi araşdırılmalıdır. Xüsusən keçmiş əsgər uşaqlar tərəfindən verilmiş ərizələr qiymətləndirilərkən bu amillər xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Araşdırılmalı olan əlavə amillərə bunlar aid edilə bilər: silahlı qüvvələr sırasına və ya silahlı qrupa cəlb olunduğu zaman uşağın neçə yaşında olması; silahlı qüvvələr sırasına və ya silahlı qrupa qoşulmasının və həmin qüvvələri və ya qrupu tərk etməsinin səbəbləri; onların tərkibində olduğu müddət; qrupa qoşulmaqdan imtinanın nəticələri; narkotik vasitələrdən, alkoqoldan və ya dərman preparatlarından istifadəyə məcbur edilmə; uşağın təhsilinin və qeyd edilən hadisələri dərk etməsinin səviyyəsi; və mənəvi zədəyə, zorakılığa və ya qəddar rəftara məruz qalması.¹²⁷
- iii. Nəhayət, uşağın fərdi məsuliyyət daşdığı müəyyən edilərsə, qaçqın statusu verməkdən imtinanın nəticələrinin törədilmiş hərəkətin ağırlıq dərəcəsinə **mütənəsin** olub-olmadığını müəyyənləşdirmək lazımdır.¹²⁸ Bir qayda olaraq bunun üçün cinayətin ağırlıq dərəcəsinə uşaq geri qayıtdıqdan sonra məruz qala biləcəyi təqibin dərəcəsi ilə müqayisə etmək lazımdır. Ərizəçinin ciddi təqiblə üzləşməsi ehtimalı varsa, ona qaçqın statusu verməkdən imtina edilməsi üçün sözügedən cinayət çox ciddi olmalıdır. Nəzərdən keçirilməli məsələlər sırasına işin hər hansı yüngülləşdirici və ya ağırlaşdırıcı halları da daxildir. Uşağın ərizəsi qiymətləndirilərkən hətta işin halları onun müdafiəsinə əsas verməsə belə, onun yaşı, yetkinlik səviyyəsi və əlverişsiz durumu kimi mühüm amillər nəzərə alınmalıdır. Söhbət əsgər uşaqlardan gedirsə, belə amillər sırasına hərbiçilər tərəfindən qəddar rəftara məruz qalma və xidmət müddətində baş verən hallar daxildir. Həmçinin geri qayıtdıqdan sonra uşağın qarşılaşdığı biləcəyi nəticələr və münasibət də (məsələn, silahlı qüvvələri və ya qrupu tərk etmə nəticəsində insan hüquqlarının ciddi pozuntuları) nəzərə alınmalıdır.

¹²⁷ Fransa məhkəmələrinin qərarlarında təsdiq edilmiş ki, prinsip etibarilə istisnaedici müddəaların tətbiqinə gətirib çıxarmalı olan cinayət əməlləri törətmiş uşaqlar, əgər xüsusilə əlverişsiz vəziyyətdə olublarsa, azadlığa buraxıla bilərlər. Məsələn üçün bax: 459358, *M.V.; Exclusion*, CRR, 28 aprel 2005-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/43abf5cf4.html>; 448119, *M.C.*, CRR, 28 yanvar 2005-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4b17b5d92.html>. Həmçinin bax: "*MH (Suriya vətəndaşı) Birləşmiş Krallığın daxili işlər nazirinə qarşı*"; və "*DS (Əfqanıstan vətəndaşı) Birləşmiş Krallığın daxili işlər nazirinə qarşı*" məhkəmə işi, [2009] EWCA Civ 226, Apellyasiya Məhkəməsi (Birləşmiş Krallıq), 24 mart 2009-cu il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/49ca60ae2.html>, 3-cü bənd. Fərdi məsuliyyəti istisna edən əsaslara dair ətraflı tövsiyələr üçün bax: BMTQAK, *İstisnaedici müddəalara dair rəhbər prinsiplər*, 21-24-cü bəndlər, BMTQAK, *İstisnaedici müddəalara dair məlumatlandırıcı qeydlər*, 91-93-cü bəndlər; BMTQAK, *İstisnaedici müddəaların əsgər uşaqlara tətbiq edilməsi ilə bağlı məsləhət rəyi*, yuxarıda qeyd edilən mənbə, 10-12-ci bəndlər.

¹²⁸ Mütənəsinlik məsələsinə dair daha ətraflı tövsiyələr üçün bax: BMTQAK, *İstisnaedici müddəalara dair rəhbər prinsiplər*, 24-cü bənd; və BMTQAK, *İstisnaedici müddəalara dair məlumatlandırıcı qeydlər*, 76-78-ci bəndlər.

IV. PROSEDUR VƏ SÜBUTETMƏ MƏSƏLƏLƏRİ

65. Yaşlarının az olması, böyüklərdən asılı olmaları və nisbətən qeyri-yetkin olmaları səbəbindən prosedur və sübutetmə məsələlərində uşaqlar üçün xüsusi təminatlar nəzərdə tutulmalıdır ki, onların qaçqın statusu üçün müraciətləri üzrə ədalətli qərarlar çıxarmaq mümkün olsun.¹²⁹ Aşağıda qeyd edilən ümumi tədbirlər sığınacaq proseduru müddətində uşaqlarla rəftar üçün minimal standartlardır. Onların tətbiqi müvafiq sənədlərdə, məsələn, "Uşaq hüquqları uğrunda fəaliyyətə dair resurslar toplusu"nda,¹³⁰ "Böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan və valideynlərindən ayrı düşmüş uşaqlar barəsində qurumlararası rəhbər prinsiplər"də və milli rəhbər prinsiplərdə¹³¹ əks olunmuş ətraflı rəhbər prinsiplərin tətbiqini istisna etmir.

66. Sığınacaq üçün uşaqlar tərəfindən təqdim edilən ərizələrə, onların böyüklər tərəfindən müşayiət olunub-olunmamasından asılı olmayaraq, adətən prioritet qaydada baxılmalıdır, belə ki, çox zaman bu uşaqların xüsusi müdafiə və yardıma ehtiyacları olur. Prioritet qaydada baxılma o deməkdir ki, ərizə üzrə qərarın qəbulu mərhələsi də daxil olmaqla sığınacaq prosedurunun hər bir mərhələsində gözləmə müddətləri azaldılır. Bununla belə, prosedurun başlanmasından əvvəl uşaqlara hazırlaşmaları və keçmişdə yaşadıkları hadisələri xatırlamaları üçün yetərinə vaxt verilməlidir. Onların təyin olunmuş qəyyumları ilə və digər işçi personalı ilə etimad münasibətləri qurmaları və özlərini güvənli və təhlükəsiz hiss etmələri üçün vaxt lazımdır. Bir qayda olaraq, uşağın ərizəsi onu müşayiət edən ailə üzvlərinin ərizəsi ilə birbaşa əlaqədardırsa, yaxud uşaq törəmə (derivativ) status verilməsi üçün müraciət edibsə, uşağın ərizəsinə prioritet status verməyə ehtiyac yoxdur, bu şərtlə ki, işin digər aspektləri ərizəyə prioritet qaydada baxılmasının məqsədəuyğun olduğuna dəlalət etməsin.¹³²

67. Uşağın sığınacaq üçün ərizəsinin kimi adından verilməli olduğunu müəyyən edən ümumi qayda yoxdur, xüsusən uşağın yaşı çox azdırsa, yaxud ərizə valideynlərin uşağın təhlükəsizliyi ilə bağlı qorxularına əsaslanırsa, həmin məsələ önəmli olmur. Bu, qüvvədə olan milli hüquq normalarından asılıdır. Bununla belə,

¹²⁹ Uşaqların əlavə prosessual təminatlardan yararlanma bilmələri üçün uşaqlara tətbiq edilən müvafiq yaş həddi kimi qərarın çıxarıldığı tarix deyil, sığınacaq üçün ərizənin verildiyi tarix götürülməlidir. Bu məsələni onların qaçqın statusu üçün verdikləri ərizəyə mahiyyəti üzrə baxılmasından fərqləndirmək lazımdır, belə ki, həmin prosesdə araşdırma perspektiv xarakter daşdığına görə uşağın qərar qəbul edilən tarixdəki yaşı da proses üçün əhəmiyyət kəsb edə bilər.

¹³⁰ Uşaq hüquqları uğrunda fəaliyyət (UHF), *UHF-yə dair resurslar toplusu: fəvqəladə hallarda və onlardan sonra uşaqların müdafiəsi üçün potensialın gücləndirilməsi vasitələri* ("Uşaqları xilas edək" təşkilatı tərəfindən hazırlanıb), BMTQAK, YUNİSEF, BMTİHAK, Beynəlxalq Qırmızı Xaş Komitəsi və Terre des Hommes Fondu, 7 dekabr 2009-cu il, <http://www.savethechildren.net/arc>.

¹³¹ Misal üçün bax: Birləşmiş Krallıq, Sığınacaq məsələlərinə dair təlimat, *Uşağın sığınacaq ərizəsinə baxılması*, 2 noyabr 2009-cu il, <http://www.bia.homeoffice.gov.uk/sitecontent/documents/policyandlaw/asylumprocessguidance/specialcases/guidance/processingasylumapplication1.pdf?view=Binary>; Birləşmiş Krallığın Sərhəd Mühafizə Agentliyi, "Uşaqları zərərdən qorumaq praktikasına dair məcəllə", dekabr 2008-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4948f862.html>; Finlandiya, İmmiqrasiya Direktorluğu, *(Valideynlərindən ayrı düşmüş) yetkinlik yaşına çatmayanlarla müsahibə üçün rəhbər prinsiplər*, mart 2002-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/430ae8d72.html>; ABŞ, *Uşaqların sığınacaq üçün müraciətlərinə dair rəhbər prinsiplər*, yuxarıda qeyd edilən mənbə; Kanada, İQS, *İmmiqrasiya haqqında qanunun 65-ci maddəsinin 4-cü bəndinə uyğun olaraq sədr tərəfindən qəbul edilmiş rəhbər prinsiplər, 3-cü rəhbər prinsip – Qaçqın uşaqlar iddiaçı qismində: prosedur və sübutetmə məsələləri*, 30 sentyabr 1996-cı il, № 3, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b31d3b.html>.

¹³² BMTQAK, *BMTQK-ın mandatı çərçivəsində qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi üçün prosessual standartlar*, 20 noyabr 2003-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/42d66dd84.html>, səh. 3.25, 4.21–4.23.

kifayət qədər operativliyə imkan yaradılması üçün prosesin gedişində əsas ərizəçinin adının başqası ilə əvəzlənməsinə ehtiyac yarana bilər, məsələn, əsas ərizəçi qismində valideyninin göstərilməsindənə uşağın göstərilməsi daha məqsədəuyğun sayılarsa, bu baş verə bilər. Bu operativlik texniki xarakterli ləngimələrin bütövlükdə prosesi lüzumsuz olaraq yubatmamasını təmin etmiş olur.¹³³

68. Böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan və valideynlərindən ayrı düşmüş ərizəçi uşaqlardan söhbət gedirsə, bu halda prosesin mümkün qədər tez başlanması və uşağın valideynlərinə və digər ailə üzvlərinə qovuşması üçün lazımı səylər göstərməlidir. Lakin ailə üzvlərinin axtarılmasının və ya ailənin qovuşmasının valideynləri və ya digər ailə üzvlərini təhlükə altında qoyacağını, uşağın zorakılığa və ya etinasız rəftara məruz qalacağını, yaxud valideynlərin və ya ailə üzvlərinin təqiblə əlaqəli olduqlarını və ya təqibdə iştirak etdiklərini güman etməyə əsas verən məlumat daxil olarsa, bu cür səylər istisna olunur.¹³⁴

69. Böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan və valideynlərindən ayrı düşmüş ərizəçi uşaqların işinə baxılarkən dərhal ödənişsiz əsasda müstəqil və ixtisaslı qəyyumun təyin olunması zəruridir. Sığınacaq prosedurunda əsas ərizəçi olan uşaqlar da qanuni nümayəndə ilə təmsil olunmaq hüququna malikdirlər.¹³⁵ Belə nümayəndələr bu sahədə müvafiq hazırlığa malik olmalı və bütün proses boyu uşağa dəstək verməlidirlər.

70. Sığınacaq proseduru çərçivəsində uşağın öz rəyini ifadə etmək və prosesdə şüurlu şəkildə iştirak etmək hüququ da önəmlidir.¹³⁶ Çox zaman uşağın keçmişdəki yaşantıları barədə xatirələri onun fərdi himayə tələbatlarının müəyyənləşdirilməsi üçün önəmli olur və bir çox hallarda yeganə məlumat mənbəyi uşaq özü olur. Uşağın rəyini və tələbatlarını bildirməsinə imkan yaradılmasını təmin etmək üçün uşaq üçün təhlükəsiz olan və onun maraqlarını nəzərə alan prosedurların hazırlanması və tətbiqi, habelə sığınacaq məsələsinə baxılması prosesinin bütün mərhələlərində etimad mühitinin yaradılması tələb olunur. Onların işində mövcud olan mümkün variantlar və onların nəticələri barədə uşaqlara anladıqları dildə və anladıqları formada zəruri məlumatların verilməsi vacibdir.¹³⁷ Buraya şəxsi həyatın toxunulmazlığı və konfidensiallıq hüququ

¹³³ Bu, xüsusən QCZY və məcburi nikah kimi məsələlərlə bağlı verilmiş sığınacaq ərizələrinə aiddir, belə hallarda valideynlər uşaqlarının həyatı üçün qorxduqlarına görə onlarla birlikdə ölkələrini tərk edirlər, hərçənd ki, bu halda uşaq ölkədən qaçmalarının səbəbini tam anlamaya da bilər.

¹³⁴ Ailə üzvlərinin axtarılması və ailənin qovuşması məsələsinə İcra Komitəsinin bir sıra rəylərində, o cümlədən ən son dövrlərə aid olan bu rəyində toxunulub: İcra Komitəsi, *107 sayılı rəy*, bənd (h)(iii). Həmçinin bax: BMTQAK, *Uşağın üstün maraqlarının müəyyənləşdirilməsinə dair rəhbər prinsiplər*, yuxarıda qeyd edilən mənbə; UHK, *6 sayılı ümumi şərh*, 81-ci bənd.

¹³⁵ Burada "qəyyum" dedikdə peşə bacarıqlarına malik olan, uşağın üstün maraqlarına və ümumi rifahına riayət edilməsini izləyən şəxs nəzərdə tutulur. Qəyyumun təyin edilməsi qaydası uşaqlar üçün ölkə vətəndaşı olan qəyyumların təyin edilməsində istifadə olunan mövcud milli inzibati və ya məhkəmə prosedurlarında nəzərdə tutulan qaydadan daha sərt olmamalıdır. "Hüquqi nümayəndə" dedikdə sığınacaq prosedurlarında uşağa hüquqi yardım göstərmək və məlumatlar vermək, hüquqi məsələlərlə bağlı dövlət orqanları ilə münasibətlərində ona yardım göstərmək üzrə ixtisaslaşmış vəkil və ya digər şəxs nəzərdə tutulur. Bax: İcra Komitəsi, *107 sayılı rəy*, (g)(viii) bəndi. Əlavə təfsilatlar üçün bax: UHK, *6 sayılı ümumi şərh*, 33-38 və 69-cu bəndlər. Həmçinin bax: BMTQAK, *Sığınacaq axtaran, böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan uşaqların işlərinə baxılması ilə əlaqədar siyasət və prosedurlara dair rəhbər prinsiplər*, yuxarıda qeyd edilən mənbə, 5.11 və 6-cı bəndlər. Həmçinin bax: BMTQAK, *Sığınacaq axtaran, böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan uşaqlarla əlaqədar rəhbər prinsiplər*, yuxarıda qeyd edilən mənbə, səh. 2 və 4.2, 5.7, 8.3, 8.5-ci bəndlər.

¹³⁶ UHK, 12-ci maddə. UHK-da uşağın öz rəyini sərbəst ifadə etməsi üçün hər hansı aşağı yaş həddi müəyyən edilməyib, çünki aydın məsələdir ki, uşaqlar çox erkən yaşlarından öz rəylərini formalaşdırma bilərlər və bunu edirlər.

¹³⁷ UHK, *6 sayılı ümumi şərh*, 25-ci bənd; UHK, *12 sayılı ümumi şərh*, 123-124-cü bəndlər.

barədə məlumat verilməsi də daxildir ki, bununla onların məcburiyyət, sıxıntı, qorxu hissi keçirmədən və ya qisasdan qorxmadan rəylərini ifadə etmələrinə imkan yaradılmış olur.¹³⁸

71. Prosedurun müxtəlif mərhələlərində, o cümlədən sığınacaq məsələləri ilə bağlı müsahibə zamanı müvafiq ünsiyyət metodları seçilməli və bu zaman uşağın yaşı, cinsi, mədəni mənsubiyyəti və yetkinlik dərəcəsi, habelə ölkəsini necə tərk etməsi və müvafiq ölkəyə necə gəlib çıxması nəzərə alınmalıdır.¹³⁹ Uşaqlarla ünsiyyətin faydalı qeyri-verbal metodlarına onlarla oyunlar oynamaq, rəsmlər çəkmək, yazı yazmaq, hekayələr danışmaq və mahnılar oxumaq daxildir. Əlil uşaqların "rəylərini ifadə etmələri üçün ehtiyac duyduqları istənilən ünsiyyət üsulundan" istifadə edilməsi tələb olunur.¹⁴⁰

72. Uşaqların yaşantıları barədə böyüklər kimi danışa biləcəklərini gözləmək doğru deyil. Onlar müxtəlif səbəblərdən, o cümlədən psixoloji travmaları, valideynlərinin göstərişləri, yetərinə savadlı olmamaları, dövlət orqanları və ya hakimiyyət səlahiyyətinə malik şəxslər qarşısında qorxu hissi keçirmələri, qaçaqmalçıların lazımı şahid ifadələrindən istifadə etmələri və ya qisas qorxusu səbəbindən qorxularını ifadə etməkdə çətinlik çəkə bilirlər. Onlar hansı məlumatın vacib olduğunu qiymətləndirə, yaxud gördüklərini və ya yaşadıklarını böyüklərin asanlıqla anlaya biləcəyi tərzdə təsvir edə bilmək üçün həddindən artıq gənc və qeyri-yetkin ola bilirlər. Bəzi uşaqlar mühüm məlumatı buraxa və ya tərif edə bilirlər, yaxud xəyallarında olanları reallıqdan fərqləndirmək iqtidarında olmaya bilirlər. Onlar həmçinin zaman və məsafə kimi mücərrəd anlayışları ifadə etməkdə çətinlik çəkə bilirlər. Buna görə də, böyüklər bilərkən yalan danışdıqları halda, uşaqlar bunu bilməyərkən edə bilirlər. Bu səbəbdən müsahibəni aparən şəxslərin uşağın söylədiklərinin doğruluğunu və mühümlüyünü dəqiq qiymətləndirmək üçün zəruri hazırlığa və bacarıqlara malik olması önəmlidir.¹⁴¹ Bu, mütəxəssislər tərəfindən uşaqlarla müsahibənin qeyri-formal şəraitdə və ya uşaqlar müşahidə altında olmadan həyata keçirilməsini və uşaqlarla söhbətin onların özlərini təhlükəsizlikdə hiss etdikləri mühitdə, məsələn, sığınacaq axtaranlar üçün qəbul mərkəzində aparılmasını tələb edə bilər.

73. Sığınacaqla bağlı böyüklərin işlərində sübutetmə yükü adətən işi araşdıran şəxsə ərizəçi arasında bərabər bölündüyü halda, uşaqların, xüsusən böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayanların işlərində işi araşdıran şəxsin sübutetmə yükünün daha çox hissəsini öz üzərinə götürməsi zəruri ola bilər.¹⁴² İşin faktlarını müəyyənləşdirmək mümkün deyilsə, yaxud uşaq sığınacaq üçün müraciətini doğun şəkildə ifadə etmək iqtidarında deyilsə, işi araşdıran şəxs tərəfindən işin bütün məlum halları əsasında qərar çıxarılması tələb olunur və bu halda o, "şübhə ərizəçinin xeyrinə həll olunur" prinsipini öz sərbəst mülahizəsi əsasında tətbiq edə bilər.¹⁴³ Eynilə, uşağın söylədiklərinin bir hissəsi ilə bağlı müəyyən şübhələr olarsa, bu halda "şübhə ərizəçinin xeyrinə həll olunur" prinsipi tətbiq edilməlidir.¹⁴⁴

¹³⁸ UHK, maddələr 13, 17.

¹³⁹ "Valideynlərindən ayrı düşmüş uşaqlar Avropada" Proqramı (SCEP), Müsbət təcrübələrə dair bəyanat, Üçüncü nəşr, 2004-cü il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/415450694.html>, 12.1.3-cü bənd.

¹⁴⁰ UHK, 9 sayılı ümumi şərh, 32-ci bənd.

¹⁴¹ İcra Komitəsi, 107 sayılı rəy, (d) bəndi.

¹⁴² Yəne orada, (g)(viii) bəndi – bu bənddə tövsiyə olunur ki, dövlətlər uşağın maraqlarına uyğunlaşdırılan sübutetmə tələbləri hazırlasınlar.

¹⁴³ BMTQAK, Təlimat, 196 və 219-cu bəndlər.

¹⁴⁴ Qurumlararası rəhbər prinsiplər, yuxarıda qeyd edilən mənba, 61-ci bənd.

74. Mənşə ölkəsi barədə məlumatların qadınlara qarşı müəyyən qədər qərəzli xarakter daşması, yeni qadınlarınkindən daha çox kişilərin yaşantılarını özündə əks etdirməsi mümkün olduğu kimi, belə məlumatlarda uşaqların yaşantıları da nəzərə alınmaya bilər. Bundan əlavə, uşaqların mənşə ölkəsindəki vəziyyət barədə məlumatları məhdud ola bilər, yaxud onlar təqib olunmalarının səbəblərini izah etmək iqtidarında olmaya bilərlər. Buna görə də sığınacaq işlərinə baxan orqanlar mənşə ölkəsi barədə aktual məlumatların və digər təsdiqedicə sübutların toplanması üçün xüsusi səy göstərməlidir.

75. Uşağın yaşı şübhə doğurduğu hallarda yaşın müəyyənləşdirilməsi həyata keçirilir, bu zaman qiymətləndirmə hərtərəfli şəkildə aparılmalı və şəxsin xarici görünüşü və psixoloji yetkinlik dərəcəsi nəzərə alınmalıdır.¹⁴⁵ Bu cür qiymətləndirmənin uşaq üçün təhlükəsiz şəraitdə, uşaq psixologiyası və gender məsələləri nəzərə alınmaqla və insan ləyaqətinə hörmət edilməklə aparılması önəmlidir. Yaşın müəyyənləşdirilməsi metodlarına xas olan müəyyən dərəcədə qiymətləndirmə sərbəstliyi elə tətbiq edilməlidir ki, nəticə qeyri-müəyyən olduğu təqdirdə şəxs uşaq hesab edilmiş olsun.¹⁴⁶ Dünyanın müxtəlif ölkələrində yaş eyni cür hesablanmadığına, yaxud bu və ya digər yaş həddinə eyni cür əhəmiyyət verilmədiyinə görə mədəni ənənələrin və ya ölkə standartlarının əsasında uşağın yaşı əslində olduğundan aşağı və ya yuxarı müəyyənləşdirilibsə, onun yaşı barədə məlumatların həqiqətə uyğunluğu ilə bağlı mənfi nəticələr çıxarılmasına ehtiyatlı yanaşmaq lazımdır. Yaşın müəyyənləşdirilməsinin məqsədi və həyata keçirilməsi prosesi barədə uşaqlara onların başa düşdükləri dildə aydın məlumat verilməlidir. Yaşın müəyyənləşdirilməsi proseduru həyata keçirməzdən əvvəl uşağa məsləhətlər vermək üçün ixtisaslı və müstəqil qəyymun təyin edilməsi önəmlidir.

76. Adi vəziyyətlərdə DNT testi yalnız qanunla nəzərə tutulan hallarda və bu testdən keçməli olan şəxslərin razılığı ilə aparılır və müvafiq şəxslərin hamısına testin keçirilməsinin səbəbləri barədə tam izahat verilir. Lakin bəzi hallarda uşaqlar yaşları, qeyri-yetkin olmaları, testin doğuracağı nəticələri anlamaq iqtidarında olmamaları ilə əlaqədar olaraq və ya digər səbəblərə görə testə razılıq verməyə bilərlər. Belə hallarda uşaq üçün təyin edilmiş qəyymun (əgər prosesdə uşağın ailə üzvü yoxdursa) uşağın rəyini nəzərə almaqla onun adından testə razılıq verir və ya razılıq verməkdən imtina edir. DNT testlərindən keçirmə yalnız digər sübut etmə vasitələri yetərli olmadığı təqdirdə istifadə edilməlidir. Belə bir şübhə mövcud olsa ki, uşaqlar özlərini onların valideynləri, bacı və qardaşları və ya digər qohumları kimi qələmə verən şəxslər tərəfindən insan alverinə məruz qalıblar, o halda bu cür testlər xüsusilə faydalı ola bilər.¹⁴⁷

77. Qərarlar uşaqlara onların başa düşdüyü dildə və formada çatdırılmalıdır. Qərar barədə məlumat uşağa şəxsən və qəyymunun, qanuni nümayəndəsinin və (və ya) ona yardım edən digər şəxsin iştirakı ilə müsbət və təhlükəsiz bir mühitdə təqdim edilməlidir. Qərar mənfidirsə, bu barədə uşağa məlumat verərkən ehtiyatlı olmaq və psixoloji stressin və ya zərərin azaldılması üçün atıla biləcək növbəti addımları izah etmək lazımdır.

¹⁴⁵ İcra Komitəsi, 107 sayılı rəy, (g)(ix) bəndi.

¹⁴⁶ Yenə orada, (g)(ix) bəndi. BMTQAK, *Sığınacaq axtaran, böyüklər tərəfindən müşayiət olunmayan uşaqların işlərinə baxılması ilə əlaqədar siyasət və prosedurlara dair rəhbər prinsiplər*, yuxarıda qeyd edilən mənbə, 5.11 və 6-cı bəndlər.

¹⁴⁷ BMTQAK, *Qaçqın işləri kontekstində ailə qohumluğu münasibətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün DNT testinin keçirilməsinə dair qeydlər*, iyun 2008-ci il, <http://www.unhcr.org/refworld/docid/48620c2d2.html>.

AXTARIŞ ÜÇÜN YÖNLƏNDİRİCİ

(əlifba sırası ilə)

"R" hərfinə bitişik rəqəmlər "Rəhbər prinsiplər" in nömrəsini (R1-dən R8-dək), digər rəqəmlər (iki nöqtə işarəsindən sonrakılar) isə "Rəhbər prinsiplərdəki bəndlərin nömrəsini göstərir.

A

- abort, R1:13
- adam oğurluğu, R1:18; R7:8-9
  - uşaq oğurluğu, R8:22, 26
- adamöldürmə, R5:13-14; R8:12
- Afrika, R4:30
- Afrikada qaçqınların problemlərinin konkret aspektləri haqqında ABT Konvensiyası (1969), R4:5; R5:1, 3, 7-8
- ailə
  - yaxın qohumlar, R8:8, 17
  - ailə üzvlərinə qovuşma (ailənin qovuşması), R8:68
  - ərizəçinin ailə üzvləri (ailəsi), R1:36; R7:17; R8:9, 17
  - ailədaxili zorakılıq (məişət zorakılığı), R1:3; R8:18
  - ailə münasibətləri (əlaqələri), R4:25, 29
  - ailə planlaşdırılması, R1:3, 13; R8:18, 50
  - ailə üzvlərinin axtarılması, R8:68
  - ailə tərəfindən həyata keçirilən təqib, R7:21
  - törəmə (derivativ) status, R8:66
  - valideynlərini itirmiş uşaqlar, R7:20, 38; R8:36, 39, 50, 52, 57
  - "şübhə ərizəçinin xeyrinə həll olunur" prinsipi, R5:34; R8:73
- ailədaxili zorakılıq (məişət zorakılığı), R1:3, 9, 15
  - uşaqlara qarşı ailədaxili zorakılıq (məişət zorakılığı), R8:18, 32, 33, 52, 54
- aldatma (dələduzluq), R7:8-9
- amnistiya, R3:16; R5:23
- Apatridlərin statusu haqqında Konvensiya (1954), R7:6, 41
- asılı hala salma, R7:3
- Asiya, R4:30
- ayrı-seçkilik
  - ayrı-seçkilik hərəkətləri (praktikası), R1:16, 17, 19; R2:20; R8:36,
  - ayrı-seçkilik xarakterli qanunlar, R6:18, 24; R8:17
  - ayrı-seçkilik xarakterli tədbirlər, R6:22, R8:14
  - məhdudiyətlərin ayrı-seçkilik xarakteri daşıyan məqsədlər üçün tətbiqi, R6:15
  - gender əlamətinə görə ayrı-seçkilik, R1:3, 15
  - uşaqlara qarşı ayrı-seçkilik, R7:19; R8:3, 10, 12, 14, 18, 27, 34, 36
  - qadınlara qarşı ayrı-seçkilik, R7:19
  - insan alverinin qurbanlarına qarşı ayrı-seçkilik, R1:18; R7:18, 19; R8:27
  - ayrı-seçkilik təqib forması kimi, R1:14-15, 31-32; R2:20; R6:17; R8:10, 36
  - azlıqlara qarşı ayrı-seçkilik, R3:11
  - ayrı-seçkiliyin formaları, R1:14-15; R6:12; R8:36
  - seksual oriyentasiyaya əsaslanan ayrı-seçkilik, R1:3, 16-17
  - siyasi əqidəyə görə ayrı-seçkilik, R1:32
  - dini ayrı-seçkilik, R6:12, 17, 19, 26
  - azadlıqdan məhrum etmə, R7:15

azlıqlar, R6:15

- azlıqlara qarşı ayrı-seçkilik, R3:11
- dini azlıqlar, R6:12
- etnik azlıqlar, R8:41

B

başqa dinə keçmə, R6:1, 34, 35

başqa dini qəbul etməyə məcbur edilmə, R6:20

beynəlxalq birlik (beynəlxalq ictimaiyyət), R4:32; R5:17

beynəlxalq cinayət hüququ, R1:9

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (Beynəlxalq Cinayət Tribunalı), R1:5; R5:10; R8:19, 60

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Statutu, R1:5; R8:19

beynəlxalq cinayət tribunalları, R1:5; R5:10, 31, 34

Beynəlxalq Hərbi Tribunalın Statutu (London Statutu), R5:10-11

beynəlxalq himayə ilə təmin edilmə, R1:14; R6:36

beynəlxalq himayə sistemi, R4:4

beynəlxalq himayə tələbatları, R7:7, 20, 26

beynəlxalq humanitar hüquq, R4:32; R5:12, 20; R7:12; R8:19

beynəlxalq hüquq, R1:5, 9; R4:4, 16; R5:8, 24, 27; R6:15; R7:1, 12, 15; R8:3, 29-30, 59

beynəlxalq müqavilələrə (normalara, standartlara) riayət edilməsi, R4:32

Beynəlxalq uşaq oğurluğunun mülki hüquqi aspektləri haqqında Haaqa Konvensiyası, R7:20

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məqsəd və prinsipləri, R5:3, 17

birpartiyalı sistemə malik dövlət, R4:13

BMT-nin İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar komitəsi, R8:14

BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı (BMTQAK)

- BMTQAK-ın səlahiyyətləri R3:3

- BMTQAK-ın vətəndaşsızlıq halları ilə bağlı mandatı, R7:43

- BMTQAK-ın müşahidə funksiyası, R3:25

BMT-nin Uşaq Fondu (YUNİSEF), R7:49

borc müqabilində işlətmə, R8:29

C

cəzasızlıq, R1:15

cinayət, R5:5

- cinayət təqibi, R6:26

- cinayət məsuliyyəti, R5:21

- cinayətə görə fərdi məsuliyyət, R5:18; R8:62, 64

- cinayət məsuliyyətinə qarşı müdafiə arqumentləri, R5:22

- cinayətə görə cəza, R1:17; R5:23; R6:26

- namus zəminində cinayətlər (qətlər), R1:36; R6:24; R8:33

- əfv və ya amnistiya aktı, R5:23

- cinayətin motivləri, R5:15

- qeyri-siyasi xarakterli cinayətlər (siyasi xarakter daşımayan cinayətlər), R5:3, 15, 16

- mütəşəkkil cinayətkar dəstələr, R7:31

- sülh əleyhinə cinayətlər, R5:3, 11, 18, 24

- insanlıq əleyhinə cinayətlər, R5:3, 13, 24

- ağır cinayətlər (ağır hüquq pozuntuları), R5:2, 4, 27

- uşaqlar tərəfindən törədilən cinayətlər, R8:59, 62, 64
- terror aktları (terrorizm), R5:15, 17, 25-26
- cinayət təqibi, R5:25
- cinayətkarın (təqibçinin) motivləri, R1:36; R4:15
- cins
- cinsi mənsubiyyət amilinin əhəmiyyəti, R4:25; R6:28
- "cins" termininin anlayışı, R1:3
- tərcüməçinin cinsi mənsubiyyəti, R1:35
- cinsi mənsubiyyətlə əlaqədar təqib, R1:9, 16

D

din (dini əqidə)

- dinin qaydalarına bələd olma, R6:9, 29-32
- "din" termininin anlayışı, R6:1, 4
- dini identiklik, R6:7, 9, 13
- dini təqibdə gender amili, R1:26
- uşaqların dini əqidəsi, R8:42-44, 47
- insan alverində din amili, R7:35
- əqidə azadlığına qoyulan məhdudiyətlər, R6:15-16

Dinə və ya əqidəyə əsaslanan dözümsüzlüyün və ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Bəyannamə (1981), R6:2

dini adətlərə riayət etməyə məcbur edilmə, R6:21-22

dini ayinləri (qaydaları) icra etməməyə görə cəza, R6:16, 21, 22, 24

diplomatik müdafiə, R7:43

DNT testi, R8:76

dövlətlərin öhdəlikləri

- dövlətlərin vətəndaşsızlıq hallarına yol verməmək öhdəlikləri, R7:41
- dövlətlərin beynəlxalq humanitar hüquq üzrə öhdəlikləri, R8:19
- dövlətlərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarla bağlı öhdəlikləri, R8:34
- düşüncə, vicdan və din azadlığı, R6:2, 20

E

ekstradisiya, R5:15, 32

etnik

- etnik mənsubiyyət, R2:6; R3:25; R6:7, 10, 27; R7:32; R8:41, 43
- etnik qrup, R1:24, 27; R2:17; R3:14; R4:30; R7:32, 34; R8:41
- etnik münaqişə, R6:15
- etnik identiklik, R1:24
- etnik azlıq, R6:2; R8:41
- etnik amillər, R4:25
- "etnik təmizləmə", R4:31

Ə

əqidə, R6:6-7, 9, 16, 21, 29-30

- əqidə azadlığı (o cümlədən dini əqidə azadlığı), R3:16; R6:2, 11, 20
- əqidəyə görə hərbi xidmətdən imtina etmə, R6:25-26

əlillik, R4:25

- əlil uşaqlar, R8:12, 35, 50, 71

ərizəçinin maddi cəhətdən yaşayışının mümkünlüyü, R4:24

əsaslı təqib qorxusu

- əsaslı təqib qorxusu səbəbindən şəxsin "olduğu yerdə" ("*sur place*") qaçqına çevrilməsi, R7:25
- ölkə daxilində əsaslı təqib qorxusunun olmadığı yerə köçürülmə, R4:6, 7, 8, 13, 20, 22-23
- şəxsin vətəndaşı olduğu ölkədə (mənsə ölkəsində) təqib qorxusunun əsaslılığı, R7:26-27
- uşaqların əsaslı təqib qorxusu, R8:4, 11, 17, 23-24, 28, 37, 43, 72
- istisna hallar, R5:25; R8:64
- şəxsin daimi yaşayış yerində (adətən yaşadığı yerdə) təqibə məruz qalma qorxusu, R7:26, 27
- "qaçqın" termininin anlayışında nəzərdə tutulmuş əsaslı təqib qorxusu, R6:3; R8:4
- təqib qorxusunun əsaslılığının qiymətləndirilməsi, R4:7, 15; R6:14, 26, 29; R7:17; R8:11, 37, 40
- siyasi əqidəyə görə təqib qorxusu, R1:32; R8:45
- şəxs ölkəni tərk etdikdən sonra yaranmış təqib qorxusu, R6:35-36
- təqib təhlükəsinin daha mövcud olmaması, R3:8, 11, 25
- gender amilinə görə təqib qorxusu, R1:4, 9, 10, 20, 23, 25, 26, 35, 36; R2:19; R6:24
- müəyyən sosial qrupa mənsubluğa görə təqib qorxusu, R2:1, 2, 14, 16, 19, 20; R7:37-39; R8:51
- insan alveri kontekstində təqib qorxusu, R7:5, 17, 18, 23, 25-28, 37, 48; R8:24, 28
- təqib qorxusunun psixoloji amilləri, R8:16, 33

F

- fəaliyyət qabiliyyəti, R5:28
- fərarilik, R6:25

G

- gender
  - gender aspekti, R1:12
  - gender əlamətinə əsaslanan zorakılıq, R1:3, 9, 16, 18, 36-37; R7:19; R8:3-4, 31
  - gender elementi, R1:16
  - cinslərin rolu, R1:32-33; R8:44
  - gender amilinə (əlamətinə) əsaslanan vəsatətlər, R1:1, 3, 10, 15, 20, 33, 35-36
  - gender əlamətinə görə təqib, R1
  - məcburi abort, R1:13
  - gender əlamətinə görə təqibin xarakteri, R1:3
  - qeyri-mütənasib dərəcədə sərt cəza, R6:22
  - dövlət (dövlət orqanları) tərəfindən himayenin (müdafiənin) təmin edilməməsi, R4:15; R6:24; R8:37, 54
  - səbəb-nəticə əlaqəsi, R1:20-21
  - sübutedici sənəd, R1:37
- güc tətbiq etmə, R1:13; R7:8, 9

H

- hava nəqliyyatının qaçırılması, R5:27
- həddən artıq məhrumiyyətlər, R4:22; R8:56
- hərbi cinayətlər, R5:3, 12; R7:3
- hərbi xidmətdən imtinaya görə cəzalandırma, R6:26

hərəkət azadlığı, R1:18

himayə

- humayənin bərpa edilməsi, R3:15, 16
- səmərəli himayə (müdafiə), R1:19; R2:20; R4:22; R7:21, 23, 40
- diplomatik müdafiə (himayə), R7:43
- əlavə himayə formaları, R4:20; R6:36
- dövlət tərəfindən müdafiənin (himayənin) təmin edilməməsi, R1:21; R7:30
- şahidlərin müdafiəsi proqramları, R7:50
- himayə tələbatları, R8:1

homoseksualizm (homoseksuallar), R1:3, 16-17, 30; R2:1, 6-7, 20

homoseksuallar, transseksuallar, transvestitlər, R1:16, 30

X

xarici ölkə, R4:5

xarici təcavüz, R4:5

i

ibadət, R6:11-12

İcra Komitəsinin rəyləri

- ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini barəsində, R4:36
- uzunmüddətli həll barəsində, R8:3, 6
- qadınlarla bağlı məsələlər barəsində, R1:2, 20, 36; R3:5
- vətəndaşlığı olmayan şəxslərlə bağlı məsələlər barəsində, R7:43
- istisnaedici müddəalar barəsində, R5:2
- qaçqın statusuna xitam verilməsi barəsində, R3:8, 22, 25

ictimai qayda, R4:5

iqtisadi motiv, R7:31, 34

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, R8:34

İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, kökünün kəsilməsi və cəzalandırılması haqqında Protokol (2000), R7:2, 6, 8-9, 11-12, 22
insan alverçi qurbanının könüllü ifadə verməsi, R7:50

insan hüquqları

- insan hüquqlarına dair beynəlxalq sənədlər (müqavilələr), R3:16; R5:9; R7:22
- beynəlxalq hüquq (normaları), R1:5, 9, 13; R2:3; R4:32; R6:2; R7:12; R8:7
- insan hüquqlarının (insan hüquqlarına dair beynəlxalq normaların) pozuntuları, R1:13; R3:11; R5:17, 20; R7:4, 14, 15, 17, 44, 47; R8:7, 10, 13-14, 20, 29, 31, 64
- insan hüquqlarına (insan hüquqlarına dair beynəlxalq müqavilələrə) riayət edilməsi, R3:16; R4:24, 28

İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə (1950)

- hüquq və azadlıqlar, R6:2

İnsan Hüquqları Komitəsi, R6:2, 4, 15

insan ləyaqəti, R2:6, 9; R8:75

insan şəxsiyyətindən ayrılmaz olan hüquqlar, R4:28

istisnaedici müddəalar, R5:1, 3

- beynəlxalq himayəni istisna edən faktlar (hallar), R5:6
- istisnaedici müddələrin tətbiq edildiyi ərizəçinin ailə üzvləri, R5:29
- istisna edən müddəalar əsasında qaçqın statusunun ləğv edilməsi, R3:4; R5:6
- qaçqınların (kütləvi) axını, R3:6; R5:30
- qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi kontekstində istisnaedici müddələrin tətbiqi, R5:7

- Konvensiyada istisnaedici müddəaların nəzərdə tutulduğu bəndlər, R5
- 1-ci maddənin D bəndi, R5:4
- 1-ci maddəsinin F bəndi, R5:1, 3, 4, 18, 23-26, 31, 35
- 1-ci maddəsinin E bəndi, R5:4
- uşaqların işlərinə istisnaedici müddəaların tətbiqi, R8:58-64
- istisnaedici müddəaların tətbiqinin nəticələri, R5:8
- istisnaedici müddəaların tətbiqi zamanı mütənasiblik nəzərə alınmalı olan prosedur məsələləri, R5:31-36; R8:62-64
- istisnaedici müddəaların tətbiqi zamanı mütənasiblik prinsipinin nəzərə alınması, R5:15, 24, 26; R8:62-64
- istisnaedici müddəaların şərhı, R5:2
- İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinə qarşı Konvensiya (1984), R5:9
- işğal (təcavüz), R4:5

K

kasta, R7:34

keçmiş döyüş iştirakçıları, R5:20

Keçmiş Yuqoslaviya və Ruanda üzrə beynəlxalq cinayət tribunalları, R1:5; R5:10

klanlar (tayfalar), R2:1; R4:30

konfidensiallıq, R1:35-36; R5:33; R7:46, 49; R8:70

köçürülmənin məqsədəuyğunluğunun təhlili, R4:7, 22-30; R8:53, 55

Q

qaçqın statusuna xitam verilməsi, R3:1, 4

- qaçqın statusuna xitam verilməsi ilə bağlı prosedur məsələləri, R3:25

- qaçqın statusuna xitam verilməsi ilə bağlı ümumi mülahizələr, R3:6-7

- qaçqın statusuna xitam verilməsindən istisnalar, R3:19-22, 24, 25

- vəziyyətin (situasiyanın) dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq qaçqın statusuna xitam verilməsi, R3:1, 10, 12-13, 15, 18

qaçqın statusundan məhrum edilmə, R3:4, R5:6

qaçqın statusunun ləğv edilməsi, R3:4, R5:6

qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi, R5:28

- qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi proseduruna buraxılma, R5:31

Qaçqınların statusu haqqında Protokol (1967), R4:2; R7:5; R8:1

qadınlar, R1

- qadınların "ifritə" hesab edilməsi, R6:24

- qadınlar müəyyən sosial qrup kimi, R2:12; R7:38

- cəmiyyətdə qadınlar üçün müəyyən edilənm rol, R1:25-26; R8:47

qadının cinsiyyət orqanının müəyyən hissəsinin kəsilməsi (zədə yetirilməsi), R1:3, 9, 11; R6:24; R8:4, 18, 31, 44, 54

qan qohumu ilə cinsi əlaqə, R8:33

qanuni nümayəndə, R8:69, 77

qanunsuz yolla ölkəyə gətirilən miqrantlar, R7:4

qayda-qanunun mühafizəsi, R7:31

qayıdış

- könüllü kütləvi qayıdış, R3:12

- qayıdışın gərginlik yaratması, R3:12

- məcburi qayıdış, R4:8

- uşaqların qayıdışı, R8:23, 27

- insan alveri qurbanlarının qayıdışı, R7:22, 43

- geri qaytarılmaqdan müdafiə, R5:29
- qayıdışın nəticələri, R6:36; R8:64
- qayıdış hüququ, R7:43
- qeyri-mütənasib dərəcədə ağır cəza, R1:12
- qeyri-hökumət təşkilatları (QHT-lər), R3:25
- qəyyum, R8:39, 69
- QİÇS, R8:52
- qisas məruz qalma (qisas aktları), R1:18, 35; R7:17-19, 28, 39, 48; R8:28
- qisas qorxusu (qisasa məruz qalma qorxusu), R1:35; R8:72
- qiymətləndirmə, R1:7-8, 32; R3:8-9, 16, 25; R4:7-8, 15, 20, 25, 28, 37; R5:2, 17, 31; R7:16; R8:9-11, 14, 37, 53, 57, 64
- qrup halında ("*prima facie*") qaçqın statusu, R3:23-24

M

- məcburi əmək, R7:3, 8-9, 15; R8:14, 18, 27, 29
- məcburi fahişəlik (fahişəliyə məcbur etmə), R1:18; R7:3, 15, 19
- məcburi köçkünlər, R4:31-32; R7:5
- məcburi nikah, R1:36; R8:20, 33
- məcburiyyət (məcbur etmə), R7:8-9; R8:64, 70
- məhkəmə praktikası, R1:5; R8:31
- məhkəmələr, R2:6; R3:16
- məlumatların həqiqətə uyğunluğu, R6:28
- mənəfət (qazanc, gəlir) əldə etmək insan alverinin motivi kimi, R7:1, 31, 35; R8:25
- mənəviyyət (əxlaq) normaları, R1:3, 12, 36
- mənşə ölkəsi, R1:8; R4:5-6, 38; R6:34; R7:25-26
- mənşə ölkəsinin hakimiyyət (dövlət) orqanları, R6:35; R7:17, 21-22, 32
- mənşə ölkəsi barədə məlumatlar, R1:37; R4:37; R6:35; R8:11, 74
- mənşə ölkəsi ilə əlaqə, R5:33
- miqrantların ölkəyə qanunsuz gətirilməsi, R7:4
- milli azadlıq hərəkatı, R8:45
- milli qanunvericilik (milli hüquq), R7:1; R8:60, 63
- Milli və ya etnik azlıqlara, dini və dil azlıqlarına mənsub olan şəxslərin hüquqları haqqında Bəyannamə (1992), R6:2
- müəyyən sosial qrupa mənsubluq, R:2
- yaş, R8:49
- anadangəlmə (dəyişməz, ayrılmaz) xüsusiyyətlər, R2:6, 12, 13
- homoseksuallar, R2:6, 7, 20
- mülki hüquq sistemində müəyyən sosial qrupa mənsubluq, R2:8
- uşaqlar müəyyən sosial qrup kimi, R7:32, 38; R8:4, 20, 46, 48-52
- qadınlar müəyyən sosial qrup kimi, R1:4, 20, 30-31, 33; R2:1, 6, 7, 15, 19, 22; R7:32; R8:50
- qrupun nümayəndələrinin sayının əhəmiyyəti, R2:18, 19
- ictimai qavrayış, R2:7-9
- sosial sinif, R2:9
- peşə qrupları, R2:1, 6, 9
- təqibin rolu, R2:2, 14, 17
- mütəşəkkillik tələbinin olmaması, R2:15
- insan alverinin qurbanları müəyyən sosial qrup kimi, R7:32, 37-39
- müəyyən sosial qrupun xüsusiyyətləri, R1:29; R2:11-13

Müharibə qurbanlarının müdafiəsi haqqında Cenevrə Konvensiyaları (1949), R5:10
mülki əhali, R5:13, 30; R7:31
mülki hüquq sistemi, R2:8
mülki və siyasi hüquqlar, R4:28; R6:2; R8:14
Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt, R6:2, 15
müsaibə, R1:36; R6:28; R8:71
- müsahibə apararı əməkdaş, R1:36; R6:27; R7:46
müşayiətsiz olan və ya ailəsindən ayrı düşən uşaqlar, R7:20; R8:6
müvəqqəti himayə, R3:24

N

narkotik alveri, R8:29
narkotik vasitələrdən istifadəyə məcbur edilmə, R8:64
naturalizasiya, R3:3
nikah
- yetkinlik yaşına çatmayanların nikahı, R8:14, 49
- müxtəlif dinlərin nümayəndələrinin nikahı, R6:12, 24
- məcburi nikah, R6:24; R8:18, 33

O

oğurluq, R5:14
"olduğu yerdə" qaçqın ("*sur place*" qaçqın), R6:1; R7:25
orqanların çıxarılması, R7:3, 8-9, 15

Ö

ölkədaxili köçürülmə və ya yerdəyişmə alternativini R4:1-4, 6-7, 10-11, 13-14, 19-21, 28, 31, 34, 36, 38
- ölkədaxili köçürülmə kontekstində sübutetmə yükü, R4:33, 35
- uşaqlar üçün ölkədaxili köçürülmə alternativini, R8:53-57
- ölkə daxilində köç etmə və ya yerdəyişmə alternativini konsepsiyası, R4:1-4
- ölkə daxilində köçürülmənin mümkünlüyü, R4:10-12
- ölkə daxilində köçürülmənin mümkünlüyünün təhlili (qiymətləndirilməsi), R4:10-12
- dövlətin himayəsi, R4:15, 16; R8:56
- qeyri-dövlət subyektləri, R4:15
- ciddi ziyan, R4:20, 21
- mənşə ölkəsi barədə məlumatlar, R4:37
- köçürülmə üçün təklif olunan ərazi, R4:11-12
- köçürülmənin məqsədəuyğunluğunun təhlili, R4:22-32; R8:55
ölkədən çıxarılma, R5:4
övladlığa götürmə, R7:20

P

pasportun alınması (müsadirəsi), R1:18
pis rəftar (qəddar rəftar), R1:16; R8:13, 57, 64
- ailədə pis rəftara (qəddar rəftara) məruz qalma, R2:22
- uşaqlara qarşı pis rəftar (qəddar rəftar), R8:3, 12, 14, 68
- gender əlamətinə əsaslanan pis rəftar (qəddar rəftar), R1:18
- seksual xarakterli pis rəftar (qəddar rəftar), R8:26
- ər tərəfindən yol verilən pis rəftar (qəddar rəftar), R2:20

polis, R8:39
psixi pozuntu, R5:21
psixoloji inkişaf (yetkinlik) səviyyəsi, R8:7-8
psixoloji zorakılıq, R8:13, 32, 33

R

Ruanda üzrə beynəlxalq cinayət tribunalı, R1:5; R5:10

S

sağlamlıq

- tibbi xidmətlərə (tibbi yardıma) çıxışı imkanı, R6:17; R8:35, 41

- sağlamlığa qarşı təhlükə, R4:20

- sağlamlığın qorunması, R6:15

- uşağın sağlamlığı, R8:12, 13, 30

seçkilər, R3:13, 16

seksual istismar

- uşaqların seksual istismarı, R8:4, 26-27, 33

- seksual istismar məqsədi ilə insan alveri, R1:18; R7:3, 8, 9, 19, 38, 47

- seksual zorakılıq, R1:3, 9, 24, 27, 36-37; R3:20; R8:12, 22, 33, 52

- seksual köləlik, R7:15

- seksual xidmətlər, R6:24; R8:20, 44

seksual zorakılığın qurbanları, R1:36

seksual xarakterli təhqiramiz hərəkətlər, R1:36

səbəb-nəticə əlaqəsi, R2:20-23

sığınacaq

- sığınacaq institutu, R5:2

- sığınacaq üçün müraciət ən son vasitə kimi, R4:4

- sığınacaq məsələlərinə (işlərinə) baxan orqanlar, R8:3, 74

- sığınacaq üçün müraciət etmək hüququ, R4:32

- sığınacaq prosedurları, R3:24; R5:19; R7:45; R8:63, 65, 66, 69-71

- müsahibə, R1:36

sığınacaq axtaran şəxslər

- sığınacaq axtaran uşaqlar, R8:2, 4, 6, 8-9

- sığınacaq axtaran qadınlar, R1:3, 36

- sığınacaq axtaranın fərdi xüsusiyyətləri, R1:7

- sığınacaq axtaran şəxs münasibətdə prosessual ədalətlik, R4:35

silahlı qüvvələr, R8:12, 19-21, 23, 41, 59, 64

- silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunma, R8:41

silahlı münaqişə, R3:11; R4:27; R5:12; R7:3, 31, 34

- uşaqların silahlı münaqişədə iştirakı, R8:19-23, 52, 59

siyasi əqidəyə görə təqib, R1:4, 26, 28, 32-34

- uşaqların siyasi əqidəsinə görə təqib olunması, R8:4, 20, 45-47, 52

- güman edilən (hesab edilən) siyasi əqidəsinə görə şəxsin təqibə məruz qalması, R1:26, 32

- siyasi əqidə səbəbindən insan alverçilərinə məruz qalma, R7:40

siyasi qaçqın, R1:33

sosial təcrid, R8:27

"sosial təmizləmə", R8:12

soyqırımı, R5:10, 13

Soyqırımı cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiya (1948), R5:10

status, R1:3; R2:6; R3:1, 3, 6, 22, 25; R4:12, 31; R6:36; R8:2, 63
sterilizasiya, R1:13
sübut standartı, R5:35
sübutetmə yükü (sübutetmə vəzifəsi), R3:25; R4:33-34; R5:34; R8:73
sübutlar, R1:25, 37; R3:13, 15; R4:15, 31, 33-34; R5:31, 34-36; R6:34;
R7:42; R8:74
sülh sazişi, R3:14
sülhün bərpası, R3:11
Syerra-Leone üzrə Xüsusi Məhkəmə, R8:19, 60

Ş

şəxsin həyatına və ya azadlığına qarşı təhlükə, R7:14; R8:10, 15
şəxsin sığındığı (sığınacaq aldığı) ölkə, R5:3, 5, 16; R7:28
şəxsiyyəti sənədləri, R7:42

T

tezləşdirilmiş prosedurlar, R4:36
təcrid olunma, R1:18; R7:19, 39; R8:27
- təcrid olunma qorxusu, R7:18
təhlükəli əmək, R8:30
təhlükəsizlik
- təhlükəsizliyin təmin edilməsi, R3:15; R4:24, 27; R5:36; R7:22; R8:67
- beynəlxalq təhlükəsizlik, R5:17
- milli təhlükəsizlik, R5:33, 36
- təhlükəsizlik xidmətləri, R3:16
- sosial təhlükəsizlik, R8:34
- fiziki təhlükəsizlik, R3:15
təhsil, R8:30
- qızların təhsili, R8:36
- təhsilə çıxış imkanları, R8:35-36
- təhsil hüququ, R8:14, 41
- dini təhsil, R6:30
- təhsil səviyyəsi, R1:36; R6:32; R8:12, 45, 64
- təhsil imkanları, R1:14; R7:45; R8:14; 57
təqibə səbəb olan qanunlar, R1:10-13
təqibi həyata keçirən subyektlər, R1:19; R7:21
- dövlət (dövlət hakimiyyəti orqanları), R4:7, 13-14; R7:21, 24,
- qeyri-dövlət subyektləri (nümayəndələri), R1:21; R2:20-23; R4:7, 15, 38;
R7:21, 30; R8: 37
təqibin kobud forması, R3:20
təminatlar
- prosessual təminatlar, R5:31, 36
- uşaqlar üçün təminatlar, R8:7, 65
tərcüməçi, R1:36; R6:27
tibbi yardımla təmin edilmə, R4:29; R7:45-46
Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı Konvensiya (2000), R7:2, 4, 7

U

uşağın ailə üzvlərinin (qohumlarının) axtarılması, R7:49; R8:68
uşağın xüsusi uşaq müəssisəsinə verilməsi, R8:57
uşağın qəyyumu, R7:49; R8:39, 66, 69, 75-77

uşaq fahişəliyi, R8:4, 12, 18, 29

Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya (1989), R8:5, 13, 19-20, 22, 26, 32, 34, 60

Uşaq Hüquqları Komitəsi, R7:49; R8:4-5, 20, 34

uşaqlar, R8

- vətəndaşlığı olmayan uşaqlar, R8:18, 35

- valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, R8:12

- hamiləlik, R8:12

- atılmış uşaqlar, R8:12, 36, 49-50, 52

- qızlar R1:8

- yetkinlik yaşına çatmayanların silahlı qüvvələr sırasına cəlb olunması,

R8:18-23, 41, 44, 52

- insan alverinin qurbanı olan uşaqlar, R7:2-3, 8, 11, 19-20, 32, 34, 47, 49,

R8:24-29, 41, 51, 76

- sığınacaq axtaran (sığınacaq üçün müraciət etmiş) uşaqlar, R8:2, 4, 6-9

- uşaqlara qarşı zorakılıq, R1:27; R8:3, 4, 12-14, 17-18, 23, 33, 36, 52

- uşaqların müdafiə hüququ, R8:26, 32

- uşaqların iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları, R8:14, 34, 36

- uşaqların əsaslı təqib qorxusu R8:11, 23, 28, 40

- uşaqlara qarşı təqibin təzahürləri, R8:15-17

- uşaqlara qarşı təqibin formaları, R8:18-36

- uşaqlara qarşı təqibin Konvensiyada nəzərdə tutulmuş motivləri (səbəbləri),

R8:40-42, 45, 47-48

- uşaqların alternativ variant qismində ölkə daxilində köçürülməsi, R8:53-57

- istisnaedici müddəaların uşaqlara tətbiqi, R5:28; R8:58-64

- uşaq pornoqrafiyası, R8:18, 29

- uşaq hüquqları, R8:5, 13-14, 26, 34-35, 70, 77

- əlil uşaqlar, R8:12, 35, 50, 71

- uşaq əməyi, R8:30

- qadın cinsi orqanlarına zədə yetirilməsi (qadın cinsiyyət orqanının müəyyən hissəsinin kəsilməsi), R6:24; R8:31, 54

- küçə uşaqları (səfil uşaqlar), R8:12, 52

- uşağın üstün maraqları (uşağın maraqlarının üstün tutulması), R6:15; R8:10, 53

- uşaqların maraqları nəzərə alınmaqla qaçqın statusunun müəyyənləşdirilməsi,

R8:1, 4-5, 27, 75

uzunmüddətli həll, R3:6; R6:36

Ü

üçüncü ölkəyə göndərilmə, R7:28

V

vətəndaşlıq, R1:27, R7:36, 41-42, 44

- vətəndaşlıqdan məhrum etmə, R7:41

- vətəndaşlığın itirilməsi, R8:18

- şəxsin vətəndaşı olduğu ölkə, R3:2, 8, 10; R4:5; R7:26, 43; R8:4

vətəndaşsızlıq

- uşaqların vətəndaşsızlığı, R8:18, 35

- vətəndaşlıqdan məhrum etmə, R7:41

- BMTQAK-ın vətəndaşsızlıq halları ilə bağlı mandati, R7:43

- vətəndaşlığı olmayan şəxs, R3:2, 10

- sənədlərin olmaması, R7:42, 44

- vətəndaşlığı olmayan şəxslərin insan alverinə məruz qalması, R7:42-44
Vətəndaşsızlıq hallarının azaldılması haqqında Konvensiya (1961), R7:6, 41

Y

yaş, R6:28; R8:7

- yaşın qiymətləndirilməsi, R8:7, 75

- köçürülmə zamanı yaş amili, R8:54, 55

- təqibdə yaş amili, R8:15, 18, 30

- yaş amili əsasında müəyyən sosial qrupa mənsubluq, R8:49-52

- yaş amilinin nəzərə alınması, R1:36; R4:25; R6:28; R8:2, 8, 12, 15, 30, 33, 64

- hərbi xidmətə çağırış yaşı, R8:49

yoxsulluq, R7:31; R8:14

Yuqoslaviya (keçmiş Yuqoslaviya) üzrə beynəlxalq cinayət tribunalı, R1:5

Z

zərərli ənənəvi praktika, R1:5, 36; R6:15, 24; R8:31, 33

zina əməlinə görə qeyri-mütənasib dərəcədə sərt cəza, R6:22

zorakılıq (zorakı xarakterli əməllər)

- zorlama nəticəsində doğulmuş uşaqlar, R8:12

- məişət zorakılığı (ailədaxili zorakılıq), R8:33

- gender amilinə əsaslanan zorakılıq, R1:9

- insanlıq əleyhinə cinayətlər, R5:13

- işgəncə, R1:36

- ağır qeyri-siyasi cinayətlər, R5:15

- dəhşətli zorakılıq aktları, R5:15

- zorakılıqların şahidi olmuş şəxslər, R3:20

QAÇQINLARIN STATUSUNU MÜƏYYƏNLƏŞDİRMƏYİN PROSEDURLARI VƏ MEYARLARI HAQQINDA TƏLİMAT GÖSTƏRİŞ

Gənclər 213, 215
Sığınaq 20,21,24, 25 110, 159, 161, 184, 194
Sığınacaq, Diplomatik 21, 88
Şübhəli mənfəət 196, 203, 204, 219
Sübutun çətinliyi 196, 203, 204, 219
Müşayiət olunmayan uşaqlar 182, 214, 215
Şəraitin dəyişməsi 135, 136, 138, 139
Vətəndaş müharibəsi 91, 98
Əvvəlki təqiblərə məruz qalan səbəblər 136
Qarşılarna vicdanlı məqsəd qoyanlar 167, 171
Ehtimalılıq 41, 42, 195, 196, 205
İnsanlığa qarşı cinayətlər 150, 162, 178
Qaçış dövrü törədilmiş cinayətlər 158, 161
Qeyri-siyasi ciddi cinayətlər 151,161
Təqibdən yığılan qorxu hisslərinin səmərəsi 52, 67, 201
Çıxış məlumatları 6, 7, 9, 15,17,22
Qaçqın statusunun müəyyən edilməsində bəyannamənin səmərəliliyi 28
Qanuna zidd ayrılma 61
Fərarilər 167-171
Diplomatik əlaqələr 166
İrqi ayrışdırıcılıq 53-55, 63, 65,68,69,83
Şübhəli mənfəət 2196,203,204,219
Hərbi qulluqdan boyun qaçıranlar 167-171
İqtisadi miqrantlar 62,64
Hərbi xidmətdən yayınma 167,171
1951-ci il 1 yanvardan əvvəl baş verən hadisələr
6,35,36,109
Avropada (və digər yerlərdə) baş verən hadisələr 108,110 Dövləti ciddi narahat
edən hadisələr 22
Şəhadət 195,198,205
Xarici təcavüz 22
Saxta məlumatlar 199
Ailə ittifaqı 181,1881,213
Şişirdilmiş qorxu 41,209
Obyektiv haldan doğan qorxu 38,42,43,45,206
Ötmüş qorxu 136
Subyektiv haldan doğan qorxu 37,38,40,41,52,206,211
Özülü məhkəmədə qoyulmuş qorxu
6,34,37,43,45,49,53,58,66,67,74,83,94,100
126,131,156,161,165,167,169,201,206,213,217,218
Xarici hökumətlik 22
Ədalət yolunda qaçqın düşmə 56
Coğrafi məhdudiyət 7,15,17,22,108,110
Əvvəlki yaşayış məkanı 101,105,133,314,137
Təyyarə qaçırma halları 158
İnsan hüquqları 51,59,60,68,69,71,181
Beynəlxalq hərbi tribunal 150
Beynəlxalq qaçqın təşkilatı 33

Koreya qaçqınları 142
Millətlər Liqası 2
Azadlıq hərəkatı 175
Digər dövlətlərin səlahiyyətinə verilən qaçqınlar (mandat qaçqınlar) 16
Xüsusi ictimai qrupda üzvlük 51, 77, 79, 169,
Ruhi xəstəlik halları 207,212
Miqrantlar 62,95
Hərbi və yarımhərbi fəaliyyət 171,175,180
Hərbi xidmətdən yayınma 167,171
Azlıqlar 74,76
Yeniyyətmlər 182,185,213,219
Nansen pasportu 33
Yeni vətəndaşlıq alınması 129,132
Vətəndaşı olduğu ölkə 87,91,118,122,124,134
Çoxsaylı vətəndaşlıq 106,107
Milli mənsubiyyətə görə təqib 74-76
Qanunla vətəndaşlığın bərpası 128
Vətəndaşı olduğu ölkəyə səfər 125
Könüllü şəkildə vətəndaşlıq əldə edilməsi 126,128
Zəbt etmək 22,165
Afrika Birliyinin Təşkilatı 22
Fələstin qaçqınları 142,143
Yararlı pasport 93
Təqib agentləri 65
Təqibin anlayışı 51,53
Təqibə düşmə olma 41,209
Siyasi aktlar 84
Siyasi cinayətkarlar 84,86
Siyasi baxış 51,64,80,83,169,175
Müharibədən qabaq qaçqınlar 1,4,32,33
Proseduralara giriş (IV) 189,194,220
Sübutun çətinlikləri 196,197,210
Ali qanun pozulmasına görə təqib 56-60, 94,86,167
Milli dövlət tərəfindən müdafiə 97,100
Müdafiənin könüllü olaraq təkrar qəbul edilməsi 118,125
Cəza 56, 60, 84, 86,167,169
BMT-nin məqsəd və məramları (əks çıxarılan qərarlar)
162,163,
İrəq 51, 68, 70, 74, 77,169
Vətəndaşlığın qəbul edilməsi 126,128
Milli müdafiəyə təkrar məruz qalma 118,125
Könüllü olaraq təkrar yaranma 133,134
Milli qaçqınlar 144,146
Fələstinli qaçqınlar 142,143
Sur plase qaçqınlar 83,94,96
Din 51, 54, 71, 73, 76,169
Vətəndaşlığı olmayan şəxslər 01,102,104,105,137,139
Statusu olan qaçqınlar 4,32,33,136,
İctimai qrup 51,77, 79,169
Müşayət edilməyən yeniyyətmlər 123,219
BMT-nin müqaviləsi 163

Birləşmiş Millətlər Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığı, Baş ofis
(iv), (v) 12,14,18,142,194,221
BMTQAK – la əməkdaşlıq 12,18,19,1194
BMTQAK-ın status 13-20
UNKRA – BM Koreya Yenidənqurma Agentliyi 142
Təyyarənin qeyri-qanuni tutulması 158,161
UNRW – BMT Yaxın Şərqdə Fələstin
Qaçqınların İşləri Üzrə Yardım və İşlər Agentliyi 142,143
Ailə birliyi 181,187,213
Zorakılıq 175,179
Vətəndaşı olduğu ölkəyə səfər 1215
Könüllü olaraq yenidənqurma 133. 134
Müharibə cinayətkarları 150, 162,178
Müharibə qaçqınları 164,166

İSTİNAD EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR

1. 1951 - ci il Konvensiyası coğrafi məhdudlaşmanın tətbiqi imkanını təmin edir (aşağıdakı 108 -110 paragraflara bax).
2. Aşağıdakı 35 və 36-cı paragraflara bax.
3. Aşağıdakı 108 – 110-cu paragraflara bax.
4. « Nansen pasportu» yol sənədi rolunu oynayan və müharibədən əvvəlki sənədlərin vəziyyətinə görə verilən şəxsiyyəti təsdiq edən vəsiqə.
5. IV Əlavəyə bax.
6. BMT - nin sənədləri E / 1618, s.39
7. Los. Eit
8. Həmçinin 53- cü paragrafa bax.
9. 144- cü - 156-cı paragraflara bax.
10. 94-cü - 96-cı paragraflara bax.
11. Bəzi ölkələrdə, xüsusilə Latın Amerikasında siyasi qaçqınlara «diplomatik sığınacaq», yəni xarici səfirliklərdə sığınacaq verir. Bu cür sığınacaq tapmış şəxs, beləliklə, öz ölkəsinin yurisdiksiyasından kənar da olsa da, onun ərazisindən kənar da deyil və buna görə də, 1951-ci il Konvensiyasının şərtlərinə cavab verir. Səfirliklər haqqında əvvəllər mövcud olan «eksəraziliyi» müddəası Diplomatik əlaqələr haqqında 1961-ci il Vyana Konvensiyasında «toxunulmazlıq» termini ilə əvəz olunmuşdur.
12. BMT– nin sənədləri E/ 1618 s.39
13. Los. sit.
14. Bax. IV əlavə
15. Bəzi hallarda qaçqın statusu verməyə əsas verən səbəblər artıq mövcud olmasa da, qaçqın statusu qorunub saxlana bilər. Müqayisə edin: 5-ci və 6-cı yarımbölmələr (135-ci və 136-cı paragraflar aşağıda)
16. Yuxarıda deyilənlər hələ də ölkəsinin hüduqlarından kənar da olan şəxslərə aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, dayandırılma haqqında dördüncü bənd hər hansı bir qaçqının könüllü surətdə vətəndaşı olduğu ölkədə və ya əvvəllər yaşadığı yerdə yenidən məskunlaşdığı halda qaçqınlıq statusundan məhrum olmasını göstərir.
17. Əksər hallarda, qaçqın əvvəllər yaşadığı ölkənin vətəndaşlığını saxlayır. Vətəndaşlıqdan məhrum etmək üçün fərdi, yaxud kollektiv tədbirlər nəticəsində vətəndaşlıq itirilə bilər. Buna görə də qaçqın statusunu almaq üçün vətəndaşlığın itirilməsi vacib deyil.
18. Yuxarıda 125-ci paragrafa bax.
19. Səciyyəvi xarakter daşıyan bu bəndi işləyib hazırlayarkən, Konvensiya müəlliflərinin Almaniya Federativ Respublikasına gəlmiş alman mənşəli qaçqınları nəzərdə tutmuşlar ki, səlahiyyətinə Almaniya vətəndaşlarına təqdim edilən bütün qanun və öhdəliklər düşür.
20. Baş Assambleyanın qərarlar üzrə 6 - cı Komitəsinin məruzələri 2645 (XXV), BMT-nin sənədləri A/8716 və 2551 (XXIV) BMT-nin sənədi A /7845.
21. Təyyarənin daxilində qanun pozuntusu və digər hərəkətlər haqqında Konvensiya. Tokio, 14 sentyabr 1963-cü il.
22. Afrikaya gəlincə, Afrikadakı Qaçqın Problemlərinin Səciyyəvi Aspektlərini təcəssüm etdirən Konvensiyasının I (2) maddəsindəki anlama bax. Aşağıdakı 22- ci paragrafda göstərilir.
23. VI əlavəyə 6 və 7-ci bəndlərə bax.
24. Avropa Şurası Parlament Assambleyasının növbədən kənar 29-cu sessiyasında (5-13 oktyabr, 1977-ci il) hərbi mükəlləfiyyət daşımağın vicdan ba-

- xımından inkar edilməsi hüququ haqqında qəbul edilmiş 816/ 1977 tövsiyəsinə bax.
25. Hərbi qanadı olan bəzi azadlıq hərəkatları Birləşmiş Millətlərin Baş Assambleyası tərəfindən rəsmi surətdə tanınmışdır. Digər azadlıq hərəkatları məhdud kəmiyyətli dövlətlər tərəfindən tanınmışdır. Yerdə qalanları isə yenidən rəsmi olaraq tanınmamışdır.
26. I əlavəyə bax.
27. Baş Assambleya 32-ci sessiyasının rəsmi hesabatı Əlavə 12 (A) 32.12. paraqraf 53 (6) (E)
- * Birləşmiş Millətlərin Müqavilələr Toplusu, 189-cu cild, səh. 37.
  - * Birləşmiş Millətlərin Müqavilələr Toplusu, 189- u cild, səh. 137.
  - * Birləşmiş Millətlər Müqavilələr Toplusu, 606-cı cild,səh. 267.

Yığılmağa verilmişdir: 10.01.2018

Çapa imzalanmışdır: 25.01.2018

“Partners Group Azerbaijan” MMC tərəfindən ofset
üsulu ilə çap olunmuşdur.

Tiraj: 2000

UNHCR

The UN
Refugee Agency

**QAÇQINLARIN STATUSU HAQQINDA
1951-CI IL KONVENSIYASI VƏ 1967-CI IL
PROTOKOLU ƏSASINDA**

TƏKRAR NƏŞR CENEVRƏ,
DEKABR 2011-Cİ İL